

UNIVERZITA KARLOVA

Filozofická fakulta

Ústav pro klasickou archeologii

Historické vědy – Klasická archeologie

RIGORÓZNÍ PRÁCE

Mgr. Miroslav Kešner

Římský císařský portrét ve 3. a 4. století:
od Maximina Thráka po Theodosia Velikého

Roman Imperial Portrait in the 3rd and 4th Century:
from Maximinus the Thracian to Theodosius the Great

Na tomto místě bych rád poděkoval doc. PhDr. Jiřímu Musilovi, Ph.D., prof. PhDr. Peteru Pavúkovi, Ph.D. a doc. PhDr. Jiřímu Militkému, Ph.D. za jejich pomoc a užitečné rady, které mi poskytovali v průběhu psaní této práce. Dále bych rád poděkoval Mgr. Heleně Tůmové, Ph.D. za její předběžné zhodnocení a za podněty k doplnění a vylepšení některých částí práce. Nakonec bych rád poděkoval i ostatním členům Ústavu pro klasickou archeologii, a především své rodině za její podporu.

Prohlašuji, že jsem rigorózní práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny použité prameny a literaturu, a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Ústí nad Labem, 21. 1. 2024

.....

Mgr. Miroslav Kešner

ABSTRAKT

Tato práce se zabývá vyobrazením římských císařů na jejich sochách a mincích v průběhu 3. a 4. století. Začíná nástupem vojenských císařů a končí dynastií Valentiniánů. Snaží se o vypořádání změn římského císařského portrétu a o určení zlomových úseků. V tomto směru hledá hlavní vlivy na změny v portrétování císařů. Soustředí se především na individuální rysy či charakteristické znaky a pokouší se definovat možnosti rozpoznávání jednotlivých císařů. Snaží se také rozlišit, do jaké míry se to projevuje na sochách a do jaké míry na mincích. Práce také zkoumá propojení vládní propagandy s portrétem císaře. Práce je též doplněna o stručné historické události sledovaného období.

KLÍČOVÁ SLOVA:

římské císařství, římské mince, římské sochařství, portrét, vojenští císaři, krize, Galsko-římské císařství, principát, dominát, tetrarchie, Gallienus, Aurelianus, Probus, Diocletianus, Constantinus I., Julianus Apostata, Valentinianus I., Valens, Theodosius I.

ABSTRACT

This thesis deals with portraiture of roman emperors on their statues and coins during the 3rd and 4th century. It begins with accession of military emperors and ends by Valentinian dynasty. The thesis tries to describe the changes in roman imperial portrait and define the milestones. Main influences for roman imperial portraits are found together with milestones. It primarily focuses on individual or characteristic attributes in the portrait and attempts to define ability to identify emperors themselves. Also, it tries to describe the extent to which these attributes influence the ability to identify the emperor on the statue or on the coin. Moreover, the thesis aims to connect imperial propaganda and portrait of the emperor. Finally, the thesis contains brief historical overview of this era.

KEYWORDS:

Roman Empire, Roman coins, Roman sculpture, portrait, the Military Emperors, crisis, Gallic Roman Empire, principate, dominate, tetrarchy, Gallienus, Aurelianus, Probus, Diocletianus, Constantinus I., Julianus Apostata, Valentinianus I., Valens, Theodosius I.

OBSAH

SEZNAM POUŽITÝCH ZKRATEK.....	10
PŘEDMLUVA.....	12
1. ÚVOD.....	15
2. HISTORICKÉ UDÁLOSTI	38
2.1 Vojenští císaři a krize 3. století (235 – 284)	38
2.2 Odtržená území: Galsko-římské císařství a Palmýra (260 – 274).....	52
2.3 Tetrarchie (284 – 313).....	55
2.4 Constantinovská dynastie (313 – 364)	64
2.5 Dynastie Valentiniánů (364 – 395)	71
3. PROSTŘEDKY CÍSAŘSKÉHO PORTRÉTU	77
3.1 Portrét vojenských císařů 3. století	81
3.1.1 <i>Krize impéria</i>	82
3.1.2 <i>Vojenský císař</i>	85
3.1.3 <i>Kult císařské osobnosti</i>	86
3.1.4 <i>Změna myšlení</i>	88
3.2 Tetrarchický portrétní styl.....	91
3.2.1 <i>Nové pojetí císařského majestátu</i>	93
3.2.2 <i>Božská podstata císaře</i>	95
3.2.3 <i>Idea svornosti císařského kolegia</i>	97
3.2.4 <i>Vzájemná podobnost císařů</i>	99
3.3 Císařský portrét za Constantinovců.....	103
3.3.1 <i>Ideál jednoty</i>	105
3.3.2 <i>Z Boží vůle císař</i>	107
3.3.3 <i>Absolutní vládce</i>	112
3.4 Císařský portrét za Valentiniánů	115
3.4.1 <i>Ideál křesťanského panovníka</i>	118

3.4.2	<i>Rozdělená, jednotná říše</i>	122
3.4.3	<i>Iluze neporazitelnosti – věčný Řím</i>	126
4.	PORTRÉTY JEDNOTLIVÝCH CÍSAŘŮ	129
4.1	Od Maximina „Thráka“ po Galliena	129
4.1.1	<i>Gaius Iulius Verus Maximinus „Thrax“</i>	129
4.1.2	<i>Marcus Antonius Gordianus (I.) Sempronianus Romanus „Africanus“</i>	131
4.1.3	<i>Marcus Antonius Gordianus (II.) Sempronianus Romanus</i>	131
4.1.4	<i>Decimus Caelius Calvinus Balbinus</i>	132
4.1.5	<i>Marcus Clodius Pupienus Maximus</i>	132
4.1.6	<i>Marcus Antonius Pius Gordianus (III.)</i>	133
4.1.7	<i>Marcus Iulius Philippus „Arabs“</i>	135
4.1.8	<i>Gaius Messius Quintus Traianus Decius</i>	137
4.1.9	<i>Gaius Vibius Trebonianus Gallus</i>	140
4.1.10	<i>Marcus Iulius Aemilius Aemilianus</i>	142
4.1.11	<i>Gaius Publius Licinius Valerianus</i>	143
4.1.12	<i>Publius Licinius Egnatius Gallienus</i>	145
4.2	Odtržená území a významní uzurpátoři 3. století	151
4.2.1	<i>Marcus Cassianus Latinius Postumus</i>	151
4.2.2	<i>Ulpus Cornelius Laelianus</i>	152
4.2.3	<i>Marcus Aurelius Marius</i>	152
4.2.4	<i>Marcus Piavonius Victorinus</i>	152
4.2.5	<i>Gaius Pius Esuvius Tetricus</i>	153
4.2.6	<i>Titus Fulvius Iunius Macrianus</i>	153
4.2.7	<i>Titus Fulvius Iunius Quietus</i>	153
4.2.8	<i>Lucius Iulius Aurelius Septimius Vabalathus Athenodorus</i>	154
4.2.9	<i>Marcus Aurelius Carausius</i>	154
4.2.10	<i>Allectus</i>	154

4.3 Od Claudia „Gothica“ po Carina.....	155
4.3.1 Marcus Aurelius Valerius Claudius „Gothicus“	155
4.3.2 Marcus Aurelius Claudius Quintillus.....	156
4.3.3 Lucius Domitius Aurelianus	156
4.3.4 Marcus Claudius Tacitus.....	157
4.3.5 Marcus Annius Florianus	157
4.3.6 Marcus Aurelius Equitius Probus	158
4.3.7 Marcus Aurelius Carus	161
4.3.8 Marcus Aurelius Numerius Numerianus	161
4.3.9 Marcus Aurelius Carinus	162
4.4 Tetrarchie	163
4.4.1 Gaius Valerius Diocletianus	163
4.4.2 Marcus Aurelius Maximianus	165
4.4.3 Gaius Galerius Valerius Maximianus	166
4.4.4 Flavius Iulius Valerius Constantius „Chlorus“	167
4.4.5 Flavius Valerius Severus (II.).....	168
4.4.6 Galerius Valerius Maximinus (II.) „Daia“	168
4.4.7 Marcus Valerius Maxentius.....	169
4.4.8 Gaius Valerius Licinianus Licinius	170
4.5 Rod Constantinů.....	171
4.5.1 Flavius Valerius Constantinus (I.) „Magnus“	171
4.5.2 Flavius Iulius Crispus	177
4.5.3 Flavius Iulius Dalmatius a Flavius Claudius Hanniballianus.....	177
4.5.4 Flavius Claudius Iulius Constantinus (II.).....	178
4.5.5 Flavius Iulius Constans	178
4.5.6 Flavius Iulius Constantius (II.)	180
4.5.7 Flavius Magnus Magnentius a Flavius Magnus Decentius	182
4.5.8 Flavius Vetrano	182

4.5.9 <i>Flavius Iulius Popilius Nepotianus Constantinus</i>	183
4.5.10 <i>Flavius Claudius Constantius Gallus</i>	183
4.5.11 <i>Flavius Claudius Julianus (II.) „Apostata“</i>	184
4.5.12 <i>Flavius Jovianus</i>	186
4.6 Rod Valentiniánů.....	187
4.6.1 <i>Flavius Valentinianus (I.)</i>	187
4.6.2 <i>Flavius Iulius Valens</i>	191
4.6.3 <i>Procopius</i>	192
4.6.4 <i>Flavius Gratianus</i>	192
4.6.5 <i>Magnus Maximus</i>	194
4.6.6 <i>Flavius Valentinianus (II.)</i>	195
4.6.7 <i>Flavius Eugenius</i>	196
4.6.8 <i>Flavius Theodosius (I.) „Magnus“</i>	196
5. ZÁVĚR	199
ANTICKÉ PRAMENY	224
LITERATURA	227
ZDROJE OBRÁZKŮ A MAP	234
KATALOG MINCÍ	239

SEZNAM POUŽITÝCH ZKRATEK

Obecné:

map. = mapa

obr. = obrázek

k. č. = katalogové číslo

Zkratky v numismatice:

AE = aes = měděný (označení měděných, bronzových nebo mosazných mincí)

AR = argenteus = stříbrný (označení stříbrných mincí)

AV = aureus = zlatý (označení zlatých mincí)

Numismatické katalogy:

RIC = Roman imperial coinage (za zkratkou číslo katalogu a číslo položky)

RSC = Roman silver coins (za zkratkou číslo katalogu a číslo položky)

Aukční domy / katalogy:

Auctiones = Auctiones GmbH

Aurea = Aurea Numismatika

Áureo = Áureo & Calicó

BFA = Bertolami Fine Arts

BNF = Médailles et Antiques de la Bibliothèque nationale de France

CGB.fr = CGB Numismatique Paris

CNG = Classical Numismatic Group

Dorotheum = Dorotheum GmbH & Co KG

EH = Emporium Hamburg Münzhandelsgesellschaft, MBH

FRK = Fritz Rudolf Künker GmbH & Co. KG

FSC = Freeman & Sear Catalogue

Gärtner = Auktionshaus Christoph Gärtner GmbH & Co. KG

Gemini = Gemini Numismatic Auctions, LLC

GHN = Gerhard Hirsch Nachfolger
GM = Gorny & Mosch (Giessener Münzhandlung)
Goldberg = Ira & Larry Goldberg Coins & Collectibles
GWLB = The George W. La Borde Collection of Roman Aurei
Hirsch = Gerhard Hirsch Nachfolger
Chaponnière = Chaponnière & Firmenich SA
Inasta = Inasta Spa
Kölner = Kölner Münzkabinett
LEU = Leu Numismatik AG
NAC = Numismatica Ars Classica
NN = Numismatik Naumann
Nomisma = Nomisma S.p.a.
Nomos = Nomos AG
Numisfitz = Numisfitz GmbH
Rauch = Auktionshaus H. D. Rauch
Rheinland = Münzzentrum Rheinland
RN = Roma Numismatics
SN = Savoca Numismatik GmbH & Co. KG
Sonntag = Auktionen Münzhandlung Sonntag
Tauler = Tauler & Fau
Tkalec = A. Tkalec AG
Triskeles = Triskeles Auctions

Muzea a organizace:

ANS = American Numismatic Society, New York
BM = The British Museum, Londýn
BNF = Bibliothèque nationale de France, Paříž
ERM = Ermitáž, Petrohrad
LSA = Last Statues of Antiquity Database, University of Oxford, Oxford
MET = The Metropolitan Museum of Art, New York
SMB = Staatliche Museen zu Berlin, Berlín

PŘEDMLUVA

Římský císařský portrét byl hlavně prostředkem panovníka, jak se prezentovat veřejnosti. Je tedy zřejmé, že mu císaři věnovali značnou pozornost a záleželo jim na způsobu provedení takového portrétu. Proto také procházel od počátku různými změnami v závislosti na smýšlení konkrétního císaře. Bylo důležité, jak císař viděl sám sebe, a na druhou stranu, jak chtěl být vnímán veřejností. Z tohoto důvodu nabývaly portréty rozličných vzhledů, od naprosto realistických až po ty s různými stupni idealizace. Tato práce, která je rozšířením a prohloubením původní práce diplomové, se zaměřuje na vzhled a změny císařských portrétů v průběhu 3. a 4. století. Ve 3. století ovšem záměrně vynechává dobu severovské dynastie, neboť se zabývá spíše dobou postupného úpadku a následné transformace impéria. Začíná tedy nástupem vojenských císařů v roce 235 a končí vládou císaře Theodosia I. v roce 395. Zahrnuje tak 160 let vývoje v době, kdy římská říše prodělala jednu z největších krizí a kdy docházelo k velikým hospodářským, společenským a náboženským změnám. Tato práce se proto snaží tyto změny zohlednit při ovlivňování vývoje císařského portrétu. Jako zkoumaný materiál si vybírá portréty sochařské a portréty mincovní. Sochařské portréty jsou zkoumány pouze nepřímo a spíše doplňují portréty mincovní. Je to z důvodu jejich malé četnosti a někdy i špatného stavu dochování. Naproti tomu jsou mincovní portréty zkoumány jak nepřímo za pomoci různých katalogů, tak i přímo za využití mincovního materiálu zapůjčeného z několika soukromých sbírek. Dalšími výhodami mincovního materiálu jsou dobrý stav dochování, nepřerušovaná vývojová linie a jeho velké množství. Díky tomu nám mince poskytují ucelený soubor portrétů římských císařů. Ze všech výše zmíněných důvodů jsou mincovní portréty pro tuto práci považovány za přínosnější. Zkoumaný mincovní materiál, který byl zapůjčen ze soukromých sbírek, je kompletně zpracován do katalogu, který je přiložen na konci této práce.

Cíle předkládané práce jsou shrnout vývoj římského císařského portrétu ve sledovaném období, pokusit se určit vlivy na tento vývoj a poukázat na možné individuální rysy či charakteristické znaky na portrétech konkrétních císařů. Těchto cílů se práce snaží dosáhnout nejen za pomoci zkoumaného materiálu, ale také

zohledněním historických událostí doby. Pro ty jsou ve velké míře využívány antické prameny a některá moderní historická díla. Z moderních historiků zde byli vybráni Christopher Scarre, David S. Potter, Jill Harries, Simon Corcoran, Noel Lenski, ale také dnes již podceňovaný Michael Grant. Z českých historiků je zde využíván hlavně Jan Burian. Pro římský portrét a umění obecně, byly nejvíce využity práce Diany Kleiner a Freda S. Kleinera, a doplněny pracemi Nielse Hannestada, Donalda Stronga, Stevena Tucka, Paula Zankera, Erica R. Varnera a Mariny Prusac. Pro římské mincovnictví byly využity především práce Davida Lužického, Zandera H. Klawanse a Karla Kurze. Pro mincovní portrét se kromě zapůjčeného materiálu, využívaly především mincovní servery s katalogy aukčních domů, či numismatické a muzejní sbírky. Jako prospěšné se také ukázaly práce Jana Bouzka, Jana Bažanta, Erica R. Doddse, Yuvala N. Harariho a Fernanda L. Sáncheze, které byly zdrojem inspirace pro způsoby nahlížení na některé události a problémy sledovaného období. Pro určování mincí byly využity katalogy Roman Imperial Coinage (RIC) svazky IV, V, VI, VII, VIII, IX a X, a Roman Silver Coins (RSC) číslo III, IV a V.

V této práci se objevují některé latinské termíny, které jsou pro přehlednost označeny kurzívou a v poznámce pod čarou jsou vysvětleny. U jmen císařů se zde používá kvůli jednotnosti jejich latinská forma a nikoli počeštěná. Výjimku tvoří pouze přepis písmene I na J na začátku slova (kromě rodových jmen Iulius a Iunius, které je ponecháno v latinizované formě) a přepis latinského V na U. V názvech antických i moderních děl, kde se uvádějí jména císařů, zůstává ta varianta, kterou si zvolil sám autor. Při skloňování se však používají česká pravidla. Pro obecné císařské tituly Caesar a Augustus neexistuje v české literatuře jednotnost pro psaní s malým nebo velkým počátečním písmenem. Zde byla zvolena varianta velkého počátečního písmene. Pojmenování antických měst zůstává v původních latinských názvech a v poznámce pod čarou pak bývá uvedeno, o které současné město se jedná. Všechna data v této práci jsou našeho letopočtu, pokud není uvedeno jinak. Jako zdroje mincovních obrázků se přímo v titulku uvádějí jednotlivé aukční katalogy společně s číslem aukce a číslem položky. V seznamu zdrojů jsou pak pouze mincovní archivy a databáze, ve kterých je na tyto katalogy odkazováno. Tento způsob byl zvolen z důvodu snadného dohledání konkrétní mince. Pro obrázky z neoficiálních zdrojů jsou pak uvedeny celé odkazy. Pro mincovní

katalog, který je zpracován na konci této práce, bylo využito 157 kusů mincí. Mince jsou po určení ocitovány již výše zmiňovanými katalogy Roman Imperial Coinage a Roman Silver Coins ve formě zkratky (RIC a RSC) s číslem, tak jak je v numismatice běžné. V této práci a také v katalogu jsou používány antické názvy mincí, které nemusí vždy souhlasit s jejich označením v jiných zdrojích. Tento problém se týká hlavně mincí reformovaných a těch ze 4. století. Většinou je to způsobeno nejednotností mezi numismatiky z důvodu neúplnosti antických údajů. Například se zde nevyužívá názvu *aurelianus* pro reformovaný *antoninianus* císaře Aureliana, neboť je nevhodný pro svůj shodný název se jménem císaře a velmi zavádějící, protože může ve čtenáři vzbudit dojem, že se jedná o nový nominál. Pro velkou bronzovou minci vydanou císařem Diocletianem je v práci zvolena obojí varianta – *follis* / *nummus*, protože *follis* je mezi numismatiky rozšířenější, vžitě označení, ale *nummus* je antický a patrně správný název pro tuto minci. Pro pozdně antické bronzové ražby (po mincovní reformě Constantina I.) rovněž neexistuje mezi numismatiky jasná shoda. Kromě antických názvů *centenionalis* a *maiorina*, které také nejsou přiřazeny ke konkrétním typům mincí, je možné setkat se i s názvem redukovaný *follis*, který je ovšem pro toto období zcela nevhodný, jelikož *follis* / *nummus* byl Constantinem I. zrušen. Zde je tedy pro menší bronzové ražby 4. století využíváno názvu *centenionalis* a pro větší bronzové ražby 4. století názvu *maiorina*.

V této práci je taktéž využito velké množství obrazového materiálu (celkem 292 fotografií), jelikož portrét je hlavně vizuální záležitostí, a pouze slovy ho nelze vždy úplně jasně popsat. Historická část práce je také doplněna o 8 mapových příloh, a to na místech, kde to bylo příhodné k doplnění výkladu. Každá z map byla dopravena a opatřena českým popiskem.

1. ÚVOD

Období císařského Říma trvalo od nástupu prvního císaře Augusta po zánik západořímské říše více než 500 let. V jeho čele se vystřídalo veliké množství oficiálních panovníků i uzurpátorů a bez ohledu na to, jak dlouho se udrželi u moci, měli jednu věc společnou – nechávali si co nejdříve vytvořit svůj portrét. Důvody pro to byly jednoduché a vycházely z Římanům vlastní pragmatičnosti. V době neexistence sdělovacích prostředků, bylo jedinou možností nového císaře, jak se dostat do obecného povědomí, masivní rozšíření jeho portrétu. Základními dvěma způsoby šíření císařova portrétu byly sochy a mince. Na výrobu časově náročné sochy plnily tuto funkci jen částečně. Při jejich velikosti a nákladnosti jich nevznikalo tolik a byly vždy vázány na konkrétní místo. Nejlepším nositelem císařova vzhledu tak zůstávala mince. Přesto se plně využívaly oba tyto způsoby portrétování, a to jak pro sebe prezentaci samotného císaře, tak i jako prostředek vládní propagandy. Avšak během téměř stejně dlouhého republikánského období se portrétovaly jen osoby zemřelé. Tato tradice byla porušena až kolem poloviny 1. století př.n.l. a to pravděpodobně v souvislosti s krizí republiky. Tato krize měla za následek vzrůstající politickou moc jednotlivých římských vojevůdců, kteří tak využili možnosti vlastní sebe prezentace. První Říman, který si zřejmě uvědomil výhody vlastního zpodobňování, byl Gnaeus Pompeius Magnus.¹ Dnes jsou známy dvě jeho mramorové hlavy, které jsou kopiemi portrétů, které vznikly ještě za jeho života. Jedna je uložena v archeologickém muzeu v Benátkách a druhá v muzeu v Kodani (*obr. 1*).² Jsou známy i mramorové hlavy zbylých dvou členů prvního triumvirátu, Marka Licinia Crassa (*obr. 2*) a Gaia Iulia Caesara (*obr. 3*). Zatímco Caesar se své sochy dožil, u Crassa převládá názor, že vznikla až těsně po jeho neslavném konci v bitvě u Karrh. Všechny tyto jejich portréty jsou věrné republikánské portrétní tradici. Jsou dobře propracované a velmi realistické až veristické. Vlastního mincovního portrétu, jako první, využil Gaius Iulius Caesar.³ Mince s jeho podobiznou vznikla těsně před jeho smrtí v roce 44 př. n. l. (*obr. 4*).⁴

¹ KLEINER 2010, 56.

² KLEINER 1992, 42; ZANKER 2010, 63.

³ Existují i republikánské mince s portrétem Pompeia. Byly ale raženy posmrtně až za jeho synů.

⁴ PETRÁŇ – FRIDRICHOVSKÝ 2008, 12; KLEINER 2010, 58; BORG 2015, 197.

Obr. 1: mramorová busta Pompeia Magna; kopie z 1. století n.l. podle originálu vzniklého před rokem 50 př.n.l.; Ny Carlsberg Glyptotek, Kodaň; zdroj: www.ancient.eu.

Obr.2: mramorová busta Marka Licinia Crassa;
kolem poloviny 1. století př.n.l.; Muzeum Louvre, Paříž; zdroj: www.ancient.eu.

Obr. 3: mramorová busta Gaia Iulia Caesaris, tzv. portrét z Tusculu; po roce 50 př.n.l.; Muzeum antiky, Turín; zdroj: arthistoryreference.com.

Jeho následovníci se již poté nechávali na sochách i mincích zobrazovat zcela běžně. Marcus Antonius i Gaius Octavius (Octavianus) byli také věrni italské tradici a nechávali se zobrazovat zcela reálně. Na společných mincích je pak Marcus Antonius zobrazen jako zralý muž s výrazně mohutnější hlavou i krkem, a Octavianus jako mladík s menší hlavou a užším krkem (*obr. 5*).

Obr. 4: AR denarius Iulia Caesaris;
CAESAR DICTator PERPETVO
(Caesar jako doživotní diktátor);
únor 44 př.n.l.;
zdroj: RN XVII, 685.

Obr. 5: AR denarius Marka Antonia a Octaviana;
společná mince z roku 41 př.n.l. ražená Markem
Antoniem; zdroj: RN E57, 776.

K výraznější změně dochází po přechodu z pozdní republiky na augustovský principát. Octavianus, nyní již jako Augustus, přijímá v umění helénistické vlivy, a v této tradici se také nechává zobrazovat. Římský smysl pro realitu sice nemizí, ale ve spojení s helénistickým pojetím portrétování dochází ke tlumení individuálních rysů. Jedná se o první klasicismus římského umění, kdy je portrét panovníka záměrně idealizován. Augustovy podobizny si tak uchovávají mladiství vzhled po celou dobu jeho vlády.⁵ Augustus se tímto počinem snažil vytvořit portrét ideálního panovníka, který měl působit na obyvatele říše svou vážností⁶. Ve skulptuře vytvořil pro svou potřebu dva základní typy tohoto ideálu – císař oděný v tóze (*obr. 6*) a císař v pancíři (*obr. 7*). Tóga měla reprezentovat jeho postavení v římské společnosti. Nebyl přeci vladař, ale pouhý *princeps*⁷, který zastával tradiční římské úřady. Pancír pak byl určitou heroizací císaře a dával najevo jeho moc a sílu. Oba typy svou uhlazeností vychází z krásy řeckých klasických portrétů. Na minci se tato idealizace projevuje také. Oproti předchozím razbám z období druhého triumvirátu ztrácí nový portrét určité individuální rysy.

⁵ MINAROVIČOVÁ 1979, 19; ECK 2004, 98; ZANKER 2010, 76.

⁶ Římská *auctoritas* = všeobecně uznávaná vážnost, úcta, společenská váha instituce či jedince (MAREK – OLIVA – CHARVÁT 2008, 63).

⁷ *Princeps* = první občan, první mezi rovnými (MAREK – OLIVA – CHARVÁT 2008, 364).

Obr. 6: Augustus jako Pontifex Maximus; mramor; výška 208 cm; cca 12 př.n.l.; Palazzo Massimo, Řím; zdroj: KLEINER 2010, 68, Fig. 5-12.

Obr. 7: Augustus z Prima Porty; mramor; výška 203 cm; počátek 1. století n.l.; Vatikánská muzea, Řím; zdroj: KLEINER 2010, 68, Fig. 5-11.

Augustus získává hladší a plnější tvář, kratší a silnější krk, nadýchanější účes rozdělený ve větší prameny vlasů a přeci jen i trochu zestárne (*obr. 8, 9*). Z hubeného mladíka se tak stává mladý muž, jehož podoba se na minci udrží až do jeho smrti. Augustus umírá ve věku 76 let a jeho portrét stále nese podobu asi třicetiletého muže.

Obr. 8: AR denarius císaře Augusta; 19 př.n.l.; Colonia Patricia (Córdoba); zdroj: BFA 67, 362.

Obr. 9: AR denarius císaře Augusta; 7–6 př.n.l.; Lugdunum (Lyon); zdroj: RN E74, 849.

Následní císaři julsko-claudijské dynastie zůstávali věrní Augustově portrétní tradici. I když se u nich klasicizující tendence neprojevují tolik. Většinou si s sebou nesou některé individuální rysy, podle kterých je možné je rozlišit. Avšak nejdůležitějším aspektem těchto portrétů byla podobnost s Augustem, aby bylo jasně patrné, že jsou jeho přímými pokračovateli. Císař Tiberius se také nechával zobrazovat jako mladý muž a od Augusta ho odlišovala širší hlava, malinko pozměněný účes, orlí nos a podstatně větší oči.⁸ Zajímavé je také to, že na svých bronzových ražbách (*obr. 10*) je idealizován podstatně více, než na těch ze zlata či stříbra (*obr. 11*). Tiberius je také jediný z julsko-claudijské dynastie, který není pokrevně vázán na Augusta. Patří pouze do claudijovské větve rodiny. Jeho spojení s rodem Juliů proběhlo skrze adopci,⁹ a tudíž je jeho podobnost s Augustem čistě propagandistická. Naproti tomu, císař Caligula je v přímé linii obou rodů. Jeho podobnost s císařem Augustem tak může mít reálný základ (*obr. 12*). Bohužel, proto není opora v antických pramenech, které ho líčí zcela odlišně.¹⁰ Může to ovšem být dáno jeho pozdější neoblíbeností a snahou autorů ho nepřipodobňovat k Augustovi. Pokud ale říkají pravdu, tak jeho portréty opět pouze plní propagandistickou funkci ideálního panovníka. Caligula na svých portrétech také nestárne, ale na rozdíl od svých dvou předchůdců, zemřel velmi mladý, takže zde není vidět onen kontrast mezi obrazem a realitou.

Obr. 10: AE as císaře Tiberia; 22–23 n.l.; Řím; portrét je velmi idealizován; zdroj: Goldberg 96, 2021.

Obr. 11: AR denarius císaře Tiberia; 36–37 n.l.; Řím; portrét více zvýrazňuje císařovy individuální rysy; zdroj: RN E73, 733.

⁸ MRÁZKOVÁ 2013, 28.

⁹ Paterculus, II, 103.1-3; Res gestae divi Augusti, 8, 27, 30; Suetonius, III, 3, 15; Tacitus, *Ann.*, VI, 51; Eck 2004, 97.

¹⁰ Suetonius, IV, 50-52; Tacitus, *Ann.*, VI, 20, 46, 48, XI, 3.

Obr. 12: AE as císaře Caliguly; 37–38 n.l.; Řím; zdroj: EH 84, 170.

U císaře Claudia se pomalu začínají objevovat náznaky návratu k realismu. Je u něj sice nadále uplatňován augustovský klasicismus,¹¹ a jeho podobnost s ostatními členy dynastie je nezpochybnitelná, ale císař na některých svých portrétech ztrácí krásu a důstojnost augustovského portrétu. Jeho obličej často vypadá strnule a ve výrazu tváře se jakoby zrcadlí smutek nebo únava. Možná šlo o vyjádření jeho tělesných nedostatků, které měl již od dětství.¹² Císař je také na svých pozdějších portrétech vyobrazen podstatně starší. To mohlo být hlavně na sochařském portrétu zapříčiněno uvalením *damnatio memoriae*¹³ na jeho předchůdce Caligulu.

¹¹ VARNER 2004, 27.

¹² Suetonius, V, 2, 30, 31; BOUZEK – KRATOCHVÍL 1996, 170.

¹³ *damnatio memoriae* = oficiální odsouzení památky císaře římským senátem nebo jeho nástupcem a následné ničení jeho portrétů, mazání jména z oficiálních nápisů a stahování mincí z oběhu (SVOBODA 1973, 131; MAREK – OLIVA – CHARVÁT 2008, 106).

V počátcích Claudiovy vlády totiž byly Caligulovy sochy přerývány do podoby Claudia a ten díky tomu získával mladistvý vzhled.¹⁴ Na pozdějších sochách se pak projevil jeho příklon k realismu, kdy byly na velmi zidealizovaný portrét přidávány jeho individuální rysy (*obr. 13*). I na Claudiově mincovním portrétu lze velmi dobře rozpoznat obraz příklánějící se zcela k Augustově ideálu (*obr. 14*) a ten s větším množstvím individuálních rysů (*obr. 15*).

Obr. 13: mramorová busta císaře Claudia; Národní archeologické muzeum, Neapol; zdroj: www.romanemperors.com

Obr. 14: AE dupondius císaře Claudia; 42 n.l.; Řím; zdroj: Tauler 60, 153.

Obr. 15: AE sestertius císaře Claudia; 41–42 n.l.; Řím; zdroj: Tauler 60,154.

Poslední z císařů julsko-claudijské dynastie, císař Nero, se již nechával zobrazovat zcela realisticky. Augustovský typ ideálního panovníka je u něj postupem času nahrazován čím dál tím větším počtem reálných detailů. Je také prvním císařem, který na svých portrétech stárne. Císařem Claudiem byl adoptován již v dětském věku, kdy začaly vznikat jeho první podobizny na sochách i mincích. Lze se tedy setkat s jeho portréty chlapce, mladíka i dospělého muže. Jako chlapec je

¹⁴ VARNER 2004, 25–27, 30; MRÁZKOVÁ 2013, 35; ZANKER 2016, 58.

zobrazován v duchu augustovské tradice. Jeho portrét mladíka je také ještě velmi zidealizován, ale objevují se u něj již charakteristické znaky jeho vzhledu. U portrétu dospělého muže se dají rozlišit dva základní typy. První, který je starší, nese ještě znaky augustova portrétu. Hlava je mohutnější, má širší krk, orlí nos, vlasy jsou vlnitější a delší, a obličej má zamračený výraz (*obr. 16*). Přesto stále vypadá majestátně, jako u předchozích císařů, a dá se v něm pozorovat ideál panovníka. Druhý, mladší portrét, se již nese v duchu římské veristické tradice. Nero je na něm s tlustým krkem, masitou tváří, dlouhými vlnitými vlasy a objevují se i vousy (*obr. 17*).¹⁵

Obr. 16: AE dupondius císaře Nerona; 65. n.l.; Lugdunum (Lyon); zdroj: vlastní fotografie.

Obr. 17: AV aureus císaře Nerona; 66 n.l.; Řím; zdroj: BFA 67, 382.

Během panování julsko-claudijské dynastie byli zobrazováni i ostatní členové císařovy rodiny. Jejich portréty byly také vždy idealizovány a na mincích se nápadně podobaly tomu císaři, který ony mince vydával. Za příklad mohou sloužit mince Drusa mladšího (*obr. 18*), syna císaře Tiberia, nebo Germanika (*obr. 19*), otce císaře Caliguly a zároveň bratra císaře Claudia.

Obr. 18: AE as Drusa mladšího; raženo za císaře Tiberia; 23 n.l.; Řím; zdroj: CGB.fr 6-2020, 76.

Obr. 19: AE as Germanika; pamětní ražba za císaře Claudia; 42 n.l.; Řím; zdroj: vlastní fotografie.

¹⁵ KLEINER 1992, 136–139; VARNER 2004, 48–49; ZANKER 2016, 59.

Po smrti Nerona se v čele římského státu vystřídali v rychlém sledu tři císaři. Vládli vždy jen několik měsíců a zároveň se každý z nich snažil distancovat od předešlé dynastie. První z nich byl Servius Sulpitius Galba. Byl to Neronův místodržící v Hispanii, který se proti němu v roce 68 vzbouřil. V době vzpoury bylo Galbovi již přes 70 let, což se projevilo i na jeho portrétech. Mince, které si ještě v Hispanii nechal razit, ho zobrazují jako starého muže, s krátkým, uhlazeným účesem, velkým zahnutým nosem a přísným, zamračeným výrazem (*obr. 20*).¹⁶ Jeho portrét tak byl návratem k předaugustovskému republikánskému verismu. Dalším císařem byl Marcus Salvius Otho. Ten byl naopak přítelem císaře Nerona¹⁷ a na svých portrétech se mu snaží podobat.¹⁸ Jeho mincovní portréty se vyznačují tučnějším obličejem, krátkým špičatým nosem, vystupující bradou a téměř helmovitou nakadeřenou parukou (*obr. 21*). Podle antických pramenů jí skutečně používal k zakrytí své pleše.¹⁹ Posledním z těchto tří císařů byl Aulus Vitellius. Před svým nástupem k moci byl velitelem legií v Dolní Germánii. Na svých ražbách navazuje na portréty Galby a nechává se zobrazovat zcela reálně. Má na nich podobu staršího muže se sklony k obezitě (*obr. 22*). V dnešní době neznáme žádné dobové portréty ve skulptuře, které by se daly s určitostí přiřadit některému z těchto císařů.²⁰ Je to dáno tím, že vládli velmi krátkou dobu, a takových portrétů jistě nestihlo vzniknout mnoho, a ještě byly po nástupu nového císaře ihned ničený a přerývány do podoby někoho jiného.²¹

Obr. 20: AR denarius císaře Galby; 68–69 n.l.; Řím; zdroj: Rauch 108, 142.

Obr. 21: AR denarius císaře Othona; 69 n.l.; Řím; zdroj: Rauch 108, 145.

Obr. 22: AR denarius císaře Vitellia; 69 n.l.; Řím; zdroj: RN E60, 754.

¹⁶ KLEINER 1992, 168; PETRÁŇ – FRIDRICHOVSKÝ 2008, 109; MRÁZKOVÁ 2013, 46.

¹⁷ Plútarchos, *Galba*, 19; Suetonius, *Otho*, VII, 2.

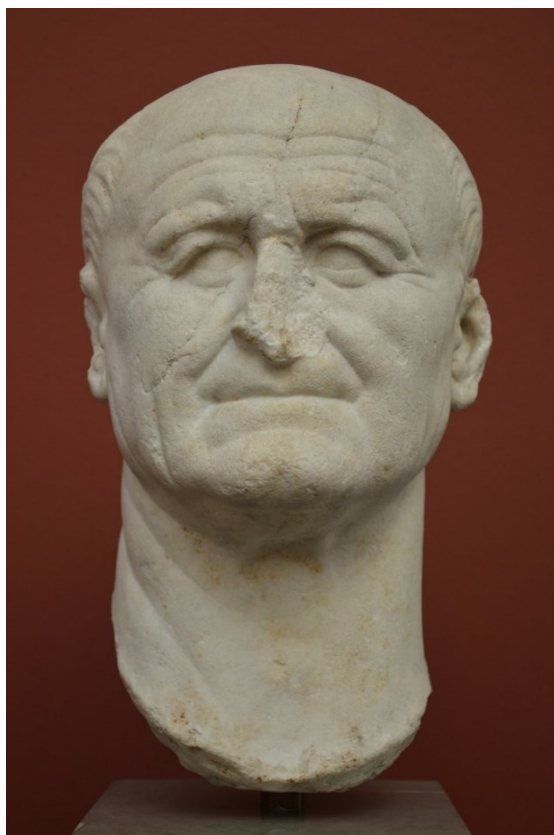
¹⁸ KLEINER 1992, 169.

¹⁹ Suetonius, *Otho*, VII, 12; KLEINER 1992, 169.

²⁰ Na základě podobnosti s mincovními portréty je jedna busta v muzeu v Kodani identifikována jako císař Vitellius (KLEINER 1992, 169–170).

²¹ VARNER 2004, 105–109.

Po zmatcích let 68 a 69 se v čele římského impéria objevila nová dynastie císařů. Byla to dynastie Flaviovců, podle svého zakladatele Tita Flavia Vespasiana. Tato dynastie měla tři po sobě jdoucí císaře, kteří se již úplně odvrátili od Augustem zavedeného idealismu a byli věrní veristické tradici. Navázali tak na portréty císařů Galby a Vitellia.²² Jejich portréty byly zcela realistické až naturalistické.²³ Tento návrat k portrétnímu stylu z období republiky mohl být symbolickým vyjádřením obnovy republikánských hodnot. Císař Vespasianus byl v době nástupu na trůn již šedesátiletý muž. Jeho sochařské i mincovní portréty tomu odpovídají. Přiznávají mu všechny nedostatky jako jsou tučný krk, masitá tvář, povislá víčka, vrásky a pleš. Dobře je to vidět na sochařském portrétu z Kodaně (*obr. 23*), kde vyobrazení úst naznačuje dokonce absenci chrupu.²⁴ Na svých mincích je císař zobrazován jako silnější starší muž s orlím nosem a krátkým, tlustým krkem (*obr. 24*). Pro císaře Tita platí to samé, co pro jeho otce. Jeho portréty tak nesou stejné rysy, pouze mají více vlasů a mají mladší vzhled (*obr. 25*). Na mincích je pak někdy těžké tyto dva císaře od sebe odlišit. Obzvláště, pokud je mince v horší zachovalosti.²⁵ Poslední z rodu Flavijů, císař Domitianus, má na svých portrétech charakteristické rysy své rodiny, ale svému otci již není podobný tolik jako jeho bratr Titus. Na svých mincích tak vypadá mladší, má hubenější obličej, delší tenčí krk a má nápadně vystouplý horní ret. (*obr. 26*).²⁶

Obr. 23: mramorová hlava císaře Vespasiana; cca 70 n.l.; Ny Carlsberg Glyptotek, Kodaň; zdroj: www.ancient.eu.

²² KLEINER 1992, 172.

²³ KURZ 2006, 127.

²⁴ KLEINER 1992, 172; MRÁZKOVÁ 2013, 50; ZANKER 2016, 59.

²⁵ Jelikož i jejich jména a tituly jsou shodné, tak nám pro identifikaci pomůže na Titových mincích přidané písmeno T, které se v opise nachází na jeho začátku.

²⁶ Iuvenalis se v Satirách zmiňuje i o císařově pleši, kterou však na jeho portrétech nenalezneme.

Obr. 24: AR denarius císaře Vespasiana; 78–79 n.l.; Řím; zdroj: RN E60, 768.

Obr. 26: AE as císaře Domitiana; 92–94 n.l.; Řím; zdroj: vlastní fotografie.

Obr. 25: AE sestertius císaře Tita; ražba za císaře Vespasiána; 72 n.l.; Řím; zdroj: LEU W8, 1020.

Po Domitianově smrti se vlády nad říší ujal jeden ze senátorů – Marcus Cocceius Nerva. Vědom si svého nejistého postavení a malého vlivu na armádu, adoptoval krátce po svém nástupu vojenského velitele Dolní Germánie Marka Ulpia Traiana.²⁷ Tímto krokem si zajistil loajalitu armády a vytvořil tím na dlouhou dobu pravidlo, že by si císaři měli své nástupce hledat mezi schopnými muži a nikoli jen ve své rodině. Toto období je pak moderními historiky nazýváno vládou adoptivních císařů. Císař Nerva vládl jen krátce a jistě řešil důležitější záležitosti, než byla změna jeho portrétu. Zůstává tak věrný veristické tradici svých předchůdců. Je zobrazován jako starý muž s úzkou hlavou a velkým orlím nosem (*obr. 27*). U jeho nástupce, císaře Traiana, lze již pozorovat snahy o určitou idealizaci. Obzvláště pak po udělení čestného titulu *Optimus princeps*²⁸, kdy na svých portrétech přestává stárnout. Přesto je jeho mincovní obraz natolik typický, že se dá rozpoznat i na velmi otřelých mincích²⁹. Císař na nich má podobu

²⁷ Aurel. Vic., *DC*, 12.4, 13.1.

²⁸ *Optimus princeps* = nejlepší císař; senát mu tento titul udělil v roce 103 n.l. (BENNETT 2005, 108).

²⁹ PETRÁŇ – FRIDRICHOVSKÝ 2008, 125.

Obr. 27 AE sestertius císaře Nervy;
97 n.l.; Řím; zdroj: RN E60, 787.

zralého muže s kulatou hlavou a příjemným výrazem ve tváři (*obr. 28*). Pouze na mincích z počátku své vlády je podobný císaři Nervovi. Má na nich protáhlejší hlavu a výraznější nos. Na sochách je jeho portrét doplněn o účes, kdy prameny vlasů jdou od temene hlavy směrem dolů (*obr. 29*).³⁰ Za Traianova nástupce, císaře Hadriana, došlo v císařském portrétu k zásadním změnám. Ve sochařství šlo o plastické vyjádření očí. Duhovka

i zornice, které byly do té doby pouze malovány, jsou nyní vyryty přímo do mramoru.³¹ Další změnou bylo, že se císař, jakožto obdivovatel řecké kultury, začal nechávat zobrazovat po vzoru řeckých filosofů s plnovousem. Tímto způsobem se pak nechávali zobrazovat téměř všichni jeho nástupci po další dvě století.³² Jeho portréty jsou také opět záměrně idealizovány³³ a císař na nich nestárne. Zůstává tak od chvíle svého nástupu po celou dobu vlády stejný.³⁴ Císař má podobu zralého muže s plochým obličejem, sevřenými malými rty a velmi vlnitými a hustými vlasy (*obr. 30*). Skoro stejným způsobem je na svých mincích vyobrazen i Hadrianem vybraný nástupce Lucius Aelius (*obr. 31*). Lucius Aelius se však svého nástupnictví nedožil a jeho místo zaujal Titus Aelius Antoninus Pius.

Obr. 28: AR denarius císaře Traiana; na reversu dedikační nápis: SPQR OPTIMO PRINCIPI (senát a lid římský nejlepšímu císaři); 103–111 n.l.; Řím; zdroj: vlastní fotografie.

³⁰ Tento zvláštní typ účesu se občas objevuje i na mincích. Většinou má však císař tyto prameny vlasů vedeny neuspořádaně.

³¹ BANDINELLI 1971, 5; KLEINER 1992, 238.

³² KLEINER 2010, 171.

³³ Jedná se o tzv. druhý klasicismus v římském portrétním umění.

³⁴ KLEINER 1992, 238.

Obr. 29: mramorová busta císaře Traiana; 108 n.l.; Kapitolské muzeum, Řím;
zdroj: KLEINER 2010, 154, Fig. 11-3.

Obr. 30: AE sestertius císaře Hadriana;
122–125 n.l.; Řím; zdroj: CNG E448, 463.

Obr. 31: AE sestertius Lucia Aelia;
137 n.l.; Řím; zdroj: Rauch 108, 191.

Hadrianův nástupce Antoninus Pius se dostal k moci v době, kdy římská říše byla na vrcholu svých sil. Jeho vláda se vyznačovala vnitřním klidem a stabilitou. Proto snad i císařovy portréty působí klidně a vyrovnaně. Císař je vždy zobrazován jako zralý muž s protáhlým obličejem, s krátkými vlnitými vlasy, delším špičatým nosem, mírně vystupující bradou a krátkým plnovousem

Obr. 32: AE sestertius císaře Antonina Pia; 151–152 n.l.; Řím; zdroj: vlastní fotografie.

(obr. 32). Po smrti Antonina Pia došlo k prvnímu rozdělení moci mezi dva rovnoprávné císaře. Byli jimi Marcus Aurelius Antoninus a Lucius Aurelius Verus. Jejich portréty odpovídají směru, který odstartoval císař Hadrianus. Portréty jsou idealizovány a císaři jsou zobrazováni s plnovousem. Avšak u obou dochází k větší modelaci vlasů i vousů. Vousy jsou podstatně delší než u jejich předchůdců a vlasy se často z hodně vlnitých mění až v kudrnaté. Objevuje se také nový

fenomén – portréty dospívají společně se zobrazovaným. Týká se to těch císařů, kteří byli ustanoveni nástupci již v dětském věku. Marka Aurelia tak můžeme spatřit jako chlapce, bezvousého mladíka i zralého muže s typickým plnovousem. Po dosažení určitého věku, ale císař již dále na portrétech nestárne. Na mincích se oba císaři od sebe liší hlavně věkem (Markus Aurelius je zobrazován o něco starší než Lucius Verus) a pak detaily tváře, které zcela určitě vycházely z jejich skutečné podoby. Na sochařských portrétech jsou pak od sebe ještě lépe rozlišitelní. Marcus Aurelius (obr. 33) vypadá opět starší a Lucius Verus (obr. 34) má protáhlejší obličej a pod nosem řidší vousy. Posledním z řady adoptivních císařů byl syn Marka Aurelia, Lucius Aelius Aurelius Commodus. Jeho portréty se velice podobají otci. Hlavně na mincích jsou od sebe hůře rozeznatelní.³⁵ Commodus na nich vypadá jen o něco mladší a má užší hlavu. V sochařském portrétu je situace o něco lepší, protože jeho vousy jsou pod nosem více zastřižnuté a výraz tváře působí arogantně.³⁶ Commodus dospívá se svými portréty stejně jako jeho otec. Ke konci

³⁵ PETRÁŇ – FRIDRICHOVSKÝ 2008, 145.

³⁶ KLEINER 1992, 275.

své vlády nám svou identifikaci sám poměrně zlehčuje, protože se nechává zobrazovat jako bájný hrdina Herkules (*obr 35*).³⁷ Po Commodově svržení bylo na mrtvého císaře senátem uvaleno *damnatio memoriae*.³⁸ Za to, že se nám dochovalo poměrně dost jeho portrétů, vděčíme některým pozdějším nástupcům, kteří jeho památku rehabilitovali.³⁹

Obr. 33: mramorová busta císaře Marka Aurelia; 170–180 n.l.; Kapitolské muzeum, Řím; zdroj: KLEINER 2010, 191, Fig. 13-8.

Obr. 34: mramorová busta císaře Lucia Vera; 161–169 n.l.; Kapitolské muzeum, Řím; zdroj: KLEINER 2010, 191, Fig. 13-11.

Obr. 35: mramorová busta císaře Commoda; 190–192 n.l.; Palazzo dei Conservatori, Řím; zdroj: KLEINER 2010, 191, Fig. 13-14.

Po smrti císaře Commoda došlo ke zmatkům a rychlým výměnám císařů stejně jako po smrti císaře Nerona. Nově ustanovený císař Publius Helvius Pertinax se na trůnu udržel pouze tři měsíce. Přestože vládl tak krátce, dochovaly se nám i portréty ve sochařství. Císař se nechává zobrazovat jako starší muž s plnovousem sahajícím téměř až na hrud' (*obr. 36*). Pertinaxův nástupce Marcus Didius Severus Julianus se do dějin zapsal jako císař, který si koupil trůn.⁴⁰ Nabídl každému vojákovi 25 000 sestercií, pokud ho armáda zvolá císařem. Armáda jej tedy zvolala, a přestože údajně svému slibu dostal, tímto způsobem získaná loajalita nevydržela vojákům příliš dlouho.⁴¹ Císař byl po dvou měsících vlády všemi opuštěn a svými vojáky zabit. I u tohoto krátce vládnoucího císaře známe jeho sochařské portréty. Je na nich

³⁷ Héródianos, I, 14.8-9; KURZ 2006, 126.

³⁸ VARNER 2004, 137.

³⁹ Postarali se o to hlavně Didius Julianus a Septimius Severus (VARNER 2004, 138).

⁴⁰ Cassius Dio 73.11; Héródianos, II, 6.8-11, 6.14; Zosimos, I, 7.

⁴¹ Nakonec prý vyplatil 30 000 sestercií (Historia Augusta, *Didius Julianus*, 3.2); Podle jiné verze neměl dostatek prostředků na vyplacení tolika peněz, a to bylo příčinou ztráty loajality jeho vojáků (Héródianos, II, 7.1-2, 7.6).

zobrazován téměř stejně jako Pertinax, jen vypadá mladší a jeho plnovous nepřiléhá k tělu, ale odstává od něj. Stejný obraz pak vidíme i na jeho mincích (*obr. 37*).

Obr. 36: AE sestertius císaře Pertinaka;
193 n.l.; Řím; zdroj: BFA E71, 882.

Obr. 37: AE sestertius císaře Didia Juliana;
193 n.l.; Řím; zdroj: GM 261, 757.

Ještě během vlády císaře Didia Juliana se nechali na různých místech říše svými vojsky provolat za císaře tři velitelé legií. Na západě to byl místodržící Británie Decimus Clodius Albinus, na východě správce Sýrie Gaius Pescenius Niger a v Horní Panonii místodržící Lucius Septimius Severus. Z těchto bojů o moc nakonec vyšel vítězně Septimius Severus a založil poslední významnou dynastii principátu. Pescenius Niger se nechával zobrazovat jako starší muž s plnovousem a krátkým, ale výraznýmnosem (*obr. 38*). Portréty Clodia Albina ukazují muže mladšího, s menší hlavou, charakteristickým krátkým zdviženýmnosem a krátkým neuspořádaným plnovousem (*obr 39*).

Obr. 38: AR denarius císaře Pescenia Nigra; 193–194 n.l.; Antiochie (Antakya); zdroj: CNG 111, 742.

Obr. 39: AR denarius císaře Clodia Albina; 193 n.l.; Řím; zdroj: vlastní fotografie.

Septimius Severus byl posledním císařem, jemuž byl pro jeho portréty předobrazem uhlazený styl antoninovské doby. On sám se hlásil k odkazu Antonina Pia a Marka Aurelia. Dokonce svému staršímu synovi dal jejich jména.⁴² Císař byl zobrazován jako zralý muž s kudrnatými vlasy a dlouhým plnovousem odstávajícím od krku a rozděleným do dvou (*obr. 40*) až tří proudů (*obr. 41*).⁴³ Ostatní členové jím založené dynastie však už v tomto trendu nepokračovali. Patrně proto, že i v reálném životě se jim věkem, vážností, a hlavně životními osudy nikterak nepodobali. Prvním z nich byl císař Caracalla. Jeho otec ho ustanovil nástupcem v době, kdy mu bylo teprve 10 let, a proto můžeme Caracallu vidět na jeho portrétech od malého chlapce až po dospělého muže. Na většině svých portrétů má Caracalla kudrnaté vlasy – jako chlapec o něco bohatší a později jako muž krátce střižené. Na mužských portrétech má i krátký kudrnatý plnovous. Caracallův portrét je ale charakteristický ještě jednou věcí – je to tvrdost ve výrazu tváře (*obr. 42*). Jeho známé *frons trux*, hroživé čelo, se projevuje hlubokými vráskami, k nosu přitaženým obočím a občas mírně pootevřenými ústy (*obr. 43*).⁴⁴ Tato tvrdost výrazu mohla vycházet z jeho tvrdé až kruté povahy, kterou máme doloženou z antických pramenů⁴⁵, nebo z jeho snahy stylizovat se do role drsného vojáka. V každém případě, tento obrat ve způsobu zobrazování ovlivnil další vývoj. Bohatost účesu a plnovousu, tak typického pro druhé století, vymizela ve prospěch krátkého vojenského sestříhu.

Obr. 40: mramorová busta císaře Septimia Severa; 200–210 n.l.; Britské muzeum, Londýn; zdroj: BM 00970486001.

⁴² Marcus Aurelius Antoninus Pius bylo oficiální jméno pozdějšího císaře Caracally.

⁴³ PETRÁŇ – FRIDRICHOVSKÝ 2008, 145; POTTER 2012, 283 (adopce do rodiny Antoninů a zobrazování ve stylu Marka Aurelia a Commoda).

⁴⁴ L'ORANGE – UNGER 1984, 7.

⁴⁵ Héródianos, IV, 3.4; Historia Augusta, *Caracalla*, 2.1-3, 9.3, 11.5.

Obr. 41: AR denarius císaře Septimia Severa; 202–210 n.l.; Řím; zdroj: vlastní fotografie.

Obr. 42: AR denarius císaře Caracally; 212–213 n.l.; Řím; zdroj: CNG E448, 479.

Septimiův mladší syn Lucius Publius Septimius Geta vládl jen velmi krátce a pouze jako spolucísař svého staršího bratra. Stejně jako Caracalla, tak i Geta se svými portréty dospívá až do vzhledu dospělého muže.⁴⁶ Na rozdíl od bratra však nemá kudrnaté, ale vlnité vlasy, a chybí mu také bratrův tvrdý výraz tváře (*obr. 44*). Po Caracalovi se dalším císařem stal Marcus Opellius Severus Macrinus. Ten nebyl se severovskou dynastií nijak spřízněn. Snažil se sice zdůraznit návaznost tím, že připojil k rodnému jménu svého syna jméno Antoninus, ale i tak se u moci neudržel ani rok.⁴⁷ Jeho portréty ukazují staršího muže s delším plnovousem a špičatým nosem (*obr. 45*). Na mincích se občas objevuje i s kratším plnovousem připomínajícím jeho mladšího předchůdce. Ve skulptuře je jakousi kombinací pootevřených úst a krátkého vojenského sestřihu císaře Caracally a delšího plnovousu a příjemnějšího výrazu tváře z dob Marka Aurelia. Jeho syn Marcus Opellius Antoninus Diadumenianus byl v době vlády svého otce pouze desetiletý, a tak mince, které pro něj byly raženy, nesou vždy portrét malého chlapce (*obr. 46*).

⁴⁶ PETRÁŇ – FRIDRICHOVSKÝ 2008, 164 (chybně uvádějí, že Getův portrét ukazuje pouze podobu mladého chlapce).

⁴⁷ Héródianos, V, 3.1; *Historia Augusta, Macrinus*, 2.5, 3.8-9, 5.1,7.

Obr. 43: mramorová hlava císaře Caracally; 212–217 n.l.; Metropolitní muzeum, New York; Císař je zobrazen se svými typicky krátkými kudrnatými vlasy, krátce střiženými vousy a jeho věhlasným hrozivým čelem, které se projevuje hlubokými vráskami a k nosu přitaženým obočím. Celkový obraz ještě umocňují mírně pootevřená ústa a upřený pohled.; zdroj: MET 40.11.1a.

Obr. 44: AR denarius císaře Gety; 210 n.l.; Řím; zdroj: LEU W8, 1222.

Obr. 45: AR denarius císaře Macrina; 217–218 n.l.; Řím; zdroj: CNG E449, 634.

Obr. 46: AR denarius císaře Diadumeniana; 217–218 n.l.; Řím; zdroj: BFA 67, 459.

Po smrti Macrina se moc vrátila do ruku severovské dynastie. Avšak poslední dva císaři této dynastie byli velmi mladí a vládu na říši měly jejich matky. První z nich, Marcus Aurelius Antoninus Pius zvaný Elagabalus, byl synovcem a možná nepřiznaným synem císaře Caracally.⁴⁸ Poukazují na to jeho oficiální jména a téměř identická chlapecká podobizna na vládních mincích. Tyto mince se pak dají s Caracallovými snadno zaměnit. K závěru své vlády se na mincích objevil i jako mladý muž s krátkým plnovousem (*obr. 47*). Od Caracally se na nich odlišuje vlnitými vlasy a přívětivějším výrazem tváře. Druhým, z oněch dvou posledních císařů, byl Marcus Aurelius Alexander Severus. Na trůn nastoupil již ve 13 letech a je tudíž zobrazován jako malý chlapec. Jeho pozdější portréty jsou ve skulptuře i na mincích velmi kvalitně a detailně vypracovány a císař je na nich jako příjemný mladý muž s lehkým úsměvem, krátkými vlasy a krátce střiženými vousy (*obr. 48, 49*).

Po smrti posledního císaře severovské dynastie se římská říše dostala do hluboké a vleklé krize, která měla své počátky již v době vlády Marka Aurelia. Během této krize se do čela státu dostávali i lidé nenáležející k vyšším společenským vrstvám, ale zato s velkými válečnými zkušenostmi. Prvním z nich byl Gaius Iulius Verus Maximinus „Thrax“, který započal období tzv. vojenských císařů. Toto období pak trvalo téměř až do konce 3. století.

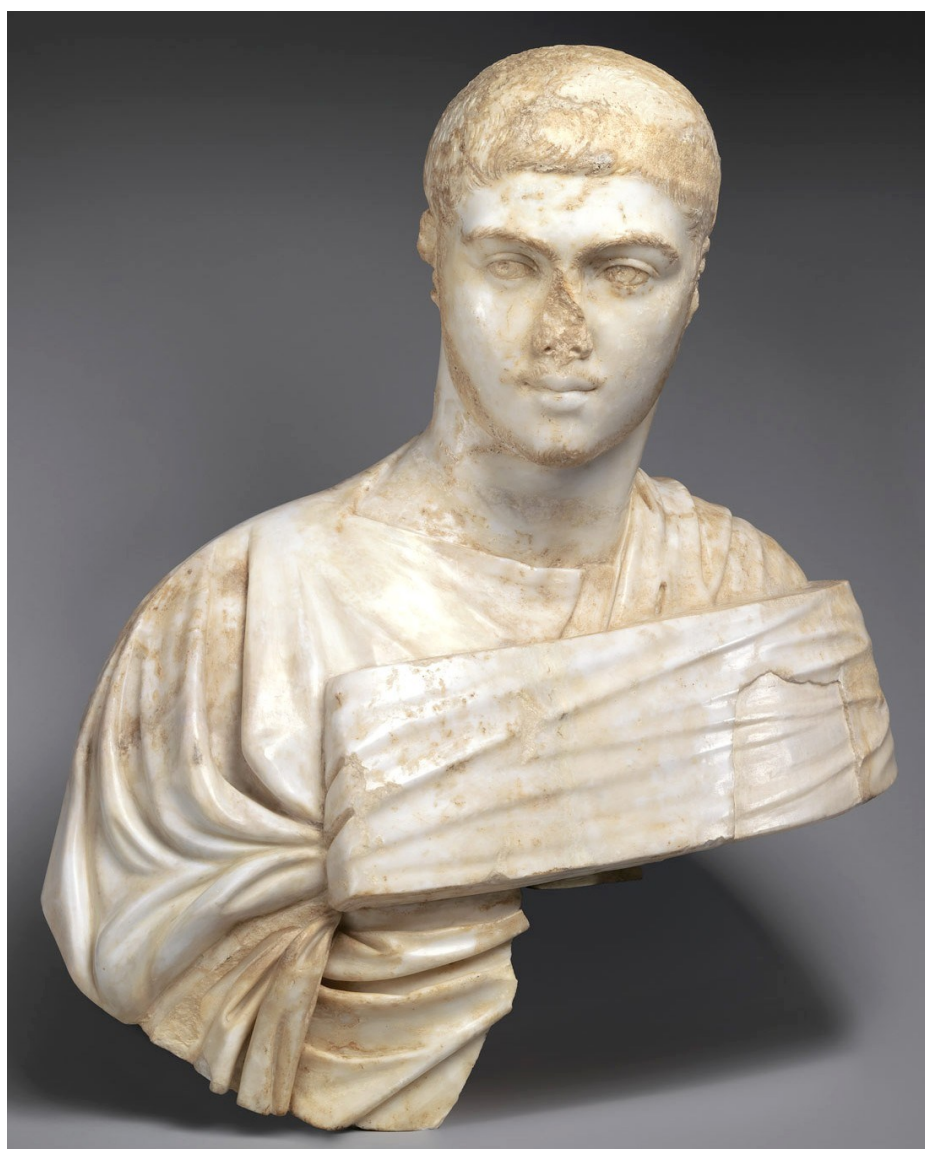
⁴⁸ Aurel. Vic., DC, 23.1; Héródianos, V, 3.10; Historia Augusta, Caracalla, 9.2, 11.6, Heliogabalus, 1.4; Jordanes, Romana, 279; CAMPBELL 2007, 21.

Obr. 47: AR denarius císaře Elagabala; 221–222 n.l.; Řím; zdroj: vlastní fotografie.

Obr. 48: AE sestertius císaře Alexandra Severa; 231 n.l.; Řím; zdroj: BFA 67, 467.

Obr. 49: mramorová busta císaře Alexandra Severa; 230–235 n.l.; Metropolitní muzeum, New York; zdroj: MET 2011.87.

2. HISTORICKÉ UDÁLOSTI

2.1 Vojenští císaři a krize 3. století (235 – 284)

Ve 2. století n.l. byla římská říše na vrcholu svých sil (*map. 1*). Ale již za vlády Marka Aurelia se začaly objevovat destabilizační prvky, které narušovaly hladký chod impéria. Byl to především sílící tlak barbarů na římské hranice. Markomanské války, z let 165 až 180,⁴⁹ dokázala silná říše bez větších problémů zvládnout. Následný Commodův mír, pro současníky nepopulární, se ukázal jako dlouhodobě výhodný, protože dal říši tolik potřebný oddech. I samotní barbari, především Germáni, již nebyli v této době jen lupičskými tlupami, které občas překračovaly hranice. Měli lepší organizaci i výzbroj a jejich armády se natrvalo staly hrozbou, se kterou se muselo počítat. V druhé polovině 2. století zasáhly také říši morové rány, které značně vyčerpaly lidské zdroje.

Nástupem Septimia Severa v roce 193 získala říše silného císaře schopného nejen se účinně bránit, ale dokonce se vzchopit k novým výbojům.⁵⁰ Severus byl schopný vojevůdce, který si dokázal získat na svou stranu vojáky. Bohužel tím zvýšil už tak enormní náklady na udržování početného vojska. Podle antických pramenů zvedl vojákům žold a také učinil dost ústupků, podřívajících vojenskou disciplínu.⁵¹ Vlivem těchto výdajů se také podstatně zhoršila kvalita měny. Císař Caracalla, který byl také nucen zvýšit svým vojákům platy, vyřešil nedostatek financí dvěma způsoby. V roce 212 vydal svůj nejslavnější výnos *Constitutio Antoniniana*⁵², který povyšoval veškeré svobodné obyvatelstvo říše na římské občany, a tím i na daňové poplatníky. V roce 215 pak vydal novou stříbrnou minci zvanou *antoninianus*⁵³. Její přínos pro státní pokladnu spočíval v tom, že vážila 1,5násobek hmotnosti denáru, ale nominálně platila za jeho dvojnásobek. Císař tak ušetřil značné

⁴⁹ BURIAN 1994, 111.

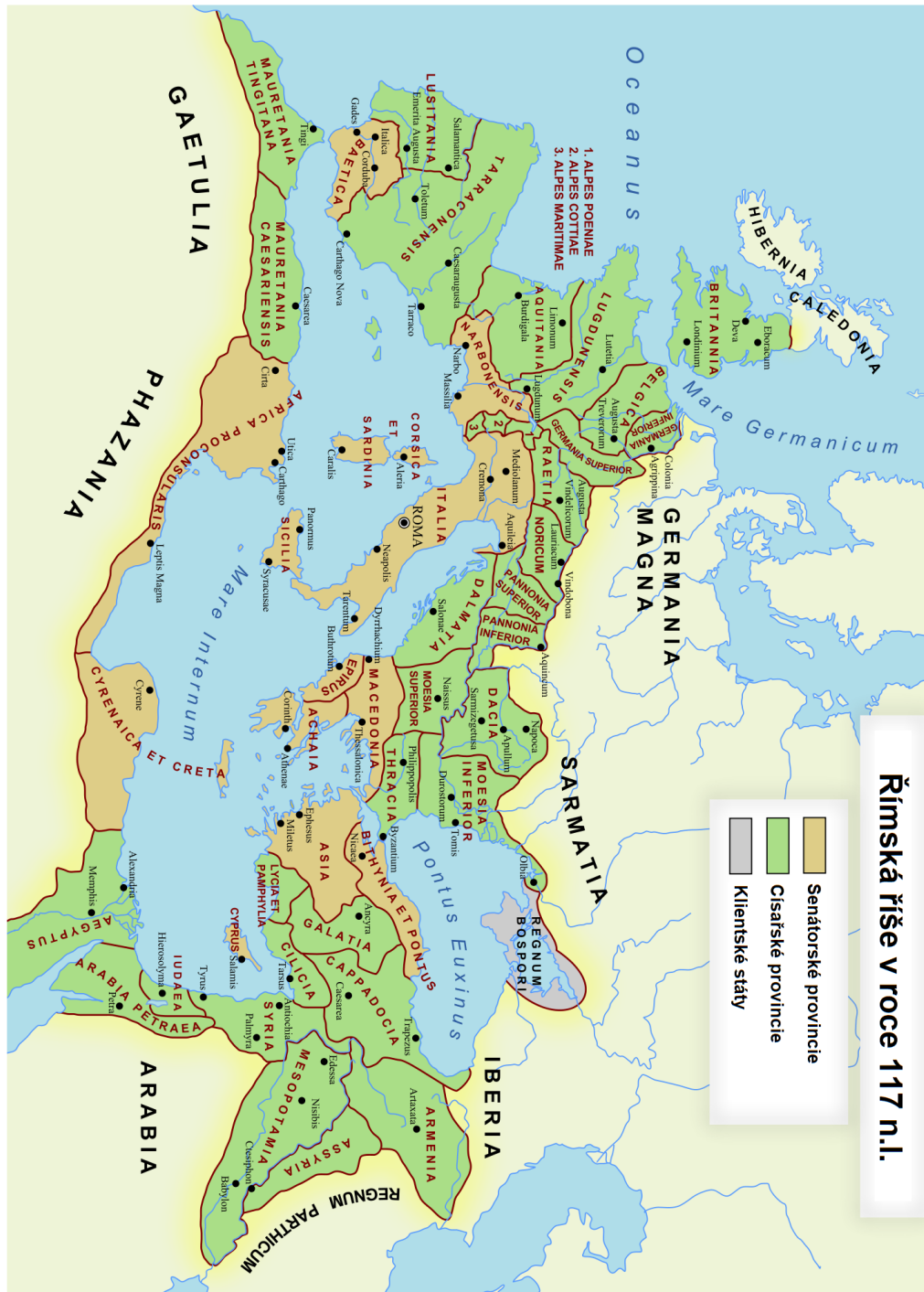
⁵⁰ V letech 197 – 198 zvítězil nad Parthy a připojil k říši Mezopotámii. V letech 208 – 211 bojoval na severu Británie.

⁵¹ Héródianos, III, 8.4-5.

⁵² Cassius Dio, 77.9; Papyrus 273, *Antika v dokumentech II*, 416; MAREK – OLIVA – CHARVÁT 2008, 99.

⁵³ KURZ 2006, 125. Antoninianus je moderní název odvozený od oficiálního jména císaře Caracally. Antický název této mince není znám.

množství stříbra. Z antoninianu se v průběhu 3. století stala nejběžnější mince, která vytlačila všechny dříve používané bronzové, mosazné a stříbrné nominály.⁵⁴

Map 1: Římská říše ve svém největším uzemním rozsahu na konci vlády císaře Traiana v roce 117 n.l.; zdroj: ww.ancient.eu.

⁵⁴ Od mincovní reformy císaře Nerona byl pro odlišení dvounominálu využíván jako pokrývka císařovy hlavy *radiatus* – paprsková koruna (Kurz 2006, 125). Díky vytlačení ostatních nominálů antoninianem se z císařovy hlavy s radiátem stal nejrozšířenější typ portrétu až do mincovní reformy císaře Diocletiana.

Za císaře Alexandra Severa se na východě objevil i nový silný nepřítel. Válkami se Septimiem Severem a Caracallou byla oslabená Parthská říše v letech 223 – 230 vystřídána říší Novoperskou v čele se sasánovskou dynastií. Její první král Ardašír I (*obr. 50*) se snažil navázat na Achaimenovskou veleříši a její expanzivní politiku.⁵⁵ V roce 230 zaútočil na římské východní provincie a vydal ultimátum, které Římanům přikazovalo vyklidit všechna území, na která si kladl nárok.⁵⁶ Alexander Severus se proto v roce 232 vydal s velkou armádou proti němu. Římanům se podařilo po několika bitvách zatlačit Peršany zpět a obnovit tak původní hranice říše. Římská armáda se ale již v roce 234 musela urychleně přesunout na Rýn, kde zaútočil svaz germánských kmenů zvaných Alamani⁵⁷. Císař, který se snažil boji vyhnout, se pokusil Alamany podplatit, což se jeho bojechtivým vojákům nelíbilo, a během následné vzpoury ho i s jeho matkou zabili. Na uvolněné místo si poté armáda zvolila oblíbeného velitele Maximina.

Obr. 50: Ardašír I. na skalním reliéfu v Nakš-e Rustamu poblíž Persepole, kde přebírá královský diadém od nejvyššího boha Ahura-Mazdy (vpravo); zdroj: teachmiddleeast.lib.uchicago.edu.

⁵⁵ Héródianos, VI, 2.1-2; BOAK 1921, 257; SVOBODA 1973, 548; KLÍMA 1977, 139; BURIAN 1994, 126; GRANT 2006, 166; POTTER 2006, 157; DIGNAS – WINTER 2007, 18; MAREK – OLIVA – CHARVÁT 2008, 419.

⁵⁶ Héródianos, VI, 4.5.

⁵⁷ Poprvé tento kmen zaútočil už v roce 213 na území *Agri decumates*, ale byl císařem Caracallou poražen (SVOBODA 1973, 45; CAMPBELL 2007, 18; MAREK – OLIVA – CHARVÁT 2008, 26–27).

Gaius Iulius Verus Maximinus „Thrax“⁵⁸ byl prvním z tzv. vojenských císařů. Do vysokých hodností se vypracoval od píky.⁵⁹ Byl údajně veliký, silný, statečný a nevzdělaný. Prý dokonce ani neuměl latinsky, což je ale velmi nepravděpodobné. Úspěšně bojoval proti Germánům, ale tím vyčerpával státní finance. Zvyšováním daní a jejich nekompromisním vybíráním se postupně stával velmi nepopulárním. V roce 238 se proti němu vzbouřil místodržící v provincii Afrika Gordianus I. „Africanus“ a jeho syn Gordianus II. Byť se jim nepodařilo Maximina nijak ohrozit, neboť byli ihned poraženi a zabiti správcem Numidie Capellianem,⁶⁰ měli na své straně senát. Ten označil Maximina za nepřítele státu a zvolil si ze svého středu dva nové císaře – Balbina a Pupiena.⁶¹ Ti si k sobě přibrali jako svého nástupce mladičkého Gordiana III. Tím dali najevo sympatie k revoltě vedené již zesnulými Gordiany, a také že setrvávají v odporu proti Maximinovi.⁶² Přímo vojensky proti němu měl zakročit císař Pupienus. Než se však stačil s Maximinem srazit v bitvě, dostal zprávu, že byl svými vlastními vojáky, společně se svým synem Maximem, u Aquileie zabit. Pupienus s Balbinem se ovšem ze svého snadného vítězství neradovali dlouho. Ještě v témže roce byli zabiti pretoriánskou gardou a jediným vládcem se tak stal mladý Gordianus III.⁶³ Marcus Antonius Pius Gordianus byl vnukem Gordiana I. a synovcem Gordiana II. Nastoupil na trůn ve 13 letech. Jako mladík nebyl schopen řádně vládnout, ale měl štěstí na schopné rádce a vojevůdce. Těm se podařilo zlikvidovat povstání proti císaři, odvrátit vpád Gótů a v roce 243 porazit vojska perského krále Šápura I. Situace se obrátila až ve chvíli, kdy mladičkový císař jmenoval nového prefekta pretoriánů. Nový prefekt Philippus „Arabs“ pomalu zbavoval Gordiana vlivu na armádu a v roce 244 byl vojáky prohlášen císařem. Mladého Gordiana pak vojáci zabili.⁶⁴

⁵⁸ Thrax = Thrák; Byl považován za Thráka, ale názory na jeho původ se již od antiky různí.

⁵⁹ Eutropius, IX, 1; BOAK 1921, 258.

⁶⁰ Zabit v bitvě byl pouze Gordianus II. Gordianus I. poté spáchal sebevraždu; Historia Augusta, *Dva Maximinové*, 19.1,2; SCARRE 1995a, 163; DRINKWATER 2007, 31.

⁶¹ Aurel. Vic., DC, 26.7; Historia Augusta, *Dva Maximinové*, 19.1; Zosimos, I, 14.

⁶² Historia Augusta, *Dva Maximinové*, 19.2; Historia Augusta, *Tři Gordianové*, 15.1-3, 16.3; SCARRE 1995a, 163; DRINKWATER 2007, 31–32.

⁶³ Aurel. Vic., DC, 27.6; Eutropius, IX, 2; Historia Augusta, *Maximus a Balbinus*, 14.5-7; DRINKWATER 2007, 33.

⁶⁴ Toto je jedna varianta Gordianovy smrti, která je běžně popisována v římských pramenech (Aurel. Vic., DC, 27.8; Jordanes, *Romana*, 282; Historia Augusta, *Tři Gordianové*, 30, Zonaras, XII, 18). Druhá verze tvrdí, že Gordianus zemřel již na bojišti při střetu s Peršany. Toto tvrzení se opírá o nalezený nápis krále Šápura na „Zarathuštrově svatyni“ v Nakš-e-Rustamu (KLÍMA 1977, 142; SCARRE 1995a, 165; STIERLIN 2007, 224, 237, 239).

Marcus Iulius Philippus „Arabs“ byl podle antických historiků syn arabského náčelníka.⁶⁵ Z počátku se jeho vláda vyvíjela úspěšně. V roce 246 zvítězil v Dácii proti Karpům a v Germánii proti Kvádům. Svého syna Philippa po těchto vítězstvích jmenoval spoluvládcem a v roce 248 uspořádal velké oslavy 1000. výročí založení Říma (*obr. 51*).⁶⁶ Vše nasvědčovalo tomu, že se situace v říši začíná opět zlepšovat. Jenže ještě v témže roce se proti císaři začali bouřit jeho legie, které prosazovali na trůn své oblíbené velitele. Císař přestal nepřehlednou situaci zvládat, a dokonce nabídl senátu, že odstoupí. Na radu městského prefekta Decia tak nakonec neučinil.⁶⁷ Nejhorší se to vyvíjelo u podunajských legií. Tam také císař Decia vyslal, aby situaci uklidnil. Decius zajistil v legiích klid a pořádek a získal si tím veliký respekt vojáků. Ti ho v roce 249 prohlásili císařem. Philippus proti němu vytáhl se svým vojskem a srazil se s ním v bitvě u Verony,⁶⁸ kde společně se synem padl.

Obr. 51: AR antoninianus císaře Philippa Araba; ražba k příležitosti 1000. výročí založení Říma; avers: IMP PHILIPPVS AVG; revers: SAECVLARES AVGG (cippus s nápisem COS III); 248 n.l.; Řím; zdroj: Rauch E29, 211.

Gaius Messius Quintus Traianus Decius byl schopný velitel, kterému nebyly lhostejné ani vnitřní problémy říše. Ihned po svém nástupu začal s rozsáhlou reorganizací správy říše a s upevňováním tradičního římského náboženství. Císař viděl odklon od uctívání tradičních božstev za hlavní příčinu celkového úpadku. Vydal řadu nařízeních, která nutila obyvatelstvo k pravidelným obětem pohanským bohům. Této povinnosti se musel účastnit úplně každý, a kdo nechtěl, byl potrestán smrtí. Samozřejmě ten, kdo nechtěl, byli hlavně křesťané.⁶⁹ Do období vlády císaře

⁶⁵ Zosimos, I, 18.

⁶⁶ Aurel. Vic., DC, 28.1; Eutropius, IX, 3; Historia Augusta, *Tři Gordianové*, 33.3; Jordanes, *Romana*, 283; HANNESTAD 1988, 286; SCARRE 1995a, 167; DRINKWATER 2007, 37; HARRIES 2012, 1; BETJES – HEIJNEN 2018, 7; INGLEBERT 2021, 15.

⁶⁷ Zosimos, I, 21.

⁶⁸ Aurel. Vic., DC, 28.10.

⁶⁹ GOODMAN 2007, 428–429.

Decia tak spadá jedno z největších pronásledování křesťanů.⁷⁰ Za jeho vlády také došlo k jedné z největších římských porážek. V roce 250 vpadli na římské území spojené armády Karpů a Gótů. Císař proti nim vyrazil s vojskem a postupně je v několika střetech porazil. Ustupující gótské vojsko pak chtěl v poslední bitvě úplně zničit. Došlo k ní roku 251 u Abrittu⁷¹, kde se však nechal císař chytit do léčky a spolu se svým starším synem Herenniem Etruskem a většinou vojska padl.⁷² Velitel části Deciova vojska Gaius Vibius Trebonianus Gallus byl poté vojáky prohlášen za císaře. Ten Deciova mladšího syna, který zůstal v Římě, prohlásil za svého spolucísaře v hodnosti Augusta, a vlastního syna Volusiana jmenoval Caesarem.

Vláda Treboniana Galla byla provázena řadou pohrom. Nejprve byl nucen uzavřít dosti nevýhodný mír s Góty. Zavázal se jim také platit každoroční tribut, aby je odvrátil od dalších vpádů. V říši propukl mor, který měl za následek velké lidské ztráty a podlomil bojeschopnost armády.⁷³ Na východě zaútočili Peršané a obsadili Arménii a Mezopotámii. Dokonce se dostali až k Antiochii⁷⁴, kterou dobyli a vyplnili.⁷⁵ Gótové opět vpadli na Balkán a také přes Černé moře do Malé Asie. A nakonec se v roce 253 nechal správce Dolní Moesie Marcus Aemilius Aemilianus, který tam úspěšně odrážel gótské vpády, provolat svými vojáky císařem. Za těchto podmínek se císař Trebonianus Gallus na mnoho nezmoohl. Stačil jen rozpoutat další pronásledování křesťanů a připravit si vojsko na střet s Aemilianem. Jeho vojáci ho však raději zabili a přešli na Aemilianovu stranu.⁷⁶ Nový císař se u moci udržel pouhé tři měsíce. Do hry o trůn totiž zasáhl Publius Licinius Valerianus, který byl původně Trebonianem Gallem přivolán na pomoc, a který se také nechal svými vojsky provolat císařem. Než však mohlo dojít k měření sil, byl Aemilianus vlastními vojáky zabit, a jediným císařem se stal Valerianus.

⁷⁰ Řehoř z Toursu, I, XXX; SCARRE 1995a, 170; DRINKWATER 2007, 39; GOODMAN 2007, 440; INGLEBERT 2021, 26.

⁷¹ Dnešní Razgrad v Bulharsku.

⁷² Bylo to poprvé v římských dějinách, kdy císař ztratil život v bitvě s cizím nepřítelem; Aurel. Vic., DC, 29.5; Jordanes, *Romana*, 284; SCARRE 1995a, 170; GRANT 2006, 196; DRINKWATER 2007, 39.

⁷³ Aurel. Vic., DC, 30.2; Eutropius, IX, 5; SCARRE 1995a, 171; DRINKWATER 2007, 40.

⁷⁴ Dnešní Antakya v Turecku.

⁷⁵ SCARRE 1995a, 171.

⁷⁶ Aurel. Vic., DC, 31.2; Zosimos, I, 28; DRINKWATER 2007, 41.

Císař Valerianus si ihned po svém příchodu do Říma zvolil spoluvládce se stejnými pravomocemi. Byl to jeho vlastní syn Gallienus.⁷⁷ Císař si byl jistě vědom nezbytnosti rozdělení vlády, neboť zdědil říši v rozkladu. V provinciích zuřil mor a odevšad se na říši valili nepřátelé. Na rýnské hranici to byli Frankové a Alamani, na Balkáně Karpové, Gótové a Sarmati, v Malé Asii Gótové a na východní hranici Peršané. V roce 256 si proto říši rozdělili i územně. Gallienus se měl starat o záležitosti na západě a Valerianus si ponechal východ. Nejprve bojoval proti Gótům v Malé Asii. Než však stačil dosáhnout nějakého úspěchu, musel se stáhnout do Mezopotámie, aby tam bojoval proti stále útočnějším Peršanům. V roce 260 tam došlo k bitvě u města Edessy⁷⁸. Bitva zřejmě dopadla nerozhodně a s velikými ztrátami na obou stranách, což přimělo Valeriana k jednání o míru. Perský Král Šápur I. souhlasil a nabídl setkání. Valerianus tedy dorazil s malým doprovodem ke králi, který ho ale dal zajmout (*obr. 52, 53*) a odvézt do Persie.⁷⁹ Tam také zřejmě během roku 260 císař zemřel. Jeho syn a spoluvládce Gallienus se tak stal jediným vládcem nad římským impériem.

Obr. 52: Skalní reliéf krále Šápura I. v Nakš-e-Rustamu oslavující jeho vítězství nad římskými císaři. Stojící postava je zajatý císař Valerianus, který je symbolicky držen za paži. Klečící postava je císař Philippus „Arabs“, který byl nucen dohodnout s králem pro Římany nevýhodný mír; zdroj: www.ancient.eu.

⁷⁷ Aurel. Vic., DC, 32.3; Zosimos, I, 30; SCARRE 1995a, 173; DRINKWATER 2007, 41.

⁷⁸ Dnešní Urfa v Turecku.

⁷⁹ Aurel. Vic., DC, 32.5; Eutropius, IX, 7; Jordanes, Romana, 287; Zosimos, I, 36; KLÍMA 1977, 143; HANNESTAD 1988, 293; BURIAN 1994, 127; SCARRE 1995a, 173; GRANT 2006, 204; STIERLIN 2007, 237.

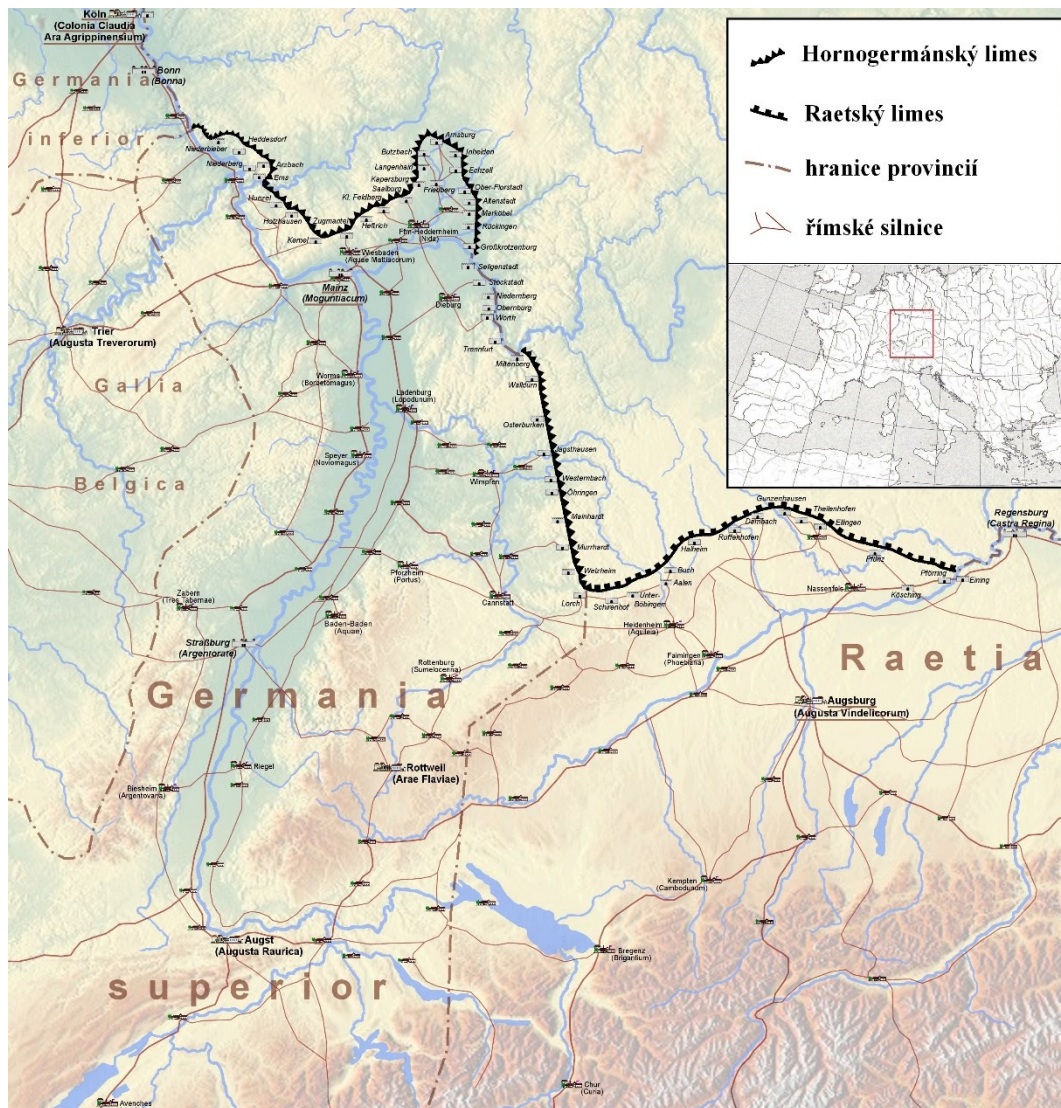

Obr. 53: Sardonyxová kamej krále Šapura I.; král zajímá římského císaře Valeriana;
zdroj: BNF, Cabinet des médailles, reg.L.3558.

Publius Licinius Egnatius Gallienus byl výjimkou mezi vojenskými císaři 3. století. Byl vzdělaný a měl zálibu v řecké kultuře. Zajímal se o umění, literaturu, filosofii a na trůně se udržel celých 15 let. Byl pohan, ale na rozdíl od svého otce a jiných svých předchůdců křesťany nepronásledoval. Byl také zkušený voják. Provedl reorganizaci vojska a zařadil do něj těžkou obrněnou jízdu. Ale přes všechny jeho kvality i jeho snahy o nápravu poměrů, dosáhla římská říše za jeho vlády vrcholu úpadku. Již v roce 254 byl nucen bojovat na Rýně proti Germánům. Po jejich porážce se přesunul do Dácie, kde se v roce 257 vypořádal s Karpy. Ve stejnou dobu překročily rýnskou hranici spojené kmeny Franků, a protože je neměl kdo zastavit, prorazily si cestu Galii až do Hispánie.⁸⁰ V roce 258 vtrhly do Itálie kmeny Alamanů a Gallienus je porazil u Mediolana. Markomanům, kteří vyrazili přes Dunaj, císař dovolil se tam usadit, aby se tak vyhnul dalšímu boji. V roce 259 znovu zaútočil germánský kmenový svaz Alamanů a postupně dobyl část římského území nazývané *Agri decumates*⁸¹ (*map. 2*), které bylo vklíněno mezi řeky Dunaj a Rýn a zkracovalo tak římskou hranici.

⁸⁰ GRANT 2006, 207; MAREK – OLIVA – CHARVÁT 2008, 144.

⁸¹ Území k zajištění hranice mezi Rýnem a Dunajem. Římany opuštěno po roce 260 (SVOBODA 1973, 38; MAREK – OLIVA – CHARVÁT 2008, 17–18, 26–27; INGEBERT 2021, 17, 20).

Map. 1: Území nazývané Agri decumates, které se nacházelo mezi řekami Dunaj, Rýn a Mohan, bylo rozděleno mezi provincie Raetia a Germania superior. Po nájzdech Alamanů bylo po roce 260 n.l. natrvalo opuštěno; zdroj: en.wikipedia.org (mapa doplněna a upravena).

V roce 260 se proti Gallienovi vzbouřil jeho velitel legií v Galii a na jeho stranu se přidaly i Hispánie a Británie. Vzniklo tím území s vlastním císařem a nezávislé na centrální vládě. V témže roce také upadl do perského zajetí císařův otec Valerianus. Valerianův vojevůdce Macrianus ale perská vojska porazil a zatlačil je zpět za Eufrat. Tento úspěch ho podnítl k tomu, aby se také vzbouřil proti Gallienovi a ustanovil své dva syny Macriana (II.) a Quieta císaři.⁸² V této chvíli válkami zaneprázdněný Gallienus požádal o pomoc palmýrského vládce Odaenatha a jmenoval ho vrchním velitelem římských armád na východě.⁸³

⁸² Historia Augusta, *Dva Gallienové*, 1.3, *Třicet uzurpátorů*, 12.12; SCARRE 1995a, 175; DRINKWATER 2007, 44.

⁸³ BOAK 1921, 260; BURIAN 1994, 127; SCARRE 1995a, 179; DRINKWATER 2007, 45.

Po porážce obou Macriánů, o kterou se postaral podřízený Gallienova generála Aureola Domitianus, se Odaenathus vypořádal s Quietem a začal napadat perská vojska.⁸⁴ Úspěšně na ně útočil po dobu pěti let a získal nazpět velké části Mezopotámie.⁸⁵ V roce 267 byl však zavražděn a vládu zdědila jeho žena Zenobia se synem Vabalathem.⁸⁶ Zenobia využila svého výhodného postavení, prohlásila syna Vabalatha vládcem a odtrhla své království od římské říše. Gallienus se chtěl proti Zenobii vypravit, ale musel se napřed vypořádat s mnohem naléhavější událostí. Řecko a Malá Asie se opět ocitla pod náporom Gótů a tentokrát i Herulů. Císař je napadl na Balkáně, když se vraceli z výpravy domů, a u Naissu⁸⁷ v roce 268 je drtivě porazil.⁸⁸ Ve stejném roce se jeden z nejlepších císařových generálů Aureolus také nechal provolat císařem. Gallienus se ihned vydal zpět do Itálie, ale vzbouřeného Aureola už porazit nestihl. Byl zabit svými důstojníky. Na jeho místo si vojáci zvolili Claudia později zvaného Gothicus. Všechny tyto vojensko-politické problémy vedly k prohloubení hospodářské krize. Zlaté mince byly nejnepříjemnější za celou historii císařství a stříbrné už neobsahovaly skoro žádné stříbro.⁸⁹ To vzbudilo nedůvěru obyvatelstva v kvalitu říšského oběživa a ceny veškerého zboží raketově vzrostly. To společně s obrovskými výdaji na vojenská tažení, která v podstatě vůbec neustávala, znamenalo *de facto* státní bankrot.

Nástup císaře Claudia II. „Gothica“ znamenal, alespoň po vojenské stránce, obrat k lepšímu. Ačkoliv vládl pouhé dva roky, podařilo se mu v bitvách porazit Germány i různé uzurpátory. Ihned se vypořádal se vzbouřeným generálem Aureolem. Poté v severní Itálii porazil armádu Alamanů, přesunul se na Balkán a u Marcianopole porazil v roce 269 armádu Gótů. Tento úspěch mu vynesl titul Gothicus, který se pak přidával k jeho oficiálnímu jménu. Úspěšnými diplomatickými jednáními se mu také podařilo získat Hispánii zpět pod ústřední římskou vládu. V roce 270 se císař dozvěděl, že jsou v ohrožení provincie Panonie a Raetie. Na Balkáně tedy ustanovil velitelem Lucia Domitia Aureliana a vydal se na pochod. V jeho armádě

⁸⁴ Historia Augusta, *Dva Gallienové*, 2.6,7, 3.1,2.

⁸⁵ Historia Augusta, *Dva Gallienové*, 12.1; Prokopios, *VP*, II, 5; Zosimos, I, 39.

⁸⁶ Zosimos, I, 39.

⁸⁷ Dnešní Niš v Srbsku.

⁸⁸ Toto vítězství bylo později připisováno císaři Claudiu Gothicovi (SCARRE 1995a, 182).

⁸⁹ Aureus klesl až na váhu 1,24 g tj. 1/260 římské libry (LUŽICKÝ 2015, 69–70) a antoninianus při váze 2,7 g obsahoval pouze 3 % stříbra (LUŽICKÝ 2015, 17).

však vypukl mor, kterému podlehl i on sám.⁹⁰ Po Claudiově smrti byl vojsky pozdraven jako císař jeho mladší bratr Quintillus. Vládl ale pouze několik měsíců.⁹¹ Když vešlo ve známost, že byl na Balkáně vojsky prohlášen císařem i Aurelianus, jeho vojáci ho začali opouštět a on spáchal sebevraždu.⁹²

Lucius Domitius Aurelianus byl více než důstojným nástupcem císaře Claudia II. Několikrát porazil Germány a zahnal je zpět na jejich území. Město Řím obehnal novým pásem hradeb⁹³, které se z velké části dochovaly až do dnešní doby (*obr. 54*), a začal podnikat přípravy na znovudobytí odpadlých území. V roce 271 se vydal na východ, aby sesadil Zenobii a jejího syna, a připojil k říši Palmýrské království. Cestou ještě stačil překročit Dunaj a porazit Góty usídlené v provincii Dacii. Po tomto vítězství se přesto rozhodl římské obyvatelstvo evakuovat na druhý břeh Dunaje a těžko hájitelnou provincii vyklidit.⁹⁴ Pak už pokračoval dále na východ, kde v roce 272 porazil vojska královny Zenobie. Královna i její syn pak byli odvedeni do Říma jako zajatci. Nyní měl císař volné ruce na připojení Galie a Británie. Tam vládl Tetricus I., který si byl ale vědom, že proti Aurelianovi neobstojí a zřejmě se s ním tajně dohodl. V roce 274 se před bitvou anebo během ní přidal na Aurelianovu stranu a opuštěné vojsko se vzdalo. Říše tak byla obnovena téměř v celém svém původním rozsahu. To bylo dobré i pro hospodářství země, protože ze znovu připojených území plynuly do státní pokladny opět daně. Aurelianus také provedl měnovou reformu, která měla navrátit důvěru občanům v říšské oběživo.⁹⁵ V náboženství Aurelianus zavedl kompromis mezi upadajícím polyteismem a vzrůstající oblibou monoteismu. Zavedl kult Nepřemožitelného Slunce,⁹⁶ které bylo jakýmsi monoteistickým rozšířením starých kultů. V roce 274 byl opět nucen vydat se k severní hranici, aby odrazil germánské útoky na provincii Raetii.

⁹⁰ Eutropius, IX, 11; Historia Augusta, *Božský Claudius*, 12.2; Zosimos, I, 46; BURIAN 1994, 129; SCARRE 1995a, 183–184; DRINKWATER 2007, 50.

⁹¹ Historia Augusta, *Božský Claudius*, 12.3,5; Zosimos, I, 47; SCARRE 1995a, 185.

⁹² DRINKWATER 2007, 50.

⁹³ Aurel. Vic., DC, 35.7; Eutropius, IX, 15; Historia Augusta, *Božský Aurelianus*, 21.9, 39.2; Zosimos, I, 49; SCARRE 1995a, 184–185; HARRIES 2012, 4.

⁹⁴ Eutropius, IX, 15; BOAK 1921, 261; BURIAN 1994, 130; DRINKWATER 2007, 53.

⁹⁵ Zvýšil hmotnost aureu až na 1/50 římské libry (LUŽICKÝ 2015, 77) a zvýšil obsah stříbra v již téměř měděných antoniniánech na 5 %.

⁹⁶ Historia Augusta, *Božský Aurelianus*, 35.3; BOAK 1921, 262; SCARRE 1995a, 187; DRINKWATER 2007, 53.

Dalším jeho cílem však bylo dobýt na Peršanech zpět území, které obsadili v předešlých letech. V roce 275 se dostal až do Thrákie, kde ale došlo ke spiknutí jeho vysokých důstojníků, kteří ho nechali odstranit.⁹⁷

Obr. 54: Jedna z dochovaných částí Aureliánových městských hradeb. Celý pás opevnění měřil na délku 19 km. Zdi byly 6 až 10 metrů vysoké a zesílené o celkem 383 věží. Skrze hradbu se dalo projít pomocí 18 hlavních bran. Svou fortifikační funkci hradby plnily až do 19. století; zdroj: HINTZEN-BOHLEN 2008, 394 (fotografie doplněna o mapku s průběhem Aureliánových hradeb a starší tzv. Serviovy hradby z období republiky).

Po Aureliánovi se stal císařem Marcus Claudius Tacitus. Toho, jako všechny ostatní v té době, vyzvedla k moci armáda. Není ale příliš jasné, jak k tomu došlo. Během Aureliánovy vraždy totiž u vojska vůbec nebyl, ale zdržoval se ve své vile

⁹⁷ Historia Augusta, *Božský Aureliánus*, 35.5, 36.4,5,6; Zosimos, I, 62; DRINKWATER 2007, 53.

v Kampánii. Jak si na něj tedy vojáci vzpomněli je trochu záhadou.⁹⁸ Každopádně musel mít značnou autoritu, protože jeho jmenování nikdo nezpochybnil. V roce 276 se vydal společně s nevlastním bratrem Florianem, kterého jmenoval pretoriánským prefektem, do Malé Asie, kterou obsadili germánské kmeny Herulů a Gótů. Podařilo se jim Germány porazit a vyhnat. Císař ale krátce nato onemocněl horečkou a zemřel. Florianus se ihned sám prohlásil císařem, aniž by čekal, až to udělají vojáci nebo senát.⁹⁹ Tento tah by mu patrně vyšel, kdyby nebyl ve hře ještě jeden uchazeč o císařskou hodnost Marcus Aurelius Equitius Probus. Florianus si byl jist vítězstvím díky početní převaze svého vojska. Probus se však takticky přímému střetu vyhýbal, až Florianovým vojákům došla trpělivost a císaře zabili. Všichni pak přešli na Probovu stranu.

Císař Probus zdědil již stabilizující se říši, sice dále se svými hospodářskými problémy, ale zbavenou velkého množství vnějších nepřátel. Gótské nájezdy na nějaký čas ustaly a Peršané měli své vlastní vnitřní problémy, které se objevily po smrti krále Šápura I. Přesto musel bojovat s novými germánskými kmeny, které se snažily narušovat hranice. Byly to kmeny Franků, Longionů a Vandalů.¹⁰⁰ Císař jich mnoho pobil a zajal. Se zajatci však jednal mírně, a dokonce je umisťoval do služby v římské armádě. Zahájil tak trend, který hojně využívali i pozdější císaři, a který vedl k postupné barbarizaci římských legií. Po těchto vítězstvích a po odstranění několika nevýrazných uzurpátorů se rozhodl navázat na plány císaře Aureliana a napadnout Persii. Jeho vojáci však tímto nápadem nebyli příliš nadšeni. Měli za sebou již mnoho bitev, a když nebojovali, tak je císař ještě nutil těžce pracovat. Proto si legie v Raetii a Noriku, které se tam shromažďovaly pro perské tažení, zvolily nového císaře. Byl jím pretoriánský prefekt Carus.¹⁰¹ Probus se sice pokusil vzdorocísaře zlikvidovat, ale jeho vojáci ho zabili a přešli na Carovu stranu.¹⁰²

⁹⁸ Antické prameny se zmiňují o žádosti vojska, aby volbu nového císaře provedl senát (Aurel. Vic., DC, 35.9,10,11,12, 36.1; Historia Augusta, *Božský Aurelianus*, 40, Tacitus, 1 – 13, 17 – 19), a ten po šestiměsíčním bezvládní vybral předního senátora Tacita. Tato zpráva ovšem nezní příliš důvěryhodně.

⁹⁹ Aurel. Vic., DC, 36.2; Historia Augusta, *Tacitus*, 14.1.

¹⁰⁰ Zosimos, I, 67,68.

¹⁰¹ Aurel. Vic., DC, 38.1; SCARRE 1995a, 192; DRINKWATER 2007, 56.

¹⁰² Zosimos, I, 71.

Ihned po svém nástupu v roce 282 povýšil císař Carus své dva syny do hodnosti Caesarů, aby mu pomáhali při správě říše a v boji proti vnějším nepřátelům. Využil Probem nashromážděné legie a oživil jeho plán na znovudobytí Mezopotámie z rukou Peršanů. V roce 283 je skutečně porazil a dobyl i jejich hlavní město Ktesifon. Na oslavu vítězství povýšil svého staršího syna Carina, který mezitím spravoval záležitosti v Římě, do hodnosti Augusta a měl v úmyslu táhnout dále na východ. Tento ambiciózní plán již neuskutečnil, protože byl v noci nalezen ve svém stanu mrtev. Podle antických pramenů císaře Cara zasáhl blesk.¹⁰³ Jeho mladší syn Numerianus, který se tažení účastnil, byl po otcově smrti pozdraven jako spolucísař svého bratra v Římě, a svá vojska obrátil na pochod domů. Během cesty ho začala trápit jakási oční choroba a císař se proto nechal nést v zakrytých nosítkách.¹⁰⁴ Když koncem roku 284 dorazila armáda do blízkosti Nikomedie¹⁰⁵ všimli si vojáci podivného zápachu, který z nosítek vycházel. Vojáci v nich císaře našli mrtvého. Vládcem celého impéria se tedy měl stát Carinus. Jenomže vojáci rozhodli jinak a za Numerianova nástupce zvolili jednoho z velitelů elitní jednotky císařského štábu, zvané *protectores domestici*¹⁰⁶, Diocla.

¹⁰³ Aurel. Vic., DC, 38.3; Eutropius, IX, 18; Historia Augusta, Carus, 8.1,2; Jordanes, Romana, 294; SCARRE 1995a, 193; DRINKWATER 2007, 57.

¹⁰⁴ Aurel. Vic., DC, 38.6; Eutropius, IX, 18; Historia Augusta, Numerianus, 12.1; Jordanes, Romana, 295; SCARRE 1995a, 193–194.

¹⁰⁵ Dnešní Izmit v Turecku.

¹⁰⁶ Jednalo se o zvláštní jednotku štábních důstojníků, kteří tvořili císařovu tělesnou stráž (HANNSTED 1988, 301; CORCORAN 2012, 294).

2.2 Odtržená území: Galsko-římské císařství a Palmýra (260 – 274)

V době nejhlubší krize se sama říše začala rozpadat na menší státní útvary, protože centrální vláda nebyla schopna účinně zakročit proti každému uzurpátorovi, který se prohlásil za císaře. Většina jich byla velice rychle odstraněna, ale v roce 260 se jednomu správci provincie podařilo ovládnout velkou část římského území a vytvořit si z něj svou říši. Byl to Gallienův velitel legií na Rýně a správce Horní a Dolní Germánie Marcus Cassianus Latinus Postumus. Ten ve městě Colonia Agrippina¹⁰⁷ zabil Gallienova syna Salonina a sám se nechal svými vojáky pozdravit jako císař.¹⁰⁸ Byl uznán vojsky v Galii, Hispánii a Británii. Gallienus, který musel bojovat proti vnějším nepřátelům, nemohl proti odtrhnutému území nijak zakročit. Postumus si tak vytvořil vlastní Galsko-římskou říši naprosto nezávislou na Římu (*map. 3*). Jako hlavní město si zvolil Augustu Treverorum¹⁰⁹. Měl v něm vlastní senát s dvojicí každoročně volených konzulů a také vlastní pretoriánskou gardu. S kopií římského císařství také získal stejné problémy. Pobřeží Galie musel bránit proti pirátům a rýnskou hranici proti nájezdům Germánů. V roce 261 se mu podařilo porazit armády Franků a Alamanů, které překročili Rýn, a zahnat je zpět. V roce 263 musel čelit snahám Gallienových armád, které se pokusily území získat zpět. Postumus byl v několika bitvách poražen, ale připojit odštěpené provincie se Gallienovi nepodařilo. V roce 268 se Gallienův generál Aureolus, který se měl znovu pokusit zaútočit na Postuma, otevřeně přidal na jeho stranu. Nemohl však Postumovi ničím prospět, neboť byl ještě v témže roce Gallienovým nástupcem Claudiem Gothikem poražen a zabit. Sám Postumus musel v roce 268 čelit zradě ve vlastních řadách. Jeden z jeho velitelů Laelianus se v Moguntiaku¹¹⁰ prohlásil císařem. Postumus Moguntiacum dobyl a Laeliana dal popravit. Svým vojákům ale zakázal město vyplnit a ti ho krátce nato zabili.¹¹¹ Před svou smrtí ještě stačil jmenovat svého spoluvládce. Tím byl další z jeho velitelů Marcus Piavonius Victorinus.¹¹² Ten se zbavil dalšího uchazeče o trůn Marka Aurelia Maria a stal se tak jediným vládcem Galsko-římského císařství. Uznala ho však už jen Galie a Británie. Hispánie se po jednáních

¹⁰⁷ Dnešní Kolín nad Rýnem v Německu.

¹⁰⁸ *Historia Augusta, Třicet uzurpátorů*, 3.2; Zosimos, I, 38; HANNESTAD 1988, 293.

¹⁰⁹ Dnešní Trevír v Německu.

¹¹⁰ Dnešní Mohuč v Německu.

¹¹¹ *Aurel. Vic., DC*, 33.8; *Eutropius*, IX, 9.

¹¹² *Historia Augusta, Třicet uzurpátorů*, 6.1.

s Claudiem Gothikem vrátila pod ústřední vládu. Po necelých dvou letech vlády byl Victorinus zabit jedním ze svých lidí. Po něm nastoupil v roce 271 poslední Galsko-římský císař Gaius Pius Esuvius Tetricus. Tetricus měl na své straně Galii a Británii, ale fakticky ovládal již pouze Galii, ve které se musel bránit vpádům barbarů. V roce 273 jmenoval svého syna Tetrica (II.) nástupcem, a společně se připravovali na vpád vojsk císaře Aureliana. Vše ale nasvědčuje tomu, že přípravy byly prováděny jen tak naoko, aby si Tetricové zachránili život před vlastními vojáky, a dohodli se s Aurelianem, že se mu po jeho příchodu sami vzdají. V roce 274 Aurelianus přitáhl s vojskem a Tetricus přešel na jeho stranu.¹¹³ Opuštěné vojsko pak již nemělo důvod bojovat a Galsko-římské císařství přestalo existovat.

Map. 2: Galsko-římské císařství v letech 261–274 n.l.; zdroj: SCARRE 1995b, 111 (mapa doplněna a upravena).

¹¹³ Aurel. Vic., DC, 35.3,4; Eutropius, IX, 13; Historia Augusta, *Třicet uzurpátorů*, 24.2; Jordanes, *Romana*, 290; SCARRE 1995a, 177.

Na opačném konci římského impéria se v roce 267 začalo odtrhávat další území. Byla to Palmýra v čele s královnou Zenobií a jejím synem Vabalathem.¹¹⁴ Do té doby loajální Palmýra začala ve východních oblastech uplatňovat vlastní politiku a čím dál tím více se odpoutávat od římské říše. Avšak do roku 270 zachovávala Zenobia zdání podřízenosti Římu. V roce 270 si vojensky podmanila Sýrii a Egypt a v roce 271 i část Anatólie (*map. 4*). Také diplomatickými styky s Persií a arabskými kmeny se snažila získat jejich podporu. Dalším krokem královny bylo, že se v roce 271 prohlásila Augustou a svého syna Vabalatha ustanovila Augustem. Římský císař Aurelianus, kterému se již předešlá příliš velká volnost Palmýry nelíbila, se rozhodl, že s její nezávislostí skoncuje. Na začátku roku 272 získal zpět provincie v Anatólii a jeho generál a pozdější císař Probus dobyl nazpět Egypt. V létě 272 Aurelianus Palmýru oblehl a pokusil se o vyjednávání. Zenobia ale veškerá vyjednávání odmítla. Císař Palmýru po těžkých bojích dobyl a Zenobii, která mezitím uprchla z města, chytil a odvezl s sebou do Říma. Palmýra tak byla opět připojena k římské říši.

Map. 3: Palmýrské království v letech 270–272 n.l.; zdroj. SCARRE 1995b, 113 (mapa doplněna a upravena).

¹¹⁴ SCARRE 1995a, 182.

2.3 Tetrarchie (284 – 313)

Po smrti Numeriana v roce 284 byl vojsky provolán novým císařem velitel císařského štábu Gaius Valerius Diocles.¹¹⁵ Ten okamžitě prohlásil, že se smrtí Numeriana nemá nic společného a obvinil poblíž stojícího pretoriánského prefekta Apera, kterého na místě probodl mečem.¹¹⁶ Není jisté, kdo z nich byl za smrt Numeriana odpovědný, nebo zda nezemřel přirozenou smrtí. Avšak Dioclov rychlý zásah od něj nadobro odvrátil podezření vojáků. Také si změnil své jméno na Diocletianus, které bylo důstojnější císaře a znělo více latinsky. Nyní se musel vypořádat s bratrem Numeriana Carinem, který zůstal v Římě. Jejich vojska se střetla v roce 285 u řeky Margu¹¹⁷ v Moesii. Carinovo vojsko zpočátku vítězilo, ale císař byl jedním ze svých důstojníků zabit a vojáci bez velitele přešli na Diocletianovu stranu.¹¹⁸ Diocletianus, který se nyní stal jediným císařem římského impéria, si velmi brzy uvědomil, že by mohl skončit stejně jako většina vojenských císařů před ním, a že nemůže účinně spravovat tak rozsáhlá území sám. Proto ještě v roce 285 přijal k vládě, zatím jen v pozici nástupce, svého přítele Marka Aurelia Maximiana. Oba se ihned pustili do řešení naléhavých problémů říše. Diocletianus se vrátil na Balkán, kde bojoval proti Sarmatům a Maximiana poslal do Galie, aby potlačil povstání místních loupeživých band, tzv. Bagaudů.¹¹⁹ Maximianus zvládl svěřený úkol dobře a za odměnu získal 1. 4. 286 titul Augusta.¹²⁰ Od té chvíle císaři vystupovali jako rovnocenní partneři a bratři. Toto „bratrství“ stvrdili tím, že si připojili *gentilicium*¹²¹ toho druhého ke svým jménům, a v roce 287 se pak ještě obdařili božskými tituly *Iovius* a *Herculius*,¹²² které měly ukazovat na jejich vzájemný vztah.

¹¹⁵ V Nikomédii (dnešní Izmit v Turecku) 20.11.284 (SCARRE 1995a, 196; POTTER 2004, 280); 20.12.284 (CORCORAN 2012, 294); není uvedeno místo, ale opět jiné datum 17.11.284 (HANNESSTED 1988, 301); počátek listopadu 284 (BOWMAN 2007, 68).

¹¹⁶ Aurel. Vic., DC, 39.13; Eutropius, IX, 20; Historia Augusta, *Numerianus*, 13.2; Jordanes, *Romana*, 296; Zonaras, XII, 31.614.

¹¹⁷ Dnešní Velká Morava v Srbsku.

¹¹⁸ Aurel. Vic., DC, 39.11; Eutropius IX, 20; Jordanes, *Romana*, 295; BOWMAN 2007, 69.

¹¹⁹ Aurel. Vic., DC, 39.17; Eutropius, IX, 20; Jordanes, *Romana*, 296; POTTER 2004, 281; LEADBETTER 2009, 52; CORCORAN 2012, 296.

¹²⁰ SCARRE 1995a, 198; POTTER 2004, 282; MOUSOURAKIS 2007, 136; LEADBETTER 2009, 54.

¹²¹ *Nomen gentile* = rodové jméno (BARTOŠEK 1994, 192).

¹²² Diocletianus jako *Iovius* a Maximianus jako *Herculius*. Aurel. Vic., DC, 39.18; Mamertinus, *Oslava zrození císaře Maximiana*, 3.4–6; BOAK 1921, 317; SCARRE 1995a, 198; LEADBETTER 2009, 55; CORCORAN 2012, 296.

Roku 287 došlo k první uzurpaci. Postaral se o ní Maximianův velitel loďstva Carausius, který byl obviněn z pronevře válečné kořisti, a aby se vyhnul trestu, prohlásil se císařem a se svou flotilou ovládl Británii a sever Galie.¹²³ Carausius si byl vědom svého nebezpečného postavení a snažil se chovat vůči oběma císařům smířlivě. Začal opravovat Hadriánův val, odrážet útoky nepřátelských britských kmenů a vydával mince, kde se o císařích zmiňuje jako o bratrech a propaguje mír mezi nimi (*obr. 55*).¹²⁴ Tím chtěl Diocletiana s Maximianem přimět k tomu, aby jeho vládu uznali a přibrali ho mezi sebe. To ovšem ani jeden z nich nehodlal připustit.

Obr. 55: AE antoninianus uzurpátora Carausia s vyobrazením všech tří císařů;
 opis aversu: CARAVSIVS ET FRATRES SVI (Carausius a jeho „bratři“);
 opis reversu: PAX AVGGG (Mír tří císařů – stojící Pax drží žezlo a olivovou ratolest);
 C: Camulodunum (Colchester); 292–293 n.l.; zdroj: CNG, Triton VI, 1074.

Přesto museli prozatím Carausiovo provolání akceptovat, jelikož byli zaneprázdňeni vojenskými povinnostmi na jiných místech říše. Maximianus bojoval na Rýně proti Germánům a Diocletianus na východě vyjednával s Peršany. V roce 288 provedli úspěšný koordinovaný útok proti germánským Alamanům v oblasti mezi Rýnem a Dunajem.¹²⁵ Na přelomu let 290 a 291 se spolu sešli v Mediolanu¹²⁶, aby projednali vládní záležitosti a zřejmě zde vznikla myšlenka přibrat k vládě další dva kolegy.¹²⁷ Učinili tak v roce 293. Oba Augustové si zvolili své nástupce s tituly Caesarů. Maximianus adoptoval 1. 3. 293 schopného

¹²³ Aurel. Vic., DC, 39.21; Eutropius, IX, 20; Jordanes, *Romana*, 297; BURIAN 1994, 135; POTTER 2004, 284; CORCORAN 2012, 297; HEKSTER 2014, 17.

¹²⁴ HEKSTER 2014, 17.

¹²⁵ Diocletian měl zaútočit přes horní Dunaj a Maximianus přes Rýn (SCARRE 1995a, 198).

¹²⁶ Dnešní Milán v Itálii.

¹²⁷ Mamertinus, *Oslava zrození císaře Maximiana*, 12.1–3; POTTER 2004, 285; CORCORAN 2012, 297–298.

vojenského velitele Marka Flavia Iulia Valeria¹²⁸ Constantia „Chlora“¹²⁹, kterému již v roce 289 dal za ženu svou dceru Theodoru¹³⁰, a Diocletianus 21. 5. 293 dalšího vojenského velitele Gaia Galeria Valeria Maximiana. Ten se rozvedl se svou dosavadní ženou a vzal si Diocletianovu dceru Valerii.¹³¹ Tak vznikla tetrarchie – vláda čtyř vzájemně spolupracujících císařů. Tento nový systém vlády v sobě skrýval ještě jednu revoluční novinku. Aby se zabránilo případným uzurpacím ze strany Caesarů, měli Augustové po určité době sami odstoupit a uvolnit jim místo. Tak by se stali Augusty a zvolili by si pro sebe nové Caesary. Tento systém se pak měl cyklicky opakovat.

Nové kolegium čtyř císařů si ihned v roce 293 rozdělilo naléhavé úkoly říše. Constantius Chlorus byl vyslán proti Carausiovi. Toho na severu Galie porazil a jemu nezbyvalo než se přesunout do Británie. Carausiova neúspěchu využil jeho prefekt Allectus a nechal ho zavraždit. Sám se pak prohlásil císařem.¹³² Constantius zaútočil na Británii až v roce 296 a za pomoci Maximianova pretoriánského prefekta Asklepiodota¹³³ Allectova vojska porazil. Británie byla pak opět připojena k impériu. Toto vítězství připomíná zlatý medailon s Constantiem na koni před branami Londinia¹³⁴ (*obr. 56*). Constantius se poté vrátil do Galie, kde převzal odpovědnost za rýnskou hranici od Maximiana, a ten se vydal na pochod do Afriky proti kmenovému svazu Quinquegentianů¹³⁵. V roce 299 se pak vítězně vrátil do Říma. Diocletianus mezitím válčil na dunajské hranici se Sarmaty a svého Caesara Galeria poslal potlačit povstání v Egyptě.¹³⁶ V roce 296 nový perský král Narses porušil dohodnuté příměří a napadl Arménii.¹³⁷ Galerius, který se po potlačení

¹²⁸ V jeho jménech nepanuje shoda. Jisté je jen Flavius Constantius. Jméno Marcus zmiňuje např. Burian (BURIAN 1994, 136). Iulius se objevuje u antických autorů (Aurel. Vic., DC, 39.24); Corcoran zase jméno Valerius zmiňuje u všech císařů první tetrarchie kromě Constantia (CORCORAN 2012, 308).

¹²⁹ Chlorus = bledý; označení od byzantských historiků.

¹³⁰ Anonymus Valesiův, I, 1.1.; POTTER 2004, 288; CORCORAN 2012, 298–299; HARRIES 2012, 29–30; Někdy označována jako nevlastní. Aurel. Vic., DC, 39.25; Eutropius, IX, 22; SCARRE 1995a, 199.

¹³¹ Aurel. Vic., DC, 39.25; Eutropius, IX, 22; Jordanes, *Romana*, 298; SCARRE 1995a, 199; POTTER 2004, 288; CORCORAN 2012, 298; HARRIES 2012, 31.

¹³² Aurel. Vic., DC, 39.40–41; Eutropius, IX, 22; HANNESTAD 1988, 311; SCARRE 1995a, 200; POTTER 2004, 288; BOWMAN 2007, 79; CORCORAN 2012, 299.

¹³³ Své pretoriánské prefekty měli pouze Augustové (CORCORAN 2012, 308).

¹³⁴ Dnešní Londýn ve Velké Británii.

¹³⁵ Berberský kmen v Mauretánii; Aurel. Vic., DC, 39.22; Eutropius, IX, 23; Jordanes, *Romana*, 300; SCARRE 1995a, 199; CORCORAN 2012, 300.

¹³⁶ Povstání v Thebaidě; CORCORAN 2012, 300.

¹³⁷ SCARRE 1995a, 200; POTTER 2004, 292; CORCORAN 2012, 300; HARRIES 2012, 37.

povstání přesunul do Sýrie, se mu na jaře 297 postavil u Karrh, ale byl poražen. Už ale na podzim roku 297, posílen o část Diocletianovy armády, vpadl do Arménie, kde překvapil Narsa i s jeho vojskem a na hlavu je porazil. Pak postupoval podél Tigridu a v lednu 298 dorazil do města Ktésifóntu, kde s králem dojednal podmínky míru.¹³⁸ Podmínky tohoto míru zajistily klid na dlouhých 40 let.¹³⁹ Poté byl Galerius odeslán na Balkán, aby tam střežil dunajskou hranici, a Diocletianus zůstal na východě v Antiochii.

Obr. 56: „Medailon z Arras“;
 AV medailon Constantia Chlora;
 opis: REDDITOR LVCIS AETERNAE
 (obnovitel věčného světla), LON (Londinium);
 PTR: Augusta Treverorum (Trevír);
 296–297 n.l.;
 Medailon je krásnou ukázkou vládní
 propagandy oslavující Caesarovo vítězství
 (Caesar na koni a v plné zbroji, klečící
 obyvatel Londinia před branami města,
 vyobrazení válečné flotily);
 zdroj: BM 00123601001.

Během válečných let si Diocletianus našel i čas na reorganizaci správy říše a na celou řadu reforem. Tu nejzásadnější, rozdělení vlády mezi čtyři kooperující císaře, doprovázelo formální rozdělení římské říše. Ta zůstala jednotná, ale každý z císařů spravoval část území. Bylo vytvořeno 12 velkých administrativních jednotek zvaných diecéze, které byly rozděleny na menší provincie (*map. 5*). V čele každé diecéze stál nový typ úředníka tzv. *vicarius*¹⁴⁰. Ten byl oficiálně podřízen pretoriánskému prefektovi a byl mezičlánkem mezi ním a místodržícím provincie. Pretoriánští prefekti byli v této době dva a byli součástí císařského kolegia.¹⁴¹ Všichni tito vysocí úředníci včetně místodržících v provinciích byli zbaveni vojenského velení a stali se z nich pouze civilní správci. Při rozdělování území musel také každý z císařů disponovat vlastní armádou. Tím se dosáhlo větší flexibility při řešení problémů v různých částech říše, ale zároveň se tím zvýšila finanční zátěž státní pokladny. Každý z císařů musel mít své mobilní vojsko

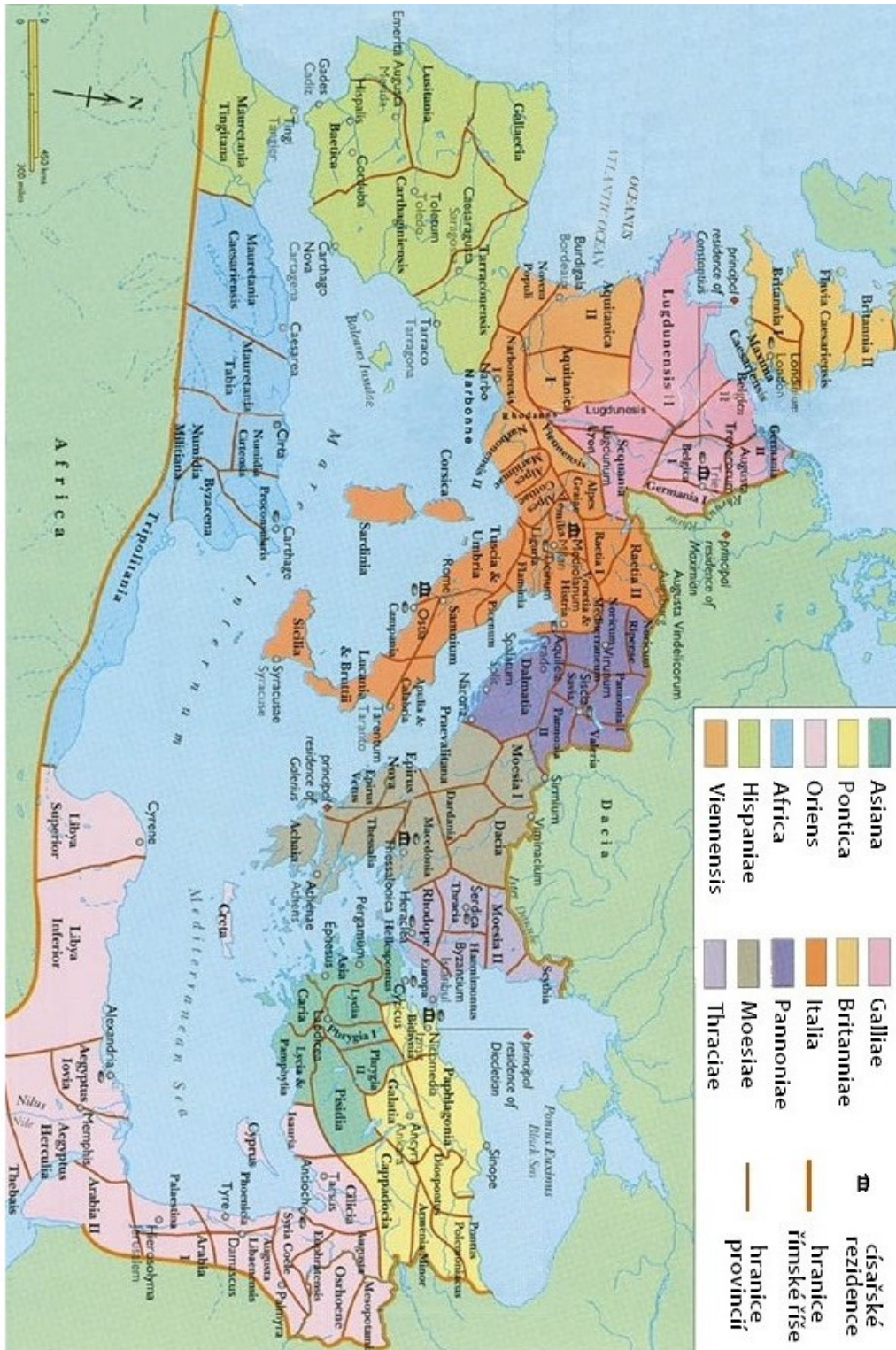
¹³⁸ LEADBETTER 2009, 94–95; CORCORAN 2012, 300–301.

¹³⁹ SCARRE 1995a, 200; CORCORAN 2012, 301.

¹⁴⁰ *Vicarius* = zástupce pretoriánské prefekta (BARTOŠEK 1994, 280).

¹⁴¹ Caesarové neměli své prefekty (CORCORAN 2012, 308). K rozdělení říše na 4 prefektury, kde v čele stál pretoriánský prefekt, došlo až za Constantina (BURIAN 1994, 139).

dostatečně velké a také muselo zbývat dost vojáků pro kontrolu hranic. Celkový počet mužů ve zbrani se odhaduje na 500 000.¹⁴²

Map. 5: rozdělení římské říše za Diocletiana na diecéze a provincie; zdroj: SCARRE 1995b, 122–123 (mapa doplněna a upravena).

¹⁴² BURIAN 1994, 139; POTTER 2004, 456; MOUSOURAKIS 2007, 137.

K získání dostatečných finančních prostředků uskutečnil Diocletianus hned několik finančních reforem. Jako první byla reforma měnová v roce 294. Říšské oběživo bylo úplně znehodnoceno a dřívější mincovní standardy již dávno neplatily. Zvýšil hmotnost zlatého aureu na 1/60 římské libry¹⁴³ a zvětšil jeho množství v oběhu.¹⁴⁴ Zavedl novou stříbrnou minci zvanou *argenteus*¹⁴⁵, velkou bronzovou minci zvanou *follis*¹⁴⁶ nebo také *nummus*¹⁴⁷ a drobnou měděnou minci nazývanou *laureatus*¹⁴⁸. Tím chtěl vrátit důvěru občanů v kvalitní mince. Původní znehodnocené nominály zrušil.¹⁴⁹ Zrušil také poslední samostatnou ražbu v říši, provinciální alexandrijskou tetradrachmu. Další reformu provedl v roce 297. Tentokrát šlo o reformu daňovou. Císař obnovil pětiletý interval pro *census*¹⁵⁰, aby měla vláda lepší přehled o množství obyvatel a jejich majetku.¹⁵¹ Zavedl vybírání daní podle velikosti pozemku a kvality půdy a také daň z hlavy, která se vztahovala i na otroky.¹⁵² Také Itálie přišla o svoje výsadní postavení, kdy byla osvobozena od daní.¹⁵³ Jeho poslední finanční reformou byla snaha o zastavení růstu cen. V roce 301 vydal edikt o maximálních cenách, ve kterém byla zakotvena maximální cena několika stovek druhů služeb a zboží, která nesměla být překročena. Tato reforma se však minula účinkem a bylo od ní nakonec upuštěno.¹⁵⁴

V roce 303 Diocletianus poprvé navštívil Řím, aby zde oslavil dvacetileté výročí své vlády a desetileté trvání tetrarchie.¹⁵⁵ Oslav se účastnil i jeho kolega

¹⁴³ WEBB 1929, 192; LUŽICKÝ 2015, 71; GAZDAC 2017, 149.

¹⁴⁴ K navýšení hmotnosti zlatého aureu došlo již v roce 286 (LUŽICKÝ 2015, 71).

¹⁴⁵ *Argenteus* = stříbrňák. Jedná se o moderní název.

¹⁴⁶ *Follis* je moderní označení mince. V literatuře je rozšířenější než *nummus*.

¹⁴⁷ Označení *nummus* je antického původu, ale není jisté, zdali se jedná skutečně o tuto minci. *Nummus* také bývá označován jako pseudostříbrná mince, protože obsahovala malou příměs stříbra na svém povrchu, obvykle 4–5 %, aby vypadala jako mince stříbrná (LUŽICKÝ 2015, 43).

¹⁴⁸ *Laureatus* je moderní označení mince. Jedná se zřejmě o pokračovatele znehodnoceného denáru. V ediktu o max. cenách je označen jako *denarius communis* (LUŽICKÝ 2015, 46–47).

¹⁴⁹ Ještě několik let se pokračovalo s ražbou měděného antoninianu. Asi zřejmě proto, že reforma neposkytovala žádnou novou střední měděnou minci, která by zaplnila prostor mezi follisem a laureatem. Pro odlišení od původního antoninianu se v literatuře obvykle používá název poreformní radiatus.

¹⁵⁰ Sčítání občanů a jejich majetku k účelům vojenským, politickým a daňovým (BARTOŠEK 1994, 57).

¹⁵¹ LEADBETTER 2009, 171; CORCORAN 2012, 314.

¹⁵² Papyrus z Karanis, *Antika v dokumentech II*, 447; CORCORAN 2012, 314; HARRIES 2012, 60–61; KOLENDO 2014, 211.

¹⁵³ BURIAN 1994, 149.

¹⁵⁴ Diocletianův výnos o maximálních cenách, *Antika v dokumentech II*, 450–457; Lactantius, *De Mort. Pers.*, 7; CORCORAN 2012, 316; TUCK 2015, 307.

¹⁵⁵ HANNESTED 1988, 309–310.

Maximianus. A právě zde se zřejmě dohodli, že dostojí svému slibu o odstoupení ve prospěch svých Caesarů. Diocletianus se poté vrátil do Nicomedie¹⁵⁶, kde 1. 5. 305 skutečně abdikoval, což byla v dějinách římské říše věc naprosto ojedinělá Maximianus učinil, dosti neochotně, v Mediolanu totéž.¹⁵⁷ Pro odstoupivší císaře se začali razit abdikační mince, na kterých jsou císaři popisováni jako nejblaženější (*obr. 57*) či nejšťastnější (*obr. 58*) starší Augustové, a je na nich vyzdvihována prozřetelnost jejich rozhodnutí, díky které získali po strastech vládnutí zasloužený klid. Po abdikaci se oba odebrali do svých soukromých rezidencí – Maximianus do Lukánie¹⁵⁸ a Diocletianus do svého paláce ve Spalatu¹⁵⁹.

Obr. 57: abdikační AE follis / nummus císaře Maximiana;
 avers: D N MAXIMIANO BAEATISSIMO SEN AVG;
 přepis: Domino nostro Maximiano baeatissimo seniori Augusto;
 překlad: našemu pánu Maximianovi nejblaženějšímu staršímu Augustovi;
 revers: PROVIDENTIA DEORVM QVIES AVGG;
 přepis: Providentia deorum Quies Augustorum;
 překlad: Prozřetelnost bohů Klid Augustů;
 T T: Ticinum (Pavia); 305 n.l.; zdroj: FSC 14, 473.

Po Diocletianově a Maximianově abdikaci roku 305 zaujali jejich místa dosavadní Caesarové Constantius „Chlorus“ a Galerius. Aby zachovali Diocletianem zavedený tetrachický systém, zvolili si ihned po nástupu své Caesary. Stali se jimi Flavius Severus a Maximinus „Daia“. Oba byli schopní vojenští velitelé, a tak to vypadalo, že druhá tetrarchie bude fungovat ve stejném duchu jako ta první.

¹⁵⁶ Dnešní Izmit v Turecku.

¹⁵⁷ Aurel. Vic., DC, 39.48; Eutropius, IX, 27; BOAK 1921, 321; SCARRE 1995a, 203; POTTER 2004, 341.

¹⁵⁸ Eutropius, IX, 27; BOAK 1921, 321; LEADBETTER 2009, 136.

¹⁵⁹ Dnešní Split v Chorvatsku; BOAK 1921, 321.

Obr. 58: abdikční AE follis / nummus císaře Diocletiana;
 avers: D N DIOCLETIANO FELICISSIMO SEN AVG;
 přepis: Domino nostro Diocletiano felicissimo seniori Augusto;
 překlad: našemu pánu Diocletianovi nejšťastnějšímu staršímu Augustovi;
 revers: PROVIDENTIA DEORVM QVIES AVGG;
 přepis: Providentia deorum Quies Augustorum;
 překlad: Prozřetelnost bohů Klid Augustů;
 PTR: Augusta Treverorum (Trevír); 305 n.l.; zdroj: CNG, Triton V, 2138.

Problém však nastal, když v Eboracu¹⁶⁰ v roce 306 náhle zemřel Augustus Constantius.¹⁶¹ Jednotky v Británii okamžitě povolaly jeho syna Constantina Augustem. Galerius nehodlal toto svolání uznat a povýšil do hodnosti Augusta Constantiova Caesara Severa. Constantinovi však nabídl titul Severova Caesara. Constantinus nabídku přijal a situace se uklidnila. Jenže to se nelíbilo Maxentiovi, synovi původního Augusta Maximiana. Cítil se totiž nedocenen, že byl v nástupnictví po svém otci opomenut. Pomocí pretoriánské gardy se v Římě nechal provolat císařem a přizval k této vládě i svého otce Maximiana.¹⁶² Právoplatný Augustus Severus se rozhodl, že tyto dva samozvance sesadí, ale byl jimi u Ravenny poražen a zabit.¹⁶³ Druhý Augustus Galerius se pokusil o totéž, ale po počátečních nezdarech se raději stáhl zpět. V této krizi svolal roku 308 do Carnunta¹⁶⁴ poradu všech císařů, včetně bývalých Augustů, aby společně problém vyřešili. Poradě předsedal sám Diocletianus. Ten byl dokonce požádán, aby se opět ujal vedení říše, to ale striktně odmítl a trval na zachování systému tetrarchie.¹⁶⁵

¹⁶⁰ Dnešní York ve Velké Británii.

¹⁶¹ Eutropius, X, 1; SCARRE 1995a, 208; POTTER 2004, 346; HARRIES 2012, 43.

¹⁶² Anonymus Valesiův, I, 3.6; Aurel. Vic., DC, 40.5; Eutropius, X, 2; Zosimos, II, 9,10; BOAK 1921, 321; BURIAN 1994, 141; SCARRE 1995a, 209; HARRIES 2012, 43.

¹⁶³ Aurel. Vic., DC, 40.7; Eutropius, X, 2; Zosimos, II, 10; SCARRE 1995a, 209; HARRIES 2012, 43.

¹⁶⁴ Dnešní Petronell v Rakousku.

¹⁶⁵ Zosimos, II, 10; BURIAN 1994, 141; CORCORAN 2012, 324.

Maximianus byl znovu donucen vzdát se titulu Augusta a jeho syn Maxentius byl označen za nepřítele státu a měl být jakýmkoliv prostředky sesazen. Na místo zemřelého Augusta Severa byl Galeriem prosazen jeho přítel Licinius.¹⁶⁶ Constantinus měl zůstat na pozici jeho Caesara, což odmítl, protože v tetrarchickém systému měl být po Severovi Augustem on.

Po zasedání v Carnuntu bylo jasné, že se tetrarchický systém nastavený Diocletianem již zřejmě neudrží. Formálně sice existovalo rozdělení pravomocí mezi dva Augusty a dva Caesary, ale ti již nebyli jednotní, a navíc jeden z oficiálních Caesarů Constantinus se již nehodlal s tímto nižším postavením smířit. Také Maxentius stále ovládal Itálii a Afriku. V roce 310 se situace ještě více zkomplikovala, když se za Augusta prohlásil poslední Caesar Maximinus „Daia“. Nyní říši ovládalo pět augustů:¹⁶⁷ Galerius, Licinius, Maximinus Daia, Constantinus a Maxentius. Nejstarší z nich Galerius v roce 311 zemřel. Následujícího roku vytáhl Constantinus proti Maxentiovi, kterého ve slavné bitvě u Mulvijského mostu porazil, a který se, když prechal z bitvy, utopil v řece.¹⁶⁸ V roce 312 zůstali už jen tři Augustové a jejich rozložení sil bylo v podstatě stejné. Constantinus ovládal celý západ a Afriku, Licinius podunajské provincie, Balkán a řecké ostrovy, a Maximinus Daia celý východ a Egypt. Jako první se k činu odhodlal Maximinus, který se v roce 313 přesunul se svým vojskem na Balkán s úmyslem překvapit Licinia. Byl však poražen a na útěku po několika měsících zemřel.¹⁶⁹ Zbylí dva Augustové již neměli zájem na obnově tetrarchie a spíše usilovali o samovládu a vytvoření vlastní dynastie. Proto také oba později prohlásili své syny za Caesary. Protože v roce 313 zemřel i sám zakladatel tetrarchického systému vlády Diocletianus,¹⁷⁰ můžeme tento rok označit za konec období tetrarchie.

¹⁶⁶ Aurel. Vic., DC, 40.8; Eutropius, X, 4; Zosimos, II, 11; BURIAN 1994, 141; SCARRE 1995a, 210; POTTER 2004, 349; HARRIES 2012, 44.

¹⁶⁷ BOAK 1921, 322.

¹⁶⁸ Anonymus, *Chvalořeč na císaře Konstantina*, 17.1,2; Anonymus Valesiův, I, 4.12; Aurel. Vic., DC, 40.23; Eutropius, X, 4; Nazarius, 30, 1; Zosimos, II, 16; LENSKI 2012, 335.

¹⁶⁹ Aurel. Vic., DC, 41.1.

¹⁷⁰ CORCORAN 2012, 324–325.

2.4 Constantinovská dynastie (313 – 364)

Po rozpadu tetrarchického systému vládli nad říší zbylí dva Augustové. Flavius Valerius Constantinus I. na západě a Valerius Licinianus Licinius I. na východě. Své vzájemné přátelství utvrdili v roce 313 sňatkem Licinia a Constantiny nevládní sestry Constantie.¹⁷¹ Přesto mezi nimi již v roce 316 vypukla válka. Po několika nerozhodných bitvách se nakonec usmířili a dohodli se na uzemním rozdělení. Oba také v roce 317 jmenovali své nástupce s hodností Caesara. Constantin syny Crispa a Constantina II. (*obr. 59*) a Licinius syna Licinia II.¹⁷² Na řadu let tak byla další občanská válka odvrácena, ale mezi císaři panovala nedůvěra. Ta přerostla v otevřené nepřátelství v roce 324.

Obr. 59: AV 2-solidus císaře Constantina na oslavu jmenování jeho dvou synů Caesary;
opis aversu: IMP CONSTANTINVS PIVS F AVG (císař s paprskovou korunou);
opis reversu: CRISPVS ET CONSTANTINVS IVN NOB CAESS
(Caesarové Crispus a Constantinus II.); SIS: Siscia (Sisak); 317 n.l.; zdroj: GM 207, 704.

Oba císaři shromáždili obrovská vojska a střetli se u Hadrianopole¹⁷³, kde byl Licinius poražen. Poté došlo k námořní bitvě u Byzantia¹⁷⁴, ze které opět vyšel lépe Constantinus. Licinius se stáhl na asijský břeh, kde 18. 9. 324 došlo u Chrysopole¹⁷⁵ k jeho poslední porážce (*map. 6*). Licinius uprchl do Nikomedie¹⁷⁶, kde byl postupujícími vojsky Constantina I. zajat. Constantinus se stal jediným císařem

¹⁷¹ Anonymus Valesiův, I, 5.13; Aurel. Vic., DC, 41.2; Eutropius, X, 5; Zosimos, II, 17; POTTER 2006, 170; CAMERON 2007, 93.

¹⁷² Anonymus Valesiův, I, 5.19; Aurel. Vic., DC, 41.6; Zosimos, II, 20; BOAK 1921, 323; SCARRE 1995a, 214; POTTER 2004, 378; HARRIES 2012, 112; LENSKI 2012, 341.

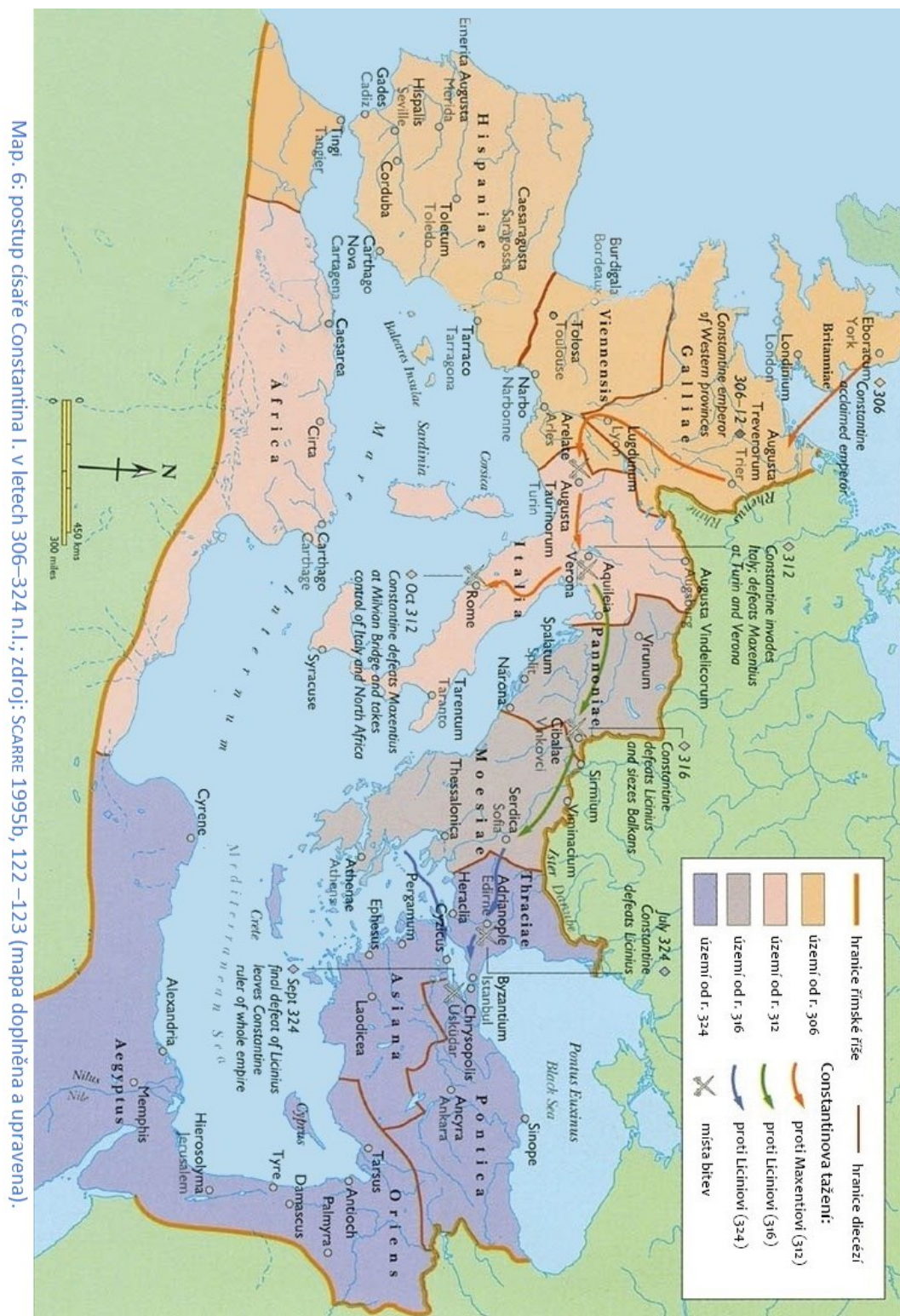
¹⁷³ Dnešní Edirne v Turecku (na evropské straně); Zosimos, II, 22.

¹⁷⁴ Dnešní Istanbul v Turecku (evropská část).

¹⁷⁵ Dnešní Istanbul v Turecku (asijská část).

¹⁷⁶ Dnešní Izmit v Turecku.

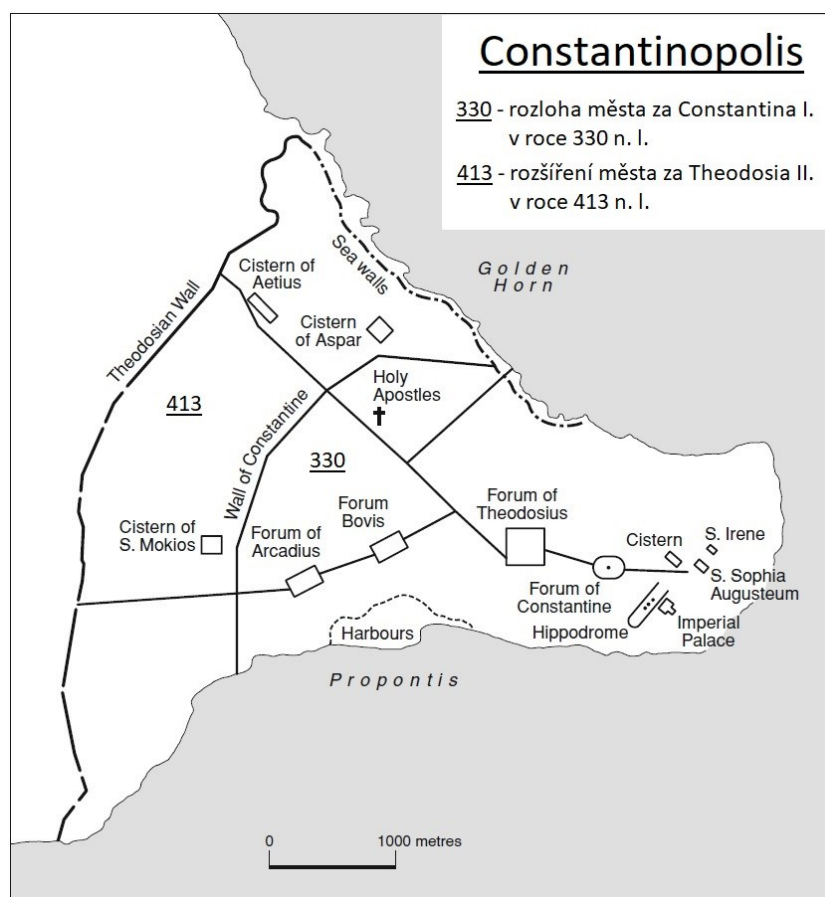
a Licinius byl poslán, na přímlyvu Constantie, do domácího vězení v Thessalonice¹⁷⁷. V roce 325 ho přesto Constantinus nechal popravit.¹⁷⁸

¹⁷⁷ Dnešní Soluň v Řecku.

¹⁷⁸ Anonymus Valesiův, I, 5.28,29; Eutropius, X, 5,6; Zosimos, II, 28; BURIAN 1994, 142; POTTER 2006, 170; HARRIES 2012, 113; LENSKI 2012, 341.

Constantinus pokračoval v reformním úsilí císaře Diocletiana a v mnohém na něj přímo navázal.¹⁷⁹ Měl však oproti němu výhodu, že mohl zpětně zhodnotit, které reformy jsou dobré, a které se minuly účinkem.¹⁸⁰ Při reorganizaci armády ještě více rozlišoval mezi pohraničními a mobilními jednotkami. Mobilní jednotky, nyní více tvořené z Germánů, byly hlavní údernou silou, která byla schopna se rychle přesunout do napadené oblasti. Členové těchto mobilních jednotek měli o něco vyšší postavení a byli i lépe placeni než jejich kolegové v pohraničí. Přesto se i u hraničních jednotek Constantinus snažil o zlepšení jejich životních podmínek. Uvědomoval si, že jsou pro obranu říše velice důležité. Zvyšoval v nich počty vojáků a také nechával opravovat a zpevňovat hranice podél Dunaje a Rýna. Definitivně zrušil pretoriánskou gardu¹⁸¹ a nahradil jí germánskou jízdní gardou. I samotný Řím degradoval pouze na formální hlavní město říše tím, že si vybudoval na místě řecké osady Byzantion své vlastní rezidenční město Constantinopolis¹⁸² (map. 7).

Map. 7: Constantinopolis v letech 330–413 n.l.; zdroj: CAMERON 2012, 24, Map 1.1. (mapa doplněna).

¹⁷⁹ BOAK 1921, 323.

¹⁸⁰ BURIAN 1994, 142–143.

¹⁸¹ Zosimos, II, 17; SCARRE 1995a, 218; LENSKI 2012, 348.

¹⁸² Dnešní evropská část Istanbulu. Vystavěno bylo v letech 324 – 330; Prokopios, VV, I, 1.

Z vojenského hlediska nebyl Řím jako sídelní město císaře využíván už během 3. století, ale nyní ztratil značnou část své výjimečnosti. Constantinus také pokračoval ve finančních reformách. Zvýšil daně, vybírané převážně v naturáliích, a zvětšil úřednický aparát říše. Provedl i měnovou reformu. Zavedl novou lehčí zlatou minci *solidus*¹⁸³, dvě stříbrné mince, těžší *miliarensis*¹⁸⁴ a lehčí *siliqua*¹⁸⁵, zrušil bronzový *follis*¹⁸⁶ a zavedl malou měděnou minci *centenionalis*¹⁸⁷. Ze své nové zlaté mince učinil hlavní měnovou jednotku v říši, a aby zajistil její rozšíření, vyrazil jí ve velkém množství. Největším jeho počinem, z hlediska historie, byla však jeho reforma náboženská. Ještě jako jeden z tetrarchů vydal v roce 311 společně s Liciniem a Galeriem edikt serdický, který uděloval křesťanům svobodu vyznání. V roce 313 pak s Liciniem vydal ještě edikt milánský, který zaručoval svobodu všech náboženských vyznání.¹⁸⁸ Křesťanství tak mělo být v celé říši uznáno a tolerováno. Nakonec i on sám mezi léty 313 až 325 konvertoval ke křesťanství. Pokřtít se však nechal až těsně před svou smrtí v roce 337.¹⁸⁹

Ani císař Constantinus se nevyhnul bojům s vnějšími nepřáteli. Ještě jako Caesar bojoval v Británii a později na rýnské hranici proti Frankům a Alamanům. Jako Augustus válčil především na dunajské hranici proti Gótům a Sarmatům. Do roku 326 mu při vojenských akcích obratně pomáhal jeho syn a nástupce Crispus. Ten byl ale Constantinem popraven za údajný milostný vztah se svou nevlastní matkou Faustou.¹⁹⁰

¹⁸³ Nová zlatá mince nahrazující původní aureus. Ražena byla o váze 1/72 římské libry. Používala se od roku 309 a přetrvala až do období byzantské říše (PETRÁŇ – FRIDRICHOVSKÝ 2008, 281; LENSKI 2012, 350).

¹⁸⁴ Těžší stříbrná mince o váze 1/72 římské libry. Ražena byla asi od roku 320 do období vlády Arcadia a Honoria.

¹⁸⁵ Lehčí stříbrná mince o váze 1/96 římské libry, která v roce 320 nahradila Diocletianův argenteus. Přestože její váha už v průběhu 4. století výrazně klesala, používala se až do období byzantské říše (PETRÁŇ – FRIDRICHOVSKÝ 2008, 44).

¹⁸⁶ Follis nebo také nummus byla velká bronzová mince vzniklá mincovní reformou císaře Diocletiana a zanikla mincovní reformou císaře Constantina I. v roce 320.

¹⁸⁷ Jako centenionalis jsou numismatiky označovány malé měděné mince od mincovní reformy Constantina I. až do konce antického Říma. Tento název je sice znám z písemných pramenů, ale není jisté, ke kterému konkrétnímu nominálu patří (PETRÁŇ – FRIDRICHOVSKÝ 2008, 45–46). V roce 346 za vlády Constantia II. a Constanse byla zavedena ještě další měděná mince maiorina, která je větší než centenionalis.

¹⁸⁸ MAREK – OLIVA – CHARVÁT 2008, 123.

¹⁸⁹ GRANT 2006, 277; GOODMAN 2007, 445; LENSKI 2012, 352.

¹⁹⁰ Řehoř z Toursu, I., XXXVI; Zosimos, II, 29; BOAK 1921, 324.

Constantin měl další syny, které postupně prohlásil za nástupce. V roce 317 Constantina II., v roce 324 Constantia II. a v roce 333 nejmladšího Constanse.¹⁹¹ V roce 335 ještě povýšil do hodnosti Caesara svého synovce Dalmatia.¹⁹² Jeho další synovec Hannibalianus získal titul *Nobilissimus*¹⁹³ a král národů Pontu.¹⁹⁴ Tím zanechal říši pět nástupců, u kterých předpokládal, že jako příbuzní budou vládnout ve vzájemné shodě.

Každý z pěti Constantinových nástupců ovládal své území. Constantinus II. vládl v Británii, Galii a Hispánii. Constantius II. měl téměř celý východ. Constans ovládal Itálii a Afriku. Dalmatius vládl na Balkáně a jeho bratr Hannibalianus v Kappadokii, Arménii a Pontu. Nejprve byli svými vojáky zabiti Dalmatius a Hannibalianus. Stalo se tak zřejmě na popud Constantinových synů.¹⁹⁵ Ani jejich spolupráce nevydržela příliš dlouho. V roce 340 vypukla válka mezi nejstarším Constantinem II. a nejmladším Constasem, při které byl Constantinus II. poražen a zabit. I mezi zbylými dvěma bratry panovalo napětí. Neshodli se v otázkách náboženských. Zatímco Constans se přikláněl ke katolicismu, Constantius II. byl arián.¹⁹⁶ Přesto mezi nimi k otevřenému konfliktu nedošlo. Oba se totiž museli potýkat se zahraničními nepřáteli. Constans úspěšně bojoval na dunajské hranici a v Británii a Constantius II. musel čelit novému náporu Peršanů. Přestože byl Constans v bojích úspěšný, netěšil se mezi vojáky oblibě. Když v roce 350 vypukla v Augustodunu¹⁹⁷ vojenská vzpoura pod vedením důstojníka Magnentia, byl Constans nucen uprchnout.¹⁹⁸ Byl však vojáky dostižen a zabit. Těchto nepokojů využili i další velitelé, kteří se nechávali pozdravit svými vojáky jako císaři. V Římě to byl další člen rodiny Constantinů Flavius Iulius Popilius Nepotianus Constantinus. Ničeho však nedosáhl, protože byl asi po měsíční vládě uzurpátorem Magnentiem poražen a zabit.¹⁹⁹

¹⁹¹ BURIAN 1994, 144; LENSKI 2012, 342.

¹⁹² Aurel. Vic., DC, 41.15; Někdy jsou udávány letopočty 334 (POTTER 2006, 166) a 337 (LENSKI 2012, 342).

¹⁹³ *Nobilissimus* = nejvznešenější.

¹⁹⁴ HARRIES 2012, 186; LENSKI 2012, 342.

¹⁹⁵ Zosimos, II, 40; LENSKI 2012, 354.

¹⁹⁶ BURIAN 1994, 166;

¹⁹⁷ Dnešní Autun ve Francii.

¹⁹⁸ Eutropius, X, 9; Zosimos, II, 42; SCARRE 1995a, 224; POTTER 2004, 471.

¹⁹⁹ Aurel. Vic., DC, 42.7,8; Eutropius, X, 11; POTTER 2004, 472.

Dalším byl velitel ilyrských a panonských legií Vetrano.²⁰⁰ Ten se nacházel v nevýhodné pozici mezi vojsky Magnentia a Constantia II. V tomto postavení se proto rozhodl, že bude lepší přidat se na něčí stranu. Po několika měsících sám nabídl Constantiovi svou podporu v boji proti Magnentiovi, a ten souhlasil. Císař převzal od Vetrana jeho vojska, a jeho odeslal do Bithýnie, kde v klidu dožil jako soukromník.²⁰¹ V roce 351 si Magnentius zvolil za spoluvládce v pozici Caesara svého bratra Decentia a svěřil mu část vojsk.²⁰² I Constantius II. jmenoval svého nástupce, aby nebyl v boji proti uzurpátorům osamocen. Constantiovým Caesarem se stal jeho bratranec Constantius Gallus.²⁰³ Císařská vojska se střetla s Magnentiem v roce 351 u města Mursa Maior²⁰⁴, kde byl Magnentius poražen. Začátkem roku 352 se Magnentius stáhl do Galie, kde zformoval svou zbylou armádu pro další bitvu. K té došlo v roce 353 a Magnentius utrpěl další porážku. Po této porážce již zřejmě neměl dost sil pro další boj, a tak on i jeho bratr spáchali sebevraždu.²⁰⁵ Po smrti uzurpátora Magnentia získal Constantius Gallus pod správu východ říše se sídlem v Antiochii. Na svých územích se údajně choval velmi krutě a bezohledně.²⁰⁶ Když se to Constantius II. dozvěděl, povolal ho k sobě, ale již během cesty ho nechal v roce 354 v Pole²⁰⁷ popravit.²⁰⁸

Po Gallově smrti byl ke dvoru pozván jeho nevlastní bratr Flavius Claudius Julianus. Byl to vzdělaný mladý muž, který měl v oblibě pohanskou minulost Říma. Jako poslední blízký příbuzný císaře byl v roce 355 jmenován Caesarem a oženil se s jeho sestrou Helenou.²⁰⁹ Císař ho odeslal na rýnskou hranici, aby tam ve své nové funkci odrážel nájezdy Germánů. Julianus několik let úspěšně bojoval s Franky a Alamany a stal se u vojáků velmi oblíbeným. Avšak jeho rostoucí popularita začala Constantiovi II. vadit. Ten se v roce 360 pokusil stáhnout část Julianovy armády pod své velení, ale vojáci se vzepřeli a povolali Juliana

²⁰⁰ Aurel. Vic., DC, 41.26; Eutropius, X, 10; Zosimos, II, 43.

²⁰¹ Aurel. Vic., DC, 42.1; Zosimos, II, 44; HARRIES 2012, 222–223.

²⁰² Aurel. Vic., DC, 42.9.

²⁰³ Zosimos, II, 45.

²⁰⁴ Dnešní Osijek v Srbsku.

²⁰⁵ Aurel. Vic., DC, 42.10; Eutropius, X, 12; Zosimos, II, 53,54.

²⁰⁶ Amm. Marc., XIV, 1,7

²⁰⁷ Dnešní Pula v Chorvatsku.

²⁰⁸ Amm. Marc., XIV, 11.20,23; Aurel. Vic., DC, 42.12; Eutropius, X, 13.

²⁰⁹ Amm. Marc., XV, 8.3-11,18; Eutropius, X, 14; Zosimos, III, 1,2.

Augustem.²¹⁰ Julianus se snažil s Constantiem domluvit, ale ten jakákoliv jednání odmítl. V roce 361 proti Julianovi vytáhl se svým vojskem, ale cestou onemocněl a zemřel. Julianus poté bez problémů dorazil až do Constantinopole a byl uznán císařem celé říše.²¹¹ Jako nový císař se otevřeně přihlásil k pohanství a k obnově starých tradičních římských kultů.²¹² I když nesvolil k žádnému pronásledování křesťanů,²¹³ za své zřeknutí se křesťanství si od pozdějších historiků vysloužil přídomek *Apostata*²¹⁴. V roce 363 se císař Juliuanus vydal na tažení proti perskému králi Šapurovi II. Chtěl si podmanit celou Persii jako jeho velký vzor Alexander III. Makedonský. V čele 65 000 vojáků se úspěšně probojoval až k hlavnímu městu Ktesifontu, kde byl okolnostmi donucen vrátit se zpět. Na zpáteční cestě byla jeho ustupující armáda neustále napadána malými perskými oddíly. Při jednom takovém útoku byl sám císař zasažen kopím a po několika dnech zemřel.²¹⁵ Jeho smrtí skončila vláda constantinovské dynastie. Julianovým nástupcem se stal jeden z jeho důstojníků Flavius Jovianus.²¹⁶ Ten byl nucen dohodnout se Šápurem podmínky míru, které byly pro Římany značně nevýhodné, ale na oplátku mohl svou armádu bezpečně dopravit domů.²¹⁷ Po návratu z tažení ihned obnovil návrat římské říše ke křesťanství. V roce 364, ani ne rok po svém svolání, císař Jovianus umírá na neznámou nemoc.²¹⁸

²¹⁰ Amm. Marc., XX, 4.14; Zosimos, III, 8,9.

²¹¹ Amm. Marc., XXII, 2.4; Zosimos, III, 11.

²¹² Jordanes, *Romana*, 304; BURIAN 1994, 188; SCARRE 1995a, 225;; LENSKI 2012, 355.

²¹³ Malcolm Errington to nazývá politikou všeobecné tolerance (ERRINGTON 2006, 6, 171).

²¹⁴ *Apostata* = odpadlík.

²¹⁵ Eutropius, X, 16.

²¹⁶ Amm. Marc., XXV, 5.8; Eutropius, X, 17; Jordanes, *Romana*, 305; Zosimos, III, 30; SCARRE 1995a, 226.

²¹⁷ Amm. Marc., XXV, 7.6, 7.9-11; Eutropius, X, 17; Jordanes, *Romana*, 306; Zosimos, III, 31.

²¹⁸ Amm. Marc., XXV, 10.12,13; Eutropius, X, 17,18; Zosimos, III, 35.

2.5 Dynastie Valentiniánů (364 – 395)

Po smrti císaře Joviana byl východní armádou povolán Augustem vysoký vojenský důstojník Flavius Valentinianus. Ten krátce na to jmenoval svého bratra Valenta spolucísařem se stejnými pravomocemi.²¹⁹ Jako správní oblast mu určil východ a sám si ponechal západ. Tím opětovně došlo k formálnímu rozdělení říše mezi rovnocenné panovníky. Jako sídelní město si zvolil Mediolanum²²⁰, které bylo z vojenského hlediska mnohem výhodnější než jižněji položený Řím. Jako většina císařů před ním, se také Valentinianus I. snažil o založení vlastní dynastie. V roce 367 prohlásil svého staršího, teprve osmiletého syna z prvního manželství Gratiana svým spoluvládce na západě v hodnosti Augusta.²²¹ Učinil tak při vojenské slavnosti, aby posílil svou oblibu u armády. Valentinianus se také postaral o zlepšení společenského postavení prostých vojáků tím, že jim přidělil hospodářská zvířata a dovolil jim, aby se mohli ve svém volném čase věnovat jinému povolání. To vedlo k dalšímu daňovému zatížení obyvatelstva říše, ale císař tím získal věrné vojáky, ochotné následovat ho kamkoliv bude potřeba. Svou náboženskou tolerancí si naklonil i ty vojáky, kteří ještě stále věřili v tradiční římská božstva.²²² Valentinianus nepečoval pouze o vojáky, ale nechal i opravit a zpevnit obranný systém na rýnsko-dunajské hranici, aby tak říši ochránil před stále útočnějšími barbary. Na Rýně a Dunaji postupně bojoval s Alamany, Kvády a Sarmaty, které porazil a zatlačil zpět. Také několikrát úspěšně pronikl na germánská území, která zpustošil. V Británii odrazil za pomoci svých velitelů útok Piktů a germánských Sasů. Nakonec zemřel v Brigetiu²²³ v roce 375, když při udělení audience vyslancům germánských Kvádů dostal záchvat mrtvice.²²⁴

Ani panování Valentiniana I. se neobešlo bez uzurpací. Již v roce 365 se v Constantinopoli nechal provolat císařem vysoký vojenský důstojník Procopius,

²¹⁹ Amm. Marc., XXVI, 4.3; Jordanes, *Romana*, 307; Symmachus, 369, 11,14; Zonaras, XIII, 15.73; Zosimos, IV, 1; SCARRE 1995a, 226.

²²⁰ Dnešní Milán v Itálii.

²²¹ Amm. Marc., XXVII, 6.4-13; Zosimos, IV, 12.

²²² BURIAN 1994, 190; GRANT 2010, 130, 134.

²²³ Dnešní Komárom v Maďarsku.

²²⁴ Vyslanci se údajně chovali natolik povýšeně, že se císař rozčílil tak, až ho zachvátila mrtvice, které krátce na to podlehl (Amm. Marc., XXX, 6; Jordanes, *Romana*, 309, Zosimos, IV, 17; BURIAN 1994, 180–181; SCARRE 1995a, 226).

který tvrdil, že je příbuzný Juliana „Apostaty“.²²⁵ Díky tomuto spojení s constantinovskou dynastií si získal v hlavním městě východní říše značnou podporu. Valentinianus I., zaneprázdněný obranou rýnské hranice, nechal celé řešení vzniklé situace na svém bratrovi a spolucísaři Valentovi. Ten v roce 366 Procopia v bitvě u Nacolea²²⁶ porazil. Procopius stihl z bitvy utéct, ale byl krátce nato dostižen a zabit. Poté císař Valens obrátil svou pozornost k Vizigótům, kteří ohrožovali část dunajské hranice. V letech 367 a 369 je napadl a jejich území vydrancoval. Po smrti svého bratra Valentiniana I. se nechal prohlásit starším Augustem. Na západě přešla vláda automaticky na Valentinianova staršího syna Gratiana a zároveň byl, bez Gratianova vědomí, v Aquinku²²⁷ vojsky prohlášen Augustem i jeho mladší bratr Valentinianus II. Oba císaři toto jmenování uznali, neboť Valentinianovi byly pouhé čtyři roky, takže jeho vláda byla pouze formální.²²⁸ Císař Gratianus pokračoval v úsilí svého otce v boji proti Alamanům na rýnské hranici a císař Valens se pustil do další války proti Persii. Boje proti Peršanům probíhaly poměrně úspěšně a podařilo se je i několikrát porazit, avšak v roce 376 s nimi musel císař Valens narychlo uzavřít mír, protože se dozvěděl o vpádu Vizigótů na římské území. To bylo zapříčiněno nájezdy Hunů do východní Evropy, kde zničili Ostrogótské království a tlačili se i na území Vizigótů, kteří se tak houfně valili přes Dunaj ve snaze se zachránit.²²⁹ Zprvu bylo Vizigótům dovoleno usadit se na římském území. Kvůli špatnému zacházení ze strany římských úředníků se však vzbouřili a začali plenit balkánský poloostrov. Císař Valens se rozhodl proti nim rázně zakročit a po počátečních úspěších v menších bitvách se odhodlal zaútočit na jejich hlavní síly u města Hadrianopolis²³⁰. V roce 378 zde došlo k bitvě, která se stala pro Římany katastrofou. Většina východního římského vojska byla zničena a v bitvě ztratil život i sám císař Valens, jehož tělo se nikdy nenašlo.²³¹ U této události se již ukázalo, že rozdělení říše na východní a západní přestává být pouze formalitou, ale že se pomalu vytváří dva státní útvary, které spolu hodlají i soupeřit. Krásně to dokládají antické prameny, které uvádějí

²²⁵ Zosimos, IV, 4.

²²⁶ Dnešní Seyitgazi v Turecku.

²²⁷ Dnešní Budapešť v Maďarsku.

²²⁸ Amm. Marc., XXX, 10.4-6; Zonaras, XIII, 17.82; Zosimos, IV, 19; SCARRE 1995a, 226.

²²⁹ Jordanes, *Getica*, XXIV, 130, XXV, 131; Zosimos, IV, 20,25 (Zosimos zde označuje germánské kmeny za Dunajem jako Skythy).

²³⁰ Dnešní Edirne v evropské části Turecka.

²³¹ Amm. Marc., XXXI, 13.12-16; Jordanes, *Getica*, XXVI, 138; Řehoř z Toursu, I, XLI; BURIAN 1994, 183; SCARRE 1995a, 228-229; FEATHERSTONE 2001, 95-96; PENROSE 2007, 238, 269.

rozdílné příčiny Valentova pádu. Zatímco západní zdroje obviňují Valenta z přílišné horlivosti, kdy nevyčkal příchodu Gratianova vojska, které mu šlo na pomoc, tak východní zdroje označují za hlavního viníka Gratianovu liknavost a neochotu svému strýci pomoci.²³²

Po porážce východního vojska u Hadrianopole si byl Gratianus vědom potřeby schopného spolucísaře. Jeho nevlastní bratr Valentinianus II. byl stále ještě malé dítě a pro tuto pozici tudíž nepoužitelný. Gratianova volba padla na úspěšného vojenského velitele Theodosia.²³³ Ještě v roce 378 ho jmenoval vrchním velitelem ilyrských vojsk a v lednu roku 379 ho povýšil do hodnosti Augusta pro východní část říše. Poté se Gratianus vrátil do Itálie, kde pod vlivem biskupa Ambrosia²³⁴ započal svou reformní náboženskou činnost. Jako první císař se vzdal titulu nejvyššího pontifika²³⁵, odejmul pohanským kultům veřejné prostředky vynakládané na jejich bohoslužby a ze senátní budovy v Římě nechal znovu odstranit oltář se sochou římské bohyně Vítězství (*obr. 60*).²³⁶

Obr. 60: AV aureus Octaviana, pozdějšího císaře Augusta, zobrazující podobu sochy bohyně Vítězství – Victorie stojící v římském senátu, kterou tam nechal umístit v roce 29 př.n.l. na paměť svého vítězství v bitvě u Actia nad Markem Antoniem a královnou Kleopatrou; 29–27 př.n.l.; Řím; zdroj: NAC 91, 4.

²³² Amm. Marc., XXXI, 12.1-7; Zonaras, XIII, 17.83; Zosimos, IV, 24; GRANT 2006, 317-318.

²³³ Jordanes, *Getica*, XXVII, 139; Jordanes, *Romana*, 315; Řehoř z Toursu, I, XLII; Zonaras, XIII, 17.84; Zosimos, IV, 24; BURIAN 1994, 183–184; SCARRE 1995a, 229.

²³⁴ Aurelius Ambrosius = Sv. Ambrož, biskup v Miláně v letech 374 až 397 (SVOBODA 1973, 50).

²³⁵ *Pontifex maximus* = nejvyšší pontifik = velekněz – titul, který posléze převzali římstí biskupové, tj. papeži (Zosimos, IV, 36; SVOBODA 1973, 486; MAREK – OLIVA – CHARVÁT 2008, 358; NEŠKUDLA 2012, 156–157). Jan Burian tvrdí, že tak učinil pod vlivem biskupa Damasa (BURIAN 1994, 169).

²³⁶ Poprvé byl oltář odstraněn již za Constantia II v roce 357, ale byl Julianem „Apostatou“ navrácen. Gratianus nechal oltář znovu odstranit v roce 382, ale v roce 392 ho do budovy senátu vrátil uzurpátor Eugenius. Oltář byl nakonec natrvalo odstraněn Theodosiem I. v roce 394 (BURIAN 1994, 195–196). *Victoria* = římská bohyně vítězství – většinou byla zobrazována podle vzoru řecké Niké jako okřídlená ženská postava (SVOBODA 1973, 674; NEŠKUDLA 2012, 207–208).

V roce 383 se proti Gratianovi vzbouřil jeho velitel vojska v britských provinciích Magnus Maximus. Císař se vydal s vojskem na pochod, aby se s ním co nejdříve vypořádal. Jejich armády se setkaly u Lutetie²³⁷, ale k bitvě nakonec nedošlo, neboť Gratianovi vojáci dezertovali k nepříteli. Gratianus uprchl, byl však u Lugduna²³⁸ dostižen a zabit. Vláda nad západem tak oficiálně zůstala v rukou jeho malého nevlastního bratra Valentiniana II. Magnus Maximus poté zahájil jednání s oběma císaři a dosáhl toho, že jeho vláda byla nakonec uznána – Valentinianem ze strachu a Theodosiem z nutnosti. Ve znamení úspěchu a ve snaze spojit se s vládnoucím rodem přijal jméno Flavius. V roce 387 se již cítil natolik silný, že povýšil svého malého syna Flavia Victora na Augusta a alpskými průsmyky vpadl do Itálie. Valentinianus II. uprchl na východ k Theodosiovi, který se již nehodlal s uzurpátorem smířit. V roce 383 se jejich vojska střetla u Siscie²³⁹. Magnus Maximus prohrál a stáhl se. K další bitvě došlo v témže roce u Poetovia²⁴⁰, kde Magnus Maximus opět podlehl. Téměř bez vojska se poté vydal Theodosiovi na milost. Císař však neměl s uzurpátorem slitování a nechal ho popravit.²⁴¹ Flavius Victor krátce nato zemřel rukou Theodosiova generála Arbogasta.

Po odstranění uzurpátora byl mladý Valentinianus II. poslán zpět na západ, aby se jako Augustus pro západní část říše ujal správy svých území. Arbogast byl poslán společně s ním ve funkci nejvyššího vojenského velitele. Z pozice této funkce byl pak po následující čtyři roky *de facto* pánem západní části říše. To se pravděpodobně přestávalo dospívajícímu Valentinianovi líbit a v roce 392 se Arbogasta pokusil z funkce nejvyššího velitele odvolat. Ten to ale odmítl, a Valentinianus byl nedlouho po tom nelezen ve svém paláci mrtev. Vláda nad západní částí impéria měla automaticky připadnout Theodosiovi, ale Arbogast, který se nemínil své moci vzdát, dosadil na uvolněný trůn svého loutkového kandidáta Flavia Eugenia. Společně se pak pokusili s Theodosiem vyjednávat, ale ten jakákoliv jednání odmítl. V roce 394 se pak jejich armády střetly u řeky

²³⁷ Dnešní Paříž ve Francii.

²³⁸ Dnešní Lyon ve Francii.

²³⁹ Dnešní Sisak v Chorvatsku.

²⁴⁰ Dnešní Ptuj ve Slovinsku.

²⁴¹ Jordanes, *Romana*, 316; Řehoř z Toursu, I, XLIII; Zosimos, IV, 46.

Frigidus²⁴², kde byli Argobast s Eugeniem poraženi a vláda nad celým impériem přešla na Theodosia.²⁴³

Již od počátku se Theodosiova vláda vyznačovala boji s vnějšími i vnitřními nepřáteli a nesmlouvavou náboženskou a daňovou politikou. Krátce po katastrofální bitvě u Hadrianopole se mu podařilo odrazit útok Sarmatů, kteří se pokusili o podobný vpád jako Vizigóti před nimi. Další roky pak bojoval s Vizigóty na Balkáně, které se mu ale již nepodařilo vytlačit za Dunaj, a tak s nimi uzavřel spojeneckou smlouvu a usadil je na římském území. Tito noví spojenci – *foederati*²⁴⁴ směli žít na římském území podle vlastních zákonů a byli povinni dodávat podle potřeby Římanům vojáky a dělníky. Jednalo se již o celé kmeny vedené vlastními náčelníky, kteří za to dostávali od císaře každoroční příspěvek v penězích a naturáliích. Císař pro tyto výdaje musel najít adekvátní zdroje příjmu, a tak došlo znovu k většímu daňovému zatížení obyvatelstva říše. Císař Theodosius byl již také typem křesťanského panovníka nepřipouštějícího příliš diskusi v otázkách víry. To dokazoval svou náboženskou politikou, která mu u pozdějších historiků přinesla označení „Veliký“. Proti pohanům a Židům z počátku nevystupoval nepřátelsky, zato se velmi ostře vyhrazoval vůči křesťanským herezím. Podle vzoru císaře Gratiana odmítl přijmout titul nejvyššího pontifika a v roce 380 se nechal pokřtít. V témže roce vydal společně s císaři Gratianem a Valentinianem II: edikt, který učinil z katolického vyznání víry²⁴⁵ jediné státní náboženství,²⁴⁶ a v roce 381 svolal do Constantinopole 2. ekumenický koncil, kde se dohodlo její konečné znění. Proti pohanům rázněji zakročil po roce 391, kdy zakázal veškeré pohanské kultury.²⁴⁷ Jediným povoleným náboženstvím v římské říši mělo být napříště již pouze křesťanství.

²⁴² Dnešní Vipava ve Slovinsku.

²⁴³ Jordanes, *Romana*, 317.

²⁴⁴ *Foederati* = smluvní spojenci Říma na základě přísahou stvrzené státní smlouvy – *foedus* (SVOBODA 1973, 203–204; MAREK – OLIVA – CHARVÁT 2008, 139–140, 142–143)

²⁴⁵ Tzv. nikájská podoba víry (podle 1. ekumenického koncilu svolaného roku 325 do Nikáje).

²⁴⁶ Kodex Theodosiův, XVI, 1.2.

²⁴⁷ V roce 391 a 392 byly vydány edikty zakazující prakticky veškerou činnost pohanským kultům (Kodex Theodosiův, XVI, 10.10,11,12; JONES 1970, 345; SCARRE 1995a, 229; BOUZEK 2013, 314; INGLEBERT 2021, 42); K útokům proti pohanům ovšem docházelo ve větší míře již před vydáním těchto ediktů – patrně od roku 380 (ERRINGTON 2006, 234). V roce 390 sepsal pohanský autor Libanios fiktivní řeč, která nám podává svědectví o cíleném vykrádání pohanských svatyní a boření pohanských chrámů. Zároveň podává svědectví o tom, že v době sepsání řeči nebyly pohanské kultury císařem zakázány (Libanios, *K císaři Theodosiovi na obranu chrámů*, 8).

Císař také myslel na svou dynastickou povinnost. V roce 383 povýšil do hodnosti Augusta svého staršího syna Arcadia, který se stal jeho spolucísařem pro východní část říše. V roce 387 ještě upevnil své postavení tím, že si vzal Gallu, sestru císaře Valentiniana II.,²⁴⁸ a spojil se tak s dynastií Valentiniánů. Když byl v roce 392 mladý císař Valentinianus II. zabit, odmítl Theodosius uznat nároky uzurpátora Eugenia na západní trůn, a na uvolněné místo povýšil v roce 393 svého mladšího syna Honorio. Přestože si císař Theodosius zajistil své dva syny jako nástupce, nezabránil vzrůstající rivalitě mezi oběma polovinami říše. Po jeho smrti v roce 395 se říše již natrvalo rozdělila na část západní a východní (*map. 8*). Starší Arcadius si ponechal východ a mladší Honorius západ.²⁴⁹ Fakticky tak vznikly dva nezávislé státy, byť formálně zůstala římská říše stále jednotná.

Map 8: rozdělení římské říše v roce 395 n.l.; zdroj: www.ancient.eu (mapa doplněna a upravena).

²⁴⁸ Zonaras, XIII, 19.87; Zosimos, IV, 44.

²⁴⁹ Jordanes, Romana, 318,319; Zonaras, XIII, 19.93,94; SCARRE 1995a, 229.

3. PROSTŘEDKY CÍSAŘSKÉHO PORTRÉTU

Císařský portrét byl po celou dobu trvání císařství nástrojem panovníkovy sebe prezentace a vládní propagandy.²⁵⁰ Vždy samozřejmě záleželo na tom, jak se panovník sám viděl, jak chtěl být vnímán, jak přemýšlel, v jakém čase portrét vznikl a pro jaký prostor byl určen. Zatímco, první tři kritéria se dají zjistit jen těžko a většinou je lze rekonstruovat jen na základě dochovaného materiálu a antických zpráv, tak zbylá dvě lze určit poměrně snadno. Za prvé je portrét ovlivňován dobou, ve které císař žil – v jakém stavu byla říše, s jakými těžkostmi se musel potýkat nebo jak dlouho se udržel u moci. Od toho se odvíjí i kvalita a množství portrétů, které si mohl nechat císař vytvořit. Obecně se tvrdí, že sochařská díla vznikala především v dobách stability a prosperity říše, kdy byl čas a prostředky na jejich výrobu.²⁵¹ S tím se dá souhlasit jen částečně, protože císař má prostředky vždy. Jediné, čeho má stejně jako ostatní je právě čas. Takže u císařů, kteří vládli jen velmi krátce, nestačila sochařská díla vzniknout nebo jen v tak malém množství, že se do našich dnů nedochovala.²⁵² Jediným portrétem takového císaře pak zůstává mince.²⁵³ Za druhé je portrét ovlivňován prostorem, pro který byl určen. Jak u soch, tak u mincí šlo o prostor veřejný. U soch se jednalo o veřejný prostor určený pro omezený počet pozorovatelů, a tak byly spíše sebe prezentací císaře.²⁵⁴ Mince se naproti tomu měla dostat, za ideálních podmínek, do rukou úplně každému.²⁵⁵ To z ní dělá nejlepší nástroj vládní propagandy, ať už se jednalo o seznámení obyvatel říše s podobiznou císaře nebo s událostmi v říši. Události,

²⁵⁰ FEJFER 2008, 433.

²⁵¹ PETRÁŇ – FRIDRICHOVSKÝ 2008, 11.

²⁵² Dobrým příkladem jsou krátce panující císaři, u kterých neznáme jejich sochařský portrét, nebo je takový portrét k císaři přiřazen pouze na základě srovnání s portrétem mincovním. Např. císaři Galba, Otho a Vitellius (viz strana 25) z období občanských válek po smrti císaře Nerona; císař Aemilianus (viz strana 142) vládnoucí pouhé 3 měsíce; vzdorocísaři Macrianus a Quietus (viz strana 153) pokoušející se o uchvácení vlády v době císaře Galliena nebo císař Jovianus (viz strana 185) vládnoucí krátce po smrti císaře Juliana II. „Apostaty“. Marina Prusac také vidí jako důvod malého množství sochařských portrétů císařů 3. století v jejich rychlém střídání (PRUSAC 2010, 50); Naproti tomu Karel Kurz poukazuje na možnost velmi rychlého rozšíření císařova portrétu po celém území říše i u krátce vládnoucích císařů, díky pravděpodobné přítomnosti sochařů v úředním aparátu místodržitelů jednotlivých provincií (KURZ 2006, 127).

²⁵³ Také v případě uvalení *damnatio memoriae* na neoblíbeného císaře je sochařský portrét ničen snáze a ochotněji než portrét mincovní.

²⁵⁴ U sochařských portrétů se okruh pozorovatelů zvětšuje či zmenšuje v závislosti na druhu umístění – např. forum vs soukromá rezidence. Paul Zanker také uvádí, že o umístování rozhodoval senát či samotná města (ZANKER 2016, 55).

²⁵⁵ FEJFER 2008, 373.

kteře byly propagovány, měly vždy pozitivní charakter a zvyšovaly prestiž císaře nebo jeho nárok k vládnutí. Císaři tak na rubových stranách svých mincí zobrazovali významná vojenská vítězství, nově podmaněná území (*obr. 61*), výstavbu chrámů či jiných veřejných staveb (*obr. 62*), osobní ochranná božstva (*obr. 63*), personifikace svých ctností, události v císařské rodině (*obr. 64*) a někdy i ospravedlnění nebo vysvětlení vládních rozhodnutí (*obr. 65*).²⁵⁶ I v celku neúspěšní císaři a uzurpátoři se vždy snažili na svých mincích zobrazovat své kvality a sledovat aktuální dění v říši, které se všemožně snažili využít ve svůj prospěch.

Obr. 61: AE sestertius císaře Vespasiana na oslavu potlačení prvního židovského povstání a znovudobytí provincie Judea; revers: IVDEA CAPTA (císař stojí vítězoslavně vedle palmového stromu, pod kterým sedí truchlící personifikace provincie); 71 n.l.; Řím; zdroj: Goldberg 90, 3046.

Obr. 62: AV aureus císaře Traiana s vyobrazením nově vystavěného fora; revers: FORVM TRAIAN (triumfální hexastylový vchod na Trajánovo forum se sochami a kvadrigou); 112–113 n.l.; Řím; zdroj: CNG, Triton XXIV, 167.

Obr. 63: AE as císaře Caliguly s vyobrazením bohyně Vesty, jejíž kult využíval k udílení privilegií ženským členkám císařské rodiny; revers: VESTA (na trůnu sedící bohyně Vesta drží pateru a dlouhé žezlo); 37–38 n.l.; Řím; zdroj: Nomos 21, 298.

²⁵⁶ Krásnou ukázkou propagace vládního rozhodnutí na stříbrné minci (*argenteu*) císaře Diocletiana je označení římskou číslicí 96 (XCVI), která dokládá kvalitu mince – tj. její váhu, kdy z jedné římské libry bylo raženo 96 stříbrných mincí (KURZ 2006, 145–146; PETRÁŇ – FRIDRICHOVSKÝ 2008, 43).

Obr. 64: AR denarius císaře Maximina Thráka pro jeho zesnulou ženu Caecillii Paulinu;
 avers: DIVA PAVLINA (zbožštěná císařovna);
 revers: CONSECRATIO (páv vynáší císařovnu mezi bohy);
 235–236 n.l.; Řím; zdroj: CNG, Triton XXIV, 1132.

Obr. 65: AR argenteus císaře Diocletiana s propagací nového váhového
 standardu pro jím zavedenou stříbrnou minci;
 revers: XCVI (váha stříbrné mince byla standardizována na 1/96 římské libry);
 T: Ticinum (Pavia); 300 n.l.; zdroj: RN 18, 1223.

Jak již bylo vidět v úvodu této práce, císařský portrét se v průběhu času měnil. Změny ve způsobu zobrazování šly spíše z jedné dynastie na druhou. Avšak snaha zvýraznit individuální rysy byla pro každého císaře raného principátu natolik specifická, že není obtížné, až na výjimky, císaře od sebe odlišit pouhým pohledem na jejich podobiznu.²⁵⁷ Všechny totiž vycházely z římského smyslu pro realitu. I když jsou portréty někdy záměrně idealizovány, tak si stále drží individuální rysy zobrazovaného a nikdy se nestávají neosobním typem vládce.²⁵⁸ Římanům šlo také pouze o hlavu zobrazovaného, a nikoliv o celou postavu jako tomu bylo u Řeků. To vycházelo z náboženských představ převzatých od Etrusků, že duše sídlí

²⁵⁷ Obzvláště v mincovním portrétu je to patrné od nástupu císaře Nerona až po Severovskou dynastii. Výjimky se týkají především podobnosti u rodinných příslušníků – viz např. str. 26 – císaři Vespasianus a Titus.

²⁵⁸ Např. portréty císařů Traiana a Hadriana, přestože podléhají určité idealizaci, jsou snadno rozeznatelné i na velmi otřelých mincích.

v lidské hlavě.²⁵⁹ Římané také věřili, že charakter člověka se zrcadlí v jeho obličejí, a proto byl pro zobrazení nejdůležitější. Z pohledu pozorovatele pak nebylo důležité pouze to, aby vnímal fyzické detaily, ale i to, co se skrývá za nimi.²⁶⁰ Díky tomu vytvořili Římané nový způsob sochařského portréu – bustu,²⁶¹ kde se plně uplatnil jejich smysl pro realitu i náboženskou představu. Římské sochy, když došlo na zobrazení celé postavy, byly naopak spojením římské racionality s etruskou náboženskou tradicí a helénistické tradice ideální postavy. Tak mohl vznikat římský sochařský portrét, kdy věrně pojatá lidská hlava byla nasazena na „ideální“ tělo.²⁶² Většinou docházelo ke sladění hlavy s tělem, ale občas tímto spojením vznikla disproporce. Dopouštěli se toho císaři, snažící se pasovat do role, která jim nepříslušela – když byla například hlava mladíka nasazena na mužské tělo ve zbroji nebo hlava staršího muže na svalnaté tělo atleta.²⁶³ Také mincovnímu obrazu byla věnována velká péče. Během téměř celého principátu se můžeme na mincích setkat s až neuvěřitelnými detaily. Nejlépe na tom jsou v tomto směru hlavně velké bronzové mince, kde byl pro císařovu podobiznu dostatečný prostor (*obr. 66, 67*).

Obr. 66: AE sestertius císaře Vespasiana; 71 n.l.; Řím; zdroj: RN E59, 564.

Obr. 67: AE sestertius císaře Traiana; 109–117 n.l.; Řím; zdroj: SN OA35, 387.

²⁵⁹ Cicero, *Tusc.* I, 70; BOUZEK – KRATOCHVÍL 1996, 149, 155.

²⁶⁰ BAŽANT 1995, 13.

²⁶¹ BOUZEK 2009, 250.

²⁶² Krásnými ukázkami mohou být sochy císaře Augusta (viz *obr. 6 a 7*), kde dochází ke sladění postavy s hlavou císaře.

²⁶³ Jako za příklad poslouží socha mladičského císaře Gordiana III., kde je chlapcova hlava nasazena na mužské tělo ve zbroji (viz *obr. 141*), či socha císaře Treboniana Galla, kde je císařova poměrně malá hlava posazena na tělo těžkého atleta (viz *obr. 153*).

3.1 Portrét vojenských císařů 3. století

Na 3. století je obecně nahlíženo jako na období krize římského impéria. Problémy, které se začínaly nenápadně objevovat již v druhé polovině 2. století, vygradovaly po pádu severovské dynastie. Byla to doba velkého hospodářského propadu, kdy polnosti zůstávaly ladem, stagnoval obchod, měna byla postupně úplně znehodnocena, ceny zboží neúměrně vzrostly a chudí obyvatelé se často změnil v nebezpečné bandity. Vše se ještě dělo za neustálého tlaku barbarů na hranice říše a častých uzurpací trůnu, kdy proti sobě stály římské armády, které měly říši chránit. Ze severu se na rýnskou a dunajskou hranici tlačili v čím dál tím větším počtu Germáni a na východě se objevil nový nepřítel v podobě sasánovské Persie. Zánik severovské dynastie ještě narušil vnitřní stabilitu, která alespoň zajišťovala určitou záruku poklidného nástupnictví. Za tohoto stavu věcí se na scéně objevuje nový typ císaře. Je jím vojenský velitel, kterého dosazuje i sesazuje armáda.²⁶⁴ Tito císaři se na trůně poměrně rychle střídali a nebyli tak schopni během svého krátkého panování poměry v říši výrazněji ovlivnit. Stav říše se tak neustále zhoršoval. K největšímu rozvratu došlo za císaře Galliena, kdy se římská říše dokonce rozpadla na tři části. Po jeho smrti roku 268 se začala situace obracet k lepšímu alespoň po vojenské stránce. Noví císaři říši opět spojili v jeden celek a zabezpečili její vnější hranice. Energickým prosazováním řady reforem se jim podařilo i zmírnit hospodářskou stagnaci. Římská říše tak získala životaschopnost na dalších 200 let, byť za cenu ztráty svobod a hmotného blahobytu širokých vrstev obyvatelstva. Eric R. Dodds nazývá období 3. století „věkem úzkosti“.²⁶⁵ Je to příznačné označení, neboť v takové době lidé určitě cítí úzkost a začínají přemýšlet o příčinách takového stavu věcí. 3. století proto není jen o ekonomické stagnaci a o bojích proti nepřítelům, ale je také stoletím změny myšlení plné filosofických úvah a náboženských vlivů. A právě všechny tyto aspekty „věku úzkosti“, jako neklidná doba, armáda dosazující císaře, propad hospodářství, katastrofální stav měny a změny v myšlení lidí, jsou důležité pro utváření císařova portrétu.

²⁶⁴ BOAK 1921, 258; HANNESTAD 1988, 285; Jan Burian nazývá toto období vojenskou anarchií (BURIAN 1994, 124).

²⁶⁵ DODDS 1997, 15 (poprvé vydáno v roce 1965); KITZINGER 1995, 16 (odkazuje se na Doddse a souhlasí, že portréty 3. století zobrazují hluboce zasažené lidi); BANDINELLI 1971, 1, 3, 23 (Označení „věk úzkosti“ použije pro celou první kapitolu, kde souhlasí, že 3. století je obdobím krize; ve druhé kapitole označí za nejtragičtější období říše dobu od nástupu císaře Maximina Thráka do nástupu císaře Diocletiana); PRUSAC 2010, 50.

3.1.1 Krize impéria

Při utváření císařova portrétu v neklidné době 3. století je nejdůležitějším činitelem čas. V dřívějších dobách měl nástupce určitou jistotu, že se skutečně císařem stane, neboť byl vybrán ještě za života císaře původního. Jeho portrét se tak mohl utvářet, a také se tak stávalo, ještě před jeho nástupem. Avšak v období tzv. vojenských císařů byl nový císař vybírán spontánně, nahodile a jen podle rozmaru či aktuálních potřeb vojska. Tito císaři byli také poměrně rychle sesazováni a stejným způsobem nahrazováni někým jiným. Není proto s podivem, že nový portrét císaře musel vznikat velice rychle. Postupem času proto docházelo na mincích i sochách ke zjednodušování portrétu. Bylo to zřejmě proto, aby jeho vyhotovení, kvůli množství detailů a následné náročnosti výroby, netrvalo příliš dlouho. Samozřejmě to byl proces postupný, vyznačující se pomalým až nenápadným odebíráním drobných detailů, který na mincích vyvrcholil za vlády císaře Galliena. Gallienovou mincovní reformou se vytvořila konvence, podle které vznikaly mincovní obrazy císařů až do období tetrarchie. Tento zjednodušený a schematický obraz, mnohdy nedodržující proporce lidské fyziognomie, si přesto ponechával prostor pro několik individuálních rysů portrétovaného. Na sochařských portrétech také docházelo ke zjednodušování, ale s určitými výkyvy. Například za Gallienovy vlády, v době největšího úpadku, vznikaly naopak císařovy sochařské portréty vysoké úrovně a plné detailů, které se jako by navracely do doby posledních severoců.²⁶⁶ Sochařské portréty byly také doprovázeny určitým emočním vypětím údajně značícím těžkosti doby.²⁶⁷ Obzvláště pak na vyobrazeních císařů Philippa Araba a Traiana Decia lze z určitého úhlu pozorovat jistou melancholičnost ve výrazu tváře. V tomto případě by měla být na místě určitá obezřetnost. Jelikož se toto emoční vypětí objevuje z počátku vlády vojenských císařů, kdy ještě problémy říše nedosahovaly takových rozměrů, tak zřejmě takovýto způsob zobrazení nemá nic společného s krizí impéria.²⁶⁸ Císaři také jistě nechtěli být vnímáni negativně a ve zjevném rozporu s vládní propagandou na svých mincích, kde vždy propagovali jen pozitivní náměty.²⁶⁹ Na reversech mincí se císaři objevují jako všude vítězící

²⁶⁶ HANNESTAD 1988, 296.

²⁶⁷ KLEINER 1992, 369; KLEINER 2010, 265.

²⁶⁸ Je to dáno i tím, že za krizi lze určitě období označit až zpětně. Také se tento způsob zobrazování týká pouze dvou po sobě jdoucích císařů: Philippa Araba a Traiana Decia, kdy se krize ještě neprojevila naplno. Naopak za císaře Treboniana Galla se tato melancholičnost vytrácí a za císaře Galliena, kdy se říše ocitá v nejhorší krizi, se takovéto typy císařských portrétů neobjevují.

²⁶⁹ Na mincích císaře Decia je dokonce pozorovatelný lehký úsměv.

(VNDIQVE VICTORES, *obr. 68*), jako obnovitelé světa (RESTITVT ORBIS, *obr. 69*), jako ti, co přinášejí hojnost, mír a naději (ABVNDANTIA²⁷⁰ AVG, *obr. 70*; PAX²⁷¹ AVG; SPES²⁷² AVG), nebo jako zvěstovatelé šťastné doby (TEMPORVM FELICITAS²⁷³, *obr. 71*).

Obr. 68: AE antoninianus císaře Carina, kde je oslavován jako všudevítězící císař;
avers: IMP CARINVS P F AVG (císař ve zbroji a s paprskovou korunou);
revers: VNDIQVE VICTORES (stojící císař se opírá o dlouhé žezlo a v pravé ruce drží globus);
283–285 n.l.; Řím; zdroj: GM 186, 2292.

Obr. 69: AE antoninianus císaře Aureliana, kde je oslavován jako neporazitelný císař a obnovitel světa;
avers: IMP C AVRELIANVS INVICTVS AVG („neporazitelný“ císař ve zbroji a s paprskovou korunou);
revers: RESTITVT ORBIS (císař jako obnovitel světa přebírá od Victorie vítězný věnec);
274–275 n.l.; Serdica (Sofie); zdroj: SN OA35, 467.

²⁷⁰ *Abundantia* = hojnost – římská bohyně hojnosti; na mincích zobrazována jako žena s rohem hojnosti a obilnými klasy nebo jako žena, která vysypává roh hojnosti (PETRÁŇ-FRIDRICOVSKÝ 2008, 52; NEŠKUDLA 2012, 13).

²⁷¹ *Pax* = mír – římská personifikace míru, na mincích zobrazována jako stojící nebo sedící žena s olivovou ratolestí a dlouhým žezlem nebo rohem hojnosti (PETRÁŇ-FRIDRICOVSKÝ 2008, 53).

²⁷² *Spes* = naděje – římská personifikace naděje, na mincích zobrazována jako žena s květinou v ruce (PETRÁŇ-FRIDRICOVSKÝ 2008, 54; NEŠKUDLA 2012, 182).

²⁷³ *Felicitas* = štěstěna – římská personifikace štěstí; na mincích zobrazována jako žena, která drží *caduceus* (hůl se dvěma hady jako symbol zdraví) a roh hojnosti (NEŠKUDLA 2012, 70).

Také ekonomické faktory zřejmě nehrály během krize klíčovou úlohu při utváření císařova portrétu. Císař není ten, kdo by trpěl vážným nedostatkem, a docílit úspory velkého množství prostředků při výrobě soch a mincí, lze výběrem méně hodnotného materiálu nebo recyklací, a nikoliv vytvořením lepšího či horšího portrétu. Na sochách se to projevilo velkým nárůstem přerývaných portrétů.²⁷⁴ Za vlády císaře Galliena dokonce poprvé dochází k přerývání hlav těch císařů, na které nebylo uvaleno *damnatio memoriae*.²⁷⁵ Nejlépe je to však pozorovatelné na mincích, u kterých se v průběhu 3. století neustále měnila hmotnost a ryzost, ale způsob portrétování se na nich výrazněji nezměnil. Skoková změna v kvalitě mince neznamenal automaticky i změnu v kvalitě vyobrazení. Císař se jednoduše nesnažil ušetřit tím, že by záměrně zhoršil kvalitu provedení vlastního portrétu.²⁷⁶

Obr. 70: AE antoninianus císaře Galliena propagující hojnost;
 avers: GALLIENVS AVG (císař s paprskovou korunou);
 revers: ABVNDANTIA AVG (Abundantia vysypáva roh hojnosti);
 260–268 n.l.; Řím; zdroj: RN E71, 1186.

Obr. 71: AE antoninianus císaře Tacita propagující šťastné časy;
 avers: IMP CL TACITVS AVG (císař ve zbroji a s paprskovou korunou);
 revers: TEMPORVM FELICITAS (stojící Felicitas drží caduceus a roh hojnosti);
 275–276 n.l.; Lugdunum (Lyon); zdroj: Triskeles 31, 271.

²⁷⁴ PRUSAC 2010, 50–52.

²⁷⁵ PRUSAC 2010, 52.

²⁷⁶ Velmi dobře je to patrné na ražbách císaře Galliena. Během spoluvlády s otcem Valerianem jsou ještě raženy antoniniany s určitým podílem stříbra, ale během samovlády jsou jeho antoniniany téměř úplně měděné. Změna v kvalitě a barevnosti mince je na první pohled patrná, ale císařův portrét na mincích je co do kvality provedení nezměněn (viz [obr. 163 a 164](#)).

3.1.2 Vojenský císař

Císaři 3. století byli především vojáci, kteří z této role neměli v mnoha případech ani možnost vystoupit. Jejich vojenskost byla mnohdy téměř úplná.²⁷⁷ Pocházeli ze skromných poměrů, vstupovali do armády již v mládí a začínali jako prostí vojáci. Jejich schopnosti je nakonec dovedly až k velitelským postům. Do funkce císaře je provolávala armáda, se kterou se po dobu své vlády téměř neustále přesouvali z jednoho bojiště na druhé, a která jejich vládu také většinou ukončila. Jan Burian napsal, že v době Septimia Severa císař ovládal armádu, zatímco po jeho smrti začala armáda ovládat císaře.²⁷⁸ Proto muž, který je stvořený a ovládaný armádou, nezmění svou osobní image ani ve chvíli, kdy se stane císařem. To se také projevilo na jednoduchosti, přímosti a tvrdosti jejich portrétů. Císaři jsou zobrazováni skutečně po vojensku s nakrátko střiženými vlasy a vousy, a přímost a tvrdost výrazu je naznačena především k nosu svráštělým obočím, tak jak to začal používat již císař Caracalla.²⁷⁹ Ve skulptuře jsou tyto prvky zjemňovány větším množstvím detailů, a císař tak na svých sochách nevypadá jen jako strohý a drsný voják. Na mincích je od počátku vojenskost císaře lépe viditelná. Císaři jsou často zobrazováni ve zbroji, mají krátký sestřih a drsný energický pohled (*obr. 72*).²⁸⁰

Obr. 72: AE antoninianus císaře Proba; avers: IMP C M AVR PROBVS P AVG (císař ve zbroji, se štítem, kopím a přilbicí); VIRTVS PROBI AVG (statečnost císaře Proba; císař na koni probodává kopím nepřítele); 280 n.l.; Serdica (Sofie); zdroj: Nomisma E11, 70.

²⁷⁷ Do armády vstupovali již velmi mladí, proto jiný než vojenský život patrně ani neznali.

²⁷⁸ BURIAN 1994, 124.

²⁷⁹ L'ORANGE – UNGER 1984, 7.

²⁸⁰ HANNESTAD 1988, 288.

3.1.3 Kult císařské osobnosti

Vojenští císaři se již nemohli přirozeně opírat o vznešenou historii vlastních rodů, neboť pocházeli ze skromných poměrů. Do funkce je dosazovala armáda bez jakékoliv účasti senátu, což vyvolávalo mezi císařem a senátory napětí a nedůvěru. Senátoři také s nelibostí potvrzovali nově zvolené císaře v jejich funkci, neboť na tuto volbu neměli žádný vliv a pouze se od nich očekávala jakási legitimizace protiprávního aktu vytvořeného armádou. Císaři také omezovali vliv senátu tím, že zapovídali senátorům čím dál tím více veřejných funkcí a poskytovali je spíše jezdeckému stavu. Vojenští císaři neustále posilovali svojí osobní moc a stávali se tak více absolutistickými vládci než jen prvními občany.²⁸¹ Tento přerod principa na absolutního vládce se završil s příchodem císaře Diocletiana. Patrně za to mohly dva faktory. Zaprvé byl císař–voják zvyklý vydávat rozkazy a očekával jejich splnění. Císař tedy řídil stát jako armádu a vyžadoval plnění rozkazů i od svého vládního aparátu.²⁸² Zadruhé doba, ve které se císař nacházel, vyžadovala odlišný a bezohledný způsob myšlení. Císař v období nejvyššího ohrožení státu jednoduše nemohl brát zřetel na privilegovanou vrstvu obyvatel nebo na právní postupy svého jednání. Musel naléhavé situace řešit rázně a rychle. Toto vše vytvářelo kult císařovy osobnosti, který byl všemožně propagován. Na sochách pokračovala již dřívější tradice zobrazovat v tomto ohledu císaře v heroické nahotě, či ve zbroji. Na mincích se ale rozvinula v množství jeho až božských vlastností. Na aversu to bylo především vyobrazení vznešenosti a majestátnosti císaře, kdy byla věrnost jeho vzhledu a jeho individuální rysy čím dál tím více upozadovány. Na reversech se pak objevují nápisy propagující jeho neporazitelnost (INVICTVS AVG), jeho statečnost (VIRTVS AVG), jeho boží prozřetelnost (PROVIDENTIA AVG, DEORVM, *obr. 73*), či jeho schopnost vítězit (VICTORIA AVG, *obr. 74*).²⁸³ Císař je také na reversech propagován jako iniciátor změn a napravovatel stavu věcí. Objevují se tak nápisy oslavující obnovu říše a její ochranu (RESTITVT, CONSERVAT ORBIS), šťastné století (FELICITAS SAECVLI), milostivou nebo šťastnou dobu (CLEMENTIA, FELICITAS TEMP), obnovu vojsk (RESTITVTOR

²⁸¹ BOAK 1921, 262; HANNESTAD 1988, 301.

²⁸² Michael Grant v této souvislosti nazval římskou říši velkým kriminálem či vojenským táborem ve stavu trvalého obležení (GRANT 2010, 73).

²⁸³ U vojenských císařů se toto neobjevuje jen na reversních stranách mincí, jak bylo vidět už na *obr. 69*, kde je na aversu císař Aurelianus nazýván neporazitelným císařem. Přesto je přenášení těchto atributů na aversní strany mincí spíše výjimkou.

EXERCITI), svornost a věrnost vojáků, (CONCORDIA, FIDES MILITVM / MILIT, *obr. 75*), a mnoho dalších.

Obr. 73: AE antoninianus císaře Tacita; avers: IMP C M CLA TACITVS AVG; revers: PROVIDENTIA DEORVM (stojící Providentia drží v levé ruce roh hojnosti a v pravé hůlku nad globem, který leží u jejích nohou); 275 n.l.; Ticinum (Pavia); zdroj: RN E58, 1234.

Obr. 74: AE antoninianus císaře Claudia II. Gothica; avers: IMP CLAUDIVS P F AVG; revers: VICTORIA AVG (kráčející Victoria nese palmový list a věnec); 268–269 n.l.; Mediolanum (Milán); zdroj: Nomos 13, 677.

Obr. 75: AE antoninianus císaře Floriana; avers: IMP C FLORIANVS AVG; revers: FIDES MILIT (stojící Fides drží v pravé ruce dlouhé žezlo a v levé vojenskou standartu); 276 n.l.; Řím; zdroj: vlastní fotografie.

3.1.4 Změna myšlení

Ve 3. století se na římskou říši snášela řada katastrof v podobě válek, nemocí a snižování životní úrovně snad všech vrstev obyvatelstva. To vedlo až k rozpadu starých sociálních i duchovních struktur. Lidé se jistě ptali, proč se tyto neblahé události dějí a stará tradiční náboženství jim nepřinášela adekvátní odpovědi. Proto se v průběhu 3. století objevily myšlenkové proudy a zesílily ty náboženské směry, které lépe vyhovovaly potřebám doby. Nositelem nových myšlenek byl hlavně gnosticismus²⁸⁴ a novoplatonismus²⁸⁵. Ty se odvracejí od tradičního polyteismu a vytvářejí princip jednoho nejvyššího boha.²⁸⁶ Ovšem nejdůležitější je u nich myšlenka dualismu – neustálého boje dobra se zlem. V globálním měřítku jde o rozpor mezi nejvyšším dobrotivým bohem a zlým hmotným světem, nebo o boj dobra a zla o vládu nad hmotným světem. V případě jednotlivce jde o boj hmotného těla, které je špatné, a nehmotné duše, která je naopak dobrá a směřuje k nejvyššímu bohu.²⁸⁷ Z toho je tedy patrné, že všechny katastrofy hmotného světa jsou vlastně přirozené. Člověk 3. století, který se ztotožnil s těmito myšlenkami, pak musel brát své utrpení zde na zemi jako boj se zlem, kdy trpí pouze jeho hmotné tělo, a zkoušku své víry, kdy po smrti skončí jeho trápení a duše se spojí s nejvyšším dobrem. Tomuto konceptu vyhovovaly především dva náboženské směry, které si byly ale v mnohém velice podobné. První byl kult boha Slunce a druhý kult perského boha Mithry. Obě náboženství představovala neporazitelného a dobrého slunečního boha a získala si v průběhu 3. století mnoho vyznavačů. Mithraismus byl velice rozšířený mezi vojáky všech hodností,²⁸⁸ ale ženám byl zapovězen,²⁸⁹ takže v běžném životě nehrál tak významnou roli. Kult boha Slunce²⁹⁰ se naproti tomu stal dokonce za císaře Aureliana státním náboženstvím.²⁹¹ Císař nechal v Římě vystavět velkolepý

²⁸⁴ Filosoficko-náboženský směr rozšířený hlavně v 1. – 3. století n.l., který hlásal, že ke spáse duše dochází skrze poznání (SVOBODA 1973, 215–216).

²⁸⁵ Pozdně antický filosofický směr vzniklý ve 3. století n.l. sloučením jiných filosofických nauk (SVOBODA 1973, 420–421).

²⁸⁶ BURIAN 1994, 186; POTTER 2004, 324.

²⁸⁷ POTTER 2004, 324–326; EVANS 2005, 272–273; HARRIES 2012, 21.

²⁸⁸ TURCAN 2004, 31.

²⁸⁹ TURCAN 2004, 35.

²⁹⁰ Slunce = Sol, byl původně jako Sol Indiges staré italské božstvo denního světla. Později byl ztotožňován s řeckým Héliem. Jeho kult se v římské říši rozšířil v průběhu 3. století vlivem severovců a za Aureliana se stal pod názvem Sol Invictus hlavním božstvem římského panteonu (NEŠKUDLA 2012, 181–182); Julianus „Apostata“ také zmiňuje Aurelianovo spojení s bohem Héliem (Julianus, 24).

²⁹¹ HANNESTAD 1988, 300.

chrám²⁹² a své spojení se slunečním bohem všemožně propagoval. Vznikly tak mince věnované neporazitelnému Slunci (SOLI INVICTO, *obr. 76*) a Slunci pánu římského impéria (SOL DOMINVS IMPERI ROMANI, *obr. 77*). V propagaci kultu pokračoval císař Probus, vzkvétal v období tetrarchie a hojně ho využíval i císař Constantinus I, než svou podporu přesunul směrem ke křesťanství.

Obr. 76: AE antoninianus císaře Aureliana s propagací kultu neporazitelného Slunce; revers: SOLI INVICTO (stojící Sol se zdviženou pravíci drží v levé ruce globus a u nohou má zajatce); 273 n.l.; Tripolis; zdroj: Rauch 108, 331.

Obr. 77: AE as císaře Aureliana; avers: SOL DOMINVS IMPERI ROMANI (hlava Sola); revers: AVRELIANVS AVG CONS (císař Aurelianus drží dlouhé žezlo a obětuje nad oltářem); 274 n.l.; Serdica (Sofia); zdroj: Nomos 13, 679.

Jiní císaři naopak spatřovali těžkosti doby v odklonu od tradičních římských božstev a snažili se o jejich obnovu. Nejdále v tomto směru zašel nejspíše císař Decius, který považoval za povinnost všech obyvatel říše obětovat římským bohům,²⁹³ kteří pak navrátí svou přízeň upadajícímu impériu. Každý, kdo obětovat

²⁹² Aurel. Vic., DC, 35.7; Eutropius, IX, 15; Historia Augusta, *Božský Aurelianus*, 25.6, 35.3, 39.2; Zosimos, I, 61; HARRIES 2012, 20.

²⁹³ KLEINER 1992, 358–359.

odmítal, a byli to převážně křesťané, čelil různým persekucím. Decius v roce 249 rozpoutal velké pronásledování křesťanů, s cílem jejich víru zcela rozvrátit tím, že zbaví církve jejich čelních představitelů. Obyčejní křesťané měli být trestáni jen v případě, že odmítnou vykonávat oběti pohanským bohům. V persekucích pokračovali i další císaři, neboť v chování křesťanů spatřovali občanskou neposlušnost a zločinné chování vůči vlastní osobě císaře i samotné říši. Císaři byli k těmto represím nepřímo popoháněni i společnostmi, která na křesťany pohlížela podezíravě, a také pohanskými intelektuály, kteří si sami povšimli nebezpečnosti křesťanství. Pohanský učenec Kelsos²⁹⁴ viděl v křesťanství reálné ohrožení stability a bezpečnosti impéria, a v církvi přímého nepřítele římského státu, který rozruší tradiční společenská pouta.²⁹⁵ Naproti tomu i křesťané byli ovlivněni myšlenkami gnosticizmu a novoplatonismu, a absorbovali je do svého vlastního učení.²⁹⁶ Křesťanští vzdělanci, jako například Origénés²⁹⁷, tak učinili mnohdy přímo a cíleně, aby byli schopni se vyrovnat svým pohanským protějškům. Studium a využitím řecké filosofie a vědy získali potřebnou intelektuální úroveň, a tudíž i schopnost řádné argumentace vůči pohanům a jejich nařčením. Je tedy patrné, že v době 3. století byla těmito novými myšlenkovými proudy zasažena celá společnost, a nejen její pohanská nebo křesťanská část.

Je těžké rozhodnout, zda tyto myšlenkové změny ve společnosti měly zásadnější vliv na portréty císařů. Melancholický výraz tváře některých mramorových bust by k tomu mohl navádět. Snad jen k portrétům císaře Galliena by se dal vliv těchto nových myšlenek s větší mírou pravděpodobnosti přiřadit, neboť byl dostatečně vzdělaný a ztotožňoval s idejemi novoplatonismu. Byl také přítelem filosofa Plótína²⁹⁸, který byl největším propagátorem tohoto filosofického směru.²⁹⁹ Týká se to však vždy pouze portrétů sochařských. Mince jsou vzhledem ke své malé velikosti pro takový detail nepoužitelné.

²⁹⁴ Kelsos / Celsus – pohanský učenec z 2. století n. l.

²⁹⁵ DODDS 1997, 122.

²⁹⁶ BURIAN 1994, 186.

²⁹⁷ Origénés – křesťanský učenec, který přijal mnoho z gnosticizmu, za což byl na 2. konstantinopolském koncilu v roce 553 dokonce označen za heretika.

²⁹⁸ Plótinos – římský pohanský filosof 3. století a nejvýraznější osobnost novoplatonismu.

²⁹⁹ HANNESTAD 1988, 296–297.

3.2 Tetrarchický portrétní styl

Císaři Diocletianus a Maximianus byli pokračovateli vojenských císařů a jejich způsob vyobrazení tomu odpovídá.³⁰⁰ Přestože je u portrétů jejich předchůdců patrná již velká míra stylizace, vždy si ponechávají určité charakteristické rysy, podle kterých je možné je od sebe odlišit.³⁰¹ S nástupem císaře Diocletiana se začínají veškeré individuální rysy ztrácet. Obzvláště po ustavení tetrarchie jsou portréty na mincích i ve skulptuře vyhotoveny tak, aby nebylo možné od sebe jednotlivé členy císařského kolegia rozpoznat.³⁰² Přesná identifikace na mincích je pak možná jen na základě opisů. Mincovní portréty za tetrarchie se dají rozdělit do dvou základních období. První je před mincovní reformou císaře Diocletiana v roce 294, kdy se císaři nechávali na svých mincích portrétovat v tradici vojenských císařů. Druhé, poreformní období, kdy vznikají nové mincovní nominály a také zcela nový mincovní obraz. Právo razit mince měli všichni členové císařského kolegia. Každý ze čtyř císařů razil ve svěřené oblasti mince nejen se svým jménem a portrétem, ale i mince se jmény a portréty všech svých spoluvladařů.³⁰³ Díky postupnému stírání rozdílů v individuálních rysech jednotlivých císařů bylo běžné, že jeden mincovní obraz sloužil k zobrazení všech členů kolegia. Jednotlivé portrétní typy se pak dají hlavně ve skulptuře rozeznat podle místa, kde byly zhotoveny. Zatímco na východě jsou portréty modelovány velmi schematicky, někdy až s geometrickými prvky, tak na západě vykazují vyšší kvalitu provedení a ponechávají si realističtější vzhled.³⁰⁴ Císař Diocletianus se postupně snažil vytvořit obraz císaře, který by šel ruku v ruce s pojetím nového systému vlády a jeho idejemi.³⁰⁵ A tak spojením nového císařského kultu se vzájemnou kolegiálnítou mezi členy tetrarchie a ztrátou osobní identity, vytvořil nezaměnitelný nadosobní styl, specifický pro období tetrarchie.³⁰⁶ Nejlepší ukázkou tohoto portrétního stylu v sochařství jsou císařské porfyrové³⁰⁷ skupiny (*obr. 78*).

³⁰⁰ L'ORANGE – UNGER 1984, 15; POTTER 2004, 288; GAZDAC 2017, 150.

³⁰¹ KEŠNER 2016, 28.

³⁰² STRONG 1976, 264; LUŽICKÝ 2015, 93.

³⁰³ HANNESTAD 1988, 306; KURZ 2006, 137–138.

³⁰⁴ LUŽICKÝ 2015, 92.

³⁰⁵ L'ORANGE 1965, 47.

³⁰⁶ STRONG 1976, 264.

³⁰⁷ Porfyr byl císaři preferován pro svou purpurovou barvu (HANNESTAD 1988, 305–306; KLEINER 1992, 401; KITZINGER 1995, 9; RAMAGE 1995, 279; ELSNER 1998, 61; KLEINER 2010, 281; TUCK 2015, 308).

Obr. 78: benátská porfyrová skupina tetrarchů první tetrarchie; cca 300 n.l.; původně v Constantinopoli; dnes jihozápadní roh baziliky sv. Marka, Benátky; zdroj: KLEINER 2010, 278, Fig. 19-1.

3.2.1 Nové pojetí císařského majestátu

Císař Diocletianus byl završitel vývoje, který nastartovali již vojenští císaři. Nastavil kult císařské osobnosti tak, že vyměnil pseudorepublikánské divadlo principátu za neskrývaný absolutismus. Císař byl od nynějška *dominus noster*³⁰⁸. To s sebou přineslo vytvoření okázalého slavnostního ceremoniálu, při kterém císař vyžadoval od svých poddaných gesto adorace³⁰⁹, tedy hluboké úklony nebo pokleknutí. Vysokým hodnostářům bylo dovoleno i políbení císařova roucha.³¹⁰ Císař se také začal od ostatních odlišovat vizuálně, což je jedním z faktorů pro utváření tetrarchického portrétu. Nosil purpurový šat,³¹¹ který byl společně s botami osázen drahokamy a na hlavě měl diadém.³¹² S těmito novými atributy moci byl císař vídán na veřejnosti, ale v oficiálním mincovním portrétu se neobjevily. Císař byl na svých mincích stále zobrazován s věncem, *radiatem*³¹³ nebo přilbicí. Také jako pokračovatel vojenských císařů si ponechával na svých portrétech vojenskou jednoduchost, přímost a tvrdost výrazu. Majestátnost císaře byla na minci spíše vyjádřena neobvykle zvětšenou hlavou. Obzvláště, pokud byla hlava zobrazena samotná nebo jako polobusta. Zobrazení celé busty i s poprsím hlavu trochu zmenšilo, ale stále byla o dost větší než v dřívějších dobách (*obr. 79*).

Obr. 79: 3x AE follis / nummus císaře Diocletiana s různými typy zobrazení a velikostmi hlav;
vlevo: pouze hlava s krkem – hlava vyplňuje celý prostor; zdroj: RN 26, 978;
uprostřed: polobusta – hlava se zmenšuje v závislosti na celkové délce; zdroj: Rauch 19, 425;
vpravo: busta – hlava i s poprsím a v přilbicí, nejmenší varianta zobrazení; zdroj: CGB.fr 4, 119.

³⁰⁸ *Dominus noster* = náš pán.

³⁰⁹ *Adoratio purpurae* = úklona a políbení roucha (HANNESTAD 1988, 306; BARTOŠEK 1994, 20).

³¹⁰ Amm. Marc., XV, 5.18; BURIAN 1994, 138; CORCORAN 2012, 304.

³¹¹ Purpurová barva byla znakem společenského postavení. Vzhledem ke své vysoké ceně byla považována za barvu královskou, proto byla účelově Diocletianem zvolena za císařský šat.

³¹² Aurel. Vic., DC, 39.2–4; Eutropius, IX, 26.

³¹³ *Radiatus* – paprsková koruna.

Dalším veřejným rituálem byl *adventus*³¹⁴ – okázalý příjezd císaře. Ten sice nemá vliv na portrét jako takový, ale objevuje se jako motiv pro reverzní strany mincí (obr. 80). Tento motiv se používal již dříve, ale až v době tetrarchie byl prezentován jako naprosto mimořádná událost. Bylo také jedno, který z císařů provincií či město navštívil. Mince byla vždy vydávána pro každého z nich (obr. 81).³¹⁵

Obr. 80: AE follis / nummus císaře Maximiana oslavující jeho příjezd do provincie Africa; revers: FELIX ADVENT AVGG NN (šťastný příchod našich císařů; personifikace římské provincie drží v ruce vojenskou standartu; 297–298 n.l.; PKS: Kartágo; zdroj: www.wildwinds.com.

Obr. 81: AE follis / nummus císaře Diocletiana oslavující příjezd jeho spolucísaře Maximiana do provincie Africa; revers: FELIX ADVENT AVGG NN (šťastný příchod našich císařů; personifikace římské provincie drží v ruce vojenskou standartu; 297–298 n.l.; PKA: Kartágo; zdroj: CGB.fr 29, 436.

³¹⁴ *Adventus* = příchod; během tetrarchie byl svázán s vládní propagandou a s ceremoniály k uvítání císaře a jeho božské přítomnosti (MACCORMACK 1981, 22–33).

³¹⁵ V roce 298 navštívil císař Maximianus Kartágo. Mince, které byly vydány k této příležitosti, byly raženy i pro ostatní tetrarchy. Na reversu mincí se také objevuje formulace „šťastný příjezd našich císařů“ (FELIX ADVENTvs AVGGvstorvm NNostrovvm) a nikoliv pouze císaře (KURZ 2006, 146 – 147). V katalogu na konci práce je zpracována jedna mince Augusta Diocletiana s reversem pozdravující císaře v Kartágu (SALVIS AVGG ET CAESS FEL KART – k. č. 67), a dvě mince Caesara Galeria s reversem oslavující příjezd císařů do Kartága (FELIX ADVENT AVGG NN – k. č. 77) a pozdravující císaře v Kartágu (SALVIS AVGG ET CAESS FEL KART – k. č. 78).

3.2.2 Božská podstata císaře

Diocletianus byl zastáncem tradičních pohanských kultů. Byl přesvědčen, že jejich obnova a striktní dodržování navrátí říši její stabilitu a zaručí jí další trvání.³¹⁶ Vydal řadu ediktů, které ukládaly povinnost obětovat tradičním římským bohům a které byly namířeny proti zavádění nových podvratných nauk a pověr.³¹⁷ Do těchto podvratných nauk zahrnoval i křesťanství, neboť jeho členové odmítali vykonávat oběti.³¹⁸ Zásadním počinem v rámci císařského kultu bylo v roce 287 přijetí božských přídomek k vlastním jménům. Diocletianus se začal nazývat *Iovius* a Maximianovi přidělil jméno *Herculius*.³¹⁹ Císaři tím nevyjadřovali jen to, že jsou pod ochranou těchto božstev, ale přímo rodinnou příslušnost k nim a tím zároveň i vlastní božství (*obr. 82*).³²⁰

Obr. 82: AV medailon císaře Maximiana zobrazující ho jako Herkula;
avers: IMP C M A VAL MAXIMIANVS P AVG (císař je vyobrazen ve lví kůži);
revers: HERCVLI CONSERVATORI AVGG (sedící Hercules s kyjem a lví kůží);
287–305 n.l.; Řím; zdroj: Rauch 111, 767.

Do této božské rodiny byli později adopcí přibráni i jejich Caesarové Galerius a Constantius Chlorus. Avšak ve své titulatuře nakonec tyto přídomek používali pouze Diocletianus s Maximianem. Důležitá byla i božská *virtus*³²¹ všech členů tetrarchie, která byla všemožně propagována. Samotné božství pak mělo přímo vycházet z vyobrazení císaře. Projevilo se to především ve skulptuře na velkých

³¹⁶ KLEINER 1992, 400.

³¹⁷ Kodex Gregoriův, *Antika v dokumentech II*, 538.

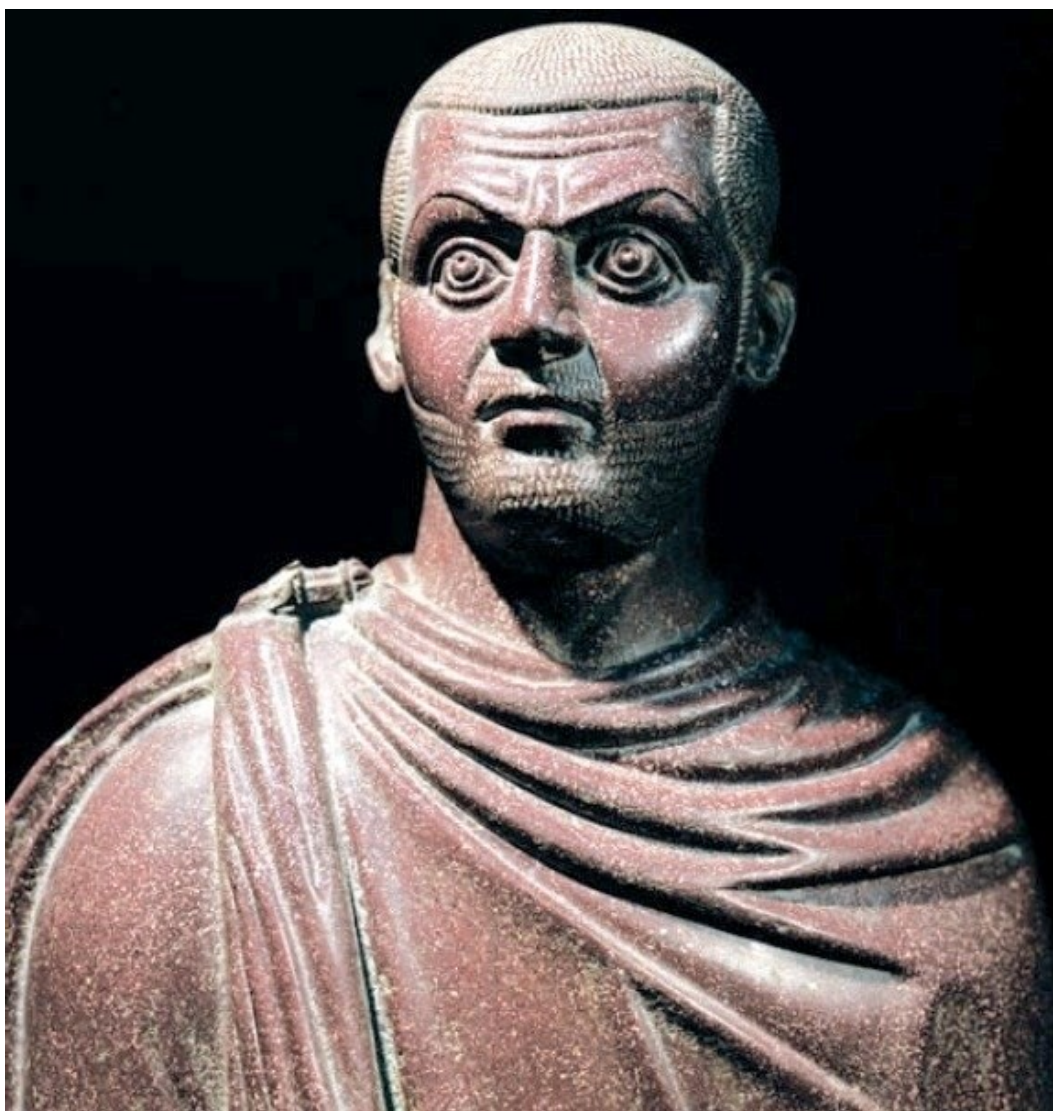
³¹⁸ L'ORANGE 1965, 66.

³¹⁹ Aurel. Vic., *DC*, 39.18; Mamertinus, *Oslava zrození císaře Maximiana*, 3.4–6; SCARRE 1995a, 198; LEADBETTER 2009, 55; CORCORAN 2012, 296.

³²⁰ MACCORMACK 1981, 171.

³²¹ *Virtus* = statečnost, ctnost, moc, síla; MACCORMACK 1981, 170–172.

upřeně hledících očích a strnulém až fanatickém výrazu tváře (*obr. 83*). Portréty tak mají až ikonický ráz. Na mincích jsou to pak převážně velké oči a velká hlava, která má působit majestátním dojmem. Jak u skulptury, tak i na mincích se musí rozlišovat mezi východní a západní částí říše.³²² Zatímco na východě akcentace oka a strnulost výrazu dosahují svého maxima,³²³ tak na západě se objevují portréty v jemnějším provedení, většími detaily a drobnými individuálními rysy.³²⁴

Obr. 83: „Galerius z Athribis“; busta císaře Galeria (?) nalezená v Athribis v dolním Egyptě; vyrobená z egyptského porfyru okolo 300 n. l.; výška cca 75 cm; Egyptské muzeum v Káhiře; zdroj: KLEINER 2010, 281, Fig. 19-4.

³²² Ve východním stylu, který patrně vzniká pod vlivem zobrazování císaře Galeria nebo Diocletiana ve východní části říše, je patrná velká stylizace portrétů, která vede až k odosobnění zobrazovaného (L'ORANGE – UNGER 1984, 16).

³²³ GÜNTHER 1938, 26–27.

³²⁴ LUŽICKÝ 2015, 92. Západní styl navazuje na tradici zobrazování vojenských císařů, ale postupně u něj dochází k odstraňování osobních rysů a stylizaci portrétu vlivem východního stylu (KEŠNER 2016, 53).

3.2.3 Idea svornosti císařského kolegia

*Concordia*³²⁵ byla patrně nejdůležitějším nosným principem celé tetrarchie.³²⁶ Bez ní by byla jakákoliv spolupráce v rámci císařského kolegia nemožná. Svornost císařů byla vyjadřována naprostou rovností obou Augustů i obou Caesarů. Tato rovnost se projevovala na všech úrovních správy říše. Každý ze čtyř císařů měl nárok na vlastní armádu, na část území, které spravoval, na insignie moci, na své sídelní město a svou rezidenci. Všichni měli svůj císařský doprovod, právo vydávat zákony i právo razit mince. Zákony vždy vydávali jménem všech tetrarchů a mince také razili i pro ostatní kolegy. Pokud se zrovna nacházeli na stejném místě, tak pronášeli projevy společně. Svornost byla jimi považována za samotný základ fungování státu a její narušení by mohlo vést k rozpadu celého systému. Proto také byly likvidovány veškeré snahy o uzurpaci vlády. Když se roku 306 Maxentius zmocnil Itálie, tak přestože byl synem Augusta první tetrarchie Maximiana a zetěm Augusta druhé tetrarchie Galeria, bylo rozhodnuto, že je proti němu nutno vojensky zakročit.³²⁷ To, že svornost mezi císaři skutečně fungovala a že byla myšlena upřímně, dosvědčuje i řada staveb. Tak například v roce 287 nechal Diocletianus v Tyru vystavět jménem svého bratra Herculia novou tržnici a v roce 299 naopak Maximianus pojmenoval v Římě po Diocletianovi nový komplex lázní, které se právě dostavěly.³²⁸ Dalším důkazem toho může být Galeriov monumentální oblouk v Thessalonice³²⁹ oslavující jeho vítězství nad Peršany.³³⁰ Vedle vyobrazení bojujícího a vítězího Galeria, které se cyklicky na reliéfu opakuje, zde figuruje zobrazení celého císařského kolegia. Uprostřed sedí dva Augustové a po obou stranách stojí Caesarové. Mezi hlavami Augustů a Caesarů je letící *Victoria*³³¹, která se snaží na Augustovu hlavu usadit věnec (*obr. 84*).³³² Myšlenkou je, že všichni mají podíl na vítězství jednoho z nich.³³³ To znamená, že všechny úspěchy i neúspěchy byly kolektivní a tetrarchický způsob vlády vyžadoval, aby císaři vystupovali jako jeden muž.

³²⁵ *Concordia* = římská personifikace svornosti symbolizující shodu (NEŠKUDLA 2012, 49).

³²⁶ L'ORANGE – UNGER 1984, 3.

³²⁷ L'ORANGE – UNGER 1984, 6.

³²⁸ CORCORAN 2012, 297, 307.

³²⁹ Dnešní Soluň v Řecku.

³³⁰ LEADBETTER 2009, 93.

³³¹ *Victoria* = římská bohyně vítězství (SVOBODA 1973, 674; NEŠKUDLA 2012, 207–208).

³³² HANNESTAD 1988, 316–317; KLEINER 1992, 422.

³³³ Mamertinus, *Oslava zrození císaře Maximiana*, 7.3; L'ORANGE – UNGER 1984, 5; HANNESTAD 1988, 314.

Obr. 84: detail z jihozápadního pilíře Galeriova oblouku na počest jeho vítězství nad Peršany; dva sedící Augustové a dva po stranách stojící Caesarové, mezi nimi malé Victorie s věnci, pod nimi personifikace řek Eufratu a Tigridu, klečící ženské postavy po stranách mohou být personifikacemi Mezopotámie a Arménie (KLEINER 1992, 422) nebo Mezopotámie a Británie (HANNESTAD 1988, 317); zdroj: TUCK 2015, 314, Fig. 11.16.

Při vyobrazení tetrarchů se jejich vzájemná svornost projevuje hned několika způsoby. Císaři jsou zobrazováni společně, buď ve dvojici, nebo i všichni čtyři. Mohou se dívat na sebe, podávat si ruce nebo se objímat.³³⁴ Na reverzních stranách mincí se může objevovat stojící nebo sedící *Concordia*, nebo i dvě *Concordie* podávající si ruce, a vše může být doplněno nápisy *CONCORDIA AVGG*, *CAESS* nebo *AVGG ET CAESS* (obr. 85).³³⁵ Svornost císařů nemusí být na mincích vyjádřena jen vyobrazením *Concordie*, ale i pomocí jiných personifikací nebo postav samotných císařů (obr. 86).³³⁶

Obr. 85: AV aureus císaře Galeria; revers: *CONCORDIA AVGG* (dvě *Concordie* drží rohy hojnosti a podávají si ruce); 293 n.l.; Lugdunum (Lyon); zdroj: Gemini VII, 840.

³³⁴ Císař Julianus „Apostata“ popisuje ve svém díle *Hostina císařů*, jak tetrarchové vstupují společně na hostinu a drží se při tom za ruce, a jak bozi obdivují jejich vzájemnou svornost (Julianus, 26)

³³⁵ *Concordia Augustorum, Caesarum, Augustorum et Caesarum* (Svornost dvou Augustů, Caesarů, dvou Augustů a dvou Caesarů); Na konci ještě zpravidla bývá NN, NNNN, NOSTR = *nostrorum* (našich).

³³⁶ Postavy si v takovém případě mohou podávat ruce či předávat nějaký předmět. Vždy je zde ale důležitý opis poukazující na císařské kolegium *AVGG*, *CAESS* nebo *AVGG ET CAESS* (viz obr. 86).

Obr. 86: AV medailon (4-aureus) císaře Constantia I. „Chlora“;
 revers: CONCORDIA AVGG ET CAESS / XX (císař Constantius předává svému Caesarovi Severovi globus. Oba mají na sobě tógu a v ruce drží krátké žezlo. XX ve věnci může být symbolickým vyjádřením předávání moci v tetrarchickém systému vlády po dvaceti letech);
 305–306 n.l.; SIS: Siscia (Sisak); zdroj: SMB 18200805.

3.2.4 Vzájemná podobnost císařů

V důsledku tetrarchického státního zřízení se období vlády, nástup a odstoupení císařů, nebo různá jubilea odehrávala v přesných intervalech a ve stejné datum. Stávalo se, navzdory faktickému stavu, že stejné události, které se ale staly na jiném místě a v jiný čas, připadly na stejný den. Tak se výročí nástupu Caesarů k moci, jejich *dies imperii*³³⁷, slavilo shodně v jeden den, i když oba byli pravděpodobně jmenováni jindy.³³⁸ Také když císař Diocletianus slavil na konci roku 303 v Římě své dvacetileté výročí vlády (*vicennalia*), tak Maximianus ho slavil také, a dokonce se k tomuto výročí přidružila i oslava desetiletého vládnutí obou Caesarů (*decennalia*).³³⁹ Na tuto událost měl upomínat monument, který císaři nechali vystavět na Foru Romanu. Jednalo se o pět sloupů se sochami Jova a tetrarchů.³⁴⁰ Z monumentu se dochoval pouze podstavec sloupu jednoho z Caesarů (*obr. 87*) a jeho podoba je vyobrazena na reliéfu Constantinova oblouku v Římě (*obr. 88*).³⁴¹

³³⁷ Den, kdy získali svou svrchovanou moc.

³³⁸ Constantius byl jmenován 1.3.293 v Mediolanu a Galerius 21.5.293 v Nicomedii. V tomto ohledu nepadá mezi historiky shoda.

³³⁹ L'ORANGE 1965, 45; L'ORANGE – UNGER 1984, 3; KLEINER 1992, 413; KLEINER 2010, 282; BARNES 2011, 54,58.

³⁴⁰ TUCK 2015, 312.

³⁴¹ STRONG 1976, 265–266; HANNESTAD 1988, 309; ELSNER 1998, 81; KLEINER 2010, 282.

Obr. 87: část dochované baze sloupu z monumentu decennalií na Foru Romanu; CAESARVM DECENNALIA FELICITER (šťastné desetileté výročí Caesarů) – nápis ukazuje, že patřila jednomu z mladších císařů; zdroj: KLEINER 2010, 283, Fig. 19-7.

Obr. 88: detail jednoho z vlysů na Constantinově oblouku v Římě; za postavami je vidět pět sloupů se sochou Jova uprostřed a čtyřmi tetrarchy po stranách; zdroj: KLEINER 2010, 296, Fig 20-10.

Veškerá snaha o zachování symetrie pro konání důležitých jubileí byla způsobena představou samotné tetrarchie. Diocletianus předpokládal, že jím nastavený koncept vlády přetrvá, a tak se patrně pokoušel vyrovnat nepravidelnosti, které vznikly při jejím zakládání. Proto také donutil Maximiana abdikovat ve stejný den, a i noví Caesarové byli jmenováni stejně, aby se v budoucnu už nemusely uměle vytvářet podmínky pro oslavy důležitých vládních výročí. Při zachování svornosti

a symetrie by se vše opakovalo v pravidelných cyklech. Aby mohlo dojít i k synchronizaci dat osobnějšího charakteru, jako byly například narozeniny císařů, u kterých se nedalo předpokládat, že by byly ve stejný den, byl vytvořen koncept božských narozenin. Oba Augustové tak slavili místo *dies natalis*³⁴² nové *gemini natales*³⁴³ odvozené od jejich „božského zrození“. Narozeniny byly stanoveny na den, kdy přijali svá božská přízviska, tedy 21. 7. 287.³⁴⁴ Takto prosazovaná svornost a symetrie vyústila v ještě jeden důležitý ideál, naprostou podobnost císařů – *similitudo*³⁴⁵. Toto *similitudo* císařů, které spočívá hlavně na společném božském původu, způsobilo, že se vytvořil jakýsi vzor tetrarchického vládce, který byl nadřazen individuální osobnosti každého ze členů císařského kolegia. Tato představa začala pravděpodobně vznikat již dříve, když si císaři vyměnili svá *gentilicia*³⁴⁶. V sochařství i na mincích se to projevilo postupnou ztrátou veškerých individuálních rysů.³⁴⁷ Umělci pak primárně zobrazovali císaře jako čtyři tetrarchy, a ne jako čtyři individuální muže v čele státu.³⁴⁸ Ukázkou může být zlatý medailon vydaný k příležitosti ustavení tetrarchie, kde si jsou císaři velmi podobní, mají stejný oděv a rozeznat je lze jen na základě nápisů (*obr. 89*). Malé rozdíly v jednotlivých hlavách se dají připisovat odchýlkám při rytí než ve snaze umělců o vyjádření individuálních rysů,³⁴⁹ nebo době vzniku medailonu, kdy *similitudo* ještě nebylo dokonalé. Ve sochařství byli císaři vyobrazeni jako tělesně identičtí, ve stejném oděvu, se stejnými účesy a pokrývkami hlavy. Nejlépe je to patrné na porfyrových sousoších tetrarchů, kde se nejvíce projevují všechny ideály tetrarchie. Na vatikánské porfyrové skupině je vše dotaženo k dokonalosti (*obr. 90, 91*). Císaři jsou tělesně identičtí (*gemini natales, similitudo*), mají stejný oděv a symboly moci (*similitudo, dominus*), a drží se v objetí (*concordia*). Jediným viditelným rozdílem je výraz v obličejích, kde je jeden pár císařů zamračený a druhý se usmívá. Ale ani v tomto rozdílu není narušení ideálu tetrarchie, ale naopak jeho zvýraznění. *Concordia* je zde znázorněna nejen objetím, ale právě i výrazem obličejů, který je zde symbolickým vyjádřením úplné shody a podpory v rámci císařského kolegia. Úplná svornost mezi císaři tedy existuje jak při úspěchu,

³⁴² *Dies natalis* = den narození.

³⁴³ *Gemini natales* = zrození božských dvojčat.

³⁴⁴ SCARRE 1995a, 198.

³⁴⁵ *Similitudo* = podobnost.

³⁴⁶ *Nomen gentile* = rodové jméno (BARTOŠEK 1994, 192).

³⁴⁷ ELLINGSEN 2003, 40.

³⁴⁸ KLEINER 1992, 404; KLEINER 2010, 280.

³⁴⁹ KLEINER 2010, 280.

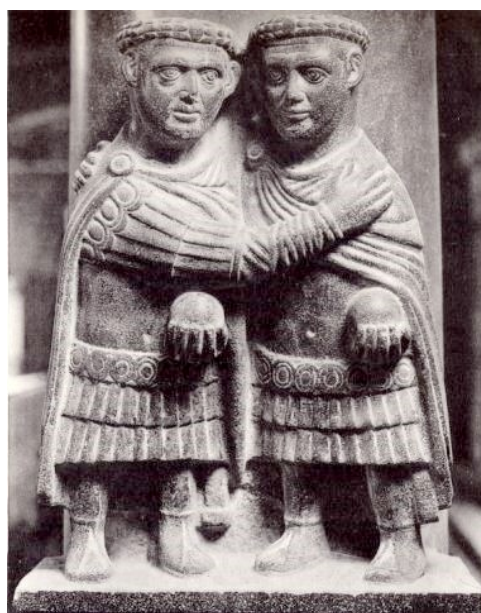
tak i při neúspěchu, či v dobách dobrých i zlých (úsměv x zamračení).³⁵⁰
 V mincovnictví bylo *similitudo* dotaženo do té míry, že dokonce hlava jednoho císaře mohla substituovat hlavu jiného.³⁵¹

Obr. 89: zlatý medailon vydaný k příležitosti ustavení tetrarchie; na jedné straně je Augustus Diocletianus a jeho Caesar Galerius (DIOCLETIANVS AVGET MAXIMIANVS C); na straně druhé je Augustus Maximianus a jeho Caesar Constantius „Chlorus“ (MAXIMIANVS AVGET CONSTANTIVS C); 293 n.l.; Augusta Treverorum (Trevír); zdroj: ANS 1967.153.38.

Obr. 90: první pár vatikánské skupiny; zamračení Augustové (?); výška: 56 cm; 300–305 n.l.; Vatikánská apoštolská knihovna, Řím; zdroj: LSA-840.

Obr. 91: druhý pár vatikánské skupiny; usmívající se Caesarové (?); výška: 56 cm; 300–305 n.l.; Vatikánská apoštolská knihovna, Řím; zdroj: LSA-841.

³⁵⁰ Interpretace výrazu tváře u této porfyrové skupiny se převážně zaměřují na snahu odlišit Augusty od Caesarů. Augustové jsou zamračení, protože na nich spočívá veškerá tíha vládnutí a Caesarové se usmívají, jelikož jsou zatím bezstarostní a v očekávání získání nejvyšší hodnosti (HANNESTAD 1988, 306). Takovéto interpretace nebudí důvěru, neboť není důvod se domnívat, že by císaři chtěli propagovat své vnitřní pocity, a zároveň měli být členové císařského kolegia vnímáni jako jeden vládce.

³⁵¹ GÜNTHER 1938,25; L'ORANGE – UNGER 1984, 4, 14.

3.3 Císařský portrét za Constantinovců

Císař Constantinus velice rychle opustil způsob portrétování svých předchůdců a vytvořil si postupně několik typů portrétů, které vyhovovaly jeho aktuálním požadavkům. Stejně jako tetrarchický portrét byl i ten Constantinův spíše symbolem než snahou o zobrazení konkrétního člověka.³⁵² Vznikl ovšem za jiných podmínek a na základě jiných ideálů. Neustále zde byla snaha o zjemnění rysů tváře od téměř fanatického výrazu tetrarchů až po neosobní a všech emocí zbavený portrét křesťanského vládce. Také zmizel krátce střižený účes a plnovous.³⁵³ Účes se stal uniformním a navázal svým vzhledem na císaře Traiana.³⁵⁴ Jen byl o něco delší a méně kvalitně zpracovaný. Na mincích se stejný typ účesu udržel až do pádu západořímské říše. Vousy z mincí zmizely úplně. Výjimku tvoří pouze několik uzurpátorů a císař Julianus „Apostata“, který jako obdivovatel řecké kultury, má na svých portrétech dlouhý plnovous. Na sochařských portrétech byla situace podobná jako na mincích. Účes byl stejný, ale občas se objevily krátce střižené vousy.

Z předchozích období přebírají constantinovské portréty některé atributy. Vojenský ráz císařů je prezentován jejich zobrazováním ve zbroji, popřípadě i v přilbici s kopím a štítem (*obr. 92*). Na mincích je pak doplněn o nápisy a výjevy oslavující císaře a armádu. Z období tetrarchie zůstává výrazná akcentace oka, která se postupem času ještě více prohlubuje, a na některých bronzových sochách se znovu objevuje přísný výraz tváře.

Obr. 92: AE centenionalis císaře Constantina I.;
avers: IMP CONSTANTINVS AVG
(císař ve zbroji s přilbicí
a s kopím přes rameno);
318–319 n.l.; Siscia (Sisak);
zdroj: CGB.fr, IA 2017, 452626.

³⁵² MINAROVIČOVÁ 1979, 24.

³⁵³ FEJFER 2008, 407.

³⁵⁴ KLEINER 1992, 434; THOMPSON 2007, 72; KLEINER 2010, 293; TUCK 2015, 336; BETJES – HEIJNEN 2018, 15 – 17.

U dalších členů constantinovské dynastie se objevuje snaha o zobrazení dle aktuálního věku. Synové Constantina I. se na mincích objevují jako chlapci, mladíci a mladí muži. Ovšem kvůli stylizaci jejich portrétů je často toto rozlišení spíše pocitové. Pouze u císaře Juliana se dá jednoznačně určit jeho portrét z období nástupnictví, kdy je zobrazován jako bezvousý mladík, a z období samostatné vlády, kde je naopak jako mladý muž s plnovousem.

Vzájemné rozlišení jednotlivých panovníků constantinovské dynastie je poměrně obtížné. Oproti tetrarchii sice není snaha o naprosto shodné zobrazení císařů, ale vytvořením nového portrétního typu Constantinem I. se většina individuálních rysů stírá. Obzvláště těžké je odlišit od sebe některé portréty Constantina I. a jeho synů.³⁵⁵ V některých případech je to dokonce nemožné.³⁵⁶ Lepší situace je u ostatních členů dynastie. Ti si většinou ponechávají nějaký charakteristický rys, podle kterého je možné je do jisté míry rozeznat. Císař Jovianus, který již nepatří do dynastie Constantinovců, a vládl krátce mezi touto dynastií a dynastií Valentiniánů, navázal na portrétní styl vytvořený Constantinem I. Nechává se tak zobrazovat jako císaři Constantinovské dynastie, vyjma Juliana „Apostaty“. Tento portrétní styl již postrádá veškeré individuální rysy a po Jovianově smrti je převzat i rodem Valentiniánů (*obr. 93*).

Obr. 93: 3x AE centenionalis císařů Constantia II., Joviana a Valentiniana I.; Císaři postrádají individuální rysy. Drobné rozdíly ve tvaru hlav a v modelaci vlasů na zátylku jsou výsledkem různých mincovních typů, a nikoliv individuálních rysů či charakteristických znaků; vlevo: císař Constantius II., 337–361 n.l., Nicomedia; zdroj: Numisfitz 3, 1021; uprostřed: Jovianus, 363–364 n.l., Sirmium; zdroj: Tkalec 5-2006, 257; vpravo: Valentinianus I., 364–375 n.l., Siscia; zdroj: CNG E543, 510. Tyto portréty odpovídají poslednímu portrétnímu typu císaře Constantina I., který vznikl po roce 330 n.l. (viz srovnání s *obr. 104*).

³⁵⁵ KLEINER 1992, 434.

³⁵⁶ Týká se posledního mincovního typu Constantina I., který vznikl po roce 330 n.l. (*obr. 104*).

3.3.1 Ideál jednoty

Po rozpadu tetrarchie navázal císař Constantinus na reformní snahy císaře Diocletiana a upravil si je pro své potřeby.³⁵⁷ Chtěl se hlavně vyvarovat zmatků, které vládly ke konci období tetrarchie, a začal hledat způsoby, jak římskou říši sjednotit. Neměl však na mysli pouze sjednocení územní, šlo mu především o sociální a duchovní jednotu. Tetrarchové se snažili o jednotu říše svým vlastním příkladem, a to již zmiňovanou ideou svornosti císařského kolegia. Svornosti a jednoty různorodého obyvatelstva říše tím však nedosáhli, a ani jejich snahy zapojit staré pohanské kultury se v tomto ohledu neosvědčily. Pohanství se jako sjednocující prvek přežil už v průběhu 3. století, kdy se začaly objevovat nové směry myšlení – gnosticismus, novoplatonismus, a sílit dříve přehlížená náboženství – mithraismus, křesťanství. Zatímco nové myšlenkové směry se daly jako sjednocující prvek využít jen těžko, neboť většinou nezasahovaly mimo vzdělávací vrstvy a působily ve společnosti pouze nepřímo, tak nová náboženství oslovovala převážně chudší obyvatelstvo, kterého byla ve společnosti většina. Toho si povšiml už císař Aurelianus a jeho myšlenka, že jednotná říše má mít jednoho císaře a být pod ochranou jediného boha, ho vedla k vytvoření kultu Neporazitelného Slunce. Constantinus si toho byl také vědom a na Aurelianovy snahy navázal ihned poté, co ztratil důvěru v životaschopnost tetrarchického vládního systému. Po roce 310 se tak na reversech jeho mincí objevuje *Sol*³⁵⁸ v různých vyobrazeních a s nápisy SOLI INVICTO COMITI (*obr. 94, 95, 96*).³⁵⁹ Přestože je pro tuto dobu již zdůrazňován Constantinův příklon ke křesťanství, zvolil si raději pro své záměry kult boha Slunce. Ten se mu zdál zřejmě méně kontrastující se starými pohanskými kultury než křesťanství, byl mnohem více rozšířený a také se těšil velké oblibě u vojska.³⁶⁰ Kult boha Slunce opouští asi až

³⁵⁷ KLEINER 2010, 291.

³⁵⁸ *Sol* = Slunce, byl původně jako *Sol Indiges* staré italské božstvo denního světla. Později byl ztotožňován s řeckým Heliem. Jeho kult se v římské říši rozšířil v průběhu 3. století vlivem Severovců a za Aureliana se stal pod názvem *Sol Invictus* hlavním božstvem římského panteonu (NEŠKUDLA 2012, 181–182).

³⁵⁹ *Sol* se na mincích objevuje až do roku 325. Císař si mohl symbol na nebi vyložit jako znamení od Apollóna nebo jiného slunečního božstva (MACCORMACK 1981, 35; LENSKI 2012, 336–337, 353, TOOM 2014, 104–106).

³⁶⁰ I pokud byl v té době již více nakloněn křesťanství, mohl kult boha Slunce využít jako můstek v přechodu mezi pohanským polyteismem a křesťanským monoteismem. Přímý příklon ke křesťanství mohl být nebezpečný v době, kdy většina obyvatel říše byla pohany (GOODMAN 2007, 421, 431), a kdy ještě nebyl svrchovaným vládcem celé říše. Podporou pro to může být i Michael Grant, který Constantinovu konverzi ke křesťanství označil za velmi smělý čin (GRANT 2010, 127, 129).

v roce 325, kdy už je nesporným vládcem celého impéria.³⁶¹ V tu dobu se již plně přiklání na stranu křesťanství. Constantinus patrně došel k závěru, že jen křesťanství má dobře fungující organizaci a může být tím stmelujícím činitelem, který hledal.³⁶² Další císaři constantinovské dynastie, až na Juliana „Apostatu“, pak již zůstávají křesťany a jejich portrétní styl navazuje na Constantina I.

Obr. 94: redukovaný AE follis císaře Constantina I.; revers: SOLI INVICTO COMITI (stojící Sol kyne pravíci a v levé ruce drží globus); 315–316 n.l.; Arelate (Arles); zdroj: RN E60, 1064.

Obr. 95: redukovaný AE follis císaře Constantina I.; revers: SOLI INVICTO COMITI (hlava Sola); 313–314 n.l.; Augusta Treverorum (Trevír); zdroj: LEU W8, 1491.

Obr. 96: redukovaný AE follis císaře Constantina I.; revers: SOLI INVICTO COMITI (Sol v čelním postoji kyne pravíci a v levé ruce drží globus); 312–313 n.l.; Ticinum (Pavia); zdroj: Savoca OA93, 562.

³⁶¹ V roce 325 také předsedá koncilu v Nikaji, kde dochází k formulaci nikájského vyznání víry (GRANT 2006, 277; LENSKI 2012, 352). Ještě v roce 330 si nechává na fóru v Constantinopoli vztyčit porfyrový sloup s vlastní sochou s atributy boha Slunce (LENSKI 2012, 353).

³⁶² GRANT 2006, 277; GRANT 2010, 128.

3.3.2 Z Boží vůle císař

Císař Constantinus I. byl v každé fázi své vlády spjat s nějakým bohem. Dával tím najevo, že je tím přirozeně předurčen k vládnutí nad římským světem. V období tetrarchie náležel císař Constantinus I. do rodiny Herculiů. Po rozchodu s tímto rodem a vytvořením nového rodokmenu navazujícího na císaře Claudia „Gothica“,³⁶³ ztratil status mocného pohanského héra a boha, a opustil tetrarchický portrétní styl.³⁶⁴ Po krátkou dobu využíval zbožštění svého zemřelého otce a byl tak alespoň synem boha.³⁶⁵ Na paměť svého božského otce vydal řadu konsekračních³⁶⁶ mincí (*obr. 97, 98*)

Obr. 97: AE follis / nummus Constantina I. ražený jako posmrtný pro jeho otce Constantia „Chlora“;
avers: DIVO CONSTANTIO AVG (božskému císaři Constantiovi);
revers: MEMORIA DIVI CONSTANTII (na počest božského Constantia;
chrám pro zbožštěného císaře s orlem na střeše, který má vynést císařovu duši mezi bohy);
307–308 n.l.; ST: Ticinum (Pavia); zdroj: Triskeles 16, 326.

Obr. 98: AE follis / nummus Constantina I. ražený jako posmrtný pro jeho otce Constantia „Chlora“;
avers: DIVO CONSTANTIO AVG (božskému císaři Constantiovi);
revers: CONSECRATIO (zbožštění; orel, který má vynést císařovu duši mezi bohy);
306–307 n.l.; PLC: Lugdunum (Lyon); zdroj: Sonntag 32, 63.

³⁶³ GRANT 2006, 273; EFFENBERGER 2013, 253; HEKSTER 2014, 17, 19.

³⁶⁴ BODNARUK 2013, 26.

³⁶⁵ HEKSTER 2014, 17.

³⁶⁶ *Consecratio* = zasvěcení, zbožštění (MAREK – OLIVA – CHARVÁT 2008, 222–223; NEŠKUDLA 2012, 50).

Po roce 310 se přiklonil ke kultu boha Slunce a jeho portrétní rysy se pomalu zjemňují. Císař omládne a jeho výraz tváře vypadá přátelštěji. Přestává také na svých portrétech zobrazovat plnovous.³⁶⁷ Až někdy po roce 325 přijímá křesťanství jako hlavní náboženství říše, ačkoliv podle křesťanů byl na pravou víru obrácen již před slavnou bitvou na Milvijském mostě v roce 312. „*In hoc signo vinces*“³⁶⁸ je hlavním heslem pro toto tvrzení. Constantinovi I. se měl ve snu zjevit bůh, či podle křesťanského výkladu Ježíš Kristus, a vysvětlit mu, že má používat řecký znak Ϟ – *Chi-Rho*³⁶⁹, aby porazil své nepřátele. Zda tak císař skutečně učinil již v této době, není jisté, ale později začal používat novou korouhev legie – *labarum*³⁷⁰ se znakem *Chi-Rho* a také se tento znak objevuje na některých mincích, takže je to pravděpodobné. Ovšem to, že tento znak hned od začátku přiřadil ke křesťanskému bohu je pravděpodobné už méně.³⁷¹ Císař se naopak více upnul ke slunečnímu kultu, i nadále prezentuje na svých mincích pohanské motivy, a své nové hlavní město také buduje na pohanském základě. I samotná značka *Chi-Rho* znamená ve starším významu *arché*³⁷² – tedy vládu, a byla využívána již dříve. Například už egyptský král Ptolemaios III. jí používal na svých mincích (*obr. 99*). První známé vyobrazení značky *Chi-Rho* u Constantina I. je na stříbrném medailonu z roku 315 (*obr. 100*)³⁷³ a *labarum* se znakem *Chi-Rho* se na mincích objevuje až v roce 327 (*obr. 101*). Každopádně jsou i tyto mince doprovázeny pohanskými motivy, byť šikovně umožňující obojí interpretaci – jak pohanskou, tak křesťanskou.³⁷⁴ To jasně ukazuje, že Constantinovy pohnutky byly převážně politické a nikoliv náboženské. Potřeboval jen sjednocující prvek a božskou legitimizaci své vlády, ať už jí získá od boha Slunce či od křesťanského Boha. Jeho využívání znaku *Chi-Rho* tedy naznačuje, že ho vnímal jako slíbenou vládu na světě některým z bohů. Jistě s křesťanstvím od počátku ve svých plánech počítal, ale definitivně se k němu přiklonil až po roce 325, a pokřtít se nechal až těsně před smrtí v roce 337.³⁷⁵

³⁶⁷ KLEINER 1992, 434; KLEINER 2010, 292.

³⁶⁸ *In hoc signo vinces* / *Ev τούτω νικά* = v tomto znamení zvítězíš.

³⁶⁹ *Chi-Rho* = u křesťanů jsou to počáteční písmena pro řecké slovo Kristus = *χριστός* / *Christos*; v pohanském podání je to zkratka pro vládu nebo vládce = *ἀρχή* / *arché* nebo *ἀρχων* / *archón* (SÁNCHEZ 2016, 139–158).

³⁷⁰ *Labarum* = císařská korouhev zavedená Constantinem I. (MAREK – OLIVA – CHARVÁT 2008, 241).

³⁷¹ TOOM 2014, 104 – 105.

³⁷² *Arché* = počátek, původ, pralátka, vláda.

³⁷³ BANDINELLI 1971, 29.

³⁷⁴ TOOM 2014, 110 – 111.

³⁷⁵ GRANT 2006, 277; LENSKI 2012, 352; TOOM 2014, 104.

Antičtí autoři, kteří psali o životě Constantina I., byli samozřejmě křesťané, a tak si příběh o snu a znaku *Chi-Rho* vyložili po svém.³⁷⁶ *Chi-Rho* se jako nepochybný christogram používá až u Constantinových synů (*obr. 102*).

Obr. 99: AE hemidrachma krále Ptolemaia III. s vyobrazením atributů Dia a znakem pro arché; avers: hlava Dia-Ammona; revers: ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΠΤΟΛΕΜΑΙΟΥ (znaky Dia – blesky, na kterých stojí orel, mezi pařáty orla je značka Chi-Rho); 246–222 př.n.l.; Alexandrie; zdroj: BFA E93, 368.

Obr. 100: AR medailon císaře Constantina I.; značka Chi-Rho na přilbici; motiv pohanského Říma na štítu – vlčice kojící Romula a Rema; 315 n.l.; Mediolanum (Milán); zdroj: BM 01335776001.

³⁷⁶ Toom 2014, 105; Rozpory ve výkladu Constantinova zjevení existovaly již v antice (LENSKI 2012, 335–337).

Obr. 101: AE centenionalis císaře Constantina I. s možností dvojí interpretace;
 avers: CONSTANTINVS MAX AVG;
 revers: SPES PVBLICA (naděje státu; *labarum* se třemi medailony, které symbolizují tři syny Constantina I., a ve kterých spočívá ona naděje pro budoucnost říše; značka *Chi-Rho* a had);
 křesťanská interpretace: *labarum* s christogramem nad hadem, který ztělesňuje zlo = vítězství křesťanství nad zlem;
 pohanská interpretace: *labarum* s *arché* nad hadem, který ztělesňuje ochránce nově založeného města Constantinopole = vláda nad římskou říší a založení Constantinopole; 327–330 n.l.; CONS: Constantinopolis (Istanbul); zdroj: NAC 78, 1156.

Obr. 102: AE centenionalis císaře Constantia II. s christogramem;
 avers: DN CONSTANTIVS P F AVG (císař s perlovou čelenkou);
 revers: SALVS AVG NOSTRI (velký christogram s alfou a omegou po stranách); 353 n.l.; TRS: Augusta Treverorum (Trevír); zdroj: NAC 87, 1164.

Po roce 324, kdy se začíná Constantinus I. více přiklánět na stranu křesťanství, se objevují mincovní portréty se zbožným pohledem směrem vzhůru. Někdy je nakloněna celá hlava (*obr. 103*) a někdy je to záležitost pouze očí. Hlava i krk jsou poměrně široké a celkový dojem z portréту vyznívá majestátně. Po roce 330 se začíná objevovat poslední typ mincovního portrétu, kdy je císař zbaven jakéhokoliv výrazu ve tváři a ztrácí i onu majestátnost.³⁷⁷ Portrét se stává neosobním, symbolickým obrazem císařského veličenstva (*obr. 104*).³⁷⁸

³⁷⁷ Poslední mincovní typ lze dobře popsat následujícími znaky: výrazně naznačené kulaté obočí, jednoduše pojaté veliké oko, nos ve tvaru obrácené číslice 7, malé rovné rty a kulatá čelist, která společně s císařovým účesem vytváří téměř pravidelný půlkruh (*viz obr. 93 a 104*).

³⁷⁸ MINAROVIČOVÁ 1979, 25; MACCORMACK 1981, 38; ZANKER 2010, 188.

Obr. 103: AE centenionalis císaře Constantina I. se zbožným pohledem vzhůru;
 avers: CONSTANTINVS MAX AVG (císař hledí vzhůru);
 revers: CONSTANTINIANA DAFNE (sedící Victoria drží palmovou a vavřínovou ratolest, u nohou jí
 klečí zajatec, který má nad sebou písmeno A = *arché* ?, v pozadí je vidět tropaeum);
 327–328 n.l.; CONS: Constantinopolis (Istanbul); zdroj: CNG E444, 424.

Tento poslední portrétní typ poté přebírají i ostatní členové jeho rodiny. Za císařů Constanta a Constantia II. dochází již jen ke zmenšování a zužování hlav na mincovním portrétu a stávají se vzorem pro další císaře až do konce západorímské říše. Sochařský portrét si za Constantinovců ponechává majestátnost božského císařova vzezření a často se zbožným pohledem vzhůru.

Obr. 104: AE centenionalis císaře Constantina I. po roce 330 n.l.;
 avers: CONSTANTINVS MAX AVG (císař se zdobenou čelenkou na hlavě);
 revers: GLORIA EXERCITVS (dva vojáci s kopím a štíty, mezi nimi dvě vojenské standarty);
 330–335 n.l.; SMANA: Antiochia (Antakya); zdroj: Tauler 72, 2195.

3.3.3 Absolutní vládce

Zvyšováním kultu císařské osobnosti v průběhu 3. století došlo k tomu, že císaři Aurelianus a Probus začali na některých svých mincích používat titulu *dominus*³⁷⁹. Dávali tím najevo své autokratické sklony a pomalé odpoutávání se od již přežitého titulu *princeps*³⁸⁰. K završení tohoto vývoje došlo za císaře Diocletiana. Ten již otevřeně vystupoval jako pán nad svými poddanými a vytvořil si kolem toho řadu ceremonií a insignií. To bylo pro císaře Constantina dalším vzorem, který se mu hodil do představy o jednotné říši.³⁸¹ Diocletianův titul *dominus noster*³⁸² zavedl pod zkratkou D N jako oficiální titul, který měl na mincích nahradit všechny dřívější císařské tituly z dob principátu. Na mincích císaře Constantina I. je zatím tento titul pouze na reversní straně (*obr. 105*). Jeho nástupci ho však již mají natrvalo na aversu před svým jménem. Na aversu ho také používal jeho spolucísař na východě Licinius. Po porážce uzurpátora Maxentia získal ještě císař Constantinus I. od římského senátu čestný titul *Maximus Augustus*³⁸³, který také hojně na svých mincích využíval a dával tím tak najevo svou formální nadřazenost oproti zbývajícím Augustům (*obr. 106*).³⁸⁴ Poslední Diocletianův výdobytek, který se projevil na portrétech constantinovské dynastie, bylo zavedení diadému.³⁸⁵ Císař Diocletianus ho používal při oficiálních událostech, ale na mincovním portrétu byl ještě věrný starší tradici zobrazovat císaře s věncem na hlavě. Prvním, kdo začal používat diadém na mincovním portrétu, byl právě Constantinus I. Na některých mincích se také císař objevuje v honosném oděvu a s žezlem v ruce (*obr. 107*).

Jako osvícený a bohem vyvolený panovník se také potřeboval prezentovat jako ochránce, ke kterému budou jeho poddaní s úctou vzhlížet. V tomto směru navázal na augustovský klasicismus a přeměnil se z hrozivého tetrarchy na mladého a krásného císaře.³⁸⁶ Vytvořil tím portrét, kde byla důležitější velikost osobnosti než individuální lidské rysy.³⁸⁷ Takto přetvořený portrét se postupně stává pouze

³⁷⁹ *Dominus* = pán.

³⁸⁰ *Princeps* = první občan, první mezi rovnými (MAREK – OLIVA – CHARVÁT 2008, 364).

³⁸¹ SCARRE 1995a, 217.

³⁸² *Dominus noster* = náš pán.

³⁸³ *Maximus Augustus* = největší (nejvýše postavený) císař.

³⁸⁴ LENSKI 2012, 339.

³⁸⁵ STRONG 1976, 278; KURZ 2006, 142.

³⁸⁶ ELLINGSEN 2003, 31; THOMPSON 2007, 72; ZANKER 2010, 188.

³⁸⁷ L'ORANGE 1965, 124; EVANS 2005, 442.

symbolem panovníka, který již nereprezentuje individualitu konkrétního císaře.³⁸⁸
 V tomto trendu pokračují i Constantinovi synové a přechází i na poslední dynastii sjednocené římské říše – dynastii Valentiniánů³⁸⁹.

Obr. 105: AE centenionalis císaře Constantina I.; avers: CONSTANTINVS AVG;
 revers: D N CONSTANTINI MAX AVG (věnec s nápisem VOT · XX);
 322 n.l.; AQP: Aquileia; zdroj: RN E57, 1061.

Obr. 106: AE centenionalis císaře Constantina I.; avers: CONSTANTINVS MAX AVG;
 revers: LIBERTAS PVBLICA (Victoria plující na lodi drží v obou rukou vítězné věnce);
 327 n.l.; CONS: Constantinopolis (Istanbul); zdroj: RN E60, 1074.

Obr. 107: AE centenionalis císaře Constantina I.; avers: CONSTANTINVS AVG
 (císař v trabea triumphalis, s věncem na hlavě a s žezlem v ruce);
 revers: VIRTVS EXERCIT (dva sedící zajatci, nad kterými je Vexillum s nápisem VOT XX);
 320–321 n.l.; STR: Augusta Treverorum (Trevír); zdroj: RN E77, 1335.

³⁸⁸ Synesios z Kyrény si ve svém spise *O Kralování* roce 399 stěžuje císaři Arcadiovi na odosobnění postavy císaře, který se tak vzdaluje svému lidu, a na zbytečnou honosnost jeho vzhledu (Synesios, *O Kralování*, 10,11).

³⁸⁹ Dynastie Valentiniánů je od přibrání Theodosia I. k vládě také označována jako valentiniánsko-theodosiovská dynastie.

Císaři Constantinovi I. se podařilo vytvořit postupným hledáním, spojováním, nahrazováním a využíváním svých politických a náboženských ideálů, intersubjektivní³⁹⁰ představu dokonalého panovníka (*obr. 108*). Zřejmě proto byl tento koncept bohem vyvoleného absolutního vládce tak dlouho uznáván a přebírán jeho následovníky. Constantinovi se dokonce podařilo vytvořit v říši, alespoň na krátký čas, určitou rovnováhu mezi pohany a křesťany. Nenařizoval persekuce jedné nebo druhé strany, stavěl pohanské chrámy i křesťanské kostely a jeho propaganda na mincích se dala, jak už bylo vidět výše, vyložit oběma způsoby. Důkazem, že se stal ideálním panovníkem skutečně sjednocené říše, může být i fakt, že byl po své smrti senátem, vedeným pohanskou aristokracií, prohlášen za boha, a křesťanskou církví za svatého.³⁹¹

Obr. 108: AV medailon (9-solidus) císaře Constantina I. zobrazující ho jako ideálního panovníka; avers: INVICTVS CONSTANTINVS MAX AVG (neporazitelný Constantinus ve zbroji se štítem a kopím, společník boha Slunce, největší / nejvýše postavený Augustus); 313 n.l.; Ticinum (Pavia);
Bibliothèque Nationale de France – Cabinet des Médailles – Beistegui 233;
zdroj: www.dailyhistory.org.

³⁹⁰ Intersubjektivita = sdílená víra v imaginární řád (HARARI 2014, 145–147); pojem zavedl německý filosof Edmund Husserl.

³⁹¹ PETRÁŇ – FRIDRICHOVSKÝ 2008, 281.

3.4 Císařský portrét za Valentiniánů

Zakladatel dynastie císař Valentinianus I. se od počátku svého zvolení projevoval jako prozíravý panovník. Povýšil svého bratra Valenta na druhého Augusta a svěřil mu východní polovinu říše. Ujal se obnovy říšských hranic na Rýně a Dunaji a zajistil svému rodu nástupnictví na dynastickém základě. Staral se o vojáky tím, že se snažil o zlepšení jejich životních podmínek, a tak si zajistil jejich loajalitu. Zvýšení daní, které tím bylo vyvoláno, se pokoušel mírnit spravedlivým výběrem, kdy privilegované vrstvy již nadále nebyly osvobozeny od jejich placení. Také zavedl úřednickou funkci „obhájce lidu“. Tito úředníci se měli zastávat těch nejchudších obyvatel a chránit je před nespravedlivým zacházením. V náboženských otázkách se držel zásady obecné snášenlivosti a navázal tak v podstatě na Constantina I. Tím se stal přijatelným panovníkem, byť sám byl křesťanem, pro pohanské i křesťanské obyvatelstvo říše. Byl také výborný vojevůdce, kterému se podařilo úspěšně bojovat proti barbarům. Valentinianus I. byl tak od smrti Constantina I. další císař, který odpovídal uměle vytvořenému vzoru ideálního panovníka. I sám Ammianus Marcellinus popisuje jeho vzhled takto: „...krásná postava i souměrné rysy ve tváři doplňují nádheru královského majestátu“.³⁹² Je tedy příznačné, že i v portrétním umění navazuje spíše na Constantina I., než na jeho syny. Na svém mincovním portrétu je věrný Constantinovu poslednímu portrétnímu typu, ale na svých sochách se částečně vrací až do období tetrarchie. To se projevuje tvrdším výrazem tváře, k nosu staženým obočím a upřeným pohledem směřujícím přímo k pozorovateli.³⁹³ Jeho bratr Valens má na svých sochařských portrétech jemnější rysy, odpovídající více době Constantinovců. Mincovní portrét je stejný jako u Valentiniana I. Rozdíly v mincovním obraze jsou pak dány místem jeho vzniku. U synů Valentiniana I. – Gratiana a Valentiniana II., dochází opět ke zmenšování a zužování jejich hlav a na některých mincích k ještě větší akcentaci oka, které je v některých případech až neúměrně veliké oproti zbytku obličeje (*obr. 109*). Jejich mincovní portrét se tak stává již jen ikonou panovníka. Svou vinu na tom nese i neustále se zmenšující střížek mince, který ani nedovoluje zobrazovat příliš mnoho detailů. To se týká převážně bronzových a částečně stříbrných mincí. Na zlatých mincích je portrét

³⁹² Amm. Marc., XXX, 9.6.

³⁹³ Toto tvrzení je založeno na předpokladu, že sochařské portréty, které jsou identifikovány jako Valentinianus I., skutečně patří tomuto císaři. To platí i pro ostatní císaře pozdní antiky, neboť jejich identifikace je vždy nejistá.

zpracován o něco lépe. Dalším důvodem pro takovéto zmenšování je již výhradní zobrazování hlavy císaře i s poprsím. Na mincích se tedy objevuje vždy celá busta a císař je zobrazen v honosném oděvu s diadémem nebo ve zbroji s přilbicí. U císaře Theodosia I. tento trend pokračuje a jeho způsob zobrazení se od císařů Gratiana a Valentiniana II. prakticky neliší.

Obr. 109: AV solidus císaře Valentiniana II. se značně zvětšeným okem;
 avers: D N VALENTINIANVS P F AVG
 (Valentinianus v císařském oděvu a perlovou čelenkou na hlavě);
 revers: CONCORDIA AVGGG
 (svornost mezi třemi císaři – Gratianem, Valentinianem II. a Theodosiem I.);
 379 n.l.; COMOB: Constantinopolis (Istanbul); zdroj: Bertolami 87, 614.

Poslední změna v mincovním portrétu, spadající ještě do 4. století, nastává až u synů Theodosia I. – Arcadia a Honoria, kdy se oba mladí císaři nechávají na některých mincích zobrazovat v plné zbroji s kopím přes rameno a ve třičtvrtěm pohledu (*obr. 110, 111*).³⁹⁴ Během valentiniánského období také klesá variabilita mincovních typů. Na reversech mincí se tak neustále opakují témata, která mají charakter ujišťování obyvatel říše o jejím dobrém stavu a její neotřesitelnosti. Patrně je to také v souvislosti s upadající mírou tolerance vůči pohanským kultům. Na mincích se tak již nemohou objevovat dříve oblíbené náměty, ale jen ty, které více vyhovují křesťanskému cítění nebo je přinejmenším nepobuřují. I samotní císaři jsou pod čím dál tím větším vlivem církve, takže jejich odklon od zobrazování motivů pohanské minulosti Říma je logický. Na mincích po delší dobu zůstává už jen *Concordia*³⁹⁵, byť jen v nápise a její postava je interpretována jako

³⁹⁴ Poprvé se tento mincovní typ objevuje u Constantia II., který se inspiroval stříbrným medailonem svého otce. Poté se však u dalších císařů neobjevuje.

³⁹⁵ *Concordia* = římská personifikace svornosti symbolizující shodu (NEŠKUDLA 2012, 49); v této době patrně využívána pouze jako propagační heslo, a nikoliv jako personifikace samotná.

personifikace města Constantinopole, a paradoxně *Victoria*³⁹⁶, která jinak nesměla zůstat ani v budově římského senátu.

Obr. 110: AV solidus císaře Arcadia s portrétem ve tříčtvrtečním pohledu;
avers: DN ARCADIVS P F AVG
(císař v plné zbroji, se štítem v ruce, kopím přes rameno a v přilbici s perlovým diadémem);
revers: CONCORDIA AVGG
(sedící personifikace města Constantinopole se žezlem a malou Victorií na globu);
397–402 n.l.; CONOB H: Constantinopolis (Istanbul); zdroj: CNG E484, 923.

Obr. 111: AV solidus císaře Honorina s portrétem ve tříčtvrtečním pohledu;
avers: DN HONORIVS P F AVG
(císař v plné zbroji, se štítem v ruce, kopím přes rameno a v přilbici s perlovým diadémem);
revers: CONCORDIA AVGG
(sedící personifikace města Constantinopole se žezlem a malou Victorií na globu);
397–402 n.l.; CONOB Θ: Constantinopolis (Istanbul); zdroj: CNG E484, 923.

³⁹⁶ *Victoria* = římská bohyně vítězství (SVOBODA 1973, 674; NEŠKUDLA 2012, 207–208); v této době patrně vnímána jen jako zprostředkovatel mezi císařem a Bohem, který takto císaři propůjčuje schopnost porážet své nepřátele.

3.4.1 Ideál křesťanského panovníka

Po pokusech císaře Juliana „Apostaty“ oživit staré římské kultury se zintenzivnila snaha církve omezit vliv pohanství nejen u širokých mas, ale hlavně na nejvyšších místech státu. Situace byla pro ně o to snazší, že křesťanství bylo již hlavním náboženstvím říše a císaři byli křesťané. Prvořadým úkolem tedy bylo, aby se z křesťanského císaře, který působil jako jednotící prvek pro všechny, stal obránce pouze křesťanské víry a její církve. Ideální křesťanský panovník by se měl dokonce církvi podřídit, a to minimálně v náboženských otázkách. Pro takového císaře jako byl Constantinus I. věc naprosto nemyslitelná, stávala se koncem 4. století běžně přijímanou. Valentinianus I. byl parně vůči těmto snahám, jako nábožensky tolerantní člověk, rezistentní. Ovšem již jeho synové Gratianus a Valentinianus II. byl pod velikým vlivem církve, a často svá rozhodnutí činili pod přímou intervencí biskupů. Jako dobrý příklad může sloužit již zmiňované zřeknutí se titulu *pontifex maximus*³⁹⁷ nebo odstranění oltáře se sochou bohyně Vítězství z budovy senátu. K námitkám ze strany římské, právě většinou pohanské, aristokracie byli většinou hluší a nepřipouštěli žádný kompromis. Theodosius I. si vysloužil své označení „Veliký“ jen díky tomu, že byl později veleben jako ideál křesťanského panovníka.³⁹⁸ O to se zasloužil, když se prokazatelně dvakrát sklonil před autoritou církve. Milánský biskup Ambrosius³⁹⁹ donutil císaře k odvolání svého rozhodnutí tím, že odmítl sloužit mši, a u jiného rozhodnutí odmítl udělit císaři svátost přijímání, dokud neučiní pokání. Theodosius také znovu a již definitivně nechal odstranit oltář se sochou bohyně Vítězství z budovy senátu, který se tam za vlády uzurpátora Eugenia ještě jednou vrátil. Svě dílo zkázy, z pohledu pohanů, završil po roce 391, kdy zakázal všechny druhy modloslužebnictví, a kdy již netečně přihlížel ničení pohanských tradic a boření chrámů.⁴⁰⁰ Stejně tažení, byť s méně ničivými následky, se vedlo vůči různým křesťanským herezím. Zatímco císaři Valentinianovi I. nic nebránilo v tom, aby ze svého bratra Valenta, který byl

³⁹⁷ *Pontifex maximus* = nejvyšší pontifik = velekněz – titul, který posléze převzali římscí biskupové, tj. papeži (ZOSIMOS, IV, 36; SVOBODA 1973, 486; MAREK – OLIVA – CHARVÁT 2008, 358; NEŠKUDLA 2012, 156–157).

³⁹⁸ V roce 390 uznal císař Theodosius nadřazenost církve nad státní, světskou mocí. Tím se stal vzorem křesťanského panovníka (BURIAN 1994, 170).

³⁹⁹ Aurelius Ambrosius = Sv. Ambrož, biskup v Miláně v letech 374 až 397 (SVOBODA 1973, 50).

⁴⁰⁰ V roce 391 a 392 byly vydány edikty zakazující prakticky veškerou činnost pohanským kultům (Kodex Theodosiův, XVI, 10.10,11,12; JONES 1970, 345; SCARRE 1995a, 229; BOUZEK 2013, 314; INGLEBERT 2021, 42) a v roce 394 byly zrušeny Olympijské hry.

arián,⁴⁰¹ udělal spolucísaře a svěřil mu východní část říše, tak Theodosius I. netoleroval jakýkoliv odklon od „pravé víry“.⁴⁰²

Proměna císaře na ideálního křesťanského panovníka byla doprovázena dalším oddalováním osoby císaře od ostatních obyvatel říše. Dvorský ceremoniál se stával honosnějším a vše kolem císaře bylo považováno za posvátné. Císařská rada se nazývala *sacrum consistorium*⁴⁰³ a sám císař byl často osloven Tvá či Naše Jasnost.⁴⁰⁴ Pozdní římský panegyrik Drepanius ve své chvalořeči opěvuje počátek vlády císaře Theodosia I. jako den, kdy se nad Římem rozprostřel jas.⁴⁰⁵ V tomto směru se tedy císař musel na svých portrétech zbavit posledních zbytků lidství a být veřejností vnímán jako téměř nadpozemská postava. U císařů Valentiniána I. a jeho bratra Valenta se tyto změny neprojeví. Jejich majestátní vzhled vychází ještě z dřívější tradice. V sochařství je ponechán prostor pro emoční dopady na případného pozorovatele – k nosu přitažené obočí, upřený pohled nebo náznak úsměvu. Na mincích je majestátnosti dosaženo zvětšením císařova portrétu, který se tak více podobá Constantinovi I. Ke změnám začíná docházet až za jejich nástupců. Císařovy podobizny v sochařství mají naprosto uhlazený vzhled s nepřítomným výrazem ve tváři a obraz na minci se stává pouhou ikonou křesťanského vládce bez emocí a individuálních rysů. Jediné, co je pro všechny společné, jsou ustálené insignie moci. Císaři mají na své hlavě výhradně diadém a pokud jsou ve zbroji, tak helmu s diadémem. Diadém je většinou perlový, tvořený dvěma řadami perel, vpředu zakončený medailonem s velkou perlou a vzadu svázaný dvěma stuhami, které jsou také zakončeny perlami (*obr. 112*). Méně často se objevuje více zdobný tzv. rosetový diadém (*obr. 113*). Jelikož se na mincích objevuje již jen celá císařova busta, tak se ustálilo i zobrazení císařova oděvu. Císař je zobrazen v *paludamentu*⁴⁰⁶, v *trabea triumphalis*⁴⁰⁷ (*obr. 114*) nebo ve zbroji

⁴⁰¹ BURIAN 1994, 166.

⁴⁰² ERRINGTON 2006, 212.

⁴⁰³ *Sacrum consistorium* = posvátná / tajná rada (BARTOŠEK 1994, 74).

⁴⁰⁴ *Serenitas tua / nostra* = tvá / naše jasnost; toto oslovení se hojně používalo např. ve výnosech v Theodosiově kodexu (MACCORMACK 1981, 217; BEDNAŘIKOVÁ 2007, 11).

⁴⁰⁵ Drepanius 3.1,2.

⁴⁰⁶ *Paludamentum* = vojenský plášť určený pro vysoké důstojníky (CLELAND – DAVIES – LLEWELLYN-JONES 2007, 137–138); v tomto oděvu bývá panovník zobrazován nejčastěji.

⁴⁰⁷ *Trabea triumphalis* = honosný oděv vyhrazený v pozdní antice císaři a konzulům (CLELAND – DAVIES – LLEWELLYN-JONES 2007, 197).

(obr. 115). Císař v *trabea triumphalis* drží v rukou žezlo, *mappu*⁴⁰⁸ nebo globus, a císař ve zbroji drží štít a kopí. Císařovo *paludamentum* je ještě zdobeno perlami, případně rosetou s perlami. Na reversních stranách mincí se také začíná kolem císařovy hlavy objevovat *nimbus*⁴⁰⁹ (obr. 116). Ten vznikl už v době Constantinovců, ale používal se převážně na dekorativních předmětech nebo velkých medailonech. Na minci ho zřejmě poprvé použil Constantius II. Ve větší míře se také objevuje christogram, a to buď samostatně (obr. 117), nebo jako součást vojenské standarty.

Obr. 112: AV solidus císaře Valentiniana II.; císař je zobrazen v *paludamentu* s perlovým diadémem na hlavě; 379 n.l.; Thesalonica (Soluň); zdroj: *Áureo* 357, 1027.

Obr. 113: AV solidus císaře Valentiniana I.; císař je zobrazen v *paludamentu* s rosetovým diadémem na hlavě; 374–375 n.l.; Augusta Treverorum (Trevír); zdroj: RN E78, 1865.

Obr. 114: AV solidus císaře Valentiniana I.; císař je zobrazen v *trabea triumphalis* s perlovým diadémem na hlavě, v rukou drží *mappu* a žezlo; 368 n.l.; Constantinopolis (Istanbul); zdroj: CNG XXIV, 194.

Obr. 115: AV solidus císaře Valentiniana I.; císař je zobrazen v plné zbroji, na hlavě má přilbici s perlovým diadémem, v rukou drží štít a kopí; 370 n.l.; Augusta Treverorum (Trevír); zdroj: *Auctiones* E55, 265.

⁴⁰⁸ *mappa* = šátek, kterým konzul zahajoval hry.

⁴⁰⁹ *nimbus* = svatozář.

Ideál křesťanského panovníka naboural snahu Constantina I., a později také Valentiniana I., o náboženskou toleranci, která zaručovala spolupráci a jednotnost různorodého obyvatelstva říše. Křesťanský panovník svými represemi vůči staletým pohanským hodnotám nevratně narušil Constantinem I. nastavený ideál jednoty římského impéria.

Obr. 116: AV solidus císaře Valentiniana II.;
 avers: DN VALENTINIANVS P F AVG (císař v *paludamentu* s perlovým diadémem na hlavě);
 revers: VICTORIA AVGG (sedící císaři drží společně globus a kolem hlavy mají *nimbus*);
 383–393 n.l.; M – D / COM: Mediolanum (Milán) / *comitatus*; zdroj: Rauch 111, 781.

Obr. 117: AV solidus císaře Valentiniana I. s christogramem;
 avers: DN VALENTINIANVS P F AVG (císař v *paludamentu* s rosetovým diadémem na hlavě);
 revers: GLORIA ROMANORVM (sedící Roma a Constantinopolis drží společně štít s nápisem
 VOT X MVLT XX, nad štítem je vyobrazen christogram);
 372 n.l.; ANOBH: Antiochia (Antakya); zdroj: Leu 7, 1793.

3.4.2 Rozdělená, jednotná říše

S příchodem dynastie Valentiniánů vyvstala opět potřeba rozdělit vládu nad říší mezi více kooperujících císařů. Valentinianus I. proto přibral k vládě svého bratra, ze kterého učinil Augusta se stejnými pravomocemi, a přičkl mu pod správu východní provincie. Tentokrát ale nešlo pouze o kompetenční rozsah jednotlivých císařů, ale o skutečné rozdělení říše na *pars occidentalis*⁴¹⁰ a *pars orientalis*⁴¹¹. Oficiálně se sice nejednalo o vládců nad polovinami dřívějšího impéria, ale o vládců v polovinách stále existující říše.⁴¹² Oba vládců oplývali plnou legislativní mocí, a tudíž zákony každého z nich platily v obou částech impéria.⁴¹³ Také měna byla stále jednotná a mince se razily jako společné, se stejnými portréty a motivy. Naopak tuto dvojedinost říše vytvářela existence dvou hlavních měst – starého a nového Říma⁴¹⁴, a rozdělení na latinsky a řecky mluvící obyvatelstvo. Každá z polovin měla svůj císařský dvůr, senát, státní aparát i armádu.⁴¹⁵ V případě proklamace dalšího oficiálního spolucísaře, již také nedocházelo k dalšímu štěpení území. Když Valentinianus I. nechal prohlásit svého staršího syna Gratiana spolucísařem, tak mu nevytvořil novou správní oblast, ale podělil se s ním o vládu nad západní částí říše.⁴¹⁶

Jedním z dalších destabilizačních prvků, který narušoval vztahy mezi polovinami říše, byla neustálá nejednotnost křesťanů. Jejich nekonečný boj o podstatu Krista vedl k dohadům a k přetahování o moc. Zatímco na západě převládal katolicismus, tak na východě ariánství.⁴¹⁷ To se zdánlivě vyřešilo za Theodosia I., který vyhlásil za jediné pravé náboženství katolické vyznání víry.⁴¹⁸ Nejednotnost formálně jednotného impéria tak nestála jen na územním rozdělení, ale i na vnitřních,

⁴¹⁰ *Pars occidentalis* = západní část.

⁴¹¹ *Pars orientalis* = východní část.

⁴¹² GRANT 2010, 94.

⁴¹³ BURIAN 1994, 199.

⁴¹⁴ Nový Řím = Constantinopolis.

⁴¹⁵ To samozřejmě působilo jako destabilizační prvek ve chvíli, kdy obě poloviny říše nenašly při řešení problému společnou řeč nebo sledovaly rozdílné cíle.

⁴¹⁶ Když císař Diocletianus vytvořil diarchii a poté tetrarchii, vždy byla spolucísaři přidělena správní oblast (BOAK 1921, 318). Také císař Constantinus I. určil správní oblasti pro své čtyři Caesary (tři syny a jednoho synovce), kteří se měli ujmout vlády po jeho smrti (BOAK 1921, 324).

⁴¹⁷ Tento „konflikt“ víry je patrný již u synů Constantina I. Zatímco Constans vládnoucí na západě byl příznivcem katolicismu, tak Constantius II. vládnoucí na východě byl arián (BURIAN 1994, 166).

⁴¹⁸ Tzv. nikájská podoba víry – podle 1. ekumenického koncilu svolaného roku 325 císařem Constantinem I. do Nikáje.

celostátních problémech. Náboženská rozpolcenost říše na pohanství, křesťanství, různé křesťanské hereze a judaismus, vedla k neustálým represím vůči jedné, či druhé straně. Zatímco na pohany a heretiky byl vyvíjen čím dál tím větší tlak, tak Židé byli tolerováni.⁴¹⁹ Byli starobylým národem, který dal světu Spasitele, ale protože jej nakonec zavrhli a usmrtili, byla povinnost křesťanů jim život alespoň znepríjemnit.⁴²⁰ Tak jako tak, počítat se s nimi při podpoře impéria nedalo. Tyto snahy o vymýcení ostatních náboženství a usilování o náboženskou jednotu měly nakonec spíše opačný účinek. Popudily stále početné zástupy pohanů v čele se starou římskou aristokracií. Také germánské obyvatelstvo, houfně usazované na území říše, tím mohlo být poněkud rozladěno, neboť bylo povětšinou ariánského vyznání.⁴²¹ Germáni samotní představovali další vážný problém. Ti, co žili vně říše, na ní neustále útočili, a ti usazení na římské půdě čelili neustálým předsudkům a nedůvěře římského obyvatelstva. Také armáda byla neustále více obsazena Germány, kterým navíc už neveleli římská, ale germánská velitelé. Takováto armáda již neměla tolik ochoty bojovat za Řím, neboť jí chyběl potřebný patriotismus. Patriotismus ovšem vyprchával i z římského obyvatelstva.⁴²² Většina obyvatel značně zchudla a žila v neustálém nebezpečí. Dávno byl pryč slavný *Pax romana*⁴²³, který zaručoval v říši klid. Chudí lidé měli spousty svých starostí a hrdost z pocitu, že jsou Římané, je opouštěla. Bohatí lidé si naopak žili v přepychu a většinou daleko od problémů. Takto odtržení od reality, neměli ani zájem se jakkoliv podílet na pomoci státu. Snad jediným společným jednotícím prvkem pro všechny, byla tradiční víra v římskou neporazitelnost. I když říše čelila náporu z vnějšku a rozkladu z vnitřku, tak o neotřesitelnosti věčného Říma⁴²⁴ paradoxně nikdo nepochyboval.⁴²⁵

⁴¹⁹ Judaismus byl Římany považován za *religio* (SVOBODA 1973, 520), tj. za právoplatné náboženství zděděné po předcích, zatímco na křesťanství se pohlíželo jako na *superstitio* (SVOBODA 1973, 520), tedy pověru, která vznikla v jejich době (Tacitus, *Ann.*, XV, 44; Suetonius, *Nero*, 16). Po nástupu křesťanství, jako hlavního náboženství říše, se v přístupu k Judaismu téměř nic nezměnilo, ale za *superstitio* byla nyní naopak považována pohanská víra. I judaismus byl Římany v antických pramenech zmiňován jako *superstitio* (GOODMAN 2007, 416). Jednalo se však o pohrdavou reakci římské společnosti na Židy jako takové, a nikoliv z neznalosti starobylosti jejich náboženství (GOODMAN 2007, 316, 317, 320).

⁴²⁰ GRANT 2010, 138–139.

⁴²¹ BURIAN 1994, 212.

⁴²² Pozdní antický autor spisu o vojenství se zmiňuje o příčinách úpadku legií (Renuat, I.28, II.3).

⁴²³ *Pax romana* = římský mír (SVOBODA 1973, 458; MAREK – OLIVA – CHARVÁT 2008, 337).

⁴²⁴ Římská idea věčného Říma – *Roma Aeterna* (MAREK – OLIVA – CHARVÁT 2008, 390).

⁴²⁵ BURIAN 1994, 192; Ioannis Papadopoulos opakovaně hovoří o antické představě věčného a neustále znovurodíícího Říma (PAPADOPOULOS 2018, 17, 22, 41, 143, 194).

Přes všechny tyto rozdíly bylo nutné neustále propagovat jednotnost a nedělitelnost římského světa. K této propagaci ovšem nezůstalo příliš mnoho politických prostředků. Jelikož se už nedalo spoléhat na širokou paletu římských bohů a různých personifikací, objevují se na reversech mincí převážně postavy císařů. Z personifikací zůstali pouze *Roma*, *Constantinopolis* a *Victoria*. Císaři i personifikace mohou být na minci zobrazeni samostatně nebo v různých kombinacích. To může být například císař s *Victorií*, dva císaři, dva císaři s *Victorií*, *Roma* s *Constantinopolí*, *Roma* s *Victorií* nebo *Constantinopolis* s *Victorií*. Z nápisů, které měly propagovat jednotu, se objevují RESTITVTOR / REPARATIO REIPVBLICAE (obnovitel / obnova státu), GLORIA ROMANORVM / REIPVBLICAE (sláva Římanů / státu, [obr. 118](#)), VICTORIA AVGG / AVGVSTORVM (vítězství císařů, [obr. 119](#)), CONCORDIA AVGG (svornost císařů), a VOTA PVBLICA (příslib lidu / veřejný slib, [obr. 120](#)).

Obr. 118: AV solidus císaře Valentiniana I.;
 avers: DN VALENTINIANVS P F AVG (císař v paludamentu s perlovým diadémem na hlavě);
 revers: GLORIA REIPVBLICAE (sedící Roma a Constantinopolis drží společně štít
 s nápisem VOT V MVLX);
 367–375 n.l.; SMNI: Nicomedia (Izmit); zdroj: Auctiones E55, 264.

Obr. 119: AV solidus císaře Gratiana.;
 avers: DN GRATIANVS P F AVG (císař v paludamentu s perlovým diadémem na hlavě);
 revers: VICTORIA AVGG (sedící císaři drží společně globus a nad sebou mají Victorii);
 367–383 n.l.; TROBS: Augusta Treverorum (Trevír); zdroj: Hirsch 364, 1473.

Obr. 120: AV solidus císaře Valentiniana I.;
 avers: DN VALENTINIANVS P F AVG (císař je zobrazen v *trabea triumphalis*
 s perlovým diadémem na hlavě, v rukou drží *mappu* a žezlo);
 revers: VOTA PVBLICA (sedící císaři Valentinianus a Valens drží v rukou žezlo a *mappu*,
 kolem hlavy mají *nimbus*, u nohou jim klečí zajatci)
 368 n.l.; CONS: Constantinopolis (Istanbul); zdroj: CNG XXIV, 194.

3.4.3 Iluze neporazitelnosti – věčný Řím

Ve druhé polovině 4. století se římská říše již potýkala se spoustou vnějších i vnitřních problémů. Přesto byla ještě natolik silná, že je dokázala účinně řešit. Ke zvratu došlo patrně po katastrofální porážce východní armády proti Gótům u Hadrianopole⁴²⁶, kdy došlo k dominovému efektu, a kdy začaly vyvstávat i dříve méně patrné problémy. Neustálý tlak všech těchto problémů říši oslaboval až dospěla v závěru 4. století do bodu, kdy jí před zhroucením držela jen její obrovská rozlehlost, a lidské a materiální zdroje. Tyto zdroje sice byly o poznání menší než dříve, ale stále se jednalo o ohromný potenciál, který mohl být využit k obratu, kdyby říše nebyla tak vnitřně nejednotná. Také většina obyvatelstva si závažnost situace vůbec nepřipouštěla. Pohané byli zahleděni do slavné minulosti, křesťané vzhlíželi k budoucnosti a přítomnosti si nikdo nevšímal. Každý to považoval jen za dočasný nezdár, který říše sama překoná. *Roma Invicta*⁴²⁷ a *Roma Aeterna*⁴²⁸ žila v představách snad všech vrstev společnosti. Římské panegyriky té doby oslavují císaře Gratiana a Theodosia I. jako by říše stála na vrcholu moci a barbarské národy se krčily v jejím stínu.⁴²⁹ To ještě přizivovala vládní propaganda svými patriotickými motivy a hesly. Na mincích se objevují portréty císařů i v plné zbroji a na reversech postavy císařů s klečícími zajatci a doprovázení *Victorií*. Také se často objevuje *Roma* a *Constantinopolis* jak sedí na trůnu a vládou světu. Vše doplňují nápisy VIRTVS EXERCITVS / EXERCITI / ROMANORVM (statečnost armád / Římanů, *obr. 121*), VICTORIA AVGG / AVGVSTORVM (vítězství císařů), SALVS / SECVRITAS REIPVBLICAE (blaho / bezpečí státu, *obr. 122*), VRBS ROMA (město Řím, *obr. 123*), PERPETVETAS (neustálá obnova, věčnost, *obr. 124*) a GLORIA ROMANORVM / REIPVBLICAE / NOVI SAECVLI (sláva Římanů / státu / nového věku, *obr. 125, 126*). Obzvláště poslední heslo GLORIA NOVI SAECVLI vyznívá při zpětném pohledu dosti ironicky. Tato sláva nového věku byla posledním hřebíkem do rakve kdysi neporazitelného impéria, které se na západě v průběhu 5. století rozpadlo.

⁴²⁶ Dnešní Edirne v Turecku (na evropské straně)

⁴²⁷ *Roma invicta* = neporazitelný Řím (MAREK – OLIVA – CHARVÁT 2008, 390).

⁴²⁸ *Roma aeterna* = věčný Řím (MAREK – OLIVA – CHARVÁT 2008, 390). Tato římská idea se v pozdní antice vztahovala i na Nový Řím, tj. Constantinopolis, a celou říši obecně.

⁴²⁹ Ausonius 2.6-9; Drepanius 24.

Obr. 121: AE Maiorina císaře Theodosia I.
 avers: DN THEODOSIVS P F AVG (císař v *paludamentu* a s rosetovým diadémem);
 revers: VIRTUS EXERCITI (císař drží *labarum* a globus a jednou nohou zašlapává zajatce);
 383–388 n.l.; ANTB: Antiochia (Antakya); zdroj: Nomos 16, 1202.

Obr. 122: AE centenionalis císaře Gratiana;
 avers: DN GRATIANVS P F AVG (císař ve zbroji a s perlovým diadémem);
 revers: SECVRITAS REIPVBLICAE (krácející Victoria drží věnec a palmový list);
 367–378 n.l.; SM RP: Řím; zdroj: Bertolami E31, 682.

Obr. 123: AR siliqua císaře Gratiana;
 avers: DN GRATIANVS P F AVG (císař v *paludamentu* a s perlovým diadémem);
 revers: VRBS ROMA (Roma na trůnu drží kopí a na globu malou Victorii);
 367–375 n.l.; TRPS: Augusta Treverorum (Trevír); zdroj: Rheinland 192, 651.

Obr. 124: AR siliqua císaře Gratiana;
 avers: DN GRATIANVS P F AVG (císař v *paludamentu* a s perlovým diadémem);
 revers: PERPETVETAS (Fénix stojí na globu a kolem hlavy má *nimbus*);
 378–383 n.l.; TRPS: Augusta Treverorum (Trevír); zdroj: www.wildwinds.com.

Obr. 125: AE Maiorina císaře Theodosia I.
 avers: DN THEODOSIVS P F AVG (císař v plné zbroji, se štítem a kopím,
 v přilbici s perlovým diadémem);
 revers: GLORIA ROMANORVM (císař pluje na lodi, kterou řídí Victoria);
 379–395 n.l.; ANTI: Antiochia (Antakya); zdroj: Savoca OA91, 806.

Obr. 126: AE centenionalis císaře Gratiana;
 avers: DN GRATIANVS AVGG AVG (císař v *paludamentum* a s perlovým diadémem);
 revers: GLORIA NOVI SAECVLI (stojící císař drží labarum a opírá se o štít);
 367–375 n.l.; TCON: Arelate / Constantia (Arles); zdroj: RN E72, 1691.

4. PORTRÉTY JEDNOTLIVÝCH CÍSAŘŮ

4.1 Od Maximina „Thráka“ po Galliena

Sochařské portréty tohoto období jsou ještě velmi dobře zpracovány. Císaři na nich vystupují jako výrazné osobnosti s množstvím individuálních rysů a také určitým emočním vypětím. Jsou velmi realistické a jako by se v nich odrážely složité i protichůdné náboženské a filosofické směry doby.⁴³⁰ Mincovní portréty naproti tomu podtrhují vojenskost císařů a mají i přes množství detailů tendenci se zjednodušovat.

4.1.1 Gaius Iulius Verus Maximinus „Thrax“

První z vojenských císařů vládl v letech 235 až 238. Jeho portréty se vyznačují krátkým vojenským sestřihem, krátkým plnovousem, dosti vystupující bradou a výrazným nosem (*obr. 127, 129*). Na mincích je císař vždy s věncem na hlavě. Císař také razil mince pro svého syna a nástupce Maxima. Gaius Iulius Verus Maximus je vyobrazen jako bezvousý mladík s krátkým sestřihem bez věnce a s rysy připomínajícími jeho otce (*obr. 128*).

Obr. 127: AR denarius císaře Maximina „Thráka“; 236 n.l.; Řím; zdroj: vlastní fotografie.

Obr. 128: AR denarius Maxima; 236–238 n.l.; Řím; zdroj: RN E80, 1477.

⁴³⁰ VOŠČININOVÁ 1976, 16.

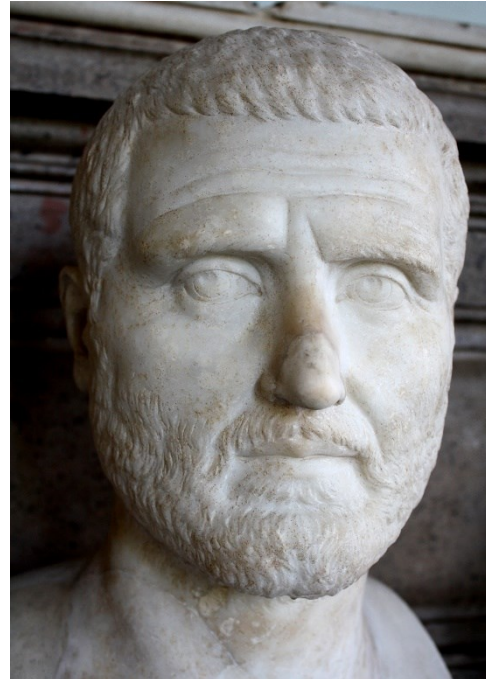
Obr. 129: mramorová busta císaře Maximiana „Thráka“;
235–238 n.l.; Kapitolské muzeum, Řím;
zdroj: KLEINER 2010, 265, Fig. 18-2.

4.1.2 Marcus Antonius Gordianus (I.) Sempronianus Romanus „Africanus“

Během velmi krátké Gordianovy vlády stačilo vzniknout jen omezené množství mincovních portrétů.⁴³¹ Císař je na nich zobrazen jako starší muž s krátkými vlasy, špičatou bradou a orlím nosem (*obr. 130*). Jeho sochařské portréty vznikaly ještě před proklamací císařem (*obr. 131*).

Obr. 130: AE sestertius císaře Gordiana I.; 238 n.l.; Řím; zdroj: Inasta 80, 263.

Obr. 131: Gordianus I.; mramorová busta; 220–230 n.l.; Kapitolské muzeum, Řím; zdroj: www.ancient.eu

4.1.3 Marcus Antonius Gordianus (II.) Sempronianus Romanus

Jako spolucísař svého otce Gordiana I. vládl stejně krátce. Jeho podobizna známá pouze z mincí nese portrét mladšího muže s výrazně vysokým čelem a mírným předkusem (*obr. 132, 133*).

Obr. 132: AR denarius císaře Gordiana II.; 238 n.l.; Řím; zdroj: LEU 4, 696.

Obr. 133: AR denarius císaře Gordiana II.; 238 n.l.; Řím; zdroj: RN XVII, 782.

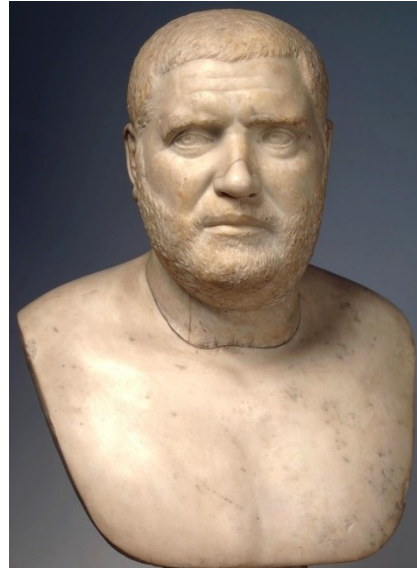
⁴³¹ Od 22.3.238 do 12.4.238.

4.1.4 Decimus Caelius Calvinus Balbinus

Vládl pouhé tři měsíce roku 238 společně s Pupienem Maximem. Na svých portrétech je zobrazován jako starší silnější muž s krátkými vlasy a krátkým plnovousem (*obr 134, 135*).

Obr. 134: AR antoninianus císaře Balbina; 238 n.l.; Řím; zdroj CNG E445, 477.

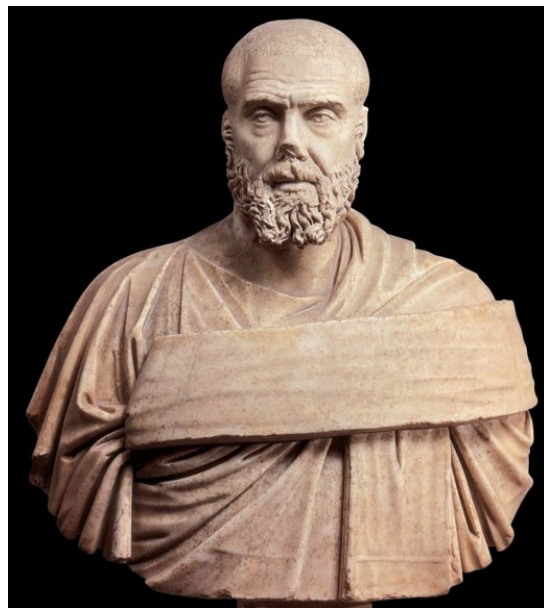
Obr. 135: Balbinus; mramorová busta; 230–240 n.l.; Ermitáž, Petrohrad; zdroj: ERM GR-3583.

4.1.5 Marcus Clodius Pupienus Maximus

Byl spoluvládce císaře Balbina. Na svých portrétech je oproti Balbinovi zobrazován jako dosti starý muž se štíhlejším obličejem a bohatším delším plnovousem, který je v této době již raritou (*obr. 136, 137*).

Obr. 136: AR antoninianus císaře Pupiena; 238 n.l.; Řím; zdroj: CNG 111, 774.

Obr. 137: Pupienus; mramorová busta; 230–240 n.l.; Vatikánská muzea, Řím; zdroj: KLEINER 2010, 265, Fig. 18-3.

4.1.6 Marcus Antonius Pius Gordianus (III.)

Vládl v letech 238 až 244. První tři měsíce byl pouze nástupce císařů Balbina a Pupiena s titulem Caesar. Po jejich zavraždění pretoriánskou gardou již vládl sám s titulem Augustus. V době svého zvolení mu bylo pouhých 13 let, a proto je na svých mincích zobrazován jako bezvousý mladík s nápadně kulatou hlavou, špičatým nosem a přečnívajícím horním rtem (*obr. 138, 139*). Jako Augustus má na hlavě vždy věnec nebo paprskovou korunu a jako Caesar je prostovlasý (*obr. 140*). Všechny jeho mincovní portréty jsou velmi zdařilé a císař je tak vždy dobře poznatelný, pouze v období svého krátkého nástupnictví je zobrazován ve stylu dřívějších Gordiánů, kdy jsou jeho individuální rysy potlačeny. Jeho mramorové portréty jsou také velmi dobře zpracované, ale občas vypadají trochu nerealisticky. Je to způsobeno disproporcí, která vznikla při nasazování jeho malé chlapecké hlavy na veliké mužské tělo (*obr. 141*).

Obr. 138: AR antoninianus císaře Gordiana III.; 240–243 n.l.; Řím; zdroj: vlastní fotografie.

Obr. 139: AE sestertius císaře Gordiana III.; 238–244 n.l.; Řím; zdroj: vlastní fotografie.

Obr. 140: AE sestertius císaře Gordiana III. s titulem Caesara; 238 n.l.; Řím; zdroj: Nomos 17, 718.

Obr. 141: Gordianus III; mramorová busta; císař je vyobrazen ve zbroji a vojenském plášti, jeho k nosu stažené obočí se snaží o tvrdost výrazu a doplňuje císařovu roli vojevůdce, chlapecká hlava ovšem příliš kontrastuje s mohutným tělem; asi 243 n.l.; Muzeum Louvre, Paříž; zdroj: KLEINER 2010, 266, Fig. 18-5.

4.1.7 Marcus Iulius Philippus „Arabs“

Vládl v letech 244 až 249. Na svých portrétech je zobrazován jako zralý muž s krátkými vlasy a vousy. Na svých mincích mívá zvýrazněné k nosu stažené obočí (*obr. 142, 143*). Na své jediné dochované bustě je císař zobrazen v tóze.⁴³² Na tomto velmi realistickém portrétu má krátké vlasy, krátké jakoby špatně oholené vousy, široká ústa, silný nos, hluboce vrtané zornice očí, a upřený pohled s přísným výrazem ve tváři naznačený jemnými vráskami na čele a k nosu staženým obočím (*obr. 146*).⁴³³ Císař také razil mince pro svého syna a nástupce Philippa. V letech 244 až 246 jsou s titulem Caesara a od roku 247 s titulem Augusta. Marcus Iulius Severus Philippus (II.) je na portrétech zobrazen jako bezvousý mladík s rysy svého otce (*obr. 144, 145*). Jako nástupce s titulem Caesara je prostovlasý a jako spoluvládce s titulem Augusta má na hlavě věnec.⁴³⁴

Obr. 142: AR antoninianus císaře Philippa „Araba“; 247 n.l.; Řím; zdroj: vlastní fotografie.

Obr. 143: AE sestertius císaře Philippa „Araba“; 246 n.l.; Řím; zdroj: Rauch 111, 751.

Obr. 144: AE sestertius Philippa (II.) s titulem Augusta; 247–249 n.l.; Řím; zdroj: vlastní fotografie.

Obr. 145: AR antoninianus Philippa (II.) s titulem Caesara; 244–246 n.l.; Řím; zdroj: vlastní fotografie.

⁴³² KLEINER 2010, 267.

⁴³³ VOČŠININOVÁ 1976, 90–91, 176–177.

⁴³⁴ Neplatí to v případě antoninianu, kdy má Philippus (II.) na hlavě vždy paprskovou korunu.

Obr. 146: Philippus „Arabs“; mramorová busta;
244–249 n.l.; Vatikánská muzea, Řím;
zdroj: KLEINER 2010, 267, Fig. 18-6.

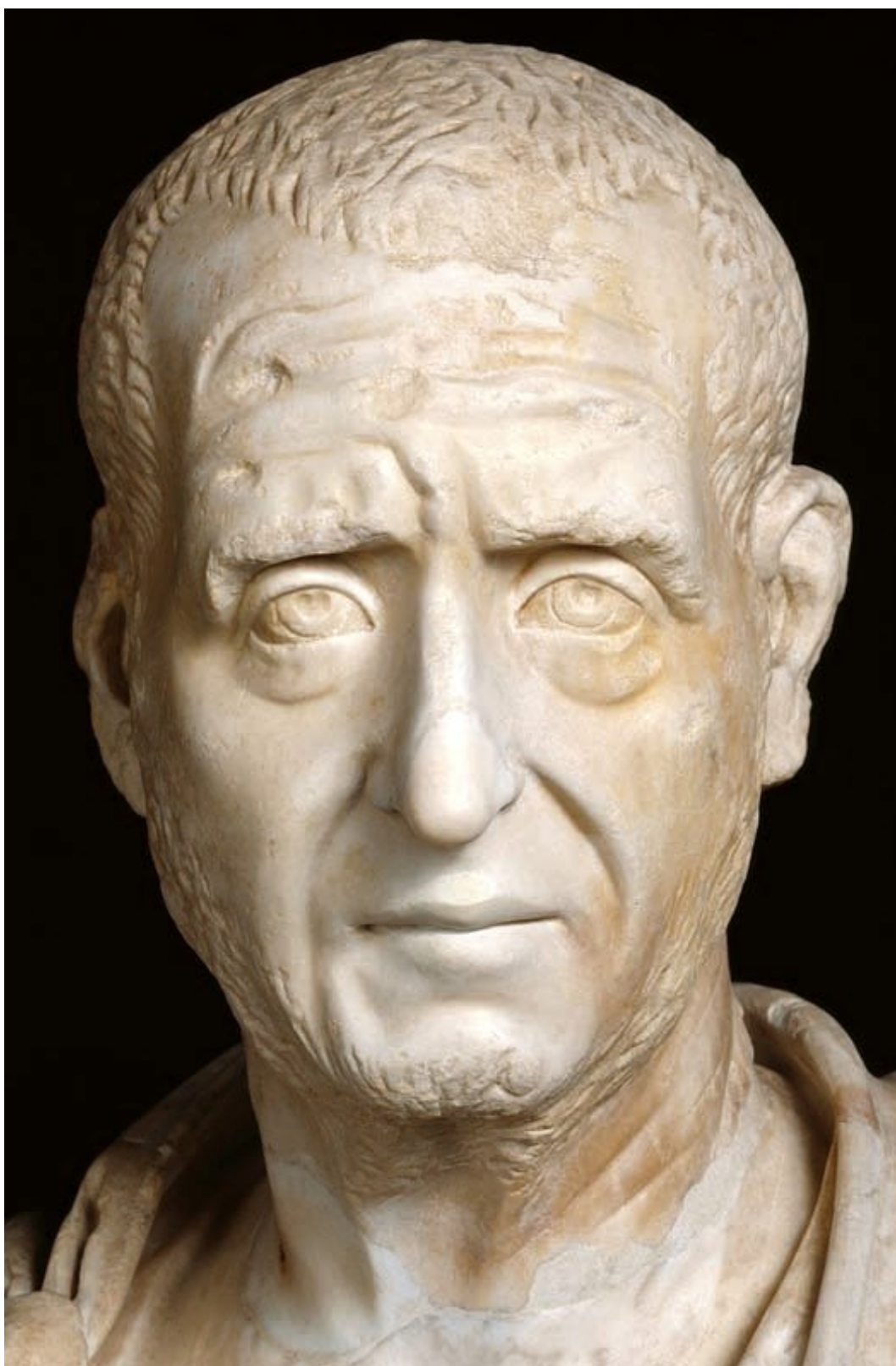
4.1.8 Gaius Messius Quintus Traianus Decius

Vládl v letech 249 až 251 a byl prvním císařem, který padl v boji proti cizímu nepříteli. Tuto událost a nepřiliš lichotivou dobu, ve které císař žil, dávají mnozí do souvislosti s výrazem tváře na jeho dochované bustě (*obr. 147*).⁴³⁵ Císař na ní budí dojem sklíčenosti. Je zde ale mnoho ukazatelů, které mluví proti tomu. Tento dojem vytvářejí pouze tři císaři jdoucí ihned po sobě – Philippus „Arabs“, Decius a Trebonianus Gallus. U Philippa není tento výraz tváře tak znatelný a u Treboniana Galla přechází spíše do obvyklé přísnosti. Během jejich panování také nedosáhla krize ještě takových rozměrů. Ta nastupuje v plné síle až za Treboniana Galla, kdy se říše vzpamatovávala z Deciovy porážky, útočily nové armády barbarů, a zemi zachvátil mor. Přesto u něj zasmušilost výrazu tváře mizí a za císaře Galliena, kdy se dokonce říše rozpadá na tři části, vznikají jedny z nejlepších portrétů 3. století. Nejlepším vysvětlením je nešťastná kombinace Deciových osobních rysů s atributy vojenského císaře. Decius je zobrazován velmi realisticky jako dosti starý muž s propadlými tvářemi, váčky pod očima, vrásčitým krkem a čelem, krátkými vlasy a vousy, a s výrazným obočím. Proto spojením staré vyhublé tváře plné hlubokých vrásek a snahy o vtisknutí této tváři tvrdý vojenský ráz, společně s nedotažením obočí až k nosu, vznikl takovýto smutný pohled.⁴³⁶ Na Deciových velkých bronzových mincích je císař zobrazen s množstvím detailů, které odpovídají jeho mramorové bustě, ale s tím rozdílem, že se na nich císař lehce usmívá (*obr. 148*). Naproti tomu některé menší Deciovy mince začínají být na detaily chudší a začínají mít sklon ke schematismu. Císař je na nich ale stále poznatelný, a je vyobrazen jako zralý muž s krátkými vlasy, lehce naznačeným plnovousem, propadlými tvářemi a vrásčitým čelem (*obr. 149*).

Decius razil mince i pro své dva syny – staršího Herennia Etrusca a mladšího Hostiliana. Quintus Herennius Etruscus Messius Decius je na nich zobrazován jako bezvousý mladík s rysy svého otce (*obr. 150*). Gaius Valens Hostilianus Messius Quintus je na nich vyobrazen jako bezvousý mladík s výraznější bradou a větším zdviženým nosem (*obr. 151*). Oba mají také oproti svému otci zdatně menší hlavu.

⁴³⁵ STRONG 1976, 253; KLEINER 1992, 369; KLEINER 2010, 267.

⁴³⁶ KEŠNER 2019, 81.

Obr. 147: Traianus Decius; mramorová busta; 249–251 n.l.; Kapitolské muzeum, Řím; zdroj: KLEINER 2010, 267, Fig. 18-7.

Obr. 148: AE 2-sestertius císaře Traiana Decia s množstvím detailů a lehkým úsměvem; 249–251 n.l.; Řím; zdroj: Hirsch 364, 1413.

Obr. 149: AR antoninianus císaře Traiana Decia; 249–250 n.l.; Řím; zdroj: RN E80, 1511.

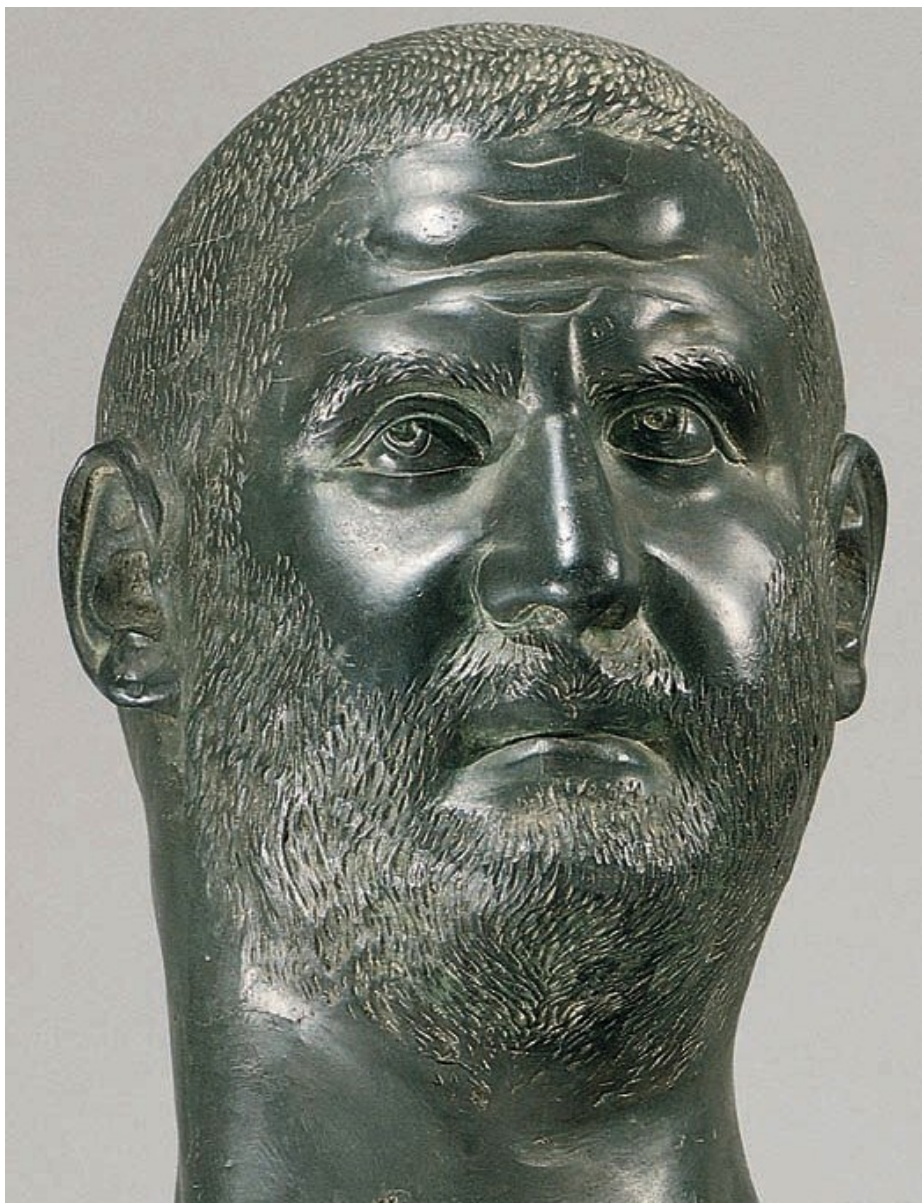
Obr. 150: AR antoninianus Herennia Etrusca; 250 n.l.; Řím; zdroj: Felzmann E29, 10102.

Obr. 151: AR antoninianus Hostiliana; 250–251 n.l.; Řím; zdroj: LEU W8, 1341.

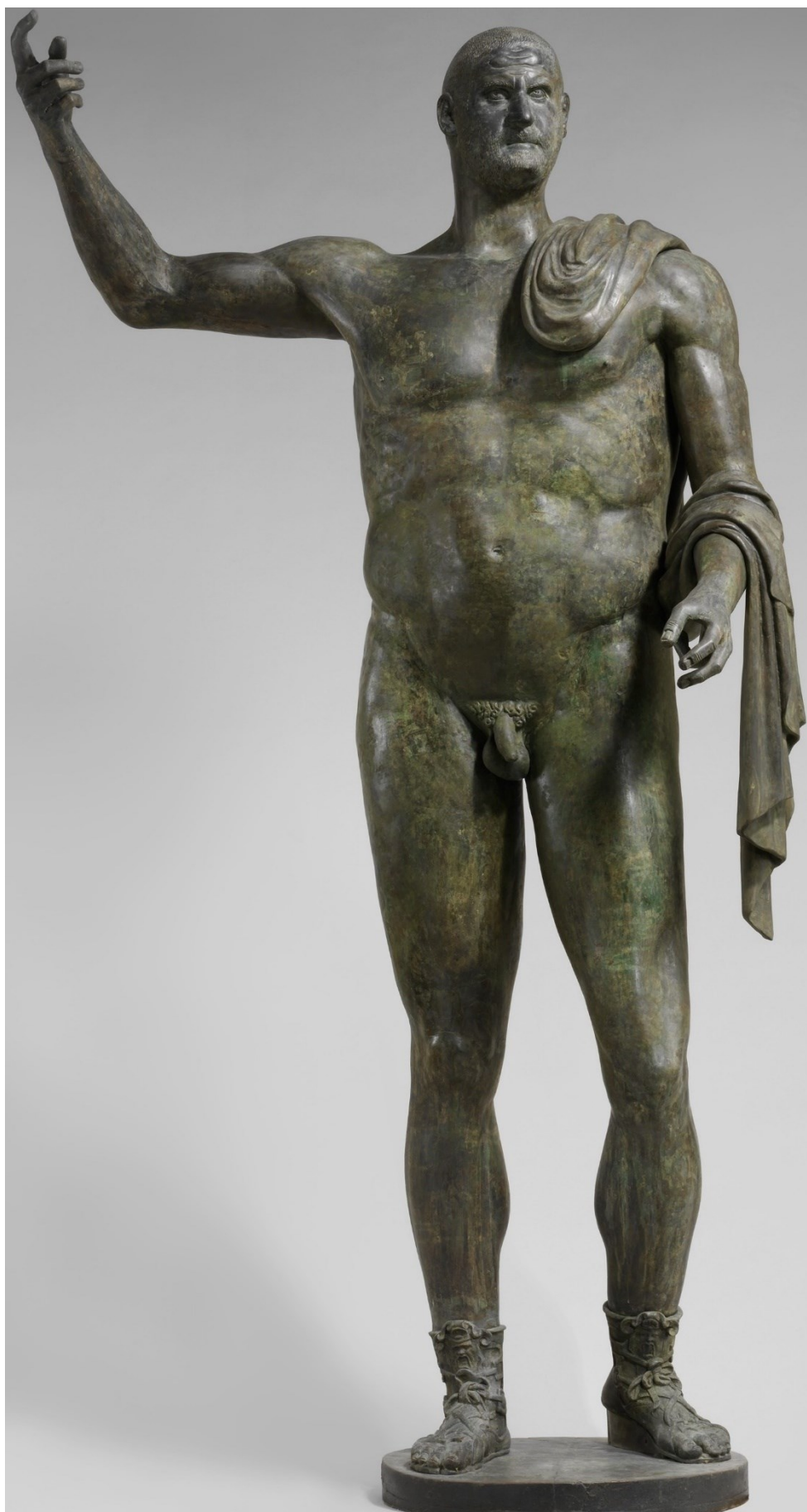
4.1.9 Gaius Vibius Trebonianus Gallus

Vládl v letech 251 až 253. Jeho portréty se vyznačují nápadnou tvrdostí výrazu. Je to dobře patrné na jeho bronzové soše představující císaře v heroické nahotě (*obr. 152, 153*). Celá socha působí nepřírozeně, neboť je u ní velikostní rozdíl mezi císařovou hlavou a robustním tělem těžkého atleta.⁴³⁷ Mincovní portréty jsou nápadně přísnějším výrazem tváře, krátkými vlasy, plnovousem a někdy výrazným špičatým nosem (*obr. 154*). Císař razil i pro svého syna Volusiana. Claudius Vibius Afinus Gallus Vendumnianus Volusianus je na některých mincích od svého otce již téměř k nerozeznání (*obr. 155*). Vypadá jen o trochu mladší a má méně vousů.

Obr. 152: Trebonianus Gallus, bronzová socha v lehce nadživotní velikosti – detail hlavy; 251–253 n.l.; Metropolitní muzeum, New York; zdroj: KLEINER 2010, 269, Fig. 18-9.

⁴³⁷ ZANKER 2016, 94.

Obr. 153: Trebonianus Gallus, bronzová socha v lehce nadživotní velikosti;
251–253 n.l.; Metropolitní muzeum, New York; zdroj: MET 05.30.

Obr. 154: AR antoninianus
císaře Treboniana Galla;
251–253 n.l.; Řím;
zdroj: RN E80, 1532.

Obr. 155: AR antoninianus
císaře Volusiana;
251–253 n.l.; Řím;
zdroj: Aurea E27, 217.

4.1.10 Marcus Iulius Aemilius Aemilianus

Vládl pouhé tři měsíce v roce 253. Na svých mincích je zobrazován jako starší muž s krátkými vlasy i vousy a bez výraznějších charakteristických znaků (*obr. 156*). Jeho sochařské portréty nejsou známy.

Obr. 156: AR antoninianus
císaře Aemiliana;
253 n.l.; Řím;
zdroj: vlastní fotografie.

4.1.11 Gaius Publius Licinius Valerianus

Vládl v letech 253 až 260. Jeho vyobrazení již postrádají větší množství detailů a stávají se spíše typem vojenského císaře s pár individuálními rysy. Na svých mincovních portrétech je zobrazován jako starší muž s kulatou hlavou, krátkým vojenským sestřihem a krátkým plnovousem (*obr. 157*). Na některých mincích se objevuje podstatně silnější a bez vousů (*obr. 158*). Jeho dochovaný sochařský portrét je také bezvousý (*obr. 159*).

Obr. 157: AR antoninianus císaře Valeriana; 254–255 n.l.; Řím; zdroj: vlastní fotografie.

Obr. 158: AE sestertius císaře Valeriana; 253–260 n.l.; Řím; zdroj: Gärtner 49, 2034.

Obr. 159: Císař Valerianus; mramorová hlava; 253–260 n.l.;
NY Carlsberg Glyptotek IN 3387, Kodaň; zdroj: <http://ancientrome.ru>.

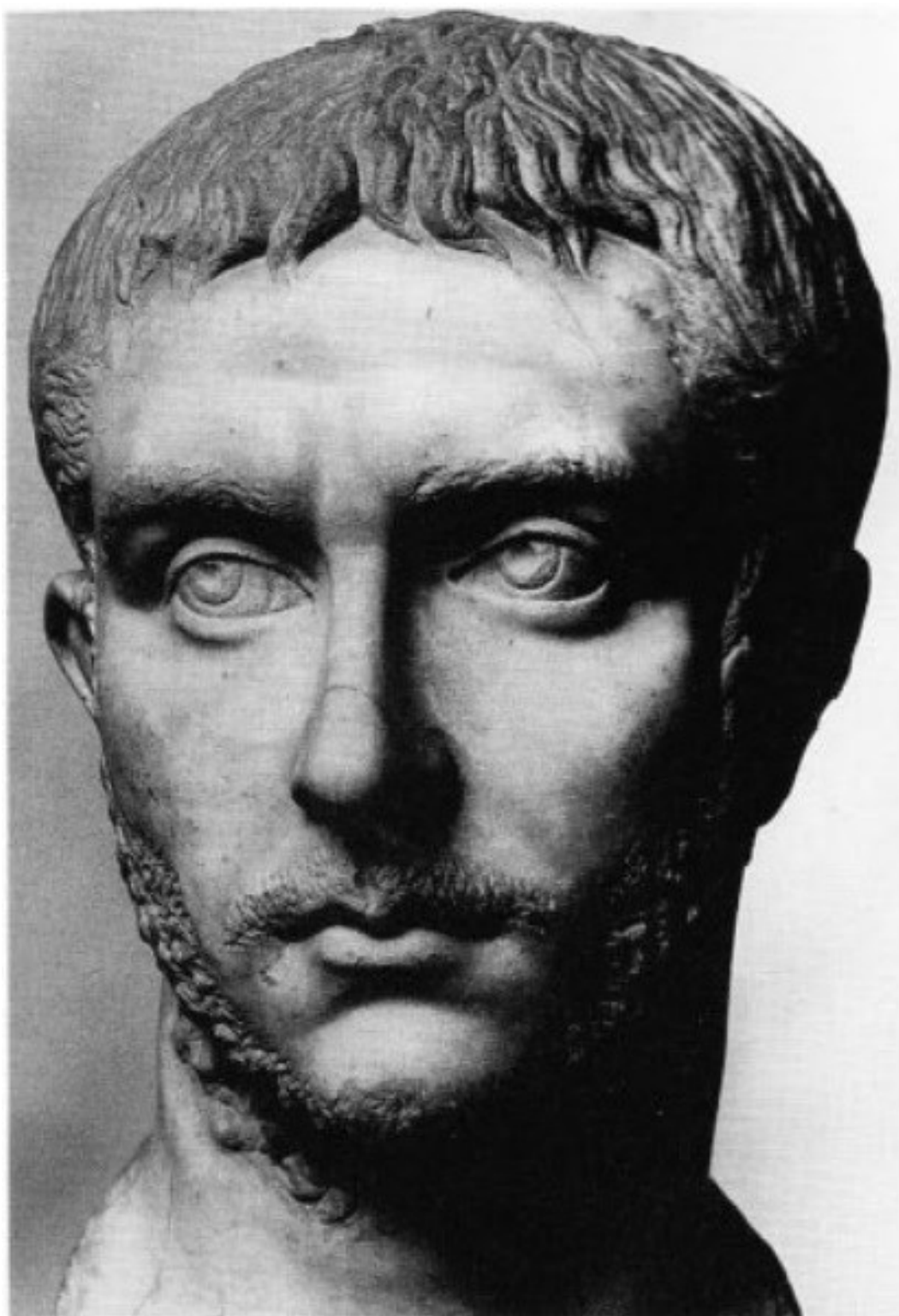
4.1.12 Publius Licinius Egnatius Gallienus

Vládl v letech 253 až 268. Od roku 253 do roku 260 společně s otcem Valerianem a poté samostatně. Již od počátku byl plnoprávným spoluvládce s titulem Augusta. Císař Gallienus tvoří mezi vojenskými císaři výjimku. Jako intelektuálně založený panovník a obdivovatel řecké kultury se na svých portrétech navrácí ke klasicizujícímu stylu a odpoutává se od římského realismu svých předchůdců. Tento návrat je nazýván Gallienovou renesancí.⁴³⁸ Obzvláště patrné je to na jeho sochařských portrétech. Ty se dají rozdělit do tří skupin.⁴³⁹ V první skupině, která vznikla ještě v období spoluvlády s otcem, je Gallienus podobný Gordianovi III. Je zobrazen jako mladý muž se srdčitými rty, rovně česaným knírem a kudrnatým vousem jdoucím až na krk. Typ účesu navazuje na císaře Augusta (*obr. 160*). Ve druhé skupině je portrét z počátku jeho samostatné vlády. Ten navazuje na antoninovskou tradici a stylem účesu na Alexandra III. Makedonského. Individuální rysy jako srdčité rty a styl vousů zůstávají. Je zde i nápadný horní ret, který jde mírně přes spodní (*obr. 161*). Do této druhé skupiny spadá i většina mincovních portrétů. Ve třetí skupině dochází k největší idealizaci panovníka, který svým vzhledem připomíná císaře Hadriána (*obr. 162*). Třetí skupina spadá do konce jeho vlády. Gallienovy mincovní portréty jsou již dosti schematické a dají se rozdělit do dvou skupin. První skupina navazuje na jeho otce císaře Valeriana, co do vzhledu portrétu i kvality mincí. Císař je na nich zobrazen jako mladší muž s přísným výrazem ve tváři, krátkými vlasy a krátkým kudrnatým plnovousem (*obr. 163*). Druhá skupina, která zřejmě vznikla v průběhu Gallienovy mincovní reformy, císařův portrét ještě více zjednodušuje, ale více zdůrazňuje jeho individuální rysy. Císař je na nich zobrazen jako mladý muž s rovným obličejem, krátkým rovným nosem, o něco delšími vlnitými vlasy a krátkým kudrnatým plnovousem jdoucím až na krk (*obr. 164*). Na dobře dochovaných mincích lze pozorovat i jeho mírně nadsazený horní ret. Tato druhá skupina mincovních portrétů se stala vzorem pro další vojenské císaře a končí až s nástupem císaře Diocletiana. Zajímavým a těžko interpretovatelným typem mince této druhé skupiny je zlatý *aureus*, kde je císař zobrazen s věncem z obilných klasů a s opisem v ženském rodě (*obr. 165*).⁴⁴⁰

⁴³⁸ STRONG 1976, 253; HANNSTAD 1988, 293; KITZINGER 1995, 18; PRUSAC 2010, 52.

⁴³⁹ KLEINER 1992, 373–375.

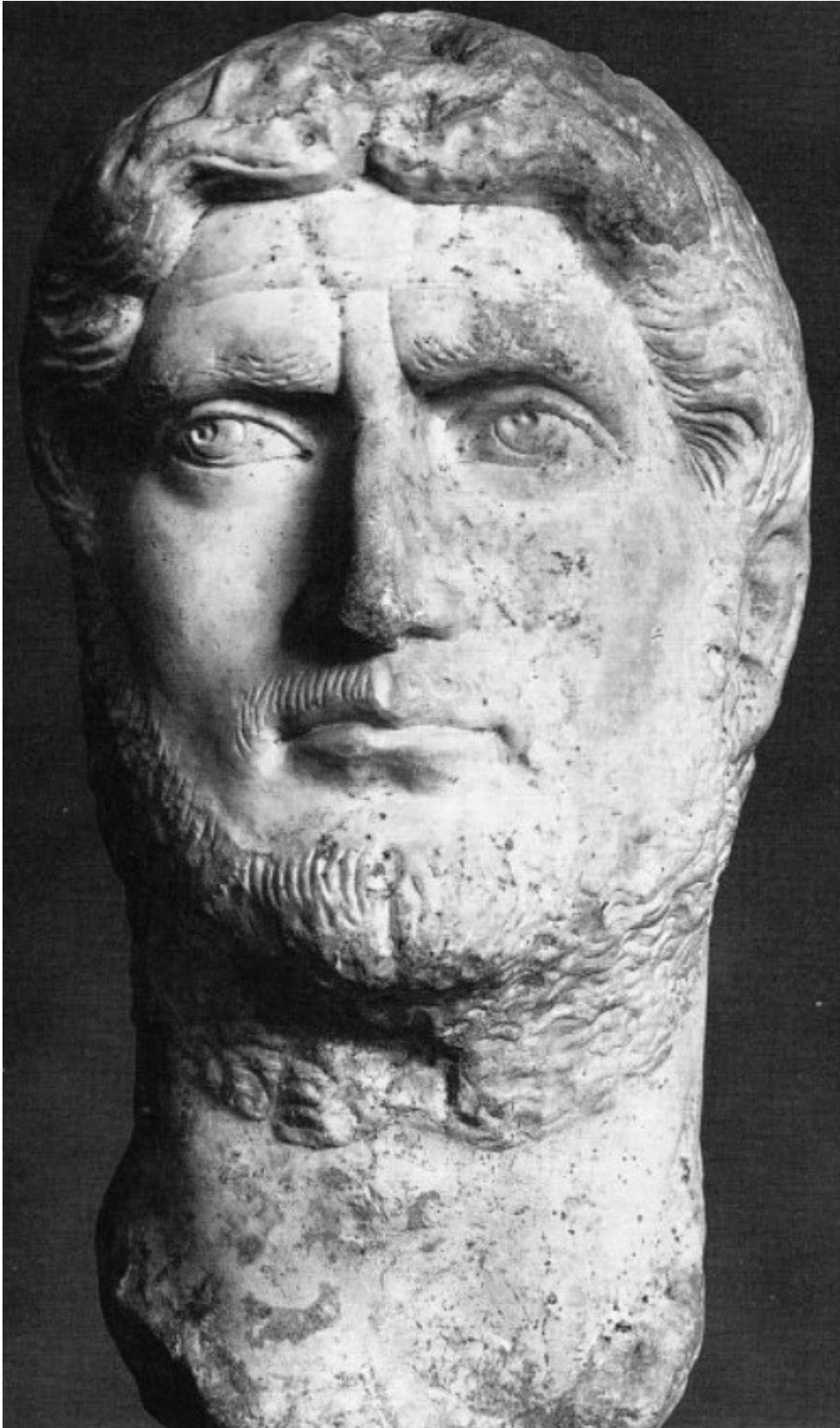
⁴⁴⁰ Možné spojení s kultem bohyně *Ceres* = římská bohyně úrody (NEŠKUDLA 2004, 44–46).

Obr. 160: Gallienus; mramorová busta, typ 1;
253 n.l.; Staatliche Museen zu Berlin, Berlín;
zdroj: KLEINER 1992, 374, Fig. 338.

Obr. 161: Gallienus; mramorová busta, typ 2; 260–265 n.l.; Museo Nazionale delle Terme, Řím;
zdroj: KLEINER 1992, 374, Fig. 339.

Obr. 162: Gallienus; hlava z kolosální sochy, typ 3; 267 n.l.; NY Carlsberg Glyptotek, Kodaň;
zdroj: KLEINER 1992, 374, Fig. 340.

Císař Gallienus razil mince i pro své dva syny – staršího Valeriana (II.) a mladšího Salonina. Oba jsou na svých portrétech zobrazováni jako mladí chlapi bez výraznějších individuálních rysů (*obr. 166, 167*).

Obr. 163: AR antoninianus císaře Galliena; 255–256 n.l.; Samosata (Samsat); zdroj: vlastní fotografie.

Obr. 164: AE antoninianus císaře Galliena; 260–268 n.l.; Řím; zdroj: vlastní fotografie.

Obr. 165: AV aureus císaře Galliena;
 avers: GALLIENAE AVGVSTAE (nápis je v dativu singuláru ženského rodu, císař je zobrazen se všemi svými charakteristickými rysy a na hlavě má věnec z obilných klasů);
 revers: VBIQVE PAX (všudypřítomný mír, Victoria jede na dvojspřeží);
 interpretace: Gallienus se ve spojení s kultem bohyně Ceres schválně nechal titulovat v ženském rodě a zobrazit s obilným věncem na hlavě jako jeho připodobnění bohyni přinášející úrodu a hojnost. Další, ale méně pravděpodobnou verzí je, že minci nechal razit jako posměšnou nějaký z uzurpátorů. Pravdou je, že antické prameny se zmiňují o jeho údajné zženštilosti (např. Julianus, 24). 266–267 n.l.; Řím; zdroj: RN XVIII, 1211.

Obr. 166: AR antoninianus Valeriana II.; 258 n.l.; Colonia Agrippina (Kolín nad Rýnem); zdroj: vlastní fotografie.

Obr. 167: AR antoninianus Salonina; 258–260 n.l.; Colonia Agrippina (Kolín nad Rýnem); zdroj: vlastní fotografie.

4.2 Odtržená území a významní uzurpátoři 3. století

Portréty uzurpátorů téměř vždy kopírují styl legitimních císařů. Jednak je to dáno spontánností jejich proklamace a většinou také krátkou dobou jejich vlády. Výjimkou 3. století jsou císaři Galsko-římského císařství. Jejich mincovní portréty jsou zpracovány o něco lépe než u jejich oficiálních kolegů a odlišují se delšími vlnitými vlasy a dlouhým plnovousem.

4.2.1 Marcus Cassianius Latinus Postumus

Vládl odtrženému Galsko-římskému císařství v letech 260 až 268. Způsobem, jakým se nechával zobrazovat, připomínal spíše dobu posledních Antoninů než vládu vojenských císařů. Oproti antoninovské době je však jeho portrét velmi zjednodušen (*obr. 168, 169*). Císař má na mincích podobu staršího muže s vlnitými vlasy, dlouhým plnovousem a špičatým zvednutým nosem. Jeho způsob portrétování poté využívají i další císaři Galsko-římského císařství.

Obr. 168: AR antoninianus
císaře Postuma; 260–265 n.l.;
Lugdunum (Lyon);
zdroj: vlastní fotografie.

Obr. 169: AE 2-sestertius
císaře Postuma; 260–269 n.l.;
Lugdunum (Lyon);
zdroj: RN E80, 1574.

4.2.2 Ulpius Cornelius Laelianus

Vládl v Galsko-římském císařství jen několik měsíců na přelomu let 268 a 269. Jeho mincovní portrét je oproti Postumovu výrazně stylizovanější a hůře provedený, což se projevuje obzvláště na zobrazení plnovousu. Na svých mincích vypadá i o něco mladší než jeho předchůdce (*obr. 170*).

Obr. 170: AE antoninianus císaře Laeliana; 269 n.l.; Colonia Agrippina (Kolín nad Rýnem); zdroj: RN E61, 916.

4.2.3 Marcus Aurelius Marius

Vládl velice krátce někdy v průběhu roku 269. Jako jediný z Galsko-římských císařů má portrét více podobný legitimním vojenským císařům. Císař má krátký vojenský sestřih, krátký kudrnatý plnovous a malý bambulovitý nos (*obr. 171*).

Obr. 171: AE antoninianus císaře Maria; 269 n.l.; Colonia Agrippina (Kolín nad Rýnem); zdroj: vlastní fotografie.

4.2.4 Marcus Piavonius Victorinus

Vládl Galsko-římskému císařství v letech 269 až 270. Jeho portréty ukazují muže středního věku s mohutným orlím nosem a typickým plnovousem (*obr. 172*).

Obr. 172: AE antoninianus císaře Victorina; 269–270 n.l.; Colonia Agrippina (Kolín nad Rýnem); zdroj: vlastní fotografie.

4.2.5 Gaius Pius Esuvius Tetricus

Poslední z Galsko-římských císařů vládl v letech 270 až 274. Tetricovy portréty se odlišují pouze malým rovnýmnosem (*obr. 173*). Císař také razil pro svého syna a nástupce Tetrica (II.). Ten je na mincích vyobrazen jako malý hoch (*obr. 174*).

Obr. 173: AE antoninianus císaře Tetrica;
270–274; Vienna (Vienne);
zdroj: vlastní fotografie.

Obr. 174: AE antoninianus Tetrica II.;
270–274; Vienna (Vienne);
zdroj: vlastní fotografie.

4.2.6 Titus Fulvius Iunius Macrianus

Vládl společně s bratrem Quietem na přelomu let 260 a 261 ve východních provinciích říše. Jeho mincovní obraz je nápadný zmenšenou a velmi úzkou hlavou (*obr. 175*).

Obr. 175: AE antoninianus císaře Macriana;
260–261 n.l.; Samosata (Samsat);
zdroj: CNG E442, 553.

4.2.7 Titus Fulvius Iunius Quietus

Vládl společně s bratrem Macrianem na východě říše. U moci se udržel jen o několik měsíců déle, než byl také poražen. Jeho mincovní obraz je prakticky shodný s bratrovým, jen hlava je o něco širší (*obr. 176*).

Obr. 176: AE antoninianus císaře Quieta;
260–261 n.l.; Antiochia (Antakya);
zdroj: vlastní fotografie.

4.2.8 Lucius Iulius Aurelius Septimius Vabalathus Athenodorus

Byl vládcem Palmýry v letech 267 až 272, i když fakticky za něj vládla jeho matka Zenobia. S jeho mincovním portrétem se objevují pouze měděné antonininany, kde je zobrazen společně s aktuálně vládnoucím císařem Aurelianem. Aurelianus je na aversu s paprskovou korunu a Vabalathus na reversu s věncem (*obr. 177*). Portréty jsou natolik stylizované, že na nich nelze spatřovat žádné individuální rysy.

Obr. 177: AE antoninianus Vabalatha (na rubové straně s věncem na hlavě);
271–272 n.l.; Antiochia (Antakya);
zdroj: RN E80, 1596.

4.2.9 Marcus Aurelius Carausius

Byl vzdorocísařem v Británii v letech 286 až 293. Jeho mincovní portrét zobrazuje muže středního věku s velikou kulatou hlavou a kratším plnovousem (*obr. 178*).

Obr. 178: AE antoninianus císaře Carausia;
286–287 n.l.; Londinium (Londýn);
zdroj: vlastní fotografie.

4.2.10 Allectus

Byl nástupcem vzdorocísaře Carausia v letech 293 až 296. Na svých mincích je zobrazen jako mladší muž s úzkou hlavou a krátkým plnovousem (*obr. 179*).

Obr. 179: redukovaný AE antoninianus císaře
Allecta; 293–296 n.l.; Camulodunum/Claesentum
(Colchester/Bitterne); zdroj: vlastní fotografie.

4.3 Od Claudia „Gothica“ po Carina

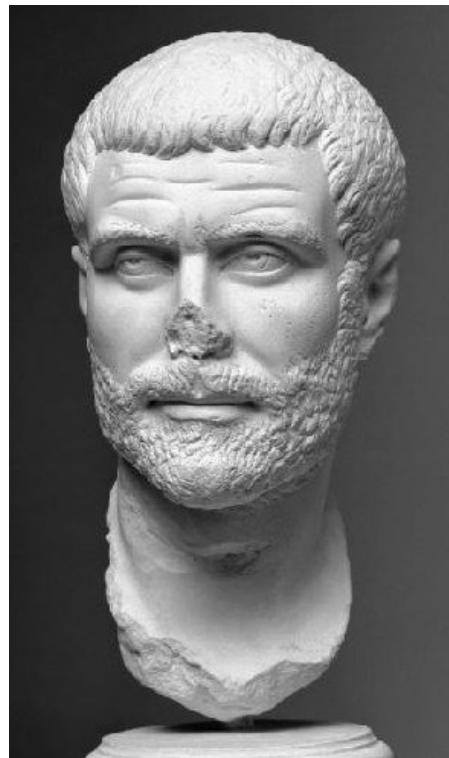
Z tohoto období se již dochovalo malé množství sochařských portrétů. Začíná se u nich projevovat odklon od zobrazování individuálních rysů a převažovat snaha o stylizaci. Ta se nejvíce projevuje na portrétu císaře Proba. Také způsob zpracování již neodpovídá kvalitě předchozího období. Mincovní portréty pokračují v trendu, který nastavil císař Gallienus. Jsou již velice stylizované, ale ponechávají si některé charakteristické znaky portrétovaného. Vojenskost císařů je čím dál tím více propagována a císaři se tak na svých mincích již objevují i v plné zbroji.

4.3.1 Marcus Aurelius Valerius Claudius „Gothicus“

Vládl v letech 268 až 270. Jeho portréty jsou již značně stylizované. Na mincovním portrétu je však císař dobře rozeznatelný díky typickým znakům. Císař má poměrně hranatou hlavu, což je zdůrazněno ostře profilovanou spodní čelistí, špičatou bradou a špičatým nosem (*obr. 180*). Na jeho sochařských portrétech jsou však tyto znaky zjemněny (*obr. 181*).⁴⁴¹ Claudius je na mincích vždy zobrazován jako zralý muž s krátkým vojenským účesem, krátkým plnovousem a dobře modelovaným krkem s výrazným ohryzkem.

Obr. 180: AE antoninianus císaře Claudia „Gothica“; 268–270 n.l.; Řím; zdroj: vlastní fotografie.

Obr. 181: Claudius „Gothicus“; mramorová busta; 268–270 n.l.; Worcester Art Museum, Worcester; zdroj: viamus.uni-goettingen.de

⁴⁴¹ KLEINER 1992, 375.

4.3.2 Marcus Aurelis Claudius Quintillus

Bratr císaře Cladia „Gothica“ vládl krátce po jeho smrti v roce 270. Na svých portrétech je velmi podobný bratrovi jen má místo vlnitých vlasů kudrnaté (*obr. 182*).

Obr. 182: AE antoninianus císaře Quintilla; 270 n.l.; Řím; zdroj: CNG E477, 598.

4.3.3 Lucius Domitius Aurelianus

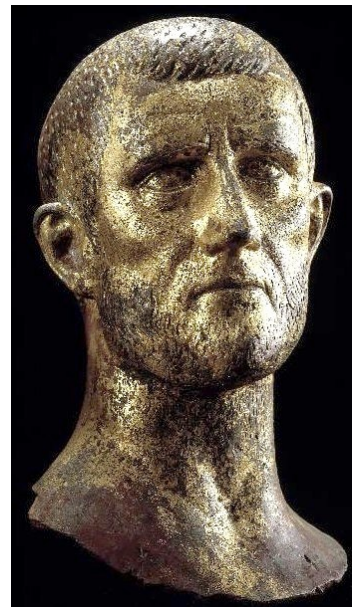
Vládl v letech 270 až 275. Jeho portréty pokračují v postupné stylizaci. Jeho mincovní portrét z počátku navazuje na Cladia „Gothica“, zřejmě v důsledku použití jeho razidel (*obr. 183*). Po většinu vlády Aureliana je však císařův portrét zcela odlišný. Veškeré individuální rysy mizí a jsou nahrazeny pouze určitými charakteristickými znaky. Císař je zobrazován jako muž středního věku s dlouhým krkem a menší kulatou hlavou (*obr. 184*). Tomuto způsobu zobrazení odpovídá i bronzová busta, která je císaři Aureliani někteřími připisována (*obr. 185*).⁴⁴²

Obr. 183: AE antoninianus císaře Aureliana; 270–272 n.l.; Siscia (Sisak); zdroj: vlastní fotografie.

Obr. 184: AE antoninianus císaře Aureliana; 274–275 n.l.; Serdica (Sofia); zdroj: vlastní fotografie.

Obr. 185: Aurelianus (?); bronzová busta; 270–275 n.l.; Museo di Santa Giulia, Brescia; zdroj: www.ilgiornaledellarte.com

⁴⁴² KLEINER 1992, 375.

4.3.4 Marcus Claudius Tacitus

Vládl v letech 275 až 276. Jeho portréty jsou typické svou úpravou vousů. Císař postrádá knír pod nosem a zbylé vousy mu jdou v uhlazených pramenech až na krk (*obr. 186*). Na mincovním portrétu toto ještě doplňuje kulatý tvar hlavy s plnějšími tvářemi (*obr. 187*).

Obr. 187: AE antoninianus císaře Tacita, 275–276 n.l.; Cyzicus (dnes zaniklé); zdroj: vlastní fotografie.

Obr. 186: Tacitus; mramorová busta; 275–276 n.l.; Museum Louvre, Paříž; zdroj: SCARRE 1995a, 188.

4.3.5 Marcus Annianus Florianus

Nevlastní bratr císaře Tacita vládl krátce po jeho smrti v roce 276. Na svých mincích je zobrazen jako mladší muž s krátkým kudrnatým plnovousem (*obr. 188*).

Obr. 188: AE antoninianus císaře Floriana; 276 n.l.; Řím; zdroj: vlastní fotografie.

4.3.6 Marcus Aurelius Equitius Probus

Vládl v letech 276 až 282. Probus je prototypem vojenského císaře. Jeho vojenská se projevuje především v mincovním portrétu, ve kterém navazuje na císaře Aureliana.⁴⁴³ Jeho stylizovaný mincovní portrét ukazuje energického muže s dlouhým krkem, nápadně malou úzkou hlavou, krátkým sestřihem a krátkým plnovousem. Oproti ostatním vojenským císařům jeho podobizna na mincích hledí vlevo i vpravo.⁴⁴⁴ Za císaře Proba dochází také ke zvýšení kultu císařské osobnosti. Na mincích se to projevuje velkým množstvím portrétních typů. Císař je jako voják zobrazován ve vojenském plášti, ve zbroji, nebo v plné zbroji s kopím, štítem a přilbicí (*obr. 189*). Jeho císařský majestát je vyobrazen pomocí honosného oděvu a žezla (*obr. 190*). Celé to doplňují dedikační nápisy DEO ET DOMINO PROBO AVG⁴⁴⁵, který se v takovéto podobě objevuje vůbec poprvé, a stane se vzorem císaři Diocletianovi (*obr. 191*). Také je propagována císařova neporazitelnost (PROBVS INVICTVS AVG, *obr. 192*) a jeho *virtus*⁴⁴⁶ (VIRTVS PROBI AVG). Ke změně dochází i u sochařských portrétů. Jeho nejlépe dochovaná busta je zhotovena velmi schematicky a až s geometrickými prvky. Císař na ní má dosti hranatou hlavu s rovným krátkým vojenským sestřihem, rovným a k nosu staženým obočím, rovným nosem, rovnými staženými rty a velkýma upřeně hledícíma očima (*obr. 193*). Celý tento vzhled předznamenává styl vlastní pozdějším tetrarchům.⁴⁴⁷ Jediným detailem je pak pouze lepší modelace císařových vousů.

Obr. 189: AE antoninianus císaře Proba; avers: IMP C M AVR PROBVS P F AVG (císař hledí vlevo, je v plné zbroji se štítem, kopím a přilbicí); revers: VIRTVS PROBI AVG (císařova statečnost demonstrována výjevem z bitvy, kde císař na koni probodává kopím nepřítele); 278–282 n.l.; Serdica (Sofia); zdroj: vlastní fotografie.

⁴⁴³ KLEINER 1992, 376.

⁴⁴⁴ Většina císařů hledí pouze vpravo (PETRÁŇ-FRIDRICHOVSKÝ 2008, 243). Pohled doleva byl běžnější v počátcích principátu za julsko-claudijské a flavijovské dynastie.

⁴⁴⁵ *Deo et domino Probo Augusto* = (našemu) bohu a pánu, císaři Probovi.

⁴⁴⁶ *Virtus* = statečnost, ctnost, moc, síla (MACCORMACK 1981, 170–172; NEŠKUDLA 2004, 209).

⁴⁴⁷ KLEINER 1992, 376; KLEINER 2010, 269.

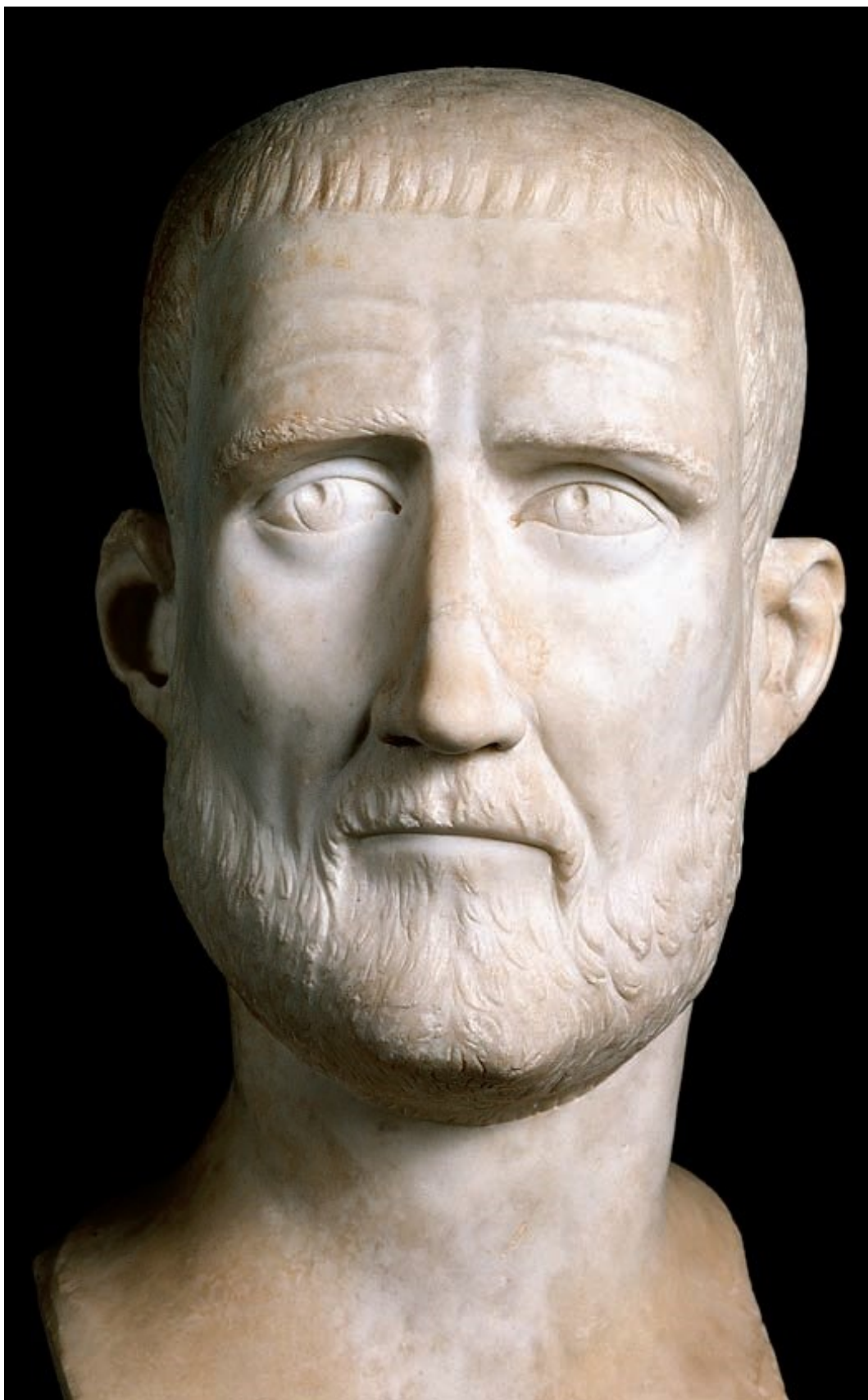
Obr. 190: AE antoninianus císaře Proba;
avers: IMP C PROBVS AVG (císař
v honosném císařském oděvu
se žezlem v ruce); 276–282 n.l.;
Ticinum (Pavia); zdroj: RN E61, 928.

Obr. 191: AE antoninianus císaře Proba;
avers: IMP DEO ET DOMINO PROBO AVG
(císař ve vojenském plášti hledí vpravo);
276–282 n.l.; Serdica (Sofia);
zdroj: Savoca OA31, 553.

Obr. 192: bronzový medailon císaře Proba; avers: IMP PROBVS INVICTVS AVG (císař ve zbroji
a vojenském plášti drží štít a kopí, za ním stojí bůh Sol s paprskovou korunou);
revers: IMP PROBVS COS II (dva vojáci vedou kvadrigu, na které jede císař společně
s bohyní Victorií); 278 n.l.; Siscia (Sisak); zdroj: www.wildwinds.com.

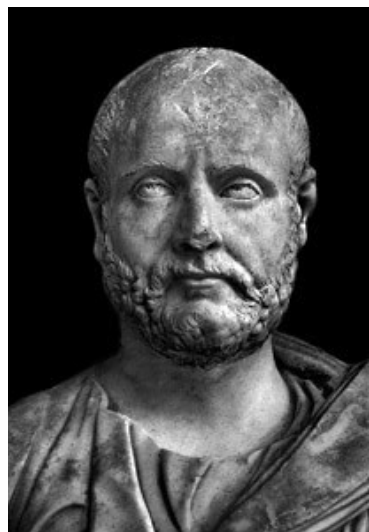
Obr. 193: Probus; mramorová busta; 276–282 n.l.; Kapitolské muzeum, Řím;
zdroj: KLEINER 2010, 269, Fig. 18-10.

4.3.7 Marcus Aurelius Carus

Vládl v letech 282 až 283. Císařovy mincovní portréty jsou již natolik stylizované, že jsou při horší zachovalosti těžko rozpoznatelné. Na dobře zachovaných mincích je však císař dobře poznatelný díky svému vysokému čelu. Císař je zobrazován jako starší muž s menší hlavou, krátkým vojenským sestřihem, drobným plnovousem a již zmiňovaným vysokým čelem (*obr. 194*). Existuje i několik mramorových hlav, které jsou jako císař Carus identifikovány (*obr. 195*). Jejich určení je však nejisté.⁴⁴⁸

Obr. 194:
AE antoninianus
císaře Cara;
282–283 n.l.;
Ticinum (Pavia); zdroj:
Savoca OA32, 570.

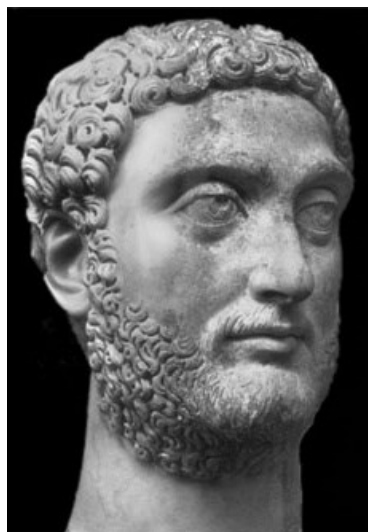
Obr. 195: Carus (?); Ostia Antica Museum;
zdroj: www.rome101.com.

4.3.8 Marcus Aurelius Numerius Numerianus

Mladší syn císaře Cara vládl v letech 282 až 284. Na svých mincích je zobrazován jako mladší muž bez výraznějších charakteristických znaků. Některé mincovní portréty se však vyznačují bohatším účesem (*obr. 196*). Jako Numerianus je také identifikována jedna mramorová busta (*obr. 197*). Má však kudrnaté vlasy a vousy připomínající spíše jeho bratra Carina.

Obr. 196: AE antoninianus císaře
Numeriana; 283 n.l.; Ticinum (Pavia);
zdroj: RN E61, 941.

Obr. 197: Numerianus (?); Museum of Fine
Arts, Boston; zdroj: www.rome101.com.

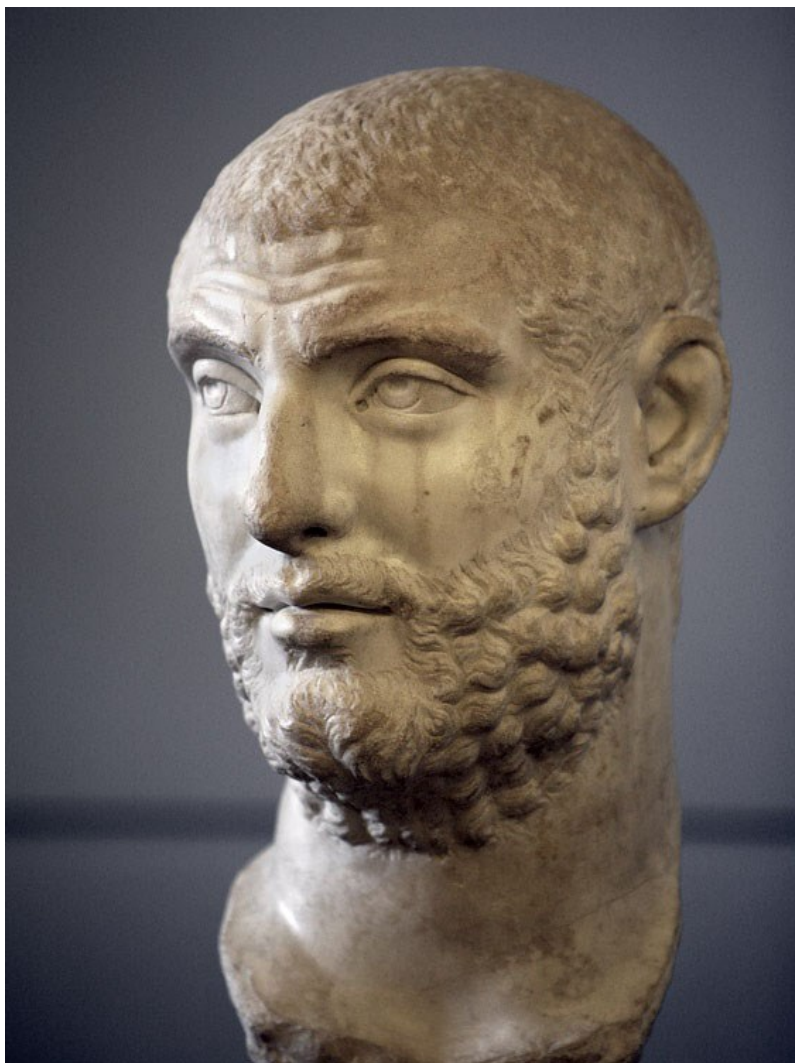
⁴⁴⁸ KLEINER 1992, 376.

4.3.9 Marcus Aurelius Carinus

Starší syn císaře Cara vládl v letech 282 až 285. Jeho stylizované portréty ukazují mladého muže s krátkým vojenským sestřihem a krátkým kudrnatým plnovousem, jdoucím až na krk (*obr. 198*). Na základě srovnání s mincovním portrétem se dají identifikovat i některé busty z té doby (*obr. 199*).

Obr. 198: AV aureus císaře Carina;
282 n.l.; Siscia (Sisak);
zdroj: CNG 111, 791.

Obr. 199: Carinus (?); Kapitolské muzeum, Řím; zdroj: www.rome101.com.

4.4 Tetrarchie

Zakladatel tetrarchie císař Diocletianus vytvořil portrétní vzor tetrarchického vládce, který byl nadřazen individuální osobnosti každého ze členů císařského kolegia. Princip tetrarchie totiž spočíval v tom, aby císaři spolupracovali ve vzájemné shodě a vystupovali jako jeden muž. V sochařství i na mincích se to projevilo ztrátou veškerých individuálních rysů.⁴⁴⁹ Císařům zůstávají pouze určité charakteristické znaky, které se však pro identifikaci konkrétního císaře hodí jen v případě skulptury, a to jen u soch vzniklých v počátcích tetrarchie, a ještě na západě impéria. Na mincích jsou i tyto znaky, pokud jsou vůbec patrné, nepoužitelné kvůli substituci mincovního portrétu.⁴⁵⁰ Ovšem to, co mincovní obrazy ztrácejí na detailu tváře, to dohánějí na jeho velikosti. Portréty se snaží vyplňovat celý volný prostor mince. I celkové vzezření císaře je silně naddimenzováno. Císaři mají velmi silný krk, velikou hlavu, mohutnou spodní čelist, široký pruh vousů a veliké oči.

4.4.1 Gaius Valerius Diocletianus

Vládl v letech 284 až 305. Diocletianus zprvu navázal na způsoby portrétování svých předchůdců. Po ustanovení tetrarchie od tohoto způsobu upouští a vytváří styl nový. Ten přejímá některé prvky předchozích období, ale s naprosto odlišným výsledkem. Zatímco dříve císaři prezentovali výhradně vlastní osobu, nyní je císařský portrét prezentací celé tetrarchie. To se projevuje úplnou ztrátou individuálních rysů a naprostou stylizací a idealizací portrétu. Diocletianus má na mincovních portrétech vzhled muže středního věku s krátkým vojenským účesem, krátkým plnovousem a přísným upřeným pohledem (*obr. 200*). Jediný detail, který je císaři připisován a na mincích se občas objevuje, je vrásčité čelo.⁴⁵¹ Ze sochařských portrétů, které jsou Diocletianovi připisovány, je zřejmě nejznámější busta z Nicomedie⁴⁵² (*obr. 201*). Na té má císař, stejně jako jedna z postav na benátské porfyrové skupině, vrásčité čelo naznačeno jednou výraznou rýhou.

⁴⁴⁹ KEŠNER 2016, 35.

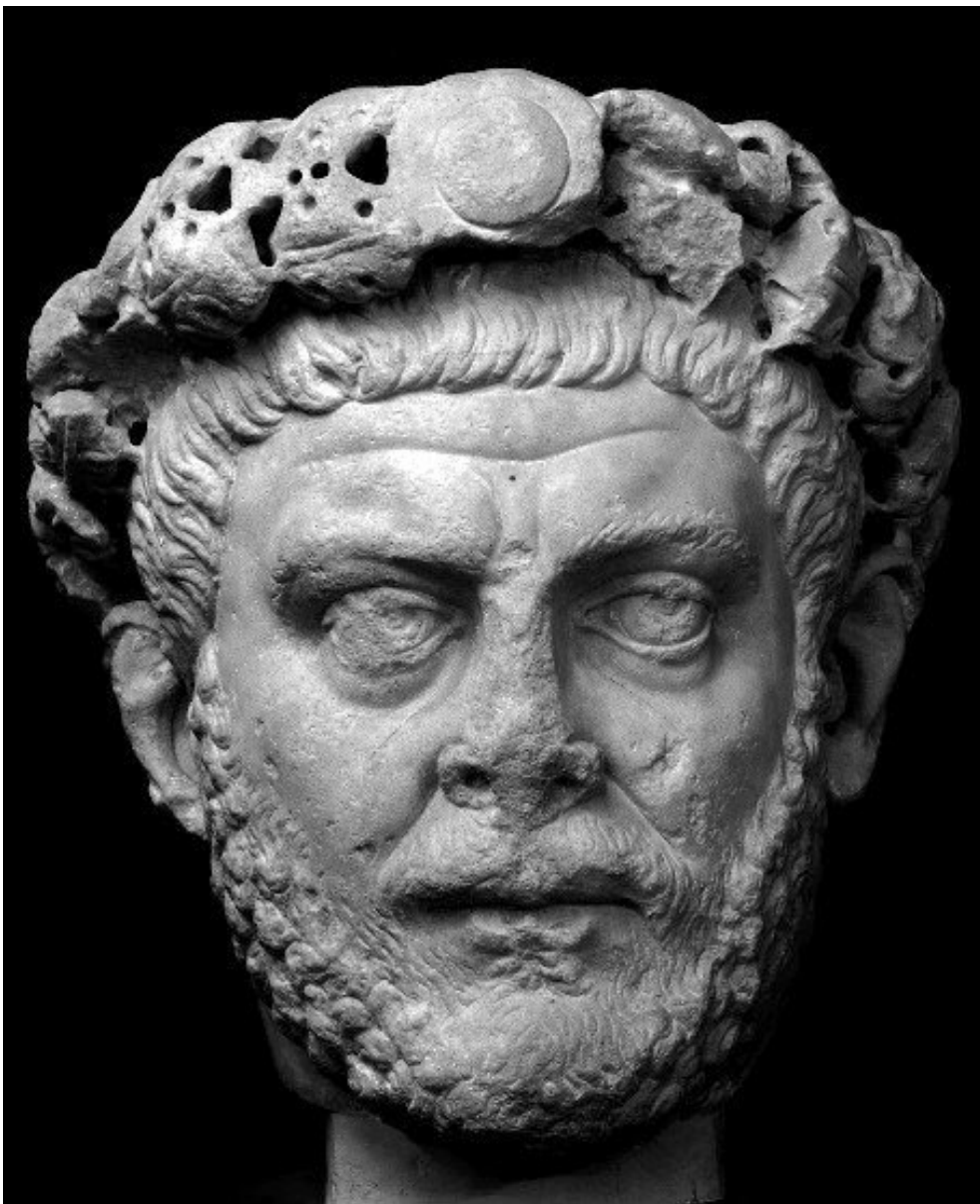
⁴⁵⁰ GÜNTHER 1938,25; L'ORANGE – UNGER 1984, 4.

⁴⁵¹ LUŽICKÝ 2015, 93.

⁴⁵² Dnešní Izmit v Turecku.

Obr. 200: AE follis / nummus
císaře Diocletiana; 300 n.l.;
Aquileia; zdroj: Rauch 108, 350.

Obr. 201: Diocletianus (?); mramorová busta z období tetrarchie vzniklá přerytím
staršího portrétu; před rokem 300 n.l.; Archeologické muzeum, Istanbul;
zdroj: PRUSAC 2010, 271, Pl. 44, Fig. 48a.

4.4.2 Marcus Aurelius Maximianus

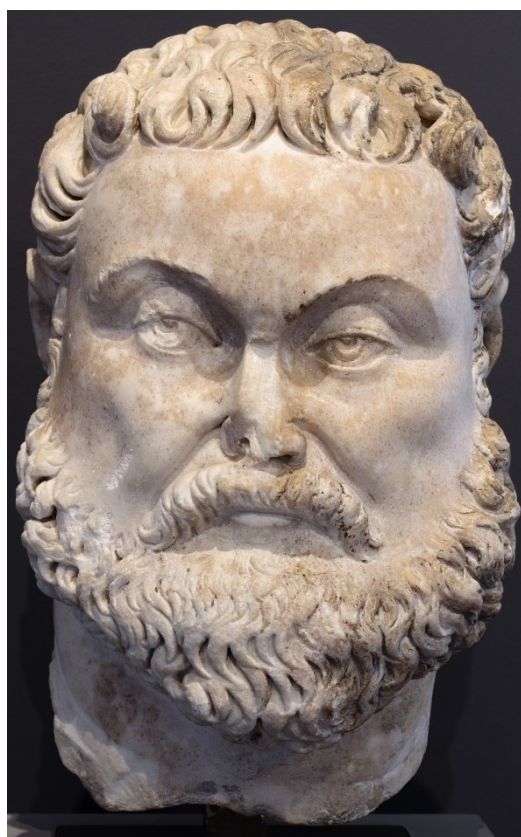
Vládl společně s Diocletianem od roku 285 do roku 305. Pro jeho mincovní portréty platí to samé, co pro Diocletiana. Rozdíl je jen v tom, že na některých mincích má císař trochu prohnutý a zdvižený bambulovitý nos (*obr. 202*).⁴⁵³ Po přijetí svého božského přízviska Herculus, nechal razit zlaté mince, na kterých je zobrazován jako Herkules se lví kůží přes hlavu (*obr. 203*). Na svém sochařském portrétu je vyobrazen jako přísný muž středního věku s bohatým plnovousem (*obr. 204*).

Obr. 202: AE follis / nummus císaře Maximiana; 297–305 n.l.; Cyzicus; zdroj: Tauler 73, 640.

Obr. 203: AV aureus císaře Maximiana; 286–287 n.l.; Řím; zdroj: NAC 24, 241.

Obr. 204: Císař Maximianus Herculus (?); mramorová hlava; 293 n.l.; Musée Saint-Raymond, IN Ra_34b, Toulouse; zdroj: commons.wikipedia.org.

⁴⁵³ LUŽICKÝ 2015, 93; KEŠNER 2016, 56.

4.4.3 Gaius Galerius Valerius Maximianus

Vládl v letech 293 až 305 jako nástupce s titulem Caesara a v letech 305 až 311 již s titulem Augusta. Jeho mincovní portréty jsou shodné s ostatními tetrarchy (*obr. 205, 206*). Je mu také přisuzována porfyrová hlava nalezená ve *Felix Romuliana*⁴⁵⁴, místě jeho narození a posledního odpočinku. Jedná se o velmi stylizovaný portrét „tetrarchy“ a náleží tak k východnímu stylu (*obr. 207*).⁴⁵⁵

Obr. 205: AE follis / nummus císaře Galeria s titulem Caesara; 294 n.l.; Heraclea (Ereglisi); zdroj: vlastní fotografie.

Obr. 206: AE follis / nummus císaře Galeria s titulem Augusta; 308–309 n.l.; Cyzicus; zdroj: vlastní fotografie.

Obr. 207: porfyrová hlava císaře Galeria (?); hlava se nápadně podobá vyobrazení Caesarů na benátské porfyrové skupině, rozdílem je bohatě zdobený věnec, ten je osázen třemi oválnými medailony a čtyřmi malými bustami tetrarchů, každý z tetrarchů má jiný oděv, který zřejmě odpovídá různým funkcím ve státě, které císaři zastávali; asi kolem roku 300 n.l.; Národní muzeum Zaječar; zdroj: romanemperorsroute.org.

⁴⁵⁴ Dnešní Gamzigrad v Srbsku.

⁴⁵⁵ KEŠNER 2016, 46.

4.4.4 Flavius Iulius Valerius Constantius „Chlorus“

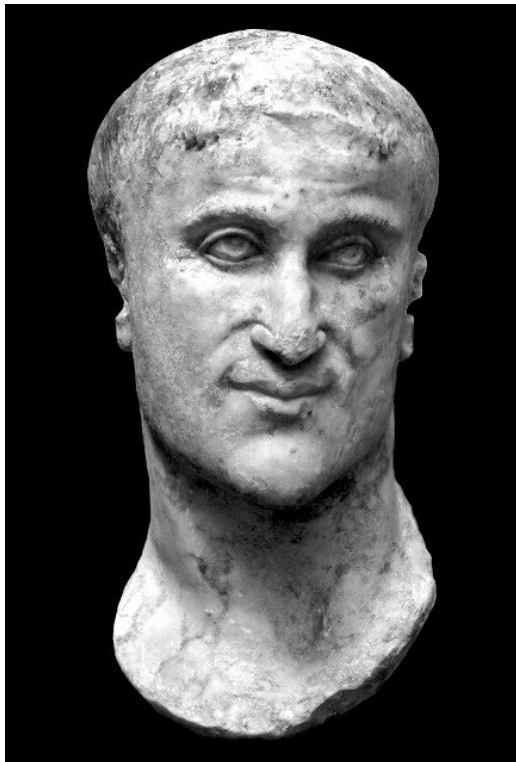
Vládl v letech 293 jako nástupce s titulem Caesara a v letech 305 až 306 s titulem Augusta. Jeho tetrarchický portrét se na mincích občas vyznačuje velkým orlím nosem a na některých zlatých mincích i kudrnatým plnovousem (*obr. 208, 209*). Na dvou císařových bustách je krásně vidět postupná stylizace portrétu. Starší je ještě zhotovena detailněji a více dodržuje lidskou fyziognomii (*obr. 210*). Mladší je již více stylizována (*obr. 211*).

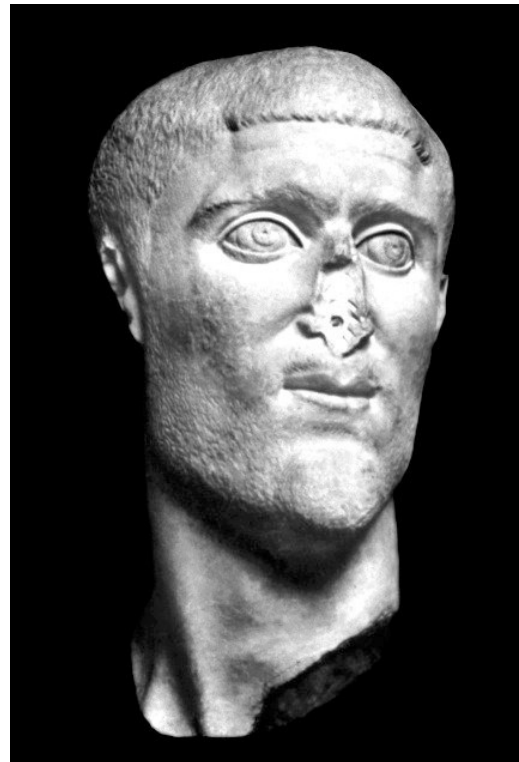
Obr. 208: AE follis / nummus císaře Constantia „Chlora“; avers: IMP C CONSTANTIVS P F AVG (císař s velkým orlím nosem); 306 n.l.; Ticinum (Pavia); zdroj: Rauch 108, 363.

Obr. 209: AV aureus císaře Constantia „Chlora“; avers: CONSTANTIVS NOB CAES (císař s kudrnatým plnovousem); 300 n.l.; Antiochia (Antakya); zdroj: GWLB 92, 62.

Obr. 210: Constantius „Chlorus“; Ny Carlsberg Glyptotek, Kodaň; zdroj: PRUSAC 2010, 266, Pl. 39, Fig. 40a.

Obr. 211: Constantius „Chlorus“; Staatliche Museen zu Berlin, Berlín; zdroj: PRUSAC 2010, 266, Pl. 39, Fig. 41a.

4.4.5 Flavius Valerius Severus (II.)

Vládl v letech 305 až 306 s titulem Caesara a 306 až 307 s titulem Augusta. Císař již nemá zvláštní charakteristické rysy (*obr. 212*). Jeho mincovní portréty jsou substitucemi císařů Diocletiana a Galeria.⁴⁵⁶

Obr. 212: AR argenteus císaře Severa s titulem Caesara; 305 n.l.; Serdica (Sofia); zdroj: Rauch 108, 364).

4.4.6 Galerius Valerius Maximinus (II.) „Daia“

Vládl v letech 305 až 310 s titulem Caesara a 310 až 313 s titulem Augusta. V letech 308 – 310 se také objevují mince s titulem Filius Augustorum (FIL AVGG).⁴⁵⁷ Císař již také nemá žádné zvláštní charakteristické rysy (*obr. 213, 214*).

Obr. 213: AE follis / nummus císaře Maximina s titulem Caesara; 305–307 n.l.; Lugdunum (Lyon); zdroj: vlastní fotografie.

Obr. 214: AE follis / nummus císaře Maximina s titulem Augusta; 310–313 n.l.; Alexandria; zdroj: Savoca OA93, 564.

⁴⁵⁶ L'ORANGE – UNGER 1984, 33.

⁴⁵⁷ Mince byly raženy císařem Galeriem jako odškodnění za to, že Maximinus nebyl po zasedání v Curnuntu roku 308 jmenován Augustem (BRUUN 1992, 221–222).

4.4.7 Marcus Valerius Maxentius

Syn císaře Maximiana vládl jako vzdorocísař v Itálii a severní Africe v letech 306 až 312. Vzhledem k tomu, že nebyl součástí oficiální tetrarchie, tak měl potřebu se vůči ní vyhranit a císařské *similitudo* pro něho nebylo tak důležité. I když je jeho portrétní styl tetrarchický, tak si císař ponechává jeden výrazný charakteristický rys. Maxentius nemá svůj krátký vojenský účes nad čelem zastřížen rovně, ale přechází mu v jednotlivé pramínky či lokny. Je to vidět jak na mincovním (*obr. 215*) tak i na sochařském portrétu.⁴⁵⁸ Tyto prameny vlasů ukazují na jeho snahu navázat na císaře Traiana.⁴⁵⁹ Na jeho sochařských portrétech je vidět, stejně jako u tetrarchů, postupný vývoj od západního, více realistického stylu, k východnímu, více schématickému stylu (*obr. 216, 217, 218*).⁴⁶⁰ Maxentius se s konceptem tetrarchie rozcházel spíše ideologicky. Nesnažil se působit jako *dominus et deus*, ale spíše jako *princeps*.⁴⁶¹ Dokládají to mince s nápisy D N PRINC (náš pán *princeps*) nebo PRINC INVICT (neporazitelný *princeps*).⁴⁶² Dalším dokladem rozchodu s ideály tetrarchie jsou rubové strany mincí, kde přestává propagovat jednotu císařského kolegia v podobě AVGG ET CAESS NN. Legendy na rubových stranách mincí se tak objevují v jednotném čísle. Posledním rozchodem s tetrarchií je jeho odpoutání se od rodiny *Herculiů* a přibrání si jako svého ochránce boha Marta.⁴⁶³ Také Maxentiův syn se jmenoval Romulus.⁴⁶⁴ Zemřel však již v dětském věku. Všechny Romulovy mince jsou tak Maxentiem raženy jako posmrtné. Romulus je na nich zobrazen jako bezvousý a prostovlasý mladík.

Obr. 215: AE follis / nummus císaře Maxentia; 307 n.l.; Aquileia; zdroj: Rauch 108, 372.

⁴⁵⁸ L'ORANGE – UNGER 1984, 35; KLEINER 1992, 407; BETJES – HEIJNEN 2018, 13.

⁴⁵⁹ BETJES – HEIJNEN 2018, 13.

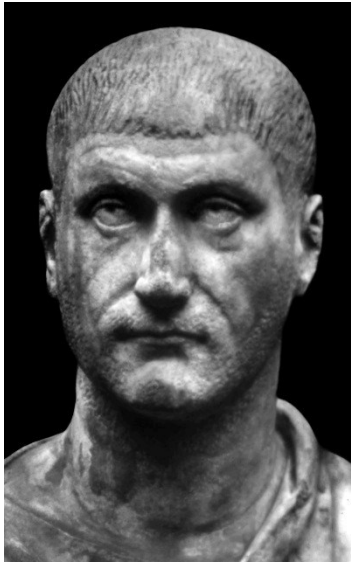
⁴⁶⁰ Prameny vlasů mu přesto zůstávají.

⁴⁶¹ Navazoval na zakladatele principátu – císaře Augusta (BETJES – HEIJNEN 2018, 12–14).

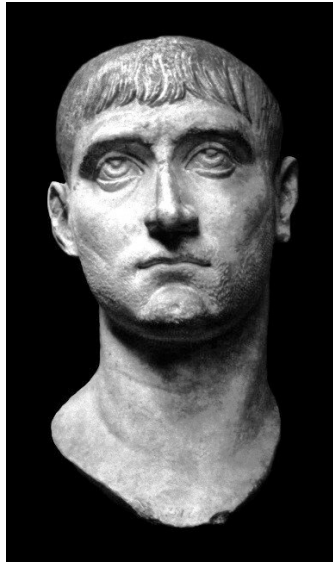
⁴⁶² BETJES – HEIJNEN 2018, 8.

⁴⁶³ BETJES – HEIJNEN 2018, 13.

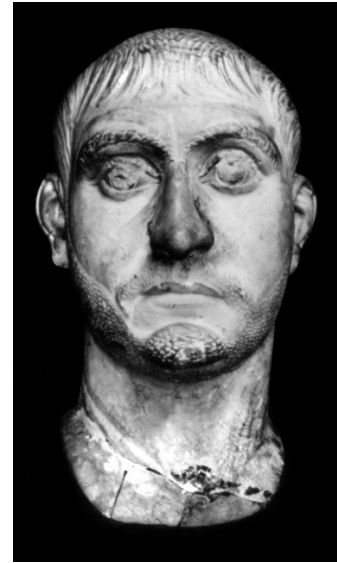
⁴⁶⁴ Římský bůh války Mars byl otcem zakladatelů Říma – dvojčat Romula a Rema.

Obr. 216: Maxentius (?);
Museo Torlonia, IN 600, Řím,
zdroj: PRUSAC 2010, 278,
Pl. 51, Fig. 56.

Obr. 217: Maxentius;
Staatliche Kunstsammlungen,
IN Hm406, Drážďany;
zdroj: PRUSAC 2010, 277,
Pl. 50, Fig. 53a.

Obr. 218: Maxentius;
Nationalmuseum
IN Nm Sk 106,
Stockholm; zdroj: PRUSAC
2010, 278, Pl. 51, Fig. 54.

4.4.8 Gaius Valerius Licinianus Licinius

Vládl v letech 308 až 324. Přestože vládnul dost dlouho i po rozpadu tetrarchie, zůstal věrný tetrarchickému portrétnímu stylu. Jeho portréty jsou kopiemi ostatních tetrarchů a císař tak na nich nemá žádné své individuální rysy ani typické znaky (*obr. 219*). Císař nechal razit i mince pro svého syna a nástupce Licinia (II.) s titulem Caesara (*obr. 220*). Licinius (II.) je zobrazován jako bezvousý mladík bez individuálních rysů.

Obr. 219: redukovaný AE follis / nummus
císaře Licinia; 311–313 n.l.; Siscia (Sisak);
zdroj: vlastní fotografie.

Obr. 220: redukovaný AE follis / nummus
Licinia (II.); 317–324 n.l.; Heraclea
(Ereglisi); zdroj: RN E77, 1318.

4.5 Rod Constantinů

Císař Constantinus I., který zbyl jako jediný z původních tetrarchů, začal na základech tetrarchie utvářet svůj nový portrétní styl. Ten se v průběhu jeho dlouhé vlády sice měnil, ale základní prvky si ponechával stejné. Císař omládl, zbavil se krátkého vojenského účesu a oholil si tvář. Této tradici pak zůstali věrni téměř všichni oficiální panovníci constantinovské dynastie. Císařský portrét se více a více stával pouze typem ideálního vladaře, který se postupně vzdaloval i správným proporcím lidské tváře. Na mincích je to do jisté míry zapříčiněno neustále se redukcujícím střížkem, kdy se na zmenšující se obraz nedá dostat patřičné množství detailů. V sochařství byl kladen spíše důraz na abstrakci a monumentalitu než na snahu zobrazit císaře jako obyčejnou lidskou bytost.⁴⁶⁵

4.5.1 Flavius Valerius Constantinus (I.) „Magnus“

Vládl v letech 306 až 307 s titulem Caesara a v letech 307 až 337 s titulem Augusta. Na některých mincích se lze ještě setkat s tituly *Filius Augusti* nebo *Augustorum*⁴⁶⁶ (FIL AVG, AVGG) a *Maximus Augustus* (MAX AVG)⁴⁶⁷. Jeho mincovní portrét by se dal rozdělit do čtyř vývojových etap. V první fázi je zobrazován jako jeden z tetrarchů (*obr. 221*). Ve druhé fázi již začíná zjemňovat své rysy. Hlava se zmenšuje, ale stále je dost masivní, zachovává si přísný vojenský výraz tváře a ztrácí plnovous (*obr. 222*). Ve třetí fázi, jež je posledním klasicismem římského portrétního umění, navazuje na císaře Augusta.⁴⁶⁸ Císař se stane mladým a krásným,⁴⁶⁹ definitivně přichází o plnovous a jeho účes se změní podle vzoru císaře Traiana (*obr. 223*). Tato třetí fáze se objevuje po roce 312, kdy došlo k porážce císaře Maxentia. Constantinus se po jeho vzoru začne prezentovat jako *princeps*.⁴⁷⁰

⁴⁶⁵ L'ORANGE 1965, 124; FRANCIS 2009, 292.

⁴⁶⁶ Sám tento titul nepoužíval. Byl mu udělen Galeriem po roce 308 místo titulu Augustus. Všechny tyto ražby pak pocházejí z východních mincoven pod správou císaře Galeria (HEKSTER 2014, 18).

⁴⁶⁷ Maximus Augustus = nejvýše postavený císař. Tento titul mu udělil v roce 312 římský senát za porážku Maxentia (LENSKI 2012, 339); Na mincích se objevuje, ale až po roce 315 (KURZ 2006, 140).

⁴⁶⁸ BODNARUK 2013, 26.

⁴⁶⁹ ELLINGSEN 2003, 31; THOMPSON 2007, 72; ZANKER 2010, 188; BETJES – HEIJNEN 2018, 15.

⁴⁷⁰ BETJES – HEIJNEN 2018, 15–18.

Nejlépe to dokládají emise mincí z let 312 – 313, na kterých se Constantinus nechává senátem označovat jako *optimus princeps*.⁴⁷¹

Ve čtvrté fázi nastupuje větší míra abstrakce, kdy se císař mění na neosobní veličenstvo. Stále zůstává mladý, krásný a bez vousů, ale také již bez jakéhokoliv výrazu tváře. Jedinou výraznou změnou u tohoto posledního typu portrétu je účes, který se na některých mincích prodlužuje až na krk (*obr. 224*).⁴⁷² Constantinův poslední portrétní styl, kde si vzal za vzor dva nejúspěšnější římské císaře, a kdy ztrácí výraz tváře, se stává posledním císařským typem portrétu,⁴⁷³ na který navazují již všichni další císaři.⁴⁷⁴ Po roce 326 se také na císařově hlavě objevuje diadém.⁴⁷⁵

V sochařství reprezentují císařovy portrétní snahy nejlépe dvě monumentální hlavy. U první, z Maxentiovy baziliky v Římě, je ještě vidět vliv tetrarchického stylu. Ten je nejlépe patrný na císařových velikých očích a upřeném strnulém pohledu. Celkový obraz je ale zjemněn uhlazeností císařovy mladé oholené tváře (*obr. 225*).⁴⁷⁶ U druhé se však již naplno prosadily císařovy snahy o vytvoření nového císařského portrétu. Constantinus je na ní zobrazen jako mladý a krásný, s uhlazeným účesem, pootevřenými ústy a pohledem směřujícím vzhůru (*obr. 226, 227*). Patrně také vznikla přímo přerytím staršího portrétu císaře Traiana.⁴⁷⁷

⁴⁷¹ Týká se zlatých a bronzových ražeb s opisem S P Q R OPTIMO PRINCIPI – tedy podle vzoru císaře Traiana (BETJES – HEIJNEN 2018, 16). V dalších letech se již tento mincovní typ neobjevuje a Constantinus začíná využívat nového titulu Maximus Augustus (od roku 315).

⁴⁷² Tento typ prodlouženého účesu se objevuje na některých mincích po roce 335.

⁴⁷³ HANNESTAD 1988, 327.

⁴⁷⁴ Pokračují obě varianty posledního portrétního stylu – s krátkým účesem končícím na zátylku i s dlouhým účesem pokračujícím až na krk.

⁴⁷⁵ STRONG 1976, 278; Někdy uváděny roky 325 (KURZ 2006, 143) a 324 (BODNARUK 2013, 27, 29).

⁴⁷⁶ Tento Constantinův portrét vznikl přerytím Maxentiova portrétu (PRUSAC 2010, 147; BETJES – HEIJNEN 2018, 15), a jsou na něm patrné jak tetrarchické vlivy, tak i Maxentiovy snahy o navázání na císaře Traiana.

⁴⁷⁷ Zanker 2016, 99–100

Obr. 221: AE follis / nummus
císaře Constantina I.;
307 n.l.; Řím;
zdroj: CNG 375, 714.

Obr. 222: AV solidus císaře
Constantina I.; 310 n.l.; Augusta
Treverorum (Trevír);
zdroj: CNG 112, 660.

Obr. 223: AE follis / nummus (?)
císaře Constantina I.;
327 n.l.; Constantinopolis
(Istanbul); zdroj: RM E60, 1074.

Obr. 224: AV solidus císaře Constantina I.;
335 n.l.; Nicomedia (Izmit);
zdroj: CNG 112, 661.

Obr. 225: Constantinus I.; mramorová hlava z monumentální akrolitické sochy; (313) 315–324 (330) n.l.; Museo del Palazzo dei Conservatori, Řím; zdroj: cdn.history.com.

Obr. 226: Constantinus I.; hlava z monumentální mramorové sochy;
325–337 (370) n.l.; Metropolitní muzeum, New York; zdroj: MET 26.229.

Obr. 227: Constantinus I.; hlava z monumentální mramorové sochy;
325–337 (370) n.l.; Metropolitní muzeum, New York; zdroj: MET 26.229.

4.5.2 Flavius Iulius Crispus

Nejstarší syn císaře Constantina I. se na vládě podílel společně s otcem v letech 317 až 326. Jeho mincovní portrét vznikl v době, kdy jeho otec již preferoval návaznost na císaře Augusta a Traiana. Zpočátku je na mincích zobrazován jako mladík (*obr. 228*) a později jako mladý muž bez jakýchkoliv charakteristických znaků (*obr. 229*).

Obr. 228: AE3 centenionalis Crispa; 321 n.l.; Arelate (Arles); zdroj: vlastní fotografie.

Obr. 229: AE3 centenionalis / Crispa; 321–324 n.l.; Siscia (Sisak); zdroj: vlastní fotografie.

4.5.3 Flavius Iulius Dalmatius a Flavius Claudius Hanniballianus

Synovci císaře Constantina I., kteří se od roku 335 podíleli na vládě společně se svým strýcem. Starší Dalmatius⁴⁷⁸ v pozici Caesara a mladší Hanniballianus s titulem pontského krále. Jejich portréty odpovídají poslední vývojové fázi Constantinova portrétu. Oba jsou zobrazováni jako mladíci bez individuálních rysů. Jediný rozdíl mezi nimi je pouze v tom, že zatímco starší Dalmatius má na hlavě věnec (*obr. 230*) nebo jednoduchý diadém, tak Hanniballianus je vždy prostovlasý (*obr. 231*).

Obr. 230: AE centenionalis Dalmatia; 336–337 n.l.; Constantinopolis (Istanbul); zdroj: LEU W8, 1531.

Obr. 231: AE centenionalis Hanniballiana; 336–337 n.l.; Constantinopolis (Istanbul); zdroj: FRK 318, 1924.

⁴⁷⁸ Na mincích se též objevuje pod jménem Delmatius.

4.5.4 Flavius Claudius Iulius Constantinus (II.)

Druhý nejstarší syn císaře Constantina I. se podílel na vládě s otcem od roku 317 v pozici Caesara. V letech 337 až 340 vládl společně se dvěma mladšími bratry v pozici Augusta. Jeho starší mincovní portréty jsou shodné s bratrem Crispem (*obr. 232, 233*). Mladší portréty poté navazují na poslední císařský typ Constantina I. (*obr. 234*).

Obr. 232: AE3 centenionalis císaře Constantina II.; 320–321 n.l.; Siscia (Sisak); zdroj: vlastní fotografie.

Obr. 233: AE3 centenionalis císaře Constantina II.; 326–327 n.l.; Siscia (Sisak); zdroj: vlastní fotografie.

Obr. 234: AV solidus císaře Constantina II. 337–340 n.l.; Constantinopolis (Istanbul); zdroj: Rauch 108, 379.

4.5.5 Flavius Iulius Constans

Nejmladší syn císaře Constantina I. se stal nástupcem v roce 333 a společně s bratry vládl v letech 337 až 350. Jeho portrét navazuje na poslední císařský typ Constantina I. (*obr. 235*).⁴⁷⁹ V roce 346 zavádí společně s bratrem Constantiem II. novou větší měděnou minci *maiorinu*⁴⁸⁰ (*obr. 236*). Na sochařském portrétu je zobrazen jako krásný mladý muž s kulatým obličejem (*obr. 237*).

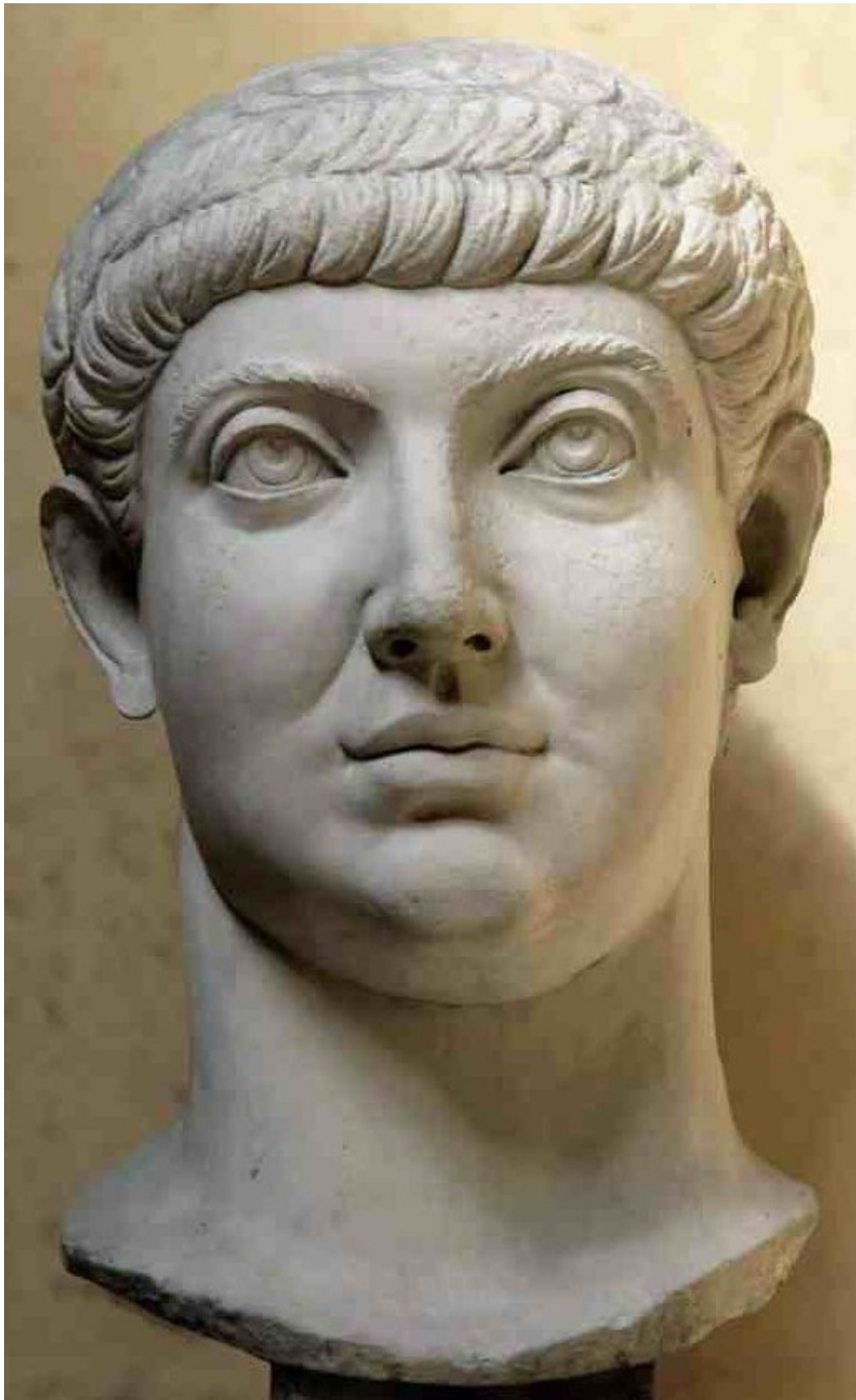
Obr. 235: AE centenionalis císaře Constanta; 337–340 n.l.; Siscia (Sisak); zdroj: vlastní fotografie.

Obr. 236: AE maiorina císaře Constanta; 348–350 n.l.; Siscia (Sisak); zdroj: vlastní fotografie.

⁴⁷⁹ Na svých mincích ve větší míře využívá druhou variantu posledního portrétního typu svého otce – s delšími vlasy jdoucími až na krk, jako jeho starší bratr Constantius (II.).

⁴⁸⁰ Pecunia maiorina = větší peníz (PETRÁŇ–FRIDRICHOVSKÝ 2008, 45).

Obr. 237: mramorová hlava císaře Constanta (?); 323–350 n.l.; Kapitolské muzeum, Řím; zdroj: about-history.com.

4.5.6 Flavius Iulius Constantius (II.)

Třetí syn císaře Constantina I. se stal nástupcem v roce 324 a společně s bratry vládl v letech 337 až 361. Jeho portrét navazuje na poslední císařský typ Constantina I. a císař na něm nemá žádné individuální rysy (*obr. 238*).⁴⁸¹ Pouze se jeho hlava prodlužuje a často i zmenšuje. Podle vzoru otcova stříbrného medailonu si Constantius II. vytváří nový mincovní typ. Císař je na něm vyobrazen ve tříčtvrtečním pohledu a v plné zbroji (*obr. 239*). Tento typ však jeho následovníci nepoužívají a objevuje se znovu až za synů Theodosia I. Jako Constantius II. je také identifikována monumentální bronzová hlava umístěná v Římě (*obr. 240*).⁴⁸²

Obr. 238: AE centenionalis císaře Constantia II.;
337–341 n.l.; Antiochia (Antakya);
zdroj: vlastní fotografie.

Obr. 239: AV solidus císaře Constantia II.
s vyobrazením ve tříčtvrtečním pohledu vydaný k výročí třiceti let vlády;
avers: FL IVL CONSTANTIVS PERP AVG
(císař v plné zbroji se štítem, kopím přes rameno a v přilbici s perlovým diadémem);
revers: GLORIA REIPUBLICAE (Roma a Constantinopolis sedí na trůnu, Constantinopolis má nohu
na lodní přídi, každá drží v ruce žezlo a společně drží štít s nápisem VOT XXX MVLT XXXX);
351–355 n.l.; SMNB: Nicomedia (Izmit); zdroj: CNG XVI, 1167.

⁴⁸¹ Na svých mincích ve větší míře využívá druhou variantu posledního portrétního typu svého otce – s delšími vlasy jdoucími až na krk, jako jeho mladší bratr Constans.

⁴⁸² SCARRE 1995a, 224; Někdy také připisována Constantinovi I. (KLEINER 1992, 441; TUCK 2015, 337).

Obr. 240: kolosální bronzová hlava císaře Constantia II.; po roce 337 n.l.;
Museo del Palazzo dei Conservatori; zdroj: Tuck 2015, 337, 12.2.

4.5.7 Flavius Magnus Magnentius a Flavius Magnus Decentius

V letech 350 až 353 ovládali tito dva vzdorocísaři západní polovinu říše. Starší z bratrů Magnentius byl v pozici Augusta a mladší Decentius v pozici Caesara. Jejich mincovní portréty se od oficiálních nápadně liší. Císaři mají mnohem mohutnější hlavu, špičatou bradu a někdy až přehnaně veliké oko. Magnentius je zobrazován prostovlasý nebo s čelenkou (*obr. 241*) a Decentius je vždy prostovlasý (*obr. 242*).

Obr. 241: AE maiorina císaře Magnentia;
350–353 n.l.; Arelate (Arles);
zdroj: vlastní fotografie.

Obr. 242: AE maiorina císaře Decentia;
351–353 n.l.; Aquileia;
zdroj: vlastní fotografie.

4.5.8 Flavius Vetrano

Ovládal v roce 350 část území mezi západní a východní částí říše – nejspíše většinu balkánského poloostrova. Jeho mincovní portrét je pojat jednodušeji a od oficiálního se odlišuje tím, že je na něm císař zobrazen vždy s plnovousem (*obr. 243*).

Obr. 243: AE centenionalis císaře Vetricia;
350 n.l.; Siscia (Sisak); zdroj: RN E55, 1171.

4.5.9 Flavius Iulius Popilius Nepotianus Constantinus

Vnuk Constantina I., který v roce 350 ovládl Řím a nejbližší okolí. Po zhruba měsíční vládě byl Magnentiem poražen a zabit. Jeho mincovní portrét je na tuto dobu velmi dobře proveden. Císař má vlnitý a někdy i kudrnatý účes a krátký plnovous (*obr. 244*).

Obr. 244: AE maiorina císaře Nepotiana; 350 n.l.; Řím; zdroj: FRK 318, 1970.

4.5.10 Flavius Claudius Constantius Gallus

Vnuk Constantia „Chlora“, který byl svým bratrancem Constantiem II. jmenován v roce 351 Caesarem. V této pozici zůstal až do roku 354, kdy byl na císařův příkaz popraven. Jeho mincovní portrét je typický mladistvým vzhledem, úzkou hlavou a uhlazeným účesem bez věnce či diadému (*obr. 245*). Díky tomu je Gallus poznatelný i na dosti otřelých mincích (*obr. 246*).

Obr. 245: AV solidus Constantia Galla; 351–354 n.l.; Antiochia (Antakya); zdroj: NAC 75, 342.

Obr. 246: AE maiorina Constantia Galla; 351–354 n.l.; Alexandria; zdroj: vlastní fotografie.

4.5.11 Flavius Claudius Julianus (II.) „Apostata“

Mladší bratr Constantia Galla, který byl svým bratrancem císařem Constantiem II. jmenován v roce 355 Caesarem. V letech 360 až 363 již vládl s titulem Augusta. Jeho mincovní portrét v období nástupnictví ukazuje bezvousého mladíka s úzkou hlavou, nápadně se podobající svému bratrovi Constantiu Gallovi (*obr. 247*). V období samostatné vlády se císař nechával zobrazovat s nápadně bohatým plnovousem. Zajímavé je, že tento plnovous nabývá nejrůznějších velikostí a tvarů (*obr. 248, 249, 250, 251, 252*). S plnovousem je zobrazován i na svém sochařském portrétu (*obr 253*).

Obr. 247: AR siliqua
Juliana II.; 355–360 n.l.;
Arelate (Arles);
zdroj: FRK 318, 1961.

Obr. 248: AE centenionalis
císaře Juliana II.; 361–363 n.l.;
Antiochia (Antakya);
zdroj: HAE 58, 3216.

Obr. 249: AE centenionalis
císaře Juliana II.; 361–363 n.l.;
Sirmium (Sremska Mitrovica);
zdroj: vlastní fotografie.

Obr. 250: AV solidus
císaře Juliana II.;
361–363 n.l.;
Antiochia (Antakya);
zdroj: FRK 318, 1975.

Obr. 251: AE 2-maiorina
císaře Juliana II.;
361–363 n.l.;
Thessalonica (Soluň);
zdroj: GHN 352, 3211.

Obr. 252: AR siliqua
císaře Juliana II.;
361–363 n.l.;
Antiochia (Antakya);
zdroj: FRK 318, 1976.

Obr. 253: mramorová socha Juliana „Apostaty“ v životní velikosti zobrazující ho jako kněze Serapidova kultu; 361–363 n.l.; Musée de Cluny, Paříž; zdroj: Musée de Cluny, Cl. 18830.

4.5.12 Flavius Jovianus

Vládl v letech 363 až 364. Jeho mincovní portrét se navrácí k bezvousému stylu Julianových předchůdců. Má jen o něco širší hlavu. Jovianus tak navazuje na poslední císařský portrétní typ Constantina I.⁴⁸³ Císař již postrádá jakékoli individuální rysy (*obr. 254, 255*). Sochařské portréty tohoto císaře nejsou známy.

Obr. 254: AE centenionalis císaře Joviana;
363–364 n.l.; Sirmium (Sremska Mitrovica);
zdroj: NAC 114, 918.

Obr. 255: AV solidus císaře Joviana;
363–364 n.l.; Sirmium (Sremska Mitrovica);
zdroj: CNG 111, 815.

⁴⁸³ Na svých mincích využívá pouze první variantu posledního portrétního typu Constantina I. s kratšími a uhlazenými vlasy.

4.6 Rod Valentiniánů

Císař Valentinianus I. po svém zvolení navázal svým portrétem na Constantina I.⁴⁸⁴ Pro své mincovní portréty si zvolil poslední Constantinův portrétní typ a pro své sochařské portréty vytvořil určitou kombinaci Constantina I. a tetrarchů.⁴⁸⁵ Bylo to zřejmě způsobeno tím, že byl hlavně voják a zamlouvala se mu tvrdost výrazu a přísný upřený pohled. Opustil proto zobrazení výrazově neutrálního kulatého obočí Constantinovců a začal své obočí opět stahovat k nosu. Začal také občas používat velmi krátké jakoby špatně oholené vousy.⁴⁸⁶ Císař Valens svého bratra následuje hlavně v mincovním portrétu. V sochařství u něj převládá uhlazenost Constantinovců, s výjimkou k nosu staženého obočí. U jejich následovníků opět dochází ke zjednodušení portrétu, a to jak na mincích, tak i v sochařství. Portréty se stávají uhlazenějšími a opět ztrácejí jakýkoliv výraz.⁴⁸⁷ Na mincích je to ještě doprovázeno opětovným zmenšováním a zužováním hlav císařů. Mizí také dřívější variabilita mincovních obrazů a námětů. Císaři jsou nadále zobrazováni pouze s celým poprsím a postupem času již hledí výhradně vpravo. Reversní strany se stanou místem pro utopickou oslavu velikosti Říma, kde ze zobrazovaných postav zůstanou pouze samotní císaři a personifikace měst Říma a Constantinopole. V sochařství nakonec znovu zmizí k nosu stažené obočí a také se postupně vytratí dřívější monumentalita. Z císařů se stane jen typ uhlazeného křesťanského panovníka zbaveného veškerých emocí.

4.6.1 Flavius Valentinianus (I.)

Vládl v letech 364 až 375. Přestože nastoupil jako vládce celého impéria, tak říši velmi brzy rozdělil mezi sebe a svého bratra Valenta. Po celou dobu panování nesl pouze titul Augusta. Na svých mincích se nechával zobrazovat po vzoru Constantina I. Jeho mincovní obraz vypadá majestátně, čehož je dosaženo poměrně velikou a širokou hlavou nasazenou na silném krku, silnější čelistí a upřeným přímo hledícím výrazem (*obr. 256*). Na některých mincích je patrný i lehký úsměv (*obr. 257*). Císař je zobrazován již s celým poprsím, ale zatím hledí vpravo i vlevo (*obr. 258, 259*). Oblečen je do zbroje, *paludamenta* nebo *trabeae triumphalis*. Podle

⁴⁸⁴ PRUSAC 2010, 73.

⁴⁸⁵ V mincovnictví převzal variantu s kratšími vlasy jdoucími pouze na zátylek.

⁴⁸⁶ PRUSAC 2010, 73.

⁴⁸⁷ Stejně jako v případě posledního portrétního typu Constantina I.

toho se pak odvíjí pokrývka hlavy, kdy má císař buď perlový nebo rosetový diadém, nebo přilbici s diadémem. V sochařství kombinuje to nejlepší z Constantina I. a z tetrarchie. Krásně je to patrné na jeho kolosální bronzové soše v Barlettu v Itálii (obr. 260, 261). Tato socha je často ztotožňována s pozdějšími císaři,⁴⁸⁸ ale při sledování vývoje sochařského portrétu se nezdá pravděpodobné, že by socha takové monumentality a množstvím detailů, spadala do mladšího období. Shodu lze také nalézt srovnáním s částečně dochovanou mramorovou hlavou Valentiniana I. (obr. 262) nebo s velmi dobře zachovalými mincemi, kde je rozpoznatelné k nosu stažené obočí.

Obr. 256: AR siliqua císaře Valentiniana I.; 364–365 n.l.; Constantinopolis (Istanbul); zdroj: RN E77, 1420.

Obr. 257: AV solidus císaře Valentiniana I.; 366–367 n.l.; Antiochia (Antakya); zdroj: RN E80, 1738.

Obr. 258: AE 2-maiorina císaře Valentiniana I.; 364–375 n.l.; Aquileia; zdroj: Tauler 73, 652.

Obr. 259: AV solidus císaře Valentiniana I.; 365 n.l.; Siscia (Sisak); zdroj: CNG XXIV, 193.

⁴⁸⁸ Určení této sochy je sporné (STRONG 1976, 315); Není shoda, o jakého císaře se jedná – Valentinianus I. nebo Marcianus (FRANCIS 2009, 293–294); Valentinianus I. až Heraclius (KILLERICH 2016, 62).

Obr. 260: kolosální bronzová socha Valentiniana I. (?) vysoká 5,11 m; císař má na hlavě typický perlový diadém a v rukou drží globus a nepůvodní kříž (nahradil nejspíše vojenskou standartu); Barletta, Itálie; zdroj: www.gancarczyk.com.

Obr. 261: kolosální bronzová socha Valentiniana I. – detail hlavy; císař má k nosu stažené obočí, náznak plnovousu, upřený pohled a stažená ústa s jakoby lehkým úsměvem; Barletta, Itálie; zdroj: www.ilcolossodibarletta.it.

Obr. 262: mramorová hlava Valentiniana I. (?); císař má k nosu stažené obočí, upřený pohled a dochované části úst naznačují lehký úsměv; 363–375 n.l.; NY Carlsberg Glyptotek, Kodaň; zdroj: www.livius.org.

4.6.2 Flavius Iulius Valens

Vládl v letech 364 až 378 jako spolucísař svého bratra Valentiniana I. a poté synovce Gratiana. Spravoval východní provincie s titulem Augusta. Jeho mincovní portrét je shodný s bratrovým, pouze jeho hlava bývá ještě o něco širší (*obr. 263, 264*). Sochařský portrét je uhlazenější a postrádá bratrovu tvrdost (*obr. 265*).

Obr. 263: AV solidus císaře Valenta;
364–378 n.l.; Antiochia (Antakya);
zdroj: Hirsch 364, 1466.

Obr. 264: AR siliqua císaře Valenta;
364–378 n.l.; Augusta Treverorum
(Trevír); zdroj: Hirsch 364, 1468.

Obr. 265: mramorová busta
císaře Valenta (?);
císař má k nosu stažené
obočí, postrádá přímost
pohledu, má hladkou tvář
s náznakem úsměvu
a na hlavě diadém;
364–378 n.l.;
Galleria degli Uffizi,
IN 1914, 273;
zdroj: LSA-582.

4.6.3 Procopius

Uzurpátor v letech 365 až 366 ve východní části říše. Byl patrně příbuzným císaře Juliana „Apostaty“ a jeho mincovní portrét tomu odpovídá. Na svých mincích se nechává zobrazovat s plnovousem (*obr. 266*).

Obr. 266: AV solidus uzurpátora Procopia;
365–366 n.l.; Nicomedia (Izmit);
zdroj: Leu 7, 1806.

4.6.4 Flavius Gratianus

Vládl v letech 367 až 383. Nejprve jako spolucísař na západě se svým otcem Valentinianem I. a od roku 375 jako samostatný vládce západu. Jeho mincovní portréty již postrádají monumentalitu otce. Jeho hlava se zužuje a zmenšuje, a hledí výhradně vpravo (*obr. 267*). Dochází u něj také k větší akcentaci oka, které se někdy stává až nepřirozeně velkým. Dochovaný sochařský portrét opouští k nosu stažené obočí, ale ponechává si přítomnost vousů. Je také mnohem více stylizovaný a bez výraznějších detailů (*obr. 268*).

Obr. 267: AV solidus císaře Gratiana;
379 n.l.; Augusta Treverorum (Trevír);
zdroj: Hirsch 364, 1473.

Obr. 268: mramorová busta císaře Gratiana; stylizovaný portrét s velkou akcentací oka, jednoduchým kruhovým obočím a s částečnými vousy; 367–383 n.l.; Rheinisches Landesmuseum Trier; zdroj: www.romanoimpero.com.

4.6.5 Magnus Maximus

Uzurpátor v západní části impéria v letech 383 až 388. Jeho mincovní portrét je velmi variabilní. Na některých mincích má monumentální vzhled Valentiniana I a na některých malou zúženou hlavu jeho nástupců (*obr. 269, 270*). Razil také mince s podobiznou svého syna Flavia Victora. Flavius Victor byl otcův spoluvládce v letech 387 až 388. Jeho portrét nese malou zúženou hlavu bez výraznějších detailů (*obr. 271, 272*).

Obr. 269: AR miliarensis uzurpátora Magna Maxima s mohutnější hlavou; 383–388 n.l.; Augusta Treverorum (Trevír); zdroj: Leu 7, 1826.

Obr. 270: AR siliqua uzurpátora Magna Maxima s menší hlavou; 383–388 n.l.; Augusta Treverorum (Trevír); zdroj: RN E79, 1011.

Obr. 271: AR siliqua Flavia Victora; 387–388 n.l.; Mediolanum (Milán); zdroj: CNG XXIV, 1158.

Obr. 272: AR siliqua Flavia Victora; 387–388 n.l.; Aquileia; zdroj: Tauler 65, 1564.

4.6.6 Flavius Valentinianus (II.)

Vládl v západní části říše letech 375 až 392. Jeho vláda byla jen formální, neboť po většinu té doby byl dítě. Do roku 383 byl spoluvládce svého staršího bratra Gratiana a poté byl samostatným vládcem dělicím se ale o území s uzurpátorem Magnem Maximem. Po odstranění uzurpátora Magna Maxima v roce 388, kdy mu bylo již 17 let, za něj *de facto* vládl východní císař Theodosius I. prostřednictvím svého generála Arbogasta. Valentinianus II. má na svých portrétech velmi stylizovaný vzhled muže s úzkou hlavou a velikýma očima (*obr. 273*). Některé jeho podobizny mají až chlapecký výraz, přestože se portréty těchto císařů již s věkem nevyvíjejí. Tomuto zobrazení odpovídá i císařova mramorová socha z Aphrodisias⁴⁸⁹ (*obr. 274*).

Obr. 273: AR siliqua císaře Valentiniana II.;
388–392 n.l.; Augusta Treverorum (Trevír);
zdroj: RN E80, 1742.

Obr. 274: mramorová socha
císaře Valentiniana II.
z Aphrodisias;
387–390 n.l.;
Archaeological museums,
Istanbul;
zdroj:
www.sakipsabancimuzesi.org.

⁴⁸⁹ Dnešní Geyre v Turecku.

4.6.7 Flavius Eugenius

Uzurpátor v letech 392 až 394 v západní části říše. Byl patrně křesťanem, ale sympatizoval se starou římskou aristokracií, která byla většinou pohanská. To se projevilo tím, že nechal do budovy senátu naposledy navrátit oltář se sochou bohyně Vítězství. Na svých mincích se pak nechává zobrazovat s plnovousem (*obr. 275*). Jeho způsob zobrazování se oproti oficiálnímu portrétu vyznačuje lepší modelací tváře. Císař má lépe ztvárněné oko, zahnutý nos a bohatší plnovous.

Obr. 275: AV solidus uzurpátora Eugenia; císař má typickou stylizovanou úzkou hlavu s velkým okem, standardním účesem a perlovým diadémem, jediný rozdíl oproti oficiálnímu portrétu je výrazný plnovous; 392–394 n.l.; Lugdunum (Lyon); zdroj: Leu 7, 1827.

4.6.8 Flavius Theodosius (I.) „Magnus“

Vládl v letech 379 až 395. Do roku 394 jako spolucísař pro východní část říše a poté do roku 395 jako poslední císař nad celým římským impériem. Po jeho smrti se říše již definitivně rozdělila na východní a západní. Východ ponechal svému staršímu synovi Arcadiovi a západ mladšímu synovi Honoriovi. Jeho mincovní portrét těžší prakticky ze všech jeho předchůdců od Valentiniana I. až po Gratiana a nijak se od nich neliší (*obr. 276, 277*). Pouze mincovní typ panovníka v plné zbroji se u něj objevuje častěji (*obr. 278*). Na reversu těchto mincí je také občas vyobrazen kříž (*obr. 279*).⁴⁹⁰

⁴⁹⁰ Stejný mincovní typ se objevuje i u jeho západních kolegů Gratiana a Valentiniana II.

Na svém sochařském portrétu je císař zpodobněn jako mladý muž bez výrazu tváře a s nepřítomným pohledem (*obr. 280*). Přesto je tento portrét zpracován mnohem lépe než u jeho západních kolegů císařů Gratiana a Valentiniana II.

Obr. 276: AV solidus císaře Theodosia I. vycházející z předlohy Valentiniana I.; 380 n.l.; Thessalonica (Solun); zdroj: CNG XXIV, 198.

Obr. 277: AR siliqua císaře Theodosia I. vycházející z předlohy Gratiana; 379–388 n.l.; Aquileia; zdroj: RN E78, 1877.

Obr. 278: AE maiorina císaře Theodosia I. se zobrazením v plné zbroji, se štítem a kopím, a v přilbici s perlovým diadémem; 379–383 n.l.; Constantinopolis (Istanbul); zdroj: RN E77, 1430.

Obr. 279: AE maiorina císaře Theodosia I. se zobrazením kříže, který se nachází u císařovy hlavy; 379–383 n.l.; Antiochia (Antakya); zdroj: RN E77, 1430.

Obr. 280: mramorová hlava císaře Theodosia I. (?) z Aphrodisias; určena na základě nálezu poblíž baze pro sochu Theodosia; konec 4. století; Aphrodisias museum, Geyre; zdroj: www.livius.org.

5. ZÁVĚR

Cílem této práce bylo ukázat způsoby portrétování císařů v průběhu 3. a 4. století a pokusit se vysvětlit důvody, které k němu vedly. Jak se ukázalo, zkoumané období je příliš dlouhé a bylo nutné si ho rozdělit na kratší úseky. V nich se pak daly, za pomoci historických událostí doby, sledovat vlivy, které mohly císařův portrét ovlivňovat nejvíce. V úvodním stručném přehledu vývoje předchozích staletí bylo vidět, že za změnami v portrétech stálo hlavně císařovo smýšlení a také prostředí, ze kterého vzešel. Proto také na aristokratických základech budovaný Augustův principát zobrazoval císaře úplně jinak než principát takového muže z lidu, jakým byl císař Vespasianus. Nejinak tomu bylo i s nástupem vojenských císařů v 1. polovině 3. století. Jejich první představitel Maximinus „Thrax“ byl drsný nevzdělaný voják a podle toho se také nechával zobrazovat. Jeho portréty jsou zcela realistické a nesnaží se v pozorovateli vyvolat umělý pocit úcty či obdivu. Zřejmě ho ani nenapadlo prezentovat se jinak než jako voják, neboť muž, který je stvořen armádou, nezmění svou osobní image ani ve chvíli, kdy se stane císařem.

Prvním zlomovým úsekem se tak ukázal samotný nástup vojenských císařů. Maximinus „Thrax“ nevědomky odstartoval nový způsob portrétování jen tím, že se prezentoval jako energický voják s krátkým účesem a velmi krátce střiženým plnovousem. Jane Fejfer uvádí, že prvním, kdo se nechal takto zobrazovat, byl císař Caracalla (*viz obr. 43*).⁴⁹¹ Změnu také spatřuje ve výrazu tváře, který se tak stává určující pro utváření císařských portrétů. Účes tuto funkci naopak ztrácí.⁴⁹² Paul Zanker také Caracallovi připisuje nový typ portrétu, ale větší důraz klade na výraz tváře, obzvláště na energičnost a tvrdost spojenou s vojenským zaměřením císaře.⁴⁹³ U Maximinova portrétu pak vidí návaznost k tradici, kterou započal právě císař Caracalla.⁴⁹⁴ S těmito závěry lze souhlasit jen z části. Císař Caracalla se skutečně začal portrétovat ve vojenském stylu, ale způsob jeho portrétování

⁴⁹¹ FEJFER 2008, 270, 407.

⁴⁹² FEJFER 2008, 407. Účes přestává být pouze určující pro identifikaci konkrétního císaře, ale pro období 3. a začátku 4. století se stává normou, kterou nahradí až císař Constantinus I.

⁴⁹³ ZANKER 2016, 61.

⁴⁹⁴ ZANKER 2016, 62; L'Orange také vidí počátek v zobrazování vojenských císařů u císaře Caracally (L'ORANGE 1984, 7).

následující císaři neopakují.⁴⁹⁵ Císaři Macrinus (*viz obr. 45*) nebo Pupienus (*viz obr. 136 a 137*) si ponechávají výrazný plnovous, a císaři Elagabalus, Alexander Severus nebo Gordianus III. (*viz obr. 138 až 141*) jsou vzhledem ke svému věku bezvousí.⁴⁹⁶ Nejdůležitější ale je, že všem chybí Caracallův hrozivý výraz tváře. Maximinus „Thrax“ tedy nenavazuje na způsob portrétování započaté císařem Caracallou, ale nechává se portrétovat jen jako upravený vojenský důstojník s krátkým vojenským účesem, krátce střiženými vousy a tvrdším výrazem ve tváři.

Vojensky upravený styl započatý císařem Maximinem pak přechází i na jeho nástupce. Na sochařských portrétech, které jsou zcela realistické, se vedle vojenskosti také objevuje určitá melancholie ve výrazu tváře. Někteří v ní spatřují odraz nelehké doby a jejích těžkostí, které na císaře doléhají.⁴⁹⁷ Za vzor tomuto tvrzení jsou dávány hlavně dvě mramorové busty – portréty císařů Philippa „Araba“ (*viz obr. 146*) a Traiana Decia (*viz obr. 147*).⁴⁹⁸ Avšak spatřovat ve výrazu tváře odraz čehokoliv je jen subjektivní pocit pozorovatele a nebude mít nic společného se skutečností. Císař v jakékoliv době chce být vnímán jako ten, kdo má vše pevně v rukou a nehroučí se pod tíhou svých povinností. Výraz tváře císaře Decia bude jen nešťastnou kombinací císařova pokročilého věku, jeho vzhledu a snahou vtisknout jeho portrétu atributy vojenského císaře. U Philippa „Araba“ to bude patrně způsobeno pouze císařovým skutečným vzhledem a nedotažením detailu přísného pohledu vojenského císaře. Je dobré si také uvědomit, že za císaře Treboniana Galla, který byl nepřímým svědkem katastrofy Deciova vojska, a za jehož vlády propukla v říši epidemie moru, se již tento melancholický výraz tváře neobjevuje (*viz obr. 152 až 155*).⁴⁹⁹ V mincovním portrétu se naopak prezentuje pouze uhlazený vojenský styl započatý císařem Maximinem a z počátku i se smyslem pro detail. Proto jsou císaři Maximinus „Thrax“ (*viz obr. 127*), Philippus „Arabs“

⁴⁹⁵ Kromě krátkého účesu, který se u následujících císařů objevuje bez ohledu na další atributy, až do změn v portrétování císaře Constantina I.

⁴⁹⁶ Elagabalus na svých posledních mincovních portrétech již kratší plnovous má, je ale podstatně výraznější než u pozdějších vojenských císařů. Díky příbuznosti s Caracallou se mu na mincovním portrétu i nápadně podobá. Postrádá ovšem tvrdost jeho výrazu.

⁴⁹⁷ KLEINER 1992, 369; KLEINER 2010, 265.

⁴⁹⁸ Z určitého úhlu lze pozorovat jistou melancholičnost ve výrazu tváře. Toto vnímání je ovšem v rozporu s portréty a vládní propagandou na mincích, která zobrazuje pouze pozitivní motivy. Na mincích císaře Decia a jeho synů je možné pozorovat i lehký úsměv (*viz obr. 148 až 151*).

⁴⁹⁹ Naopak je na jeho sochařském portrétu patrnější přísnost výrazu tváře a císař se také nechává zobrazovat v heroické nahotě.

(viz obr. 142 a 143) a Traianus Decius (viz obr. 148 a 149) na svých mincích krásně poznatelní. Týká se to i (ne)vojenských císařů Gordiana I. a II., Balbina, Pupiena i Gordiana III. (viz obr. 130 až 141). Ti jsou také na svých portrétech velmi snadno rozpoznatelní. S příchodem císaře Treboniana Galla ovšem nastává potíže, že vojenská uhlazenost začíná převládat nad detaily císařovy tváře. Proto je velmi obtížné od sebe odlišit císaře Treboniana Galla, jeho syna Volusiana a císaře Aemiliana, jen pouhým pohledem na jejich podobizny (obr. 281).⁵⁰⁰ U císaře Valeriana sice také dochází k zahlazení většiny detailů, ale jeho podobizna je na minci značně rozšířena, takže možnost jeho rozpoznání je lepší (viz obr. 157). Na některých svých mincích také ztrácí typický krátký plnovous (viz obr. 158).

Obr. 281: srovnání AR antoninianů císařů Treboniana Galla, Volusiana a Aemiliana; vlevo: císař Trebonianus Gallus; 251–253 n.l.; Řím; zdroj: RN E80, 1532. uprostřed: císař Volusianus; 251–253 n.l.; Řím; zdroj: Kölner 119, 707. vpravo: císař Aemilianus; 253 n.l.; Řím; zdroj: Dorotheum 11/2023, 53.

Vládní propaganda na mincích se příliš neliší od předchozích období a na způsoby portrétování zatím nemá žádný vliv. Stále se na rubových stranách objevuje sebe prezentace samotného císaře s výčtem jeho titulů,⁵⁰¹ a množství různých římských ctností jako např. *Annona*, *Aequitas*, *Felicitas*, *Pax*, *Liberalitas*, *Fides*, *Spes*, *Indulgentia*, *Providentia*, *Pietas*, *Uberitas*, *Genius* a *Virtus*.⁵⁰² Ve větší míře se využívají nápisy spojené s armádou jako *VIRTUS EXERCITVS*⁵⁰³, *FIDES*

⁵⁰⁰ Záleží také na typu a zachovalosti mince. Nejrozšířenějším typem mince byl antoninianus, na kterém se právě většina detailů začíná vytrácet. Na mnohem větších sestertii je detailů více a identifikace je tím o něco snazší.

⁵⁰¹ V katalogu na konci práce jsou zpracovány příklady mincí Maximina, Gordiana III. a Volusiana (k. č. 1, 5 a 14).

⁵⁰² *Annona* = personifikace úrody / obilí; *Aequitas* = rovnost / spravedlnost; *Felicitas* = štěstí; *Pax* = mír; *Liberalitas* = štědrost; *Fides* = věrnost; *Spes* = naděje; *Indulgentia* = shovívavost; *Providentia* = prozřetelnost; *Pietas* = oddanost; *Uberitas* = úrodnost / plodnost; *Genius* = ochránce; *Virtus* = statečnost (KURZ 2006, 130–131; PETRÁŇ – FRIDRICHOVSKÝ 2008, 53–54).

⁵⁰³ Tento mincovní typ je zpracován v katalogu u císaře Philippa Araba (k. č. 8).

EXERCITVS / MILITVM. Objevuje se již dříve hojně využívaná Victoria (VICTORIA AVG)⁵⁰⁴, Mars (MARTI PACIFERO) a Jupiter (IOVI STATORI)⁵⁰⁵. Naopak se snižuje množství opisů oslavujících konkrétní události. Je to patrně zapříčiněno krátkou délkou panování vojenských císařů. Za Maximina Thráka byla ražena mince oslavující jeho vítězství nad Germány s nápisem VICTORIA GERMANICA (*obr. 282*)⁵⁰⁶. Za Philippa Araba se razily mince k oslavě 1000. výročí založení Říma s nápisem SAECVLARES AVGG (*viz obr. 51*) a v návaznosti na výročí i k oslavě věčného Říma s nápisem ROMAE AETERNAE (*obr. 283*). Za císaře Traiana Decia se razily mince oslavující příjezd císaře s nápisem ADVENTVS AVG⁵⁰⁷. Traianus Decius nechal razit i mince s nápisy GENIVS EXERCITVS ILLVRICIANI (*obr. 284*) a PANNONIAE (*obr. 285*), na počest ilyrských legií a provincie Pannonie.⁵⁰⁸

Obr. 282: AE sestertius císaře Maximina Thráka oslavující vítězství nad Germány; avers: MAXIMIANVS PIVS AVG GERM; revers: VICTORIA GERMANICA // S C (stojící císař pozvedá pravou ruku, v levé ruce drží kopí, za ním stojí Victorie a pokládá mu na hlavu věnec, u nohou císaře klečí germánský zajatec). 236–238 n.l.; Řím, zdroj: Dorotheum 11/2023, 51.

⁵⁰⁴ Tento mincovní typ je zpracován v katalogu u císařů Aemiliana a Valeriana (k. č. 16 a 17).

⁵⁰⁵ Tento mincovní typ je zpracován v katalogu u císaře Gordiana III. (k. č. 7).

⁵⁰⁶ Spojení s vítězstvím se objevuje i na aversu v podobě čestného titulu Germanicus.

⁵⁰⁷ Tento mincovní typ je možné vidět v katalogu (k. č. 11).

⁵⁰⁸ Sám patrně z Panonie pocházel a v době svolání císařem zde působil jako vrchní velitel armád (PETRÁŇ – FRIDRICHOVSKÝ 2008, 195–196). Císařem ho povolaly právě panonské (ilyrské) legie.

Obr. 283: AR antoninianus císaře Philippa Araba oslavující věčný Řím;
 avers: IMP M IVL PHILIPPVS AVG; revers: ROMAE AETERNAE
 (Roma sedí na trůnu, v levé ruce drží žezlo a v pravé ruce Victorii)
 244–247 n.l.; Řím, zdroj: TF 137, 3015.

Obr. 284: AR antoninianus císaře Traiana Decia oslavující ilyrské legie;
 revers: GENIVS EXERCITVS ILLVRICIANI (stojící Genius drží v pravé ruce pateru
 a v levé ruce roh hojnosti, napravo od něj je vojenská standarta)
 249–250 n.l.; Řím, zdroj: LEU W28, 4219.

Obr. 285: AE sestertius císaře Traiana Decia oslavující provincie Panonie;
 revers: PANNONIAE // S C (dvě stojící Panonie pozvedají pravé ruce a drží
 vojenské standarty – signa); 250 n.l.; Řím, zdroj: CNG E552, 557.

K druhému zlomovému úseku v portrétování dochází za císaře Galliena. Císař, jakožto vzdělaný obdivovatel řecké kultury, si nechává své portréty záměrně idealizovat.⁵⁰⁹ V sochařství proto přebírá různé portrétní prvky významných osobností – Augusta, Alexandra Velikého a Hadriana (*viz obr. 160 až 162*).⁵¹⁰ Na jeho mincovním portrétu dochází také, krom idealizace, k výraznému zjednodušení.⁵¹¹ Tato jednoduchost by se při zpětném pohledu mohla jevit jako naprosto vyhovující potřebám doby, kdy se císař snaží během krize šetřit čas i prostředky.⁵¹² Přesto se změna mincovního portrétu z ekonomických důvodů jeví jako nepravděpodobná.⁵¹³ Zjednodušení portrétu totiž přichází společně s mincovní reformou, kdy dochází k úplnému znehodnocení ještě částečně stříbrných Antoninianů. Právě tím se císaři podařilo ušetřit značnou část finančních prostředků. Gallienus spíše inicioval změnu mincovního portrétu k idealizaci svého vyobrazení⁵¹⁴ a ke zvýraznění vlastních individuálních rysů⁵¹⁵ (*viz obr. 70 a 164*). Toto nové pojetí mincovního portrétu přebírají i následující císaři až do vytvoření tetrarchie císařem Diocletianem. Nepřebírají ho ale pouze pro své mincovní portréty, ale i pro portréty sochařské.⁵¹⁶ Sochařské portréty následujících císařů tak nedosahují kvality zobrazení vojenských císařů před nástupem Gallieana. Jsou pojaty jednodušeji, ale zvýrazňují vždy nějaké individuální rysy zobrazovaného. Vzhledem ke společnému základu, ze kterého tyto sochařské i mincovní portréty vycházejí, vzniká dobrá možnost vzájemného porovnání. Dobrymi příklady jsou portréty císařů Claudia (II). „Gothica“ (*viz obr. 74, 180 a 181*)⁵¹⁷, Tacita

⁵⁰⁹ Návrat ke klasicizujícímu stylu – tzv. Gallienova renaissance (STRONG 1976, 253; HANNESTAD 1988, 293; KITZINGER 1995, 18; PRUSAC 2010, 52).

⁵¹⁰ Jedná se o rozdělení Gallienova sochařského portrétu do třech skupin (KLEINER 1992, 373–375).

⁵¹¹ Z mincovního portrétu mizí uhlazenost prvních vojenských císařů a portrét se stává více schematickým. Toto zjednodušení portrétu jako celku ovšem vytvoří prostor pro zvýraznění některých detailů.

⁵¹² Jak již bylo řečeno v kapitole 3.1.1. – císař se nesnaží ušetřit tím, že by zhoršoval kvalitu provedení vlastního portrétu.

⁵¹³ Za Galliena dochází k přerývání velkého množství dřívějších sochařských portrétů (PRUSAC 2010, 52), přesto je také uváděno, že to nesouvisí přímo s krizí impéria, ale spíše z nedostatku kvalitního materiálu (PRUSAC 2010, 50–56).

⁵¹⁴ Stejně jako inicioval změny k idealizaci svého sochařského portrétu.

⁵¹⁵ Na těchto mincích je dobře patrný císařův rovný obličej, malý rovný nos, vystupující brada, předsazený horní ret a kudrnatý plnovous jdoucí až na krk.

⁵¹⁶ Klasicizující styl sochařských portrétů následující císaři nepřebírají.

⁵¹⁷ Důležitými znaky na mincovním portrétu jsou ostře profilovaná spodní čelist – někdy až skobovitě zakončená, špičatý nos a dobře modelovaný krk s výrazným ohryzdem. Podobnost s bustou uloženou ve Worcester Art Museum je zjevná.

(viz obr. 73, 186 a 187)⁵¹⁸, Proba (viz obr. 191 a 193)⁵¹⁹ nebo Carina (viz obr. 198 a 199)⁵²⁰. Z těchto příkladů je dobře patrné, že pro vývoj římského portrétního umění nebyla ani tak důležitá Gallienova „renesance“ klasicizujícího sochařského portrétního umění, ale spíše vytvoření nového konceptu portrétního umění mincovního, který poté určoval způsob zobrazování jeho nástupců až do vzniku tetrarchie.

U možnosti identifikace císaře Galliena a jeho nástupců je z výše popsaného zřejmé, že jsou dobře rozpoznatelní hlavně na mincích. Jejich portréty jsou sice značně zjednodušené, ale zvýrazňují vždy nějaké individuální rysy nebo charakteristické znaky. Jejich identifikace na sochařském portrétnímu umění je možná jen díky srovnání s portrétem mincovním. Jediný, kdo je jasně identifikovatelný i na sochařském portrétnímu umění bez nutnosti srovnání s mincí, je sám Gallienus.⁵²¹

Gallienova propaganda na mincích má jen minimální vliv na způsob jeho zobrazování. Výjimkami jsou zlaté aurey, na kterých je vyobrazen s věncem z obilných klasů (viz obr. 165)⁵²² a antoniniany, na kterých je zobrazen ve zbroji, se štítem a kopím položeným přes rameno. Na reversu zlatých mincí je také někdy oslavován všudypřítomný mír (VBIQVE PAX),⁵²³ který se snaží zastřít fakt, že se bojuje nejen proti vnějším nepřátelům, ale i proti různým usurpátorům císařské moci, a říše se kvůli tomu rozpadá na tři části.⁵²⁴ Antoniniany zobrazující Galliena ve zbroji propagují jeho schopnost chránit říši, což je další novinka, která ovlivní jeho nástupce. Poslední Gallienova propaganda, která zde stojí za zmínku, je přihlášení se k odkazu prvního císaře Augusta. Jeden typ jeho zlatého aureu nese na rubové straně portrét božského Augusta s nápisem DEO AVGVSTO (obr. 286). Může to být chápáno jako propagace jeho tendencí idealizovat své sochařské portréty podle Augustova vzoru.

⁵¹⁸ Na obou typech portrétů je dobře pozorovatelný specifický sestřih vousů a široký nos.

⁵¹⁹ Na mincovních portrétech má císař malou, hranatější pojatou, úzkou hlavu na dlouhém krku. Je zde patrná podobnost s jeho dochovanou bustou z Kapitolského muzea v Římě.

⁵²⁰ U obou druhů portrétů je krásně zvýrazněn císařův kudrnatý plnovous jdoucí až na krk.

⁵²¹ Díky jeho klasicizujícímu přístupu k sochařským portrétům a množství individuálních rysů.

⁵²² Možné připodobnění k bohyni Ceres přinášející úrodu a všeobecnou hojnost.

⁵²³ Tyto mince se objevují i s jinými náměty na rubové straně (např. FIDES MIL).

⁵²⁴ Tento způsob vládní manipulace je typický spíše až pro pozdní 4. století a 5. století, kdy se již propagovaná hesla neshodují se skutečností.

Obr. 286: AV aureus císaře Galliena s vyobrazením prvního císaře Augusta;
 avers: GALLIENVS AVG; revers: DEO AVGVSTO
 253–268 n.l.; Řím, zdroj: NAC 120, 820.

Vládní propaganda Gallienových nástupců se vyznačuje prosazováním jejich vojenského zaměření. Díky tomu se z císaře stává spíše typ vojenského diktátora než prvního občana. Vojenský ráz císaře se zde již přímo promítá i do jeho portrétu. Císaři jsou hojně zobrazováni ve zbroji a na reversech mincí se císaři objevují jako všude vítězící (VNDIQVE VICTORES, viz obr. 68),⁵²⁵ jako obnovitelé světa (RESTITVT ORBIS, viz obr. 69),⁵²⁶ jako ti, co přinášejí hojnost, mír a naději (ABVNDANTIA AVG, viz obr. 70; PAX AVG; SPES AVG), nebo jako zvěstovatelé šťastné doby (TEMPORVM FELICITAS, viz obr. 71).⁵²⁷ Nutno podotknout, že propagovaná hesla nejsou jen zbožným přáním, ale spíše oslavou skutečnosti, neboť tito císaři, díky svým schopnostem, říši stabilizovali a zajistili jí životaschopnost na dalších 100 let. K dalšímu prohloubení vojenskosti císaře dochází za císařů Aureliana a Proba. Ti využívají všech prostředků k posílení kultu císařské osobnosti a jako první se nechávají titulovat Pán a Bůh.⁵²⁸ Zatímco u Aureliana je to jen opatrný pokus na pár mincích z mincovny v Serdice,⁵²⁹ tak u Proba se s tím setkáváme častěji.⁵³⁰ Dalším císařem, který razil tento typ mincí

⁵²⁵ Tento mincovní typ je v katalogu zpracován u císaře Numeriana (k. č. 60).

⁵²⁶ Tento mincovní typ je v katalogu zpracován u císaře Aureliana (k. č. 47).

⁵²⁷ Tento mincovní typ je v katalogu zpracován u císaře Tacita (k. č. 50).

⁵²⁸ Císař Aurelianus byl první, kdo tento titul použil (Lužický 2015, 102).

⁵²⁹ Císař je zde titulován jako DEO ET DOMINO a DEO ET DOMINO NATO (Lužický 2015, 102–103).

⁵³⁰ Císař je zde titulován jako DEO ET DOMINO PROBO (viz obr. 191) nebo DEO ET DOMINO PROBO INVICTO.

byl císař Carus.⁵³¹ Císař Aurelianus také zavádí kult Neporazitelného Slunce, se kterým se ztotožňuje, a tak deklaruje svou neporazitelnost v boji.⁵³² Císař Probus ve slunečním kultu pokračuje (*viz obr. 192*) a svou vojenskost ještě podtrhuje vydáváním mincovního portrétu, kde je vyobrazen v plné zbroji, s přilbicí, štítem a kopím (*viz obr. 189*).⁵³³ Tento mincovní typ se stal velmi oblíbeným i za tetrarchie a dynastie Constantinovců. Za dynastie Valentiniánů na něj není kladen takový důraz, ale za císaře Theodosia I se opět hojně používá, převážně na menších bronzových mincích. Císař Probus se také nechává zobrazovat v honosném císařském oděvu a se žezlem v ruce (*viz obr. 190*).

Během Gallienovy vlády také došlo k odtržení částí římské říše. Na krátkou dobu tak vznikly dva státní útvary se svými vlastními panovníky. Jak se ale ukázalo, tak způsob portrétování císařů na těchto odtržených územích, byl jen slepou odbočkou, která neměla žádný vliv na oficiální portrét. Bylo to jistě způsobeno krátkým trváním těchto státních útvarů a jejich zpátečnickým konceptem. V Galsko-římském císařství se císaři nechávali zobrazovat s dlouhým plnovousem, který se v říši již 50 let běžně nepoužíval,⁵³⁴ a Palmýra pro své mince přejala oficiální císařský portrét.⁵³⁵

⁵³¹ Císař je zde titulován jako DEO ET DOMINO CARO.

⁵³² Objevují se nápisy SOLI INVICTO (*viz obr. 76*), SOLI INVICTO COMITI nebo přímo na aversu SOLI DOMINVS IMPERI ROMANI (*viz obr. 77*).

⁵³³ Probus zde deklaruje již svou vlastní neporazitelnost nápisy IMP PROBVS INVICTVS AVG.

⁵³⁴ Posledním císařem, který používal delší plnovous, byl Septimius Severus. Poté se sice objevil ještě u císařů Macrina a Pupiena, ale ti tvořili už jen výjimku.

⁵³⁵ Na některých palmýrských mincích je zobrazován i oficiální císař Aurelianus (*viz obr. 177*). V katalogu na konci práce je také zpracována mince nesoucí obraz palmýrského vládce Vabalatha a římského císaře Aureliana (k. č. 49).

Třetím zlomovým bodem v portrétování císařů je nástup císaře Diocletiana a vytvoření vládního systému tetrarchie. V počáteční fázi je Diocletianus jen dalším vojenským císařem a jeho portrét tomu odpovídá.⁵³⁶ I ostatní členové císařského kolegia se nechávají portrétovat v tomto duchu. Rozdíl proti dřívějším vojenským císařům je ale v tom, že jsou setřeny všechny individuální rysy (*obr. 287*).⁵³⁷ Obzvláště po ustavení tetrarchie jsou portréty na mincích i ve skulptuře vyhotoveny tak, aby nebylo možné od sebe jednotlivé členy císařského kolegia rozpoznat. Samotná idea Diocletianovy tetrarchie stojí na čtyřech základních principech, které vlastně znemožňují zobrazovat rozdíly mezi císařskými kolegy. Složitý systém pojetí císařského majestátu, božské podstaty císaře, svornosti císařského kolegia (*Concordia*) a vzájemné podobnosti císařů (*similitudo*), vytváří portrétní typ nadosobních a tělesně identických císařů.⁵³⁸ To se týká především mincí a sousoší tetrarchů. Drobné rozdíly sice existují, jsou ale spíše uměleckou licencí než záměrem některého ze členů císařského kolegia.⁵³⁹ Krásnou ukázkou je benátská porfyrová skupina (*viz obr. 78*),⁵⁴⁰ kde jsou císaři naprosto stejní až na to, že dva mají krátký plnovous a dva jsou bezvousí. To ovšem neslouží k jejich vzájemnému odlišení. Je tím pouze vyjádřeno, že v tetrarchii jsou vždy dva starší a dva mladší císaři. Při bližším pohledu na toto sousoší lze nalézt jen jeden malý detail. Na čele jednoho z císařů je zvrásnění čela naznačeno pouze jednou výraznou rýhou oproti dvěma rýhám u ostatních členů císařského kolegia.⁵⁴¹ Ani zde se nebude jednat

⁵³⁶ L'ORANGE – UNGER 1984, 15; POTTER 2004, 288; GAZDAC 2017, 150.

⁵³⁷ Na mincích nejsou rozdíly patrné již od založení diarchie. Diocletiana již není možné od Maximiana odlišit. V katalogu na konci práce jsou zpracovány dva antoniniany císařů Diocletiana (k. č. 64) a Maximiana (k. č. 69), na kterých je vidět, že při případné absenci opisu není možné císaře určit. Naproti tomu Donald Strong uvádí, že na mincích z počátku vlády jsou vidět zřetelné individuální rysy (STRONG 1976, 264). S tím se nedá souhlasit, neboť Diocletianovy ražby z období od listopadu 284 do července 285, kdy vládl samostatně, jsou portrétově shodné s těmi pozdějšími, a zároveň jsou shodné s ražbami spolucísaře Maximiana (*viz obr. 287*).

⁵³⁸ Donald Strong sám přiznává, že po ustanovení tetrarchie je odlišení Diocletiana a Maximiana nemožné (STRONG 1976, 264).

⁵³⁹ Existuje pár výjimek jako např. zlaté medailony a aurey císaře Maximiana ražené v Římě (*viz obr. 82 a 203*), na kterých je vyobrazen jako hrdina Hercules se lví kůží, nebo zlatý aureus císaře Constantia „Chlora“ ražený v syrské Antiochii, na kterém je zobrazen s kudrnatým plnovousem (*viz obr. 209*).

⁵⁴⁰ Sousoší vzniklo kolem roku 300 n.l. (STRONG 1976, 272; KLEINER 1992, 403; ELSNER 1998, 63; KLEINER 2010, 279; TUCK 2015, 308) a zobrazuje členy první tetrarchie (SCARRE 1995, 203; ELSNER 1998, 63).

⁵⁴¹ KEŠNER 2016, 40, 47. Zde se nabízí i možnost srovnání s bustou císaře Diocletiana z Nicomedie, kde má císař zvrásnění na čele také naznačeno pouze jednou výraznou rýhou. To by pak mohlo ukazovat na samotného Diocletiana v rámci porfyrové skupiny. Je zde ovšem potíž, že tato busta je k císaři Diocletianovi přiřazena pouze na základě místa nálezů a typického vzhledu pro období tetrarchie. Důležitější ale je, že taková snaha o odlišení by šla proti ideálům tetrarchie, nastavených právě císařem Diocletianem.

o snahu některého z císařů odlišit se od zbytku tetrarchů. Předně, původní umístění sousoší bylo na vysokém sloupu.⁵⁴² Bylo tedy umístěno dosti daleko od případných pozorovatelů. A jak velmi dobře v jiné souvislosti vystihl Paul Zanker – antický pozorovatel neměl schopnosti moderního archeologa.⁵⁴³ Proto by i samotnému iniciátorovi muselo být jasné, že jeho snaha o odlišení se, v případě tak malého detailu, nedosáhne svého cíle.

Obr. 287: srovnání AE antoninianů císařů Diocletiana a Maximana;
 vlevo: Diocletianus; 285 n.l.; Antiochia; zdroj: Kölner 119, 760.
 uprostřed: Diocletianus; 289–290 n.l.; Siscia; zdroj: GM 299, 3804.
 vpravo: Maximianus; 289–290 n.l.; Lugdunum, zdroj: Chaponnière 17/2023, 160.

Rozdělení benátské porfyrové skupiny na dvě postavy s vousy a dvě bezvousé vede občas ke snahám odlišit od sebe alespoň Augusty od Caesarů. Podle některých badatelů představuje každý pár jednoho Augusta objímajícího svého Caesara.⁵⁴⁴ Jiní se ale domnívají, že se jedná o pár Augustů a pár Caesarů.⁵⁴⁵ Zdůrazňují, že takové rozdělení by dostatečně nevyjadřovalo jednotu říše, ale spíše její rozdělení na západní a východní část. To je v rozporu s jejich vlastním tvrzením, kde označují benátskou porfyrovou skupinu za perfektní ukázkou císařské *similitudo*.⁵⁴⁶ Také se nedá souhlasit s tím, že by takové zobrazení nevyjadřovalo jednotu říše. Zobrazení všech čtyř císařů ve vzájemném objetí samo vyjadřuje jejich svornost a jednotu. Také nelze deklarovat svornost pouze mezi Augusty a mezi

⁵⁴² Arne Effenberger píše o vysokém sloupu v souvislosti s umístěním v Constantinopoli (EFFENBERGER 2013, 215). Původní umístění je neznámé, ale je pravděpodobné, že sousoší bylo vystaveno podobným způsobem.

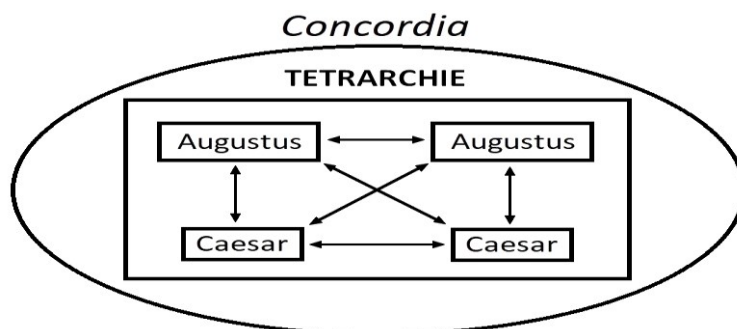
⁵⁴³ Paul Zanker tuto myšlenku vyslovil v souvislosti s přerýváním portrétů (ZANKER 2016, 99), přesto se pro tento případ hodí také. Antický divák neměl schopnosti a trpělivost moderního badatele a takového drobného rozdílu by si nevšiml nebo by mu nevěnoval pozornost.

⁵⁴⁴ HANNESTAD 1988, 305; KLEINER 1992, 403; ELSNER 1998, 63; KLEINER 2010, 281; TUCK 2015, 308.

⁵⁴⁵ L'ORANGE – UNGER 1984, 9; Arne Effenberger přímo označuje, která dvojice jsou Augustové a která Caesarové (EFFENBERGER 2013, 215–216, 266–267).

⁵⁴⁶ L'ORANGE 1965, 47; L'ORANGE – UNGER 1984, 9.

Caesary. Concordia musí jít napříč celou tetrarchií (*obr. 288*).⁵⁴⁷ Pro podporu tohoto tvrzení lze použít srovnání se zlatým medailonem, na kterém jsou zobrazeni všichni čtyři panovníci, a kde jsou páry rozděleny na Augusta a jeho Caesara (*viz obr. 89*). Dvě strany medailonu pak představují celou čtveřici otočenou jakoby zády k sobě, stejně jako na benátské porfyrové skupině. Jelikož jsou ale na medailonu kromě samotného vyobrazení uvedena i jména císařů, tak toto rozdělení nikdo nezpochybňuje.

Obr. 288: vyjádření úplné svornosti mezi členy císařského kolegia; zdroj: vlastní nákres.

Podobná situace nastává i u Vatikánské porfyrové skupiny (*viz obr. 90 a 91*). Toto sousoší tetrarchů je ještě více stylizováno a postavy nerespektují lidskou fyziognomii. Císaři jsou na ní zcela identičtí. Jediný rozdíl mezi nimi je, že dva císaři se mračí a dva usmívají. Nepůjde ale rovněž o snahu o odlišení. Jedná se spíše o absolutní vyjádření svornosti mezi císaři – tj. svornost mezi císaři existuje při úspěchu i neúspěchu, v dobách dobrých i zlých.⁵⁴⁸ Jakákoliv snaha o odlišení by tak šla proti ideálům tetrarchie.⁵⁴⁹ U obou porfyrových skupin je tedy jasné, že jakákoliv snaha o identifikaci konkrétního člena císařského kolegia, či pouze o rozlišení na Augusty a Caesary musí narazit na dva stěžejní ideály tetrarchie – tedy na úplnou svornost (*Concordia*) a úplnou podobnost (*similitudo*). Porfyrové skupiny tetrarchů tedy nejsou portrétem jako takovým, ale jsou spíše symbolem

⁵⁴⁷ V Julianově díle Hostina císařů vstupují tetrarchové společně v kruhu kolem Diocletiana, drží se za ruce, a snaží se mu dát přednost, ale on se tomu vzpírá, neboť si nepřeje mít nějaké výsady. I bohové obdivují jejich vzájemnou svornost (Julianus, 26), tj. vstupují pohromadě jako celá čtveřice, a nikoliv po dvojicích.

⁵⁴⁸ Ostatní interpretace se opět snaží rozlišovat mezi Augusty a Caesary (např. HANNESTAD 1988, 306).

⁵⁴⁹ Přesto snahy o rozlišení Augustů od Caesarů existují. L'Orange a Niels Hannestad se domnívají, že jeden pár představuje Augusty a druhý pár Caesary (L'ORANGE, 1984, 9; HANNESTAD 1998, 306). Fred Kleiner má názor opačný a vidí v každém páru jednoho Augusta se svým Caesarem. Oporu pro své tvrzení nachází v drobných rozdílech při rytí detailů obličejů (KLEINER 2010, 282).

tetrarchie a jejích ideálů. I samotná velikost postav by tomu napovídala. Benátská skupina měří i s podstavcem na výšku pouhých 159 cm,⁵⁵⁰ z toho samotné postavy 129,5 cm.⁵⁵¹ Vatikánská skupina je ještě podstatně menší. Celková výška postav je uváděna přes 50 cm.⁵⁵²

Diocletianem nastavené ideály tetrarchie zároveň ovlivnily i portrét na mincích a volně stojících sochách. V mincovnictví bylo ideálů tetrarchie dosaženo rovněž odstraněním veškerých individuálních rysů, a to do té míry, že dokonce hlava jednoho císaře mohla nahradit hlavu jiného.⁵⁵³ Jakákoliv snaha o identifikaci konkrétního císaře je zde nemožná.⁵⁵⁴ V samostatně stojící skulptuře je situace mírně odlišná. Je zde zapotřebí zohledňovat místo a čas vzniku. Na západě impéria vznikají z počátku sochy z mramoru, které jsou pokračováním dřívější tradice. Portréty si udržují realističtější vzhled a jsou precizněji vymodelovány. Jedná se například o vyobrazení císaře Constantia I. „Chlora“ z muzea v Kodani (*viz obr. 210*). Na východě naopak vznikají sochy především z egyptského porfyru, vyznačující se velkou mírou abstrakce.⁵⁵⁵ Nejlepšími ukázkami jsou busta z Athribis (*viz obr. 83*) a hlava z Felix Romuliana, která se nápadně podobá vyobrazení postav na benátské porfyrové skupině (*viz obr. 207*).⁵⁵⁶ Obě busty jsou identifikovány jako císař Galerius. Tyto portréty vznikající na východě plně respektují ideály tetrarchie a postupně ovlivňují i produkci na západě, což je dobře patrné na dalším vyobrazení císaře Constantia I. „Chlora“ z muzea v Berlíně

⁵⁵⁰ TUCK 2015, 308.

⁵⁵¹ KLEINER 2010, 279.

⁵⁵² Něco přes půl metru (HANNESTAD 1988, 306); cca 56 cm (KLEINER 2010, 282).

⁵⁵³ GÜNTHER 1938,25; L'ORANGE – UNGER 1984, 4, 14.

⁵⁵⁴ Jak už bylo popsáno výše – existují výjimky v podobě mincí císařů Maximiana (vyobrazen jako Hercules) a Constantia I. Chlora (vyobrazen s kudrnatým plnovousem), a také usurpátora Maxentia (vlasy nad čelem nejsou zastřiženy rovně, ale jsou zakončeny jednotlivými prameny).

⁵⁵⁵ Tyto skulptury se vyznačují úplnou ztrátou individuálních rysů. Císařské portréty v tomto stylu mají velkou, téměř geometricky členěnou hlavu s krátkým, rovným účesem a krátkým plnovousem na tzv. těžké bradě. Hlava je posazena na silném krku, má velké, nízko posazené, skoro až kruhové oči, obočí bývá stažené k nosu, koutky úst jsou zahnuty směrem dolů a na čele je několik linií vrásek. Tento styl vzniká patrně pod vlivem zobrazování císaře Galeria na východě (Kleiner 1992, 406; Lužický 2015, 97).

⁵⁵⁶ Hlava z Felix Romuliana má na hlavě bohatě zdobený věnec se třemi oválnými medailony a čtyřmi malými bustami tetrarchů. Bill Leadbetter se domnívá, že se zde nejedná o standardní zobrazení tetrarchie, ale o členy rodiny Joviů – Diocletiana, Galeria, Licinia a Maximina Daii (LEADBETTER 2009, 239). To by ovšem šlo proti ideálům tetrarchie, neboť je vždy zobrazováno císařské kolegium, tj. čtveřice vládnoucích císařů, a nikoliv jen jeho část, obzvláště pak náležící pouze k jedné božské rodině.

(viz obr. 211). U volně stojící skulptury je tedy identifikace císaře možná pouze u soch vznikajících z počátku tetrarchie a na západě impéria, přestože i zde je možnost omylu. Na mincích se také objevují drobné rozdíly, které se daly připsat jednotlivým císařům jako jejich individuální rysy či spíše jen charakteristické znaky, ale vzhledem k substitucím hlav císařů, jsou tyto znaky pro určení konkrétní osoby nepoužitelné. Obecnou výjimku zde vytváří pouze zobrazování vzdorocísaře Maxentia. Jeho portrétní styl je sice ryze tetrarchický,⁵⁵⁷ ale císař si na něm ponechává jeden typický rys – rozdělení vlasů nad čelem v jednotlivé prameny.⁵⁵⁸ Jelikož nespolupracoval s ostatními tetrarchy a jeho portrét tudíž není substitucí někoho jiného, tak se vždy jedná o něj. Další tetrarchové, tj. nástupci v rámci tetrarchie, se nechávají portrétovat ve stejném duchu a ke změnám u nich nedochází. Tetrarchický portrétní styl ovšem samotnou tetrarchii přežije pouze na východě v osobě císaře Licinia. Po jeho definitivní porážce císařem Constantinem I. v roce 324, tento portrétní styl mizí úplně.

Vládní propaganda za tetrarchie se plně promítá do portrétování císařů. Propagace ideálů tetrarchie totiž přímo ovlivnila celkový vzhled portrétu, a to jak v sochařství, tak i na mincích. Císař se tak mění ze samostatné osobnosti na hrozivého neosobního tetrarchu s nepřirozenými rysy a upřeným pohledem.⁵⁵⁹ Co se týče rubových stran mincí, tak zde se propaganda ve velké míře omezuje na propagaci tetrarchie a vládních rozhodnutí. Osobní propagace císaře tak zcela ustupuje ve prospěch kolektivního systému vlády. Velké množství dřívějších motivů mizí nebo se využívá jen minimálně. Objevují se tak převážně Jupiter, Hercules, Genius, Moneta, Victoria a Concordia. Samotná tetrarchie bývá prezentována nápisy AVGG ET CAESS, AVGG ET CAESS NN, AVGG ET CAESS NOSTR (Augustorum et Caesarum nostrorum, kde dvě G označují dva Augusty a dvě S dva Caesary). V kombinaci s Concoridií (CONCORDIA AVGG ET CAESS NN) se odkazuje právě na jeden stěžejní ideál tetrarchie. Dalšími oblíbenými motivy jsou

⁵⁵⁷ A ve skulptuře se také mění pod vlivem východního stylu (viz obr. 216 až 218). Na mincích je tento rys dobře zřetelný (viz obr. 215 a k. č. 90).

⁵⁵⁸ L'ORANGE – UNGER 1984, 35; KLEINER 1992, 407; BETJES – HEIJNEN 2018, 13.

⁵⁵⁹ Zde by bylo možné vrátit se k vlivu v zobrazování císaře Caracally. Hrozivý pohled se neprojevil v zobrazování vojenských císařů, ale objevuje se právě až s příchodem tetrarchie. Zda byl však císař Diocletianus motivován portréty císaře Caracally je nejisté.

GENIO POPVLI ROMANI⁵⁶⁰ a SACRA MONET⁵⁶¹. Tyto dva mincovní typy krásně ilustrují, jakým způsobem se snaží císařská propaganda působit na obyvatelstvo říše, obzvláště pak u typu SACRA MONET, kde se zdůrazňuje spravedlnost císařské mincovní politiky. K tomu se zároveň váže ražba stříbrných mincí, na kterých je zobrazen věnec s římskou číslicí 96 (XCVI, viz obr. 65). Je to propagace vládního rozhodnutí o zkvalitnění stříbrného oběživa, jehož váha byla standardizována na 1/96 římské libry. Tato skutečnost pak byla na minci vyobrazena, aby příjemce ubezpečila o její kvalitě.⁵⁶² Jednota císařského kolegia je propagována např. na mincích s nápisem VICTORIA SARMAT, kde je vítězství na Sarmaty prezentováno jako vítězství všech císařů (obr. 289) nebo na mincích oslavujících příjezd císařů (ADVENTVS, SALVIS), kde je příjezd jednoho vnímán jako příjezd tetrarchů (viz obr. 80 a 81).⁵⁶³

Obr. 289: AR argenteus císaře Diocletiana s propagací jednoty císařského kolegia; revers: VICTORIA SARMAT (tetrarchové společně obětují před branou města); 300 n.l.; Heraclea; zdroj: NN 24, 641.

Posledním zlomovým úsekem sledovaného období ve vývoji císařského portrétu přichází s Constantinem I. Ten pojal myšlenku absolutní jednoty říše, které podřizoval téměř vše. Jedna říše, jeden císař a jeden bůh se stali ideou, pro kterou potřeboval vytvořit představu ideálního panovníka. Postupně přicházel s různými portrétními typy, které se tomuto ideálu přibližovaly. Objevila se tedy nová vlna idealizace portrétu, ale zatímco za Galliena to byla jen manýra, díky jeho vzdělání

⁵⁶⁰ Tento mincovní typ je v katalogu zpracován pod k. č. 66, 73, 74, 76, 84, 86, 87 a 89.

⁵⁶¹ SACRA MONETA = Posvátná spravedlnost, která je uplatňována při ražbě mincí. Je to snaha vrátit obyvatelům říše důvěru v římskou měnu. Tento mincovní typ je v katalogu zpracován pod k. č. 68, 72, 75, 82 a 85.

⁵⁶² KURZ 2006, 146.

⁵⁶³ Tento mincovní typ je v katalogu zpracován pod k. č. 67, 77 a 78.

a zájmu o řeckou kulturu, tak u Diocletiana a Constantina I. šlo ryze o pragmatickou potřebu spojenou se způsoby jejich vládnutí.⁵⁶⁴ Constantinův přístup byl ale ještě novátorský v tom, že se nesnažil vytvořit něco zcela nového, ale zkombinoval vše, co se zkombinovat dalo. Jako jeden z tetrarchů si ponechal idealizovaný nadosobní styl v podobě božského vzezření císaře. Z tetrarchického portrétního stylu mu zůstala i akcentace oka. Jako „pán a bůh“ navázal na císaře Aureliana, Proba a Diocletiana. Z vojenských císařů pak ještě převzal atributy jejich vojenskosti – zobrazení v plné zbroji. Nakonec sáhl ještě více do minulosti a převzal Augustův mladistvý vzhled a Traianovu uhlazenost a účes.⁵⁶⁵ Těmito vhodnými kombinacemi a tím, že navázal na dva nejúspěšnější římské císaře, vytvořil portrétní typ, který již neměl nikdo potřebu měnit nebo nahrazovat. Nejlepší ukázkou jeho snah je nejspíše kolosální mramorová hlava umístěná v Metropolitním muzeu v New Yorku, která jako by přímo připomínala, obzvláště z bočního pohledu, prvního císaře Augusta (*viz obr. 227*).⁵⁶⁶ Dalším novátorským přístupem císaře Constantina I. bylo vytvoření božského patrona, který ho v každé fázi jeho vládnutí doprovázel.⁵⁶⁷ Za druhé tetrarchie to byl Hercules,⁵⁶⁸ za třetí tetrarchie jeho vlastní zbožštěný otec,⁵⁶⁹ poté Neporazitelné Slunce,⁵⁷⁰ a nakonec křesťanský Bůh. Poslední dva zmiňovaní ho i legitimizovali k vládě nad světem, a to se asi také stalo původním a pravým důvodem ke vzniku používání mincovní značky *Chi-Rho*.⁵⁷¹

⁵⁶⁴ U Diocletiana to byly ideály tetrarchie a u Constantina I. jeho vize jednotné říše pod vládou jednoho císaře a pod ochranou jediného boha.

⁵⁶⁵ Patrně na základě Maxentiova příkladu, neboť se jeho portrét začne měnit po Maxentiově porážce v roce 312 n.l. Sám Maxentius se prezentoval jako princeps (navazoval na zakladatele principátu – císaře Augusta; BETJES – HEIJNEN 2018, 12–14) a nechával se na svých sochách a mincích zobrazovat s vlasy, které jsou nad čelem rozděleny v jednotlivé prameny, což je vykládáno jako snaha navázat na císaře Traiana (BETJES – HEIJNEN 2018, 13).

⁵⁶⁶ BETJES – HEIJNEN 2018, 15; Paul Zanker se domnívá, že tato kolosální hlava vznikla přerytím staršího portrétu, patrně Traianova (ZANKER 2016, 99).

⁵⁶⁷ I dřívější císaři měli své božské ochránce. Constantinův novátorský přístup byl v tom, že je měnil podle aktuální potřeby.

⁵⁶⁸ Jako syn císaře Constantia I. Chlora, který byl v rámci první tetrarchie adoptován Maximianem Herculiem, náležel k rodině Herculiů.

⁵⁶⁹ Pro svého zbožštěného otce razil řadu konsekračních mincí (*viz obr. 97 a 98*).

⁵⁷⁰ Objevuje se po roce 310 n.l. a úplně ho opouští po roce 325 n.l. (MACCORMACK 1981, 35; LENSKI 2012, 336–337, 353, TOOM 2014, 104–106) Na mincích se objevuje Sol s nápisem SOLI INVICTO COMITI (*viz obr. 94 až 96 a k. č. 101*).

⁵⁷¹ Původně se jednalo o pohanskou zkratku pro vládu či vládce – arché a až později se změnilo v čistě křesťanský symbol Krista (SÁNCHEZ 2016, 139–158). V případě Constantina I. se tedy z počátku jednalo spíše o symbol vlády nad světem.

Možnost identifikovat Constantina I. na jeho mincovním portrétu se odvíjí od období, ve kterém vznikl. V první fázi, tedy v době, kdy patřil k ostatním tetrarchům, je jeho identifikace nemožná (*viz obr. 221*). Po opuštění tohoto způsobu portrétování se jeho rysy pomalu zjemňují. Tato druhá fáze se vyznačuje o něco menší hlavou a ztrátou plnovousu. Zde je již Constantinus I. identifikovatelný. Je to ale dáno pouze způsobem portrétování, a nikoliv zvýrazněním některých rysů, které bychom mohli považovat za osobní (*viz obr. 222*). Ve třetí fázi, jež je posledním klasicismem římského portrétního umění, navazuje na císaře Augusta.⁵⁷² Císař se stane mladým a krásným,⁵⁷³ a jeho účes se změní podle vzoru císaře Traiana (*viz obr. 223*). Pro tuto třetí fázi platí to samé, co pro druhou. Císař je poznatelný jen díky způsobu portrétování. V poslední fázi, která se objevuje po roce 330 se císař mění na uhlazené neosobní veličenstvo. Stále zůstává mladý a krásný, ale také již bez jakéhokoliv výrazu tváře (*viz obr. 224*). Na jeho hlavě se také objevuje perlový nebo rosetový diadém.⁵⁷⁴ Tento poslední portrétní typ lze ještě rozdělit podle typu vlasů na krku. Z počátku je účes uhlazenější a končí na zátylku. Později se objevuje varianta s bohatšími vlasy jdoucími až na spodní část krku.⁵⁷⁵ Jelikož tento poslední portrétní typ (v obou variantách) přebírají i jeho nástupci, tak zde již není možné Constantina I. odlišit. V sochařství byl kladen spíše důraz na abstrakci a monumentalitu než na snahu zobrazit císaře jako obyčejnou lidskou bytost.⁵⁷⁶ Portréty tak podléhají velké idealizaci a císaře je možné identifikovat pouze na základě srovnání, např. s mincovním obrazem. Identifikace je ale vždy nejistá.

Další císaři constantinovské dynastie se již nechávali na svých mincích portrétovat v posledním portrétním stylu, který vytvořil Constantinus I. Constantinovi synové jsou od sebe prakticky nerozlišitelní a oproti otci jsou jejich portrétní hlavy na některých mincích pouze výrazně zúženy nebo zmenšeny. Snaha, nějakým způsobem se odlišit, tak zůstala na straně vzdorocísařů. Ti sice portrétní styl nemění, ale přidávají si k němu nějaký charakteristický znak. Magnentius

⁵⁷² BODNARUK 2013, 26.

⁵⁷³ ELLINGSEN 2003, 31; THOMPSON 2007, 72; ZANKER 2010, 188; BETJES – HEIJNEN 2018, 15.

⁵⁷⁴ Po roce 326 n.l. (STRONG 1976, 278); po roce 325 n.l. (KURZ 2006, 143); po roce 324 n.l. (BODNARUK 2013, 27, 29).

⁵⁷⁵ Tento typ prodlouženého účesu se objevuje na některých mincích po roce 335 n.l.

⁵⁷⁶ L'ORANGE 1965, 124; FRANCIS 2009, 292.

s Decentiem (*viz obr. 241 a 242*) zvýrazňují svou tloušťku a veliké, geometricky pojaté oko,⁵⁷⁷ a Nepotianus (*viz obr. 244*) svůj bohatý účes a plnovous. Jediný člen Constantinovy rodiny, kterého můžeme bezpečně rozpoznat, je císař Julianus „Apostata“. U něj, stejně jako u císaře Galliena, převážila jeho záliba v řecké kultuře, a císař se nechává zobrazovat s výrazným plnovousem (*viz obr. 248 až 252*).⁵⁷⁸ Constantinovský portrétní styl však i zde zůstává stejný, jen je na něj přidán již zmíněný plnovous. Vcelku dobře poznatelný je ještě Julianův nevlastní bratr Constantius Gallus. Jeho úzká prostovlasá hlava s bohatým účesem jdoucím až na krk je dobře rozeznatelná i na poměrně otřelých mincích (*viz obr. 245 a 246*).⁵⁷⁹ Císař Jovianus, který již není členem constantinovské dynastie, jen dokazuje, že Constantinem I. vytvořený koncept bez problémů přechází i do dalšího období. U dochovaných sochařských portrétů je identifikace také velmi nejistá. Dobře je to patrné např. u dochovaných soch Constantinových synů – Constanta (*viz obr. 237*) a Constantia II. (*viz obr. 240*). U dochované mramorové hlavy císaře Constanta můžeme použít srovnání s mincemi, na kterých je ještě jako Caesar zobrazován s kulatější hlavou a plnějšími tvářemi. U Constantia II. se dochovala hlava z kolosální bronzové sochy. Ta je některými badateli připisována ještě jeho otci Constantinovi I.⁵⁸⁰ Jelikož má císař na této soše bohatší účes jdoucí až krk, tak se spíše jedná o Constantia II. Constantinus I. sice tento styl účesu zavedl na svých mincích, ale učinil tak až v roce 335, tedy asi dva roky před svou smrtí. Naproti tomu, Constantius II. tento typ účesu na svých mincích hojně využíval.⁵⁸¹

Vládní propaganda za Constantinovců se na mincích projevuje další redukcí námětů. Nejvíce se objevuje oslava armády, GLORIA EXERCITVS⁵⁸², sláva Římanů nebo Říma, GLORIA ROMANORVM / REIPUBLICAE, a návrat šťastných časů, FEL TEMP REPARATIO⁵⁸³. Z personifikací se většinou používají už jen PROVIDENTIA, FELICITAS, SPES, CONCORDIA, VIRTVS

⁵⁷⁷ Obě mince jsou zpracovány v katalogu (k. č. 127 a 128).

⁵⁷⁸ Julianovy mince s plnovousem jsou zpracovány v katalogu (k. č. 134 až 136).

⁵⁷⁹ Může být na otřelých mincích zaměněn snad jen za Constantia II. Ten má ovšem na hlavě vždy diadém, zatímco Constantius Gallus je vždy prostovlasý. Constantius Gallus je v katalogu zpracován pod k. č. 130 až 132.

⁵⁸⁰ KLEINER 1992, 441; TUCK 2015, 337.

⁵⁸¹ Dokonce více než další Constantinovi synové. Tyto Constantiovy mince jsou zpracovány v katalogu (k. č. 123 až 126).

⁵⁸² Tento typ mincí je zpracován v katalogu (k. č. 103, 104, 105, 111, 115, 117, 121 a 123).

⁵⁸³ Tento typ mincí je zpracován v katalogu (k. č. 118, 119, 120, 125, 126, 130, 131, 132 a 133).

a VICTORIA. Za to se již ve velké míře používá christogram, jako jasná prezentace příklonu říše ke křesťanství.⁵⁸⁴ Ve spojení s christograem se objevuje i nápis propagující Constantinovu vizi HOC SIGNO VICTOR ERIS (*obr. 290*). Christogram se dokonce objevuje i na několika unikátních mincích Juliana (II.) „Apostaty“.⁵⁸⁵ Císař Julianus také nechává znovu razit mince s pohanskými motivy. Asi nejznámější ražbou je velká bronzová mince – dvou-maiorina s vyobrazením posvátného obětního býka (*obr. 291*).⁵⁸⁶ Od vlády Constantina I. se také ve velkém razí mince s přísliby darů při vládních výročích. Na rubové straně mincí se objevuje veliký věnec, který má uprostřed nápisy typu VOT V, VOT X, VOT XX nebo VOT V MVLT X, VOT X MVLT XX apod.⁵⁸⁷

Obr. 290: AE maiorina císaře Constantia II. s christogramem a Constantinovou vizí; revers: HOC SIGNO VICTOR ERIS (stojící císař drží v pravé ruce labarum s christogramem a v levé ruce kopí, za ním stojí Victorie a pokládá mu na hlavu vítězný věnec); 350 n.l.; Siscia; zdroj: LEU W28, 326.

⁵⁸⁴ U Constantina I. je to spíše vzácnost. Poprvé se objevuje v roce 315 na stříbrném medailonu (*viz obr. 100*). Poté se objevuje na mincích z let 327–330 jako součást vojenské standardy – labarum (*viz obr. 101*).

⁵⁸⁵ Jak z doby, kdy byl pouze Caesarem svého bratrance Constantia II., tak z doby samostatné vlády (FRENDIN 2018, 34).

⁵⁸⁶ Tento typ mince je zpracován v katalogu (k. č. 136).

⁵⁸⁷ Tento typ mincí je zpracován v katalogu (k. č. 108, 109, 110, 112, 134, 135, 137, a 138).

Obr. 291: AE 2-maiorina císaře Juliana II. Apostaty s posvátným býkem;
 revers: SECVRITAS REIPVB (posvátný obětní býk, nad ním jsou dvě hvězdy);
 360–363 n.l.; Constantinopolis; zdroj: GH 386, 1474.

S příchodem dynastie Valentiniánů již nedochází ke změně způsobu portrétování. Portrét se nadále pouze zjednodušuje, ale koncept nastavený císařem Constantinem I. zůstává stejný. Rozdíly, které jsou patrné u sochařských portrétů Valentiniana I., se zobecnit příliš nedají, neboť nepanuje jistota, že patří skutečně jemu. Názorným příkladem je kolosální bronzová socha stojící v Barlettu v Itálii (*viz obr. 260 a 261*). Tato přes 5 metrů vysoká socha je přiřazována různým císařům od Valentiniana I. (364 – 375) až po Heraclia (610 – 641).⁵⁸⁸ Při sledování vývoje sochařského portrétu se ovšem nezdá pravděpodobné, že by socha takové velikosti a s množstvím detailů, vznikla později než ve 4. století. Také pokud se na sochu podíváme blíže, vidíme zde množství drobných ukazatelů, které by jí mohly přiřadit k císaři Valentinianovi I. Socha zobrazuje císaře-vojáka, kterým Valentinianus I. byl.⁵⁸⁹ V levé ruce drží prostý globus jako symbol vlády nad světem, ale od 5. století se začal na globu používat kříž (tzv. říšské jablko, *obr. 292*).⁵⁹⁰ Marina Prusac také upozorňuje na rozdíly ve způsobu portrétování ve sochařství mezi Valentinianem a císaři constantinovského období – krátce střižené vousy, plnější

⁵⁸⁸ Určení této sochy je sporné (STRONG 1976, 315); Není shoda, o jakého císaře se jedná – Valentinianus I. nebo Marcianus (FRANCIS 2009, 293–294); Valentinianus I. až Heraclius (KIILERICH 2016, 62).

⁵⁸⁹ Postava držela v pravé ruce původně kopí nebo vojenskou standartu. Kříž je až pozdější doplněk. Stejně tak i obuv je až mnohem pozdější dodělek (KIILERICH 2016, 57).

⁵⁹⁰ V mincovním portrétu (KURZ 2006, 143).

účes a více propracovaný diadém,⁵⁹¹ tedy vše, co je patrné i na této kolosální soše. Ovšem diadém nebyl ani zdaleka tak propracovaný a bohatý jako u pozdějších východořímských císařů, ale přesně odpovídá srovnání s perlovými diadémy na mincovním portrétu Valentiniana I. a Valenta (*viz obr. 258, 259, 263 a 264*). Také bohatý, až na čelo jdoucí, účes lze porovnat s mincovním portrétem (*viz obr. 258*). Karel Kurz dále vyslovil domněnku, že na klenotu, který je umístěn uprostřed císařovy čelenky, se v pozdějším období objevoval christogram.⁵⁹² Císař má také k nosu stažené obočí, které je patrné i na jiné, mramorové soše, která je císaři připisována (*viz obr. 262*). K nosu stažené obočí vidíme i na soše jeho bratra a spolucísaře Valenta (*viz obr. 265*) a k nosu stažené obočí nalézáme i na mincích obou císařů (*viz obr. 256, 258, 259 a 264*). Přísný výraz, který toto stažené obočí naznačuje, mohl být i inspirací z nepřilíživě vzdálené tetrarchie. Constantinus I., na kterého ve způsobu portrétování Valentinianus I. navazuje, byl také jedním ze členů tetrarchie. Z výše popsaného je tedy pravděpodobné, že se v případě kolosální sochy z Barletty, opravdu jedná o vyobrazení císaře Valentiniana I. Na mincovním portrétu pokračuje Valentinianus I. v tradici posledního Constantinoва portrétního typu. Využívá ale výhradně kratší variantu rovného účesu, která končí na zátylku (*viz obr. 256 až 259*). Jeho mincovní portrét také bývá širší a na některých mincích se dokonce vrací přísný pohled způsobený k nosu staženým obočím (*viz obr. 256, 258 a 259*). Pro jeho bratra Valenta platí totéž (*viz obr. 263 a 264*).

U ostatních členů dynastie lze na mincích pozorovat ztrátu majestátnosti zobrazení, která byla způsobena neustálým zmenšováním či zužováním hlav, a ztrátu posledních zbytků detailů tváře. Také Valentiniánův a Valentův přísný výraz se již neobjevuje. Naproti tomu se ale využívá obou typů účesu, jak kratšího a uhlazenějšího, tak i delšího a bohatšího. Císař Theodosius I. také ve velké oblibě používá vyobrazení v plné zbroji, se štítem, kopím a v přilbici s diadémem (*viz obr. 278*). S nástupem Valentiniánů se císaři objevují výhradně s diadémem

⁵⁹¹ PRUSAC 2010, 73.

⁵⁹² KURZ 2006, 143; na této soše christogram v klenotu čelenky není.

Obr. 292: AV solidus císaře Theodosia II. s vyobrazením globu s křížem; 408–450 n.l.; Constantinopolis; zdroj: GH 386, 1482.

či v přilbici s diadémem.⁵⁹³ Jiné pokrývky hlavy se již nevyskytují, a to ani u nástupců, kteří byli za Constantinovců zobrazováni prostovlasí.⁵⁹⁴ Z titulatury nástupců mizí označení Caesar. Počínaje Gratianem jsou již i oni titulováni jako Augustus.⁵⁹⁵ Celá císařská titulatura se na lících stranách ustálí na typu D N P F AVG (Dominus Noster Pius Felix Augustus).⁵⁹⁶ Mění se i způsob zobrazení, kdy se používá pouze celá busta a mizí stranová diferenciace.⁵⁹⁷ Na konci 4. století se ještě objevuje zobrazení císaře ve tříčtvrtečním pohledu, ale to již nespadá do sledovaného období, byť se občas objevuje domněnka, že jej začal používat již Theodosius I.⁵⁹⁸ Stejně jako za Constantinovců dochází k odklonům od oficiálních mincovních portrétů na straně uzurpátorů. Uzurpátor Procopius se nechával zobrazovat s plnovousem, ale jinak se jeho portrét typově neodlišuje (*viz obr. 266*). Magnus Maximus si ponechal oficiální typ portrétu, jen se mění jeho velikost. Na některých mincích tak šířkou připomíná spíše císaře Valentiniana I. nebo Valenta, a na některých spíše jejich nástupce (*viz obr. 269 a 270*). Poslední

⁵⁹³ I jejich předchůdce císař Jovianus využíval výhradně diadém. Vládl ale příliš krátce a neměl ustanoveného nástupce, takže jiné zobrazení ani nemohl použít.

⁵⁹⁴ Např. Constantius Gallus a Julianus II. Apostata.

⁵⁹⁵ KURZ 2006, 140.

⁵⁹⁶ Jednotná lící legenda od roku 364 n.l. (KURZ 2006, 141).

⁵⁹⁷ V tomto období se již neobjevují samotné hlavy císařů. Císaři jsou zobrazováni výhradně s celým poprsím a v honosném oděvu nebo ve zbroji. Císaři také postupně hledí pouze doprava. Za císařů Valentiniana I. a Valenta se ještě objevuje několik málo ražeb, na kterých císař hledí vlevo (*viz obr. 259*).

⁵⁹⁸ Karel Kurz uvádí, že se tento typ pohledu objevuje již na sklonku 4. století. Jméno císaře ale neuvádí. (KURZ 2006, 142).

uzurpátor Eugenius se nechával zobrazovat s plnovousem a jeho portrét je proti oficiálnímu lépe vymodelován (*viz obr. 275*).⁵⁹⁹

Možnosti identifikace císařů dynastie Valentiniánů je značně omezená. Císaři se dají určit nikoliv konkrétně, ale pouze typově. Jeden typ zobrazení tak odpovídá Valentinianovi I. a Valentovi a druhý typ jejich nástupcům Gratianovi, Valentinianovi II: a Theodosiovi I. Dobře poznatelní jsou jen uzurpátoři Procopius a Eugenius, díky jejich plnovousu a vzájemnými rozdíly v modelaci tváře (*viz obr. 266 a 275*).

Císařská propaganda se již omezuje na několik málo opisů, které jsou alespoň doplněny o různé obrazové výjevy.⁶⁰⁰ Objevují se náměty jako sláva Římanů, GLORIA ROMANORVM⁶⁰¹, bezpečnost státu, SECVRITAS REIPVBLICAE⁶⁰², svornost mezi císaři, CONCORDIA AVGGG⁶⁰³, vítězství císařů, VICTORIA AVGGG⁶⁰⁴, a statečnost armád, VIRTVS EXERCITI. Zobrazované postavy se zpravidla omezují na samotné císaře, anonymní barbary v pozici zajatce a objevují se Victoria a personifikovaná Roma a Constantinopolis.⁶⁰⁵ Všechny náměty jsou v podstatě oslavou Říma a jeho oprávněnosti vlády nad světem. Důležité také je, že propaganda již nereaguje na konkrétní události,⁶⁰⁶ a ve větší míře se propagují symboly křesťanství, jako labarum se značkou *Chi-Rho* a nově také kříž (*viz obr. 279*). Karel Kurz vidí za omezením množství motivů a v odklonu od propagace konkrétních událostí změnu ve vládním systému římské říše. Dříve svobodní občané se stali skutečnými poddanými, které již nebylo nutné přesvědčovat o konkrétních kvalitách císaře-prvního občana, ale jimž bylo vhodné představovat císaře jako neomezeného vládce v plném lesku jeho majestátu.⁶⁰⁷

⁵⁹⁹ Zahnutý nos, lepší ztvárnění oka, kvalitněji zpracovaný plnovous.

⁶⁰⁰ KURZ 2006, 155.

⁶⁰¹ Tento typ mince je zpracován v katalogu pod k. č. 139, 140, 146 a 157.

⁶⁰² Tento typ mince je zpracován v katalogu pod k. č. 141, 142 a 143.

⁶⁰³ Tento typ mince je zpracován v katalogu pod k. č. 147 a 156.

⁶⁰⁴ Tento typ mince je zpracován v katalogu pod k. č. 148 a 155.

⁶⁰⁵ Všechny typy postav se objevují na mincích v katalogu pod k. č. 139 až 157.

⁶⁰⁶ Naposledy zareagovala státní propaganda na konkrétní situaci v roce 348 n.l. (KURZ 2006, 154).

⁶⁰⁷ KURZ 2006, 156.

Při zjednodušeném a zkráceném pohledu lze říci, že vývoj císařského portrétu byl ve sledovaném období spíše skokový než pozvolný. Přeměna nastala vždy s příchodem nového typu císaře, který svým přístupem ovlivnil způsob portrétování.⁶⁰⁸ Poté vždy následovala v zobrazování určitá kontinuita, při které docházelo jen k minimálním změnám. Ve sledovaném období byly identifikovány čtyři zlomové okamžiky. První nastal za Maximina Thráka, který portrét ovlivnil nepřímo, pouze svou uhlazeností vojenského důstojníka. Druhý se objevil za Galliena, který svůj portrét cíleně přetvořil podle svých osobních preferencí. Třetí byl přímo plánovitě vytvořen reformátorem Diocletianem, ve kterém byl portrét přizpůsoben potřebám císařského kolegia. A čtvrtý nastal za Constantina I., který svůj portrét měnil dle aktuálních potřeb až do „ideální“ podoby. Císařský portrét se tak vyvíjel od realistického ztvárnění císaře jako individuality, přes strohost posledních vojenských císařů, byť i s malým množstvím osobních detailů, dále přes majestátní až božské vzezření tetrarchů, přes počáteční mladistvou uhlazenost a zbožnost Constantina I., až po emoční prázdnotu jeho nástupců. Pokud bychom měli shrnout i nejdůležitější vlivy na císařský portrét 3. a 4. století, tak je to jednoznačně vojenská císařská. Presentovat se jako schopný neporazitelný vojevůdce byl hlavní aspekt zasahující do všech sledovaných období. Ostatní vlivy pak už jen dokreslovaly celkový obraz. Za vojenských císařů to byly faktory doby, za Diocletiana čtyři hlavní ideály, na kterých stála celá tetrarchie, za Constantina I. jeho osobní preference, které převažovaly nad vším ostatním, a za dynastie Constantinů, a později i Valentiniánů, úplný přechod ke křesťanství. Společně se s tímto vývojem mění i možnost rozeznat konkrétního císaře. Za vlády vojenských císařů to až na výjimky možné je, a to jak v sochařství, tak i na mincích. Za tetrarchie je to zcela vyloučeno na mincích a sousoších tetrarchů⁶⁰⁹, a na samostatných sochách to lze jen s výhradami.⁶¹⁰ Za vlády Constantinů je možné rozeznat jen některé panovníky, a to jen v případě, že si k oficiálnímu portrétnímu typu přidali nějaký charakteristický znak.⁶¹¹ Za dynastie Valentiniánů je to již zcela nemožné pro konkrétní osobu, lze ale s určitou mírou pravděpodobnosti alespoň určit, zda se jedná o Valentiniana I a Valenta, kteří tvoří

⁶⁰⁸ Maximinus Thrax, Gallienus, Diocletianus, Constantinus I.

⁶⁰⁹ Které v konečném důsledku nemůžeme považovat za portrét jako takový.

⁶¹⁰ Vzhledem k nemožnosti srovnání s mincovními portréty a také vzhledem k vlivu tzv. východního stylu.

⁶¹¹ Na některých portrétech je možné rozeznat hlavně Constantina I. a poté Constantia Galla a Juliana II. Apostatu.

jednu skupinu, nebo jejich nástupce, kteří tvoří skupinu druhou.⁶¹² V obecné rovině lze říct, že možnost rozeznat konkrétního císaře se vytrácí společně s tím, jak císaři postupně idealizovali a zjednodušovali své portréty, a stávala se z nich neosobní veličenstva vzdalující se obyčejným lidem.

Vývoj státní propagandy ve sledovaném období se mění od prezentace skutečností k propagaci iluzí, kdy jsou reálné situace či skutečná císařská rozhodnutí nahrazena hesly oslavující panovníka či římskou neporazitelnost. Vliv propagandy na způsob portrétování je patrný hlavně za Galliena, Diocletiana a Constantina I.,⁶¹³ a v menší míře za vojenských císařů Aureliana a Proba.⁶¹⁴

Shrneme-li vývoj římského císařského portrétu ve 3. a 4. století, tak zjistíme, že je vlastně ukázkou přeměny lidské individuality císaře v nadosobní typ božského panovníka. Největší zásluhu na této přeměně mají císaři Diocletianus a Constantinus I., kteří jsou vlastně v tomto ohledu završiteli vývoje císařského portrétu. Obzvláště pak Constantinus I., jehož poslední mincovní portrétní typ se až do pádu západní části římské říše nezmění, a na východě se udrží až do vlády císaře Justiniana I.⁶¹⁵

⁶¹² Valentinianus I. a Valens jsou zobrazováni se širší hlavou a také mají naznačené k nosu stažené obočí.

⁶¹³ Císařův vzhled se skutečně mění.

⁶¹⁴ Císařův vzhled se nemění. Mění se ale celkový obraz. Císař je v plné zbroji nebo je doprovázen božským průvodcem nebo nápisy, které změnu prezentují.

⁶¹⁵ Poté se podobizna císaře v profilu přestává téměř používat a ve velké míře začíná převládat čelní pohled – panovník se mění v křesťanskou ikonu.

ANTICKÉ PRAMENY

Amm. Marc. = Ammianus Marcellinus: *Soumrak Římské říše*. Překl. J. Češka. Živá díla minulosti 74. Praha 1975.

Anonymus: *Chvalořeč na císaře Konstantina*. Překl. J. Burian, B. Mouchová. In: *Synové slávy – oběti iluzí. Z pozdních římských panegyriků*. Antická knihovna 38. Praha 1977.

Anonymus Valesiův: *O původu císaře Konstantina*. Překl. J. Burian, B. Mouchová. In: *Synové slávy – oběti iluzí. Z pozdních římských panegyriků*. Antická knihovna 38. Praha 1977.

Aurel. Vic. = Sextus Aurelius Victor: *Knih o císařích*. Překl. J. Burian, B. Mouchová. In: Héródianos: *Řím po Marku Aureliovi*. Antická knihovna 30. Praha 1975.

Ausonius = Decimus Magnus Ausonius: *Děkovná řeč císaři Gratianovi*. Překl. J. Burian, B. Mouchová. In: *Synové slávy – oběti iluzí. Z pozdních římských panegyriků*. Antická knihovna 38. Praha 1977.

Cassius Dio: 267, 272. Překl. J. Nováková. In: *Antika v dokumentech II*. Praha 1961.

Cicero, *Tusc.* = Marcus Tullius Cicero: *Tuskulské hovory*. Antická knihovna 32. Praha 1976.

Diocletianův výnos o maximálních cenách. Překl. J. Nováková. In: *Antika v dokumentech II*. Praha 1961.

Drepanius = Latinius Pacatus Drepanius: *Chvalořeč na císaře Theodosia*. Překl. J. Burian, B. Mouchová. In: *Synové slávy – oběti iluzí. Z pozdních římských panegyriků*. Antická knihovna 38. Praha 1977.

Eutropius: *Římské dějiny*. Překl. B. Mouchová. In: Eutropius a Festus: *Stručné dějiny Říma*. Antická knihovna 77. Praha 2008.

Héródianos: *Řím po Marku Aureliovi*. Překl. J. Burian, B. Mouchová. Antická knihovna 30. Praha 1975.

Historia Augusta. Překl. J. Burian, B. Mouchová. In: *Portréty světovládců I*. Antická knihovna 47. Praha 1982.

Historia Augusta. Překl. J. Burian, B. Mouchová. In: *Portréty světovládců II*. Antická knihovna 49. Praha 1982.

Iuvenalis: *Satiry*. Překl. Z. K. Vysoký. Antická knihovna 13. Praha 1972.

Jordanes: *Getica*. Překl. S. Doležal. In: *Gótské dějiny / Římské dějiny*. Memoria medii aevi 16. Praha 2012.

Jordanes: *Romana*. Překl. S. Doležal. In: *Gótské dějiny / Římské dějiny*. Memoria medii aevi 16. Praha 2012.

Julianus = Flavius Claudius Iulianus: *Hostina císařů*. Překl. V. Prach. Praha 1948.

Kodex Gregoriův = Codex Gregorianus: *Diokleciánův edikt proti manichejským*. Překl. J. Nováková. In: *Antika v dokumentech II*. Praha 1961.

Kodex Theodosiův = Codex Theodosianus. Překl. C. Pharr. In: *Theodosian Code and Novels and the Sirmundian Constitutions. A Translation with Commentary, Glossary, and Bibliography*. New Jersey 1952.

Lactantius: *O koncích pronásledovatelů*. Překl. J. Nováková. In: *Antika v dokumentech II*. Praha 1961.

Libanios: *K císaři Theodosiovi na obranu chrámů*. Překl. R. Dostálová. In: *Tribuni výmluvnosti, výbor ze starověkých řečníků*. Antická próza 5. Praha 1974.

Mamertinus: *Oslava zrození císaře Maximiana*. Překl. J. Burian, B. Mouchová. In: *Synové slávy – oběti iluzí. Z pozdních římských panegyriků*. Antická knihovna 38. Praha 1977.

Nazarius: *Chvalořeč na císaře Konstantina*. Překl. J. Burian, B. Mouchová. In: *Synové slávy – oběti iluzí. Z pozdních římských panegyriků*. Antická knihovna 38. Praha 1977.

Papyrus (273). Překl. J. Nováková. In: *Antika v dokumentech II*. Praha 1961.

Papyrus z Karanis. Překl. J. Nováková. In: *Antika v dokumentech II*. Praha 1961.

Paterculus = Velleius Paterculus: *Římské dějiny*. Překl. B. Mouchová. In: Velleius Paterculus a Florus: *Dvoji pohled na římské dějiny*. Antická knihovna 82. Praha 2013.

Plútarchos = Plútarchos: *Životopisy slavných Řeků a Římanů II*. Překl. A. Hartmann, R. Mertlík, V. Bahník, F. Stiebitz. Živá díla minulosti 50. Praha 1967.

Prokopios, *VP* = Prokopios z Kaisareie: *Válka s Peršany*. Překl. A. Hartmann. In: Prokopios z Kaisareie: *Válka s Peršany a Vandaly*. Praha 1985.

Prokopios, *VV* = Prokopios z Kaisareie: *Válka s Vandaly*. Překl. K. Rubešová. In: Prokopios z Kaisareie: *Válka s Peršany a Vandaly*. Praha 1985.

Renatus = Flavius Vegetius Renatus: *Nárys vojenského umění*. Překl. V. Marek. In: *Antické válečné umění*. Antická knihovna 36. Praha 1977.

Res gestae divi Augusti = *Činy božského Augusta*. Překl. J. Nováková. In: *O vlastním osudu*. Antická próza 4. Praha 1973.

Řehoř z Toursu: *O boji králů a údělu spravedlivých*. Překl. J. Kincl. Živá díla minulosti 103. Praha 1986.

Suetonius = Gaius Suetonius Tranquillus: *Životopisy dvanácti císařů*. Překl. B. Ryba. Antická knihovna 24. Praha 1974.

Symmachus = Quintus Aurelius Symmachus: *Chvalořeč na císaře Valentiniana (z roku 369 n. l.)*. Překl. J. Burian, B. Mouchová. In: *Synové slávy – oběti iluzí. Z pozdních římských panegyriků*. Antická knihovna 38. Praha 1977.

Synesios: *O Kralování*. Překl. J. Nováková. In: *Antika v dokumentech II*. Praha 1961.

Tacitus, *Ann.* = Cornelius Tacitus: *Letopisy*. Překl. A. Minařík, A. Hartmann. Antická knihovna 27. Praha 1975.

Zonaras = Ioannes Zonaras: *Epitome historion*. Překl. T. M. Banchich, E. N. Lane. In: *The History of Zonaras from Alexander Severus to the Death of Theodosius the Great*. Routledge Classical Translations. New York 2009.

Zosimos: *Nová historie*. Překl. A. Hartmann. In: *Stesky posledního Římana*. Praha 1983.

LITERATURA

- BANDINELLI, R. B. 1971: *Rome, the Late Empire: Roman Art AD 200 – 400*. London.
- BARNES, T. 2011: *Constantine. Dynasty, Religion and Power in the Later Roman Empire*. Chichester.
- BARTOŠEK, M. 1994: *Encyklopedie římského práva*. Praha.
- BAŽANT, J. 1995: *Roman Portraiture: A History of its History*. Praha.
- BEDNAŘÍKOVÁ, J. 2007: *Stěhování národů*. Praha.
- BENNETT, J. 2005: *Trajan optimus princeps*.² London.
- BETJES, S. – HEIJNEN, S. 2018: The Usurping Princes: Maxentius' Image and its Constantinian Legacy. *Journal of Ancient History and Archaeology* No. 5.3/2018, 5–23.
- BOAK, A. E. R. 1921: *A History of Rome to 565 A. D.* New York.
- BODNARUK, M. 2013: The Politics of Memory and Visual Politics: Comparing the Self-representations of Constantine and Augustus. *Annual of Medieval Studies at CEU Vol. 19 2013*, 9–30.
- BORG, B. E. ed. 2015: *A Companion to Roman Art*. Oxford.
- BOUZEK, J. – KRATOCHVÍL, Z. 1996: *Proměny interpretací*. Praha.
- BOUZEK, J. 2009: *Umění a myšlení*. Praha.
- BOUZEK, J. 2013: *Vznik Evropy*. Praha.
- BOWMANN, A. K. 2007: Diocletian and the first Tetrarchy, A.D. 284–305. In: Bowman, A. K., Garnsey P., Cameron A. (eds.): *The Cambridge Ancient History volume XII. The Crisis of Empire, A.D. 193–337*.² New York, 67–89.
- BRENNAN, P. – TURNER, M. – WRIGHT, N. L. 2006: *Faces of Power. Imperial Portraiture on Roman Coins*. Sydney.
- BRUUN, P. M. 1966: *Roman Imperial Coinage. Volume VII: Constantine and Licinius, AD 313–337*. London.

- BRUUN, P. M. 1992: The Late Roman Imperial Coin Portraits – Objects of Research and Tools of the Scholar. *Litterae numismaticae Vindobonenses* 4, 215–230.
- BURIAN, J. 1994: *Římské impérium. Vrchol a proměny antické civilizace*. Praha.
- CAMERON, A. 2007: The Reign of Constantine, A.D. 306–337. In: Bowman, A. K., Garnsey P., Cameron A. (eds.): *The Cambridge Ancient History volume XII. The Crisis of Empire, A.D. 193–337.*² New York, 90–109.
- CAMERON, A. 2012: *The Mediterranean World in Late Antiquity, AD 395–700.*² New York.
- CAMPBELL, B. 2007: The Severan dynasty. In: Bowman, A. K., Garnsey P., Cameron A. (eds.): *The Cambridge Ancient History volume XII. The Crisis of Empire, A.D. 193–337.*² New York, 1–27.
- CLELAND, L. – DAVIES, G. – LLEWELLYN-JONES, L. 2007: *Greek and Roman Dress from A to Z*. London.
- CORCORAN, S. 2012: Diocletianus. In: Barrett, A. A. (ed.): *Životy císařů*. Praha, 293–328 (originál Oxford 2008; překlad M. Bauerová, I. Prchlík).
- DIGNAS, B. – WINTER, E. 2007: *Rome and Persia in Late Antiquity – Neighbours and Rivals*. New York.
- DODDS, E. R. 1997: *Pohané a křesťané ve věku úzkosti*. Praha (originál Cambridge 1994; překlad M. Pokorný).
- DRINKWATER, J. 2007: Maximinus to Diocletian and the „crisis“. In: Bowman, A. K., Garnsey P., Cameron A. (eds.): *The Cambridge Ancient History volume XII. The Crisis of Empire, A.D. 193–337.*² New York, 28–66.
- ECK, W. 2004: *Augustus a jeho doba*. Praha (originál Mnichov 1998; překlad V. Drbal).
- EFFENBERGER, A. 2013: Zur Wiederverwendung der venezianischen Tetrarchengruppen in Konstantinopel. In: Brandes, W. – Demandt, A. – Krasser, H. – Leppin, H. – Möllendorff, P. – Pollmann, K. (eds.): *Millennium, Jahrbuch zu Kultur und Geschichte des ersten Jahrtausends n. Chr. 10*. 215–274.
- ELLINGSEN, G. 2003: Some Functions of Imperial Images in Tetrarchic Politics. *Symbolae Osloenses* 78, 30–44.

- ELSNER, J. 1998: *Imperial Rome and Christian Triumph. The Art of the Roman Empire, AD 100–450*. Oxford.
- ERRINGTON, M. 2006: *Roman Imperial Policy from Julian to Theodosius*. Chapel Hill.
- EVANS, J. A. ed. 2005: *Arts and Humanities Through the Eras*. Detroit.
- FEATHERSTONE, D. 2001: *Válečníci a války ve starověku a středověku*. Praha (originál Londýn 1997; překlad H. Procházka).
- FEJFER, J. 2008: *Roman Portraits in Context*. Berlin.
- FRANCIS, J. A. 2009: Visual and Verbal Representation: Image, Text, Person, and Power. In: Rousseau, P. (ed.): *A Companion to Late Antiquity*. Oxford.
- FRENDIN, N. 2018: *A Revolutionary or a Man of his Time? A Numismatic Iconographical Study of Julian the Apostate*. Lund.
- GAMBACORTA, F. 2013: *Catalogue of the Late Roman, Byzantine and Barbaric Coins in the Charles University Collection (364–1092 A. D.)*. Praha.
- GAZDAC, C. 2017: The Tetrarchy: Do We All Look the Same? In: Gitler, H. – Gambash, G. (eds.): *Faces of Power. Roman Gold Coins from the Victor A. Adda Collection*. Jerusalem.
- GOODMAN, M. 2007: *Řím a Jeruzalém. Střet starověkých civilizací*. Praha (originál Londýn 2007; překlad O. Sixtová, L. Nagy).
- GRANT, M. 2006: *Římští císařové*. Praha (originál Londýn 1985; překlad E. Hornátová, M. Amlerová).
- GRANT, M. 2010: *Pád říše římské*. Praha (originál Londýn 1985; překlad G. Císař).
- GÜNTHER, K. 1938: Studien über die Münzporträts der Tetrarchischen und der Constantinischen Kaiser. In: Bernhart, M. – Dworschak, F. – Gebhart, H. – Liegle, J. – Suhle, A. (eds.): *Deutsches Jahrbuch für Numismatik 1*, 23–38.
- HANNESSTED, N. 1988: *Roman art and imperial policy*. Aarhus.
- HARARI, Y. N. 2014: *Sapiens – Úchvatný i úděsný příběh lidstva*.² Praha (originál Jeruzalém 2011; překlad A. Pilátová).

- HARRIES, J. 2012: *Imperial Rome AD 284 to 363 – The New Empire*. Edinburgh.
- HEKSTER, O. 2014: Alternatives to Kinship? Tetrarchs and the Difficulties of Representing Non-dynastic Rule. *Journal of Ancient History and Archaeology* No. 1.2 / 2014, 14–20.
- HINTZEN-BOHLEN, B. 2008: *Řím – Umění a architektura*. Praha (originál Bonn 2005; překlad H. Formánková).
- INGLEBERT, H. 2021: *Atlas pozdní antiky – Rozpad římské říše a stěhování národů*. Brno (originál Paříž 2018; překlad J. Dědicová).
- JONES, A. H. M. 1970: *A History of Rome through the Fifth Century. Volume II: Empire*. London.
- KENT, J. P. C. 1981: *Roman Imperial Coinage. Volume VIII: The Family of Constantine I., AD 337–364*. London.
- KENT, J. P. C. 1994: *Roman Imperial Coinage. Volume X: The Devided Empire and the Fall of the Western Parts, AD 395–491*. London.
- KEŠNER, M. 2016: *Císařská ikonografie za tetrarchie*. Bakalářská práce. Univerzita Karlova. Filozofická fakulta. Praha.
- KEŠNER, M. 2019: *Proměna císařského portrétu ve 3. a 4. století*. Diplomová práce. Univerzita Karlova. Filozofická fakulta. Praha.
- KIILERICH, B. 2016: The Barletta Colossus Revisited: The Methodological Challenges of an Enigmatic Statue. *Acta ad archaeologiam et atrium historiam pertinentia XXXVIII*, 55–72.
- KING, C. E. – SEAR, D. R. 1987: *Roman Silver Coins V: Carausius to Romulus Augustus, AD 286–476*. London.
- KITZINGER, E. 1995: *Byzantine Art in the Making: Main lines of stylistic development in Mediterranean Art 3rd – 7th Century*.⁵ Boston.
- KLAWANS, Z. H. 1959: *Roman Imperial Coins. Reading and dating*. Racine.
- KLEINER, D. E. E. 1992: *Roman Sculpture*. New Haven.
- KLEINER, F. S. 2010: *A History of Roman Art*. Boston.
- KLÍMA, O. 1977: *Sláva a pád starého Íránu*. Praha.

- KOLENDO, J. W. 2014: Rolník. In: Giardina, A. (ed.): *Římský člověk a jeho svět*. Praha, 201–214 (originál Řím 1989; překlad J. Gruberová).
- KURZ, K. 2006: *Mince starověkého Řecka a Říma. Antická numismatika*. Praha.
- LEADBETTER, B. 2009: *Galerius and the Will of Diocletian*. New York.
- LENSKI, N. 2012: Constantinus. In: Barrett, A. A. (ed.): *Životy císařů*. Praha, 293–328 (originál Oxford 2008; překlad M. Bauerová, I. Prchlík).
- L'ORANGE, H. P. 1965: *Art Forms and Civic Life in the Late Roman Empire*. New Jersey.
- L'ORANGE, H. P. – UNGER, R. 1984: *Das römische Herrscherbild III.4. Das spätantike Herrscherbild von Diokletian bis zu den Konstantin-söhnen 284–361 n. Chr.* Berlin.
- LUŽICKÝ, D. 2015: *Mincovníctví období římské tetrarchie 284–312 n. l.: organizace, nominály, ikonografie*. Dizertační práce. Univerzita Karlova. Filozofická fakulta. Praha.
- MACCORMACK, S. G. 1981: *Art and Ceremony in Late Antiquity*. Los Angeles.
- MAREK, V. – OLIVA, P. – CHARVÁT, P. 2008: *Encyklopedie dějin starověku*. Praha.
- MATTINGLY, H. – SYDENHAM, E. A. – SUTHERLAND, C. H. V. 1938: *Roman Imperial Coinage. Volume IV.II: From Macrinus to Pupienus*. London.
- MATTINGLY, H. – SYDENHAM, E. A. – SUTHERLAND, C. H. V. 1949: *Roman Imperial Coinage. Volume IV.III: From Gordian III to Uranius Antoninus*. London.
- MINAROVICHOVÁ, E. 1979: *Portrét na starovekých minciach*. Bratislava.
- MOUSOURAKIS, G. 2007: *A Legal History of Rome*. New York.
- MRÁZKOVÁ, E. 2013: *Císařský portrét od Augusta po Traiana*. Bakalářská práce. Univerzita Karlova. Filozofická fakulta. Praha.
- NEŠKUDLA, B. 2004: *Encyklopedie bohů a mýtů starověkého Říma a Apeninského poloostrova*. Praha.
- PAPADOPOULOS, I. 2018: *The Idea of Rome in Late Antiquity*. Leeds.

- PEARCE, J. W. E. 1951: *Roman Imperial Coinage. Volume IX: Valentinian I. – Theodosius I, AD 364–395*. London.
- PENROSE, J. 2007: *Řím a jeho nepřátelé. Říše stvořená a zničená válkou*. Praha (originál Oxford 2005; překlad L. Adamcová).
- PETRAŇ, Z. – FRIDRICHOVSKÝ, J. 2008: *Encyklopedie římských císařů a císařoven z pohledu jejich mincí*. Praha.
- POTTER, D. S. 2004: *The Roman Empire at Bay AD 180–395*. London.
- POTTER, D. S. 2006: The Transformation of the Empire: 235–337 CE. In: Potter, D. S. (ed.): *A Companion to the Roman Empire*. Oxford, 153–173.
- POTTER, D. S. 2012: Septimius Severus. In: Barrett, A. A. (ed.): *Životy císařů*. Praha, 293–328 (originál Oxford 2008; překlad M. Bauerová, I. Prchlík).
- PRUSAC, M. 2010: *From Face to Face: Recarving of Roman Portraits and the Late-Antique portrait Arts*. Monumenta Graeca et Romana 18. Leiden.
- RAMAGE, N. H. – RAMAGE, A. 1995: *Roman Art. Romulus to Constantine²*. London.
- SÁNCHEZ, F. L. 2016: Under this Sign You Shall be the Ruler! Eusebius, the Chi-Rho Letters and the *archē* of Constantine. In: Sánchez-Ostiz, Á. (ed.): *Beginning and End. From Ammianus Marcellinus to Eusebius of Caesarea*. Anejo VII. Universidad de Huelva.
- SCARRE, C. 1995a: *Chronicle of the Roman Emperors. The Reign-by-reign Record of the Rulers of Imperial Rome*. London.
- SCARRE, C. 1995b: *Historical Atlas of Ancient Rome*. London.
- SEABY, H. A. – SEAR, D. R. 1982: *Roman Silver Coins III: Pertinax to Balbinus and Pupienus,² AD 193–238*. London.
- SEABY, H. A. – SEAR, D. R. 1982: *Roman Silver Coins IV: Gordian III to Postumus,² AD 238–268*. London.
- STIERLIN, H. 2007: *Starověká Persie*. Praha (originál Paříž 2007; překlad K. Smoláriková).
- STRONG, D. 1976: *Roman Art*. London.

- SUTHERLAND, C. H. V. 1967: *Roman Imperial Coinage. Volume VI: From Diocletian's reform to the death of Maximinus, AD 294–313*. London.
- SVOBODA, L. et al. 1973: *Encyklopedie antiky*. Praha.
- THOMPSON, N. L. 2007: *Roman Art. A Resource for Educators*. New York.
- TOOM, T. 2014: Constantines's Summus Deus and the Nicene Unus Deus: Imperial Agenda and Ecclesiastical Conviction. *Vox Patrum* 34 (2014) t. 61, 103 – 122.
- TUCK, S. L. 2015: *A History of Roman Art*. Chichester.
- TURCAN, R. 2004: *Mithra a mithraismus*. Praha (originál Paříž 2000; překlad V. Sysalová).
- VARNER, E. R. 2004: *Mutilation and Transformation. Damnatio Memoriae and Roman Imperial Portraiture*. Boston.
- VOŠČININOVÁ, A. 1976: *Římský sochařský portrét ze sbírek leningradské Ermitáže*. Praha (originál Leningrad 1974; překlad J. Jelínková).
- WEBB, P. H. 1929: The Pre-Reform Coinage of Diocletian and his Colleagues. *The Numismatic Chronicle and Journal of the Royal Numismatic Society Fifth Series* 9,35/36, 191–217.
- WEBB, P. H. 1962: *Roman Imperial Coinage. Volume V.I: From Valerian to Florian, AD 276–294*. London.
- WEBB, P. H. 1962: *Roman Imperial Coinage. Volume V.II: From Probus to the Diocletian's reform, AD 276–294*. London.
- ZANKER, P. 2010: *Roman Art*. Los Angeles.
- ZANKER, P. 2016: *Roman Portraits. Sculptures in Stone and Bronze*. New York.

ZDROJE OBRÁZKŮ A MAP

Mincovní archivy:

<http://www.acsearch.info/home.html>

<http://www.cgbfr.com/archive.html>

<http://www.engcoins.com/>

<http://www.coinarchives.com/>

<http://www.forumancientcoins.com/>

<https://www.numisbids.com/>

<http://www.wildwinds.com/coins/ric/>

Muzejní a numismatické sbírky:

American Numismatic Society Collection:

<http://numismatics.org/search/>

Médailles et Antiques de la Bibliothèque nationale de France:

<http://medaillesetantiques.bnf.fr/ws/catalogue/>

Musée de Cluny Collection:

<https://www.musee-moyenage.fr/collection/parcours-decouverte/antiquite-musee-cluny.html>

Národní muzeum Zaječar:

<http://muzejzajecar.org/en/>

Staatliche Museen zu Berlin. Münzkabinett Online Catalogue:

<http://ww2.smb.museum/ikmk/index.php>

The British Museum Images:

<http://www.bmimages.com/>

The Metropolitan Museum of Art Collection:

<http://www.metmuseum.org/art/collection/>

The State Hermitage Museum:

<https://www.hermitagemuseum.org>

Studijní databáze:

University of Oxford – Last Statues of Antiquity Database:

<http://laststatues.classics.ox.ac.uk/database/browse.php>

Jednotlivé odkazy pro obrázky z dalších zdrojů:

Obr. 1: Pompeius:

<https://www.ancient.eu/image/3349/pompey-marble-bust/>

Obr. 2: Crassus:

<https://www.ancient.eu/image/2930/marcus-licinius-crassus-louvre/>

Obr. 3: Caesar:

<http://arthistoryreference.com/t145/4126b.htm>

Obr. 13: Claudius:

<https://www.romanemperors.com/images/claudius/emperor-claudius.jpg>

Obr. 23: Vespasianus:

<https://www.ancient.eu/image/2524/roman-emperor-vespasian-ny-carlsberg-glyptotek/>

Obr. 50: Ardašír I. – skalní reliéf:

<http://teachmiddleeast.lib.uchicago.edu/foundations/middle-east-exporter-of-religion/images/religion-02.jpg>

Obr. 52: Šápur I. – skalní reliéf:

<https://www.ancient.eu/uploads/images/7572.jpg?v=1569518219>

Obr. 80: Maximianus:

https://www.wildwinds.com/coins/ric/maximianus/_carthage_RIC_VI_23b_large.jpg

Obr. 108: Constantinus I.:

https://dailyhistory.org/images/a/a6/Constantine_multiple_CdM_Beistegui_233.jpg

Obr. 124: Gratianus:

https://www.wildwinds.com/coins/ric/gratian/_trier_RIC_056a.jpg

Obr. 131: Gordianus:

<https://www.ancient.eu/image/1448/gordian-i/>

Obr. 159: Valerianus:

<http://ancientrome.ru/art/artworken/img.htm?id=3059>

Obr. 181: Claudius Gothicus:

<http://viamus.uni-goettingen.de/pages/imageView?Object.Id:record:int=3289>

- Obr. 185: Aurelianus:
<https://www.ilgiornaledellarte.com/articoli/2015/2/123007.html>
- Obr. 192: Probus:
http://www.wildwinds.com/coins/ric/probus/Gnecchi_47.jpg
- Obr. 195: Carus:
<http://www.rome101.com/Portraiture/Carus/>
- Obr. 197: Numerianus:
<http://www.rome101.com/Portraiture/Numerian/>
- Obr. 199: Carinus:
http://www.rome101.com/Portraiture/Carinus/pages/0608_8058WS.htm
- Obr. 204: Maximianus:
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Musée_Saint-Raymond_-_2017-09-02_-_Inv._Ra_34b_-_4654.jpg
- Obr. 207: Galerius:
<https://romanemperorsroute.org/wp-content/uploads/2019/06/fig.-18-a.jpg>
- Obr. 225: Constantinus I.:
<http://cdn.history.com/sites/2/2014/01/constantine.jpg>
- Obr. 237: Constans:
<http://historycollection.com/wp-content/uploads/2018/02/Constantius-II-Rome-History.jpg?w=696>
- Obr. 260: Valentinianus I.:
<https://www.gancarczyk.com/wp-content/uploads/2020/05/Barletta-13.jpg>
- Obr. 261: Valentinianus I.:
<http://www.ilcolossodibarletta.it/images/2016/05/16/l-identita-del-colosso-di-barletta.jpg>
- Obr. 262: Valentinianus I.:
<https://www.livius.org/pictures/italy/rome/rome-museum-pieces/valentinian-i/>
- Obr. 268: Gratianus:
<https://www.romanoimperio.com/2009/09/graziaino-375-383.html>
- Obr. 274: Valentinianus II.:
<https://www.sakipsabancimuzesi.org/en/object/statue-emperor-valentinian-ii>
- Obr. 280: Theodosius I.:
<https://www.livius.org/pictures/turkey/aphrodisias/aphrodisias-museum-pieces/theodosius-i-or-ii/>

Jednotlivé odkazy pro mapy z internetových zdrojů:

Map. 1:

<https://www.ancient.eu/uploads/images/266.png?v=1485680721>

Map. 2:

https://en.wikipedia.org/wiki/Agri_Decumates#/media/File:Agri_decumates_Karte.png

Map. 8:

<https://www.ancient.eu/uploads/images/11818.png?v=1601743502>

Vlastní fotografie:

Obr. 16, 19, 26, 28, 32, 39, 41, 47, 75, 127, 138, 139, 142, 145, 156, 157, 163, 164, 166, 167, 168, 171, 172, 173, 174, 176, 178, 179, 180, 183, 184, 187, 188, 189, 205, 206, 213, 219, 228, 229, 232, 233, 235, 236, 238, 241, 242, 246, 249, 288.

(mince na fotografiích pocházejí ze soukromých sbírek)

KATALOG MINCÍ

Pro tento katalog bylo využito 157 kusů mincí ze soukromých sbírek.

Jedná se o stříbrné, bronzové a měděné mince, které byly raženy
v letech 235 až 395.

Vysvětlivky:

/ za lomítkem pokračují nápisy a značky, které jsou mimo standardní opis

// nápisy v dolní úseči (mincovní značky)

| rozdělovník mezi levou a pravou polovinou mince

[] v hranatých závorkách je ohraničena část opisu, která je na minci nečitelná

avers lící strana mince

revers rubová strana mince

AE měď / bronz / mosaz

AR stříbro

g gram

mm milimetr

0° vzájemná poloha lící a rubové strany ve stupních

RIC The Roman Imperial Coinage

RSC The Roman Silver Coins

MAXIMINUS „THRAX“
(235 – 238)

Denarius

- avers:* IMP MAXIMINVS PIVS AVG (císař s věncem, hledí vpravo)
revers: P M TR P II COS P P (císař stojí mezi dvěma legionářskými standartami)
mincovna: Řím; 236 n.l.
katalog: RIC IV.II 3; RSC 55

1. AR; 2,81 g; 18 – 19 mm; 0°

MAXIMUS
(235 – 238)

Sestertius

- avers:* C IVL VERVS MAXIMVS CAES (císař prostovlasý, hledí vpravo)
revers: PRINCIPI IVVENTVTIS / S | C (stojící Maximus drží velitelskou hůl a oštěp, v pozadí dvě legionářské standarty)
mincovna: Řím; 236 – 238 n.l.
katalog: RIC IV.II 9

2. AE; 24,26 g; 28 – 30 mm; 0°

PUPIENUS
(238)

Denarius

avers: IMP C M CLOD PVPIENVS AVG (císař s věncem, hledí vpravo)

revers: PAX PVBLICA (sedící Pax drží olivovou ratolest a dlouhé žezlo)

mincovna: Řím; 238 n.l.

katalog: RIC IV.4; RSC 22

3. AR; 3,56 g; 17 – 18 mm; 180°

GORDIANUS (III.)
(238 – 244)

Sestertius

- avers:* IMP CAES M ANT GORDIANVS AVG (císař s věncem, hledí vpravo)
- revers:* PAX AVGVSTI / S | C (stojící Pax drží větévku a dlouhé žezlo)
- mincovna:* Řím; 238 – 244 n.l.
- katalog:* RIC IV.III 256a

4. AE; 17,23 g; 27 – 29 mm; 0°

Antoninianus

- avers:* IMP CAES M ANT GORDIANVS AVG (císař s paprskovou korunou, hledí vpravo)
- revers:* P M TR P II COS P P (stojící Providentia drží globus a dlouhé žezlo)
- mincovna:* Řím; 238 n.l.
- katalog:* RIC IV.III 18; RSC 196

5. AR; 4,10 g; 21 – 23 mm; 45°

Antoninianus

avers: IMP GORDIANVS PIVS FEL AVG (císař s paprskovou korunou, hledí vpravo)

revers: AETERNITATI AVG (stojící Sol zdvihá pravou ruku a v levé drží globus)

mincovna: Řím; 240 – 243 n.l.

katalog: RIC IV.III 83; RSC 41

6. AR; 3,65 g; 21 – 22 mm; 0°

Antoninianus

avers: IMP GORDIANVS PIVS FEL AVG (císař s paprskovou korunou, hledí vpravo)

revers: IOVI STATORI (stojící Jupiter drží v pravé ruce dlouhé žezlo a v levé blesky)

mincovna: Řím; 241 – 243 n.l.

katalog: RIC IV.III 84; RSC 109

7. AR; 4,22 g; 21 – 23 mm; 180°

PHILIPPUS „ARABS“
(244 – 249)

Antoninianus

- avers:* IMP C M IVL PHILIPPVS P F AVG P M (císař s paprskovou korunou, hledí vpravo)
- revers:* VIRTVS EXERCITVS (stojící Virtus drží oštěp a opírá se o štít)
- mincovna:* Antiochia; 244 n.l.
- katalog:* RIC IV.III 71; RSC 243

8. AR; 3,15 g; 22 – 24 mm; 0°

Antoninianus

- avers:* IMP C M IVL PHILIPPVS AVG (císař s paprskovou korunou, hledí vpravo)
- revers:* AEQVITAS AVGG (stojící Aequitas drží roh hojnosti a váhy)
- mincovna:* Řím; 247 n.l.
- katalog:* RIC IV.III 27b; RSC 9

9. AR; 4,38 g; 22 – 23,5 mm; 45°

PHILIPPUS (II.)
(244 – 249)

Antoninianus

avers: M IVL PHILIPPVS CAES (císař s paprskovou korunou, hledí vpravo)

revers: PRINCIPI IVVENT (stojící Philippus drží oštěp hrotem dolu a globus)

mincovna: Řím; 246 n.l.

katalog: RIC IV.III 218d; RSC 48

10. AR; 3,61 g; 21 – 24 mm; 180°

TRAIANUS DECIUS
(249 – 251)

Antoninianus

avers: IMP C M Q TRAIANVS DECIVS AVG (císař s paprskovou korunou, hledí vpravo)

revers: ADVENTVS AVG (Decius jede na koni se zdviženou pravicí, v levé ruce drží žezlo)

mincovna: Řím; 249 – 250 n.l.

katalog: RIC IV.III 11b; RSC 4

11. AR; 4,33 g; 20 – 22 mm; 45°

HERENNIUS ETRUSCUS
(250 – 251)

Antoninianus

avers: Q HER ETR MES DECIVS NOB C (císař s paprskovou korunou, hledí vpravo)

revers: PIETAS AVGVSTO[RVM] (bič, simpulum, džbán, patera a lituus)

mincovna: Řím; 250 n.l.

katalog: RIC IV.III 143; RSC 14

12. AR; 2,57 g; 21 mm; 180°

TREBONIANUS GALLUS
(251 – 253)

Antoninianus

avers: IMP C C VIB TREB GALLVS P F AVG (císař s paprskovou korunou, hledí vpravo, pod sebou má dvě tečky)

revers: VBERITAS [AVG] (stojící Uberitas drží roh hojnosti a plný měsíc, pod sebou má dvě tečky = 2. mincovní dílna)

mincovna: Antiochia; 251 – 253 n.l.

katalog: RIC IV.III 92; RSC 125a

13. AR; 4,02 g; 22 – 23 mm; 180°

VOLUSIANUS
(251 – 253)

Antoninianus

avers: IMP CAE C VIB VOLVSIANO AVG (císař s paprskovou korunou, hledí vpravo)

revers: P M TR P IIII COS II (stojící císař obětuje nad trojnohým oltářem, v pravé ruce drží pateru a levou přidržuje u boku žezlo)

mincovna: Řím; 253 n.l.

katalog: RIC IV.III 141; RSC 94

14. AR; 3,83 g; 20 – 22 mm; 0°

Antoninianus

avers: IMP CAE C VIB VOLVS[IANO] AVG (císař s paprskovou korunou, hledí vpravo)

revers: [P]IE[TA]S AVGG (stojící Pietas pozvedá obě ruce, nalevo od ní stojí oltář)

mincovna: Antiochia; 251 – 253 n.l.

katalog: RIC IV.III 182; RSC 88

15. AR; 1,91 g; 18 – 19 mm; 180°

AEMILIANUS
(253)

Antoninianus

avers: IMP AEMILIANVS PIVS FEL AVG (císař s paprskovou korunou, hledí vpravo)

revers: VICTORIA AVG (kráčející Victoria drží věnec a palmový list)

mincovna: Řím; 253 n.l.

katalog: RIC IV.III 11; RSC 53

16. AR; 3,13 g; 21 – 23 mm; 180°

VALERIANUS
(253 – 260)

Antoninianus

- avers:* IMP C P LIC VALERIANVS AVG (císař s paprskovou korunou, hledí vpravo)
- revers:* VICTORIA AVGG (stojící Victoria drží věnec a palmový list)
- mincovna:* Řím; 254 – 255 n.l.
- katalog:* RIC V.I 125; RSC 230

17. AR; 2,75 g; 20 – 22 mm; 180°

Antoninianus

- avers:* VALERIANVS P F AVG (císař s paprskovou korunou, hledí vpravo)
- revers:* ORIENS AVGG (kráčející Sol pozvedá pravou ruku a v levé drží bičík, je obnažený a jeho oděv za ním vlaje)
- mincovna:* Lugdunum; 258 – 259 n.l.
- katalog:* RIC V.I 12; RSC 143

18. AR; 3,30 g; 21 – 22 mm; 0°

GALLIENUS
(253 – 268)

Antoninianus

- avers:* IMP C P LIC GALLIENVS P F AVG (císař s paprskovou korunou, hledí vpravo)
- revers:* PIETAS AVGG (Valerianus a Gallienus stojí proti sobě a společně obětuji nad oltářem)
- mincovna:* Samosata; 255 – 256 n.l.
- katalog:* RIC V.I 447; RSC 792b

19. AR; 3,10 g; 19 – 20 mm; 180°

Antoninianus

- avers:* GALLIENVS AVG (císař s paprskovou korunou, hledí vpravo)
- revers:* [AB]VNDANTIA AVG / B | (stojící Abundantia vysypává roh hojnosti; nalevo písmeno B)
- mincovna:* Řím; 265 – 267 n.l.
- katalog:* RIC V.I 157; RSC 5a

20. AE; 2,84 g; 19 – 20 mm; 180°

Antoninianus

- avers:* GALLIENVS [AVG] (císař s paprskovou korunou, hledí vpravo)
revers: [I]OVI CONSERVAT / | N (stojící Jupiter drží blesky a dlouhé žezlo; napravo písmeno N)
mincovna: Řím; 260 – 268 n.l.
katalog: RIC V.I 210; RSC 361

21. AE; 3,15 g; 21 – 24 mm; 180°

VALERIANUS (II.)
(255 – 258)

Antoninianus (posmrtná ražba za císaře Galliena)

- avers:* [DIV]O VALERIANO CAES (císař s paprskovou korunou, hledí vpravo)
revers: CON[SACRA]TIO (orel vynáší mladého Caesara na nebesa)
mincovna: Colonia Agrippina; 258 n.l.
katalog: RIC V.I 9; RSC 5

22. AR; 2,95 g; 18 – 22 mm; 90°

SALONINUS
(256 – 260)

Antoninianus

- avers:* SALON VALERIANVS [C]AES (císař s paprskovou korunou, hledí vpravo)
revers: SPES PVBLI[C]A (kráčeující Spes drží v pravé ruce květinu)
mincovna: Lugdunum; 258 n.l.
katalog: RIC V.I 13; RSC 93

23. AR; 3,92 g; 21 – 22 mm; 180°

MACRIANUS
(260 – 261)

Antoninianus

- avers:* IMP C FVL MACRIANVS P F AVG (císař s paprskovou korunou, hledí vpravo)
- revers:* AEQVTAS AVGG / * | (stojící Aequitas drží v pravé ruce váhy a v levé ruce roh hojnosti, nad pravou rukou je malá hvězda)
- mincovna:* Samosata; 260 – 261 n.l.
- katalog:* RIC V.I 5; RSC 1

24. AR; 3,39 g; 20 – 22 mm; 180°

QUIETUS
(260 – 261)

Antoninianus

- avers:* IMP C FVL QUIETVS P F AVG (císař s paprskovou korunou, hledí vpravo)
- revers:* SOL INVICTO / * | (stojící Sol pozvedá pravou ruku a v levé drží globus, pod pravou rukou je malá hvězda)
- mincovna:* Antiochia; 260 – 261 n.l.
- katalog:* RIC V.I 10; RSC 12

25. AR; 3,58 g; 19 – 20 mm; 180°

POSTUMUS
(260 – 268)

Antoninianus

avers: IMP C POSTVMVS P F AVG (císař s paprskovou korunou, hledí vpravo)

revers: HERC PACIFERO (stojící Hercules drží v pravé ruce olivovou ratolest a v levé ruce drží kyj, přes levou ruku mu visí lví kůže)

mincovna: Lugdunum; 260 – 265 n.l.

katalog: RIC V.II 67; RSC 101

26. AR; 2,57 g; 21 – 23 mm; 0°

Antoninianus

avers: IMP C POSTVMVS P F AVG (císař s paprskovou korunou, hledí vpravo)

revers: VICTORIA AVG (kráčející Victoria se zajatcem u nohou drží v pravé ruce věnec a v levé palmovou větev)

mincovna: Lugdunum; 260 – 268 n.l.

katalog: RIC V.II 89

27. AE; 2,95 g; 22 – 23 mm; 180°

Antoninianus

avers: IMP C POSTVMVS P F AVG (císař s paprskovou korunou, hledí vpravo)

revers: [M]ONE[T]A AVG (stojící Moneta drží v pravé ruce váhy a v levé ruce roh hojnosti)

mincovna: Lugdunum; 262 – 265 n.l.

katalog: RIC V.II 75

28. AE; 3,54 g; 18 – 19 mm; 0°

MARIUS
(269)

Antoninianus

avers: IMP C M AVR MARIVS [AVG] (císař s paprskovou korunou, hledí vpravo)

revers: VICTORIA AVG (kráčející Victoria drží v pravé ruce věnec a v levé palmovou větev)

mincovna: Colonia Agrippina / Augusta Treverorum; 269 n.l.

katalog: RIC V.II 17

29. AE; 3,22 g; 19 – 20 mm; 180°

VICTORINUS
(269 – 270)

Antoninianus

- avers:* IMP C VICTORINVS P F AVG (císař s paprskovou korunou, hledí vpravo)
- revers:* [INV]I[CTVS] (kráčeující Sol pozvedá pravou ruku a v levé ruce drží bič)
- mincovna:* Colonia Agrippina; 269 – 270 n.l.
- katalog:* RIC V.II 114

30. AE; 3,49 g; 18 – 21 mm; 0°

Antoninianus

- avers:* IM[P] C [VIC]TORINVS P F AVG (císař s paprskovou korunou, hledí vpravo)
- revers:* [IN]VICTVS / * | (kráčeující Sol pozvedá pravou ruku a v levé ruce drží bič, pod pravou rukou je malá hvězda)
- mincovna:* Colonia Agrippina; 269 – 270 n.l.
- katalog:* RIC V.II 114

31. AE; 2,77 g; 18 – 22 mm; 180°

Antoninianus

avers: IMP C VICTORINVS P [F A]VG (císař s paprskovou korunou, hledí vpravo)

revers: SALVS AVG (stojící Salus krmí hada vylézajícího z oltáře a v levé ruce drží dlouhé žezlo)

mincovna: „jižní mincovna“; 269 – 270 n.l.

katalog: RIC V.II 71

32. AE; 3,96 g; 18 – 21 mm; 180°

Antoninianus

avers: IMP C PIAV VICTORINVS P [F AV]G (císař s paprskovou korunou, hledí vpravo)

revers: FIDES MILITVM (stojící Fides drží dvě vojenské standarty)

mincovna: Colonia Agrippina; 269 – 270 n.l.

katalog: RIC V.II 109

33. AE; 1,76 g; 18 – 20 mm; 0°

TETRICUS
(270 – 274)

Antoninianus

- avers:* [IMP TE]TRICVS P F AVG (císař s paprskovou korunou, hledí vpravo)
- revers:* HI[LARIT]AS AVGG (stojící Hilaritas drží v pravé ruce dlouhou větev a v levé ruce roh hojnosti)
- mincovna:* Vienna (?); 273 – 274 n.l.
- katalog:* RIC V.II 80

34. AE; 2,58 g; 17 – 18 mm; 180°

Antoninianus

- avers:* IMP TETRICVS P F AVG (císař s paprskovou korunou, hledí vpravo)
- revers:* HILARITAS AVGG (stojící Hilaritas drží v pravé ruce dlouhou větev a v levé ruce roh hojnosti)
- mincovna:* Vienna (?); 273 – 274 n.l.
- katalog:* RIC V.II 80

35. AE; 2,84 g; 19 – 21 mm; 180°

Antoninianus

avers: IMP C TE[TRICVS] P F AVG (císař s paprskovou korunou, hledí vpravo)

revers: HILARITAS AVGG (stojící Hilaritas drží v pravé ruce dlouhou větev a v levé ruce roh hojnosti)

mincovna: Vienna (?); 273 – 274 n.l.

katalog: RIC V.II 79

36. AE; 3,15 g; 17 – 21 mm; 180°

Antoninianus

avers: IMP TETR[ICV]S P F AVG (císař s paprskovou korunou, hledí vpravo)

revers: SAL[V]S AV[GG] (Salus stojí nad oltářem, v pravé ruce drží pateru, ze které krmí hada vylézajícího z oltáře, v levé ruce drží kormidlo nebo kotvu)

mincovna: Colonia Agrippina (?); 273 – 274 n.l.

katalog: RIC V.II 127

37. AE; 2,62 g; 19 – 22 mm; 0°

TETRICUS (II.)
(271 – 274)

Antoninianus

- avers:* [C PIV] ESV TETRICVS CAES (císař s paprskovou korunou, hledí vpravo)
- revers:* [P]RINC I[V]VENT (stojící Tetricus drží v pravé ruce větévku a v levé ruce dlouhé žezlo)
- mincovna:* Vienna (?); 271 – 273 n.l.
- katalog:* RIC V.II 260

38. AE; 2,47 g; 18 – 21 mm; 0°

Antoninianus

- avers:* C PIV ESV TETRICVS CAES (císař s paprskovou korunou, hledí vpravo)
- revers:* SP[ES A]VGG (kráčeující Spes si přidržuje róbu a v pravé ruce drží květinu)
- mincovna:* Vienna (?); 271 – 273 n.l.
- katalog:* RIC V.II 270

39. AE; 2,99 g; 19 – 20 mm; 180°

Antoninianus

avers: C [PIV ESV TETRICV]S CAES (císař s paprskovou korunou, hledí vpravo)

revers: [PAX] AVG (stojící Pax drží v pravé ruce olivovou ratolest a v levé dlouhé žežlo)

mincovna: Vienna (?); 271 – 273 n.l.

katalog: RIC V.II 248

40. AE; 2,93 g; 16 – 18 mm; 0°

CLAUDIUS (II.) „GOTHICUS“
(268 – 270)

Antoninianus

avers: [IMP C CLA]VDIVS AVG (císař s paprskovou korunou, hledí vpravo)

revers: IOVI [VI]CTO[R]I (stojící Jupiter drží v pravé ruce blesky a v levé ruce dlouhé žezlo)

mincovna: Řím; 268 – 270 n.l.

katalog: RIC V.I 54

41. AE; 3,04 g; 18 – 20 mm; 180°

Antoninianus

avers: IMP C CLAUDIVS AVG (císař s paprskovou korunou, hledí vpravo)

revers: SALVS [AVG] (stojící Salus krmí hada z patery a v levé ruce drží dlouhé žezlo)

mincovna: Řím; 268 – 270 n.l.

katalog: RIC V.I 98

42. AE; 3,15 g; 19 – 21 mm; 180°

Antoninianus (pamětní ražba za císaře Quintilla nebo Aureliana)

avers: DIVO CLAVDIO (císař s paprskovou korunou, hledí vpravo)

revers: CONSECRA[TI]O (stojící orel)

mincovna: Řím; 270 – 275 n.l.

katalog: RIC V.I 267

43. AE; 2,05 g; 18 mm; 180°

QUINTILLUS (270)

Antoninianus

avers: IMP C M AVR QVINTILLVS AVG (císař s paprskovou korunou, hledí vpravo)

revers: LIBERI[TA]S A[VG] / | S (stojící Libertas drží v pravé ruce pileus a v levé ruce roh hojnosti, napravo od ní je písmeno S)

mincovna: Siscia; 270 n.l.

katalog: RIC V.I 65

44. AE; 2,55 g; 18 – 21 mm; 180°

AURELIANUS
(270 – 275)

Antoninianus

- avers:* [IMP C A]VRELIANVS AVG (císař s paprskovou korunou, hledí vpravo)
- revers:* CONCORDIA M[ILIT] / | T (stojící Concordia drží dvě vojenské standarty, napravo od ní je písmeno T)
- mincovna:* Siscia; 270 – 272 n.l.
- katalog:* RIC V.I 192

45. AE; 3,71 g; 21 – 22 mm; 0°

Antoninianus

- avers:* IMP [AV]RELIANVS [AVG] (císař s paprskovou korunou, hledí vpravo)
- revers:* CO[NCORDIA MILIT] // * C * (stojící císař si podává ruku s Concordií)
- mincovna:* Cyzicus; 272 – 274 n.l.
- katalog:* RIC V.I 343

46. AE; 3,14 g; 21 – 22 mm; 180°

Antoninianus

avers: AVRELIANVS AVG (císař ve zbroji a s paprskovou korunou, hledí vpravo)

revers: RESTITVT ORBIS / * // KAB (stojící ženská postava podává císaři věnec, mezi nimi je malá hvězda)

mincovna: Serdica; 274 – 275 n.l.

katalog: RIC V.I 290

47. AE; 5,12 g; 22 – 24 mm; 0°

Antoninianus

avers: IMP C AVRELIANVS AVG (císař ve zbroji a s paprskovou korunou, hledí vpravo)

revers: CONCORDIA MILITVM / * // XXIIQ (vlevo stojící císař si podává ruku s Concordií, mezi nimi je hvězda)

mincovna: Siscia; 274 – 275 n.l.

katalog: RIC V.I 244

48. AE; 3,85 g; 21 – 22 mm; 0°

VABALATHUS
(271 – 272)

Antoninianus

avers: IMP C AVRELIANVS AVG (císař s paprskovou korunou, hledí vpravo)

revers: VABALATHVS VCRIM DR (Vabalathus s věncem)

mincovna: Antiochia; 271 – 272 n.l.

katalog: RIC V.I 381

49. AE; 2,63 g; 20 – 21 mm; 180°

TACITUS
(275 – 276)

Antoninianus

avers: IMP C M CL TACITVS P F AVG (císař s paprskovou korunou, hledí vpravo)

revers: TEMPORVM FELICITAS / A | A (stojící Felicitas drží v pravé ruce caduceus a v levé ruce roh hojnosti, po obou stranách je písmeno A)

mincovna: Lugdunum; 275 – 276 n.l.

katalog: RIC V.I 63v

50. AE; 3,46 g; 21 – 24 mm; 180°

Antoninianus

avers: IMP C M CL TACITVS AVG (císař s paprskovou korunou, hledí vpravo)

revers: SPES PVBLICA // P (stojící Victoria drží palmovou větev a podává věnec císaři, který drží dlouhé žezlo)

mincovna: Cyzicus; 275 – 276 n.l.

katalog: RIC V.I 207p

51. AE; 3,24 g; 21 – 23 mm; 0°

FLORIANUS
(276)

Antoninianus

avers: IMP C FLORIANVS AVG (císař s paprskovou korunou, hledí vpravo)

revers: FIDES MILIT // XXIϷ (stojící Fides drží v pravé ruce dlouhé žezlo a v levé ruce vojenskou standartu)

mincovna: Řím; 276 n.l.

katalog: RIC V.I 30

52. AE; 3,20 g; 20 – 21 mm; 180°

PROBUS
(276 – 282)

Antoninianus

- avers:* IMP PROBVS P F AVG (císař s paprskovou korunou, hledí vpravo)
- revers:* CONCORDIA MILIT / P // XXI (stojící Concordia si podává ruku s císařem, mezi nimi je písmeno P)
- mincovna:* Siscia; 279 – 280 n.l.
- katalog:* RIC V.II 666P

53. AE; 3,33 g; 20 – 22 mm; 0°

Antoninianus

- avers:* IMP PROBVS P F AVG (císař ve zbroji a s paprskovou korunou, hledí vpravo)
- revers:* PAX AVGVSTI / | P // XXI (stojící Pax drží v pravé ruce olivovou ratolest a v levé ruce dlouhé žezlo, napravo od ní je písmeno P)
- mincovna:* Siscia; 280 n.l.
- katalog:* RIC V.II 713P

54. AE; 3,38 g; 20 – 23 mm; 180°

Antoninianus

avers: IMP C M AVR PROBVS P F AVG (císař v plné zbroji, v přilbici s paprskovou korunou, štítem a kopím přes rameno, hledí vlevo)

revers: VIRTVS PROBI AVG // KA·Γ (císař jede na koni a kopím probodává nepřítele)

mincovna: Serdica; 278 – 282 n.l.

katalog: RIC V.II 877G

55. AE; 3,19 g; 21 – 23 mm; 180°

Antoninianus

avers: IMP PROBVS AVG (císař ve zbroji a s paprskovou korunou, hledí vpravo)

revers: ADVENTVS AVG // R*Δ (císař přijíždí na koni, pozvedá pravici a v levé ruce drží dlouhé žezlo, pod koněm sedí zajatec)

mincovna: Řím; 279 n.l.

katalog: RIC V.II 157

56. AE; 3,58 g; 21 – 24 mm; 180°

CARUS
(282 – 283)

Antoninianus

avers: IMP C M AVR CARVS P F AVG (císař ve zbroji a s paprskovou korunou, hledí vpravo)

revers: IOVI VICTORI // AKA (stojící Jupiter drží v pravé ruce malou bohyni Victorii a v levé ruce dlouhé žezlo)

mincovna: Řím; 282 – 283 n.l.

katalog: RIC V.II 38

57. AE; 2,75 g; 20 – 22 mm; 0°

CARINUS
(282 – 285)

Antoninianus

avers: IM[P] C [M] AVR CARINVS AV[G] (císař ve zbroji a s paprskovou korunou, hledí vpravo)

revers: [FID]ES [MI]LITVM // KAΕ (stojící Fides drží dvě vojenské standarty)

mincovna: Řím; 284 – 285 n.l.

katalog: RIC V.II 252

58. AE; 3,31 g; 20 – 21 mm; 180°

Antoninianus

avers: IMP CARINVS AVG (císař ve zbroji a s paprskovou korunou, hledí vpravo)

revers: AEQVITAS AVGG // KAZ (stojící Aequitas drží váhy a roh hojnosti)

mincovna: Řím; 283 – 284 n.l.

katalog: RIC V.II 239

59. AE; 3,43 g; 21 – 23 mm; 180°

NUMERIANUS
(282 – 284)

Antoninianus

avers: IMP NVMERIANVS AVG (císař s paprskovou korunou, hledí vpravo)

revers: VNDIQVE VICTORES (císař stojí mezi dvěma sedícími zajatci a drží v pravé ruce globus a v levé žezlo)

mincovna: Řím; 283 – 284 n.l.

katalog: RIC V.II 423

60. AE; 3,49 g; 21 – 23 mm; 180°

CARAUSIUS
(286 – 293)

Antoninianus

- avers:* IMP CARAVSIVS P F AVG (císař ve zbroji a s paprskovou korunou, hledí vpravo)
- revers:* [PA]X AVG (stojící Pax drží v pravé ruce větvku a v levé dlouhé žezlo)
- mincovna:* Londinium; 286 – 287 n.l.
- katalog:* RIC V.II 880

61. AE; 4,58 g; 22 – 24 mm; 180°

ALLECTUS
(293 – 296)

Antoninianus / Quinarius

- avers:* IMP C ALLECTVS P F AVG (císař ve zbroji a s paprskovou korunou, hledí vpravo)
- revers:* VIR[T]V[S A]VG // Q[C] (doleva plující galéra)
- mincovna:* Camulodunum / Clausentum; 293 – 296 n.l.
- katalog:* RIC V.II 128

62. AE; 2,23 g; 17 – 18 mm; 180°

DIOCLETIANUS
(284 – 305)

Antoninianus

avers: IMP DIOCLETIANVS AVG (císař s paprskovou korunou, hledí vpravo)

revers: IOVI CONSERVAT AVG // XXIB (stojící Jupiter drží v pravé ruce blesky a v levé dlouhé žezlo)

mincovna: Řím; 285 – 286 n.l.

katalog: RIC V.II 161

63. AE; 3,99 g; 20 – 22 mm; 0°

Antoninianus

avers: IMP C C VAL DIOCLETIANVS P F AVG (císař ve zbroji a s paprskovou korunou, hledí vpravo)

revers: CONSERVATOR AVGG / | B // XXIO (Diocletianus a Jupiter společně obětují nad oltářem, oba drží dlouhá žezla, napravo od nich je písmeno B)

mincovna: Siscia; 289 – 290 n.l.

katalog: RIC V.II 264

64. AE; 3,92 g; 23 – 24 mm; 180°

Poreformní radiatus

avers: IMP C C VAL DIOCLETIANVS P F AVG (císař s paprskovou korunou, hledí vpravo)

revers: CONCORDIA MILITVM / H | B (vpravo stojící Jupiter předává Diocletianovi globus s malou bohyní Victorií, mezi nimi jsou písmena H B)

mincovna: Heraclea; 296 – 299 n.l.

katalog: RIC VI 13B

65. AE; 2,87 g; 20 – 21 mm; 0°

Follis / Nummus

avers: IMP C C VAL DIOCLETIANVS P F AVG (císař s věncem, hledí vpravo)

revers: GENIO POPVLI ROMANI // SMN (stojící Genius drží v pravé ruce pateru a v levé roh hojnosti)

mincovna: Nicomedia; 294 – 295 n.l.

katalog: RIC VI 27a

66. AE; 9,62 g; 27 – 28 mm; 0°

Follis / Nummus

- avers:* IMP DIOCLETIANVS P F AVG (císař s věncem, hledí vpravo)
revers: SALVIS AVGG ET CAESS FEL KART // A (stojící personifikace Kartága drží v obou rukou ovoce)
mincovna: Kartága; 299 – 303 n.l.
katalog: RIC VI 31a

67. AE; 10,73 g; 25 – 28 mm; 180°

Follis / Nummus

- avers:* IMP DIOCLETIANVS P F AVG (císař s věncem, hledí vpravo)
revers: SACR MONET AVGG ET CAESS NOSTR / | VI // AQP (stojící Moneta drží v pravé ruce váhy a v levé ruce roh hojnosti)
mincovna: Aquileia; 302 – 303 n.l.
katalog: RIC VI 35a

68. AE; 10,95 g; 25 – 27 mm; 180°

MAXIMIANUS
(285 – 305, 307 – 308, 310)

Antoninianus

avers: IMP C M A VAL MAXIMIANVS P F AVG (císař ve zbroji a s paprskovou korunou, hledí vpravo)

revers: CONSERVATOR AVGG / | A // XXIHP (Maximianus držící žezlo a Hercules opírající se o kyj obětují společně nad oltářem, napravo od nich je písmeno A, které zasahuje až do opisu)

mincovna: Siscia; 288 – 290 n.l.

katalog: RIC V.II 582

69. AE; 4,03 g; 21 – 23 mm; 180°

Poreformní radiatus

avers: IMP C M A MAXIMIANVS P F AVG (císař s paprskovou korunou, hledí vpravo)

revers: CONCORDIA [MILIT]VM / H | B (vpravo stojící Jupiter předává Maximianovi globus s malou bohyní Victorií, mezi nimi jsou písmena H B)

mincovna: Heraclea; 295 – 296 n.l.

katalog: RIC VI 14

70. AE; 3,25 g; 19 – 21 mm; 180°

Poreformní radiatus

- avers:* IMP C M A MAXIMIANVS P F AVG (císař s paprskovou korunou, hledí vpravo)
- revers:* CONCORDIA [MILIT]VM / K | Δ (vpravo stojící Jupiter předává Maximianovi globus s malou bohyní Victorií, mezi nimi jsou písmena K Δ)
- mincovna:* Cyzicus; 295 – 296 n.l.
- katalog:* RIC VI 16b, Δ

71. AE; 1,91 g; 20 mm; 180°

Follis / Nummus

- avers:* IMP C MAXIMIANVS P F AVG (císař s věncem, hledí vpravo)
- revers:* SACRA MONET AVGG ET CAESS NOSTR // [PT] (stojící Moneta drží v pravé ruce váhy a v levé roh hojnosti)
- mincovna:* Ticinum; 300 – 303 n.l.
- katalog:* RIC VI 45b

72. AE; 8,12 g; 26 – 28 mm; 0°

Follis / Nummus

- avers:* IMP C M A MAXIMIANVS P F AVG (císař s věncem, hledí vpravo)
- revers:* GENIO POPVLI ROMANI // HTB (stojící Genius drží v pravé ruce pateru a v levé ruce roh hojnosti)
- mincovna:* Heraclea; 296 – 297 n.l.
- katalog:* RIC VI 17b

73. AE; 9,87 g; 27 – 28 mm; 0°

Follis / Nummus

- avers:* IMP C M A MAXIMIANVS P F AVG (císař s věncem, hledí vpravo)
- revers:* GENIO POPVLI ROMANI / S | Γ (stojící Genius má na hlavě modius, v pravé ruce drží pateru a v levé ruce roh hojnosti, u pravé nohy má písmeno S a u levé nohy písmeno Γ)
- mincovna:* Siscia; 296 – 297 n.l.
- katalog:* RIC VI 76b

74. AE; 9,08 g; 27 – 28 mm; 180°

GALERIUS
(293 – 311)

Follis / Nummus

- avers:* MAXIMIANVS NOB CAES (císař s věncem, hledí vpravo)
- revers:* SACRA MONETA AVGG ET CAESS NOSTR / | B // SIS (stojící Moneta drží v pravé ruce váhy nad půlměsícem a v levé ruce roh hojnosti, napravo od ní je písmeno B)
- mincovna:* Siscia; 300 n.l.
- katalog:* RIC VI 133b

75. AE; 11,64 g; 27 – 29 mm; 0°

Follis / Nummus

- avers:* CAL VAL MAXIMIANVS NOB CAES (císař s věncem, hledí vpravo)
- revers:* GENIO POPVLI ROMANI // HTA (stojící Genius drží v pravé ruce pateru, ze které vytéká tekutina, a v levé ruce roh hojnosti)
- mincovna:* Heraclea; 294 n.l.
- katalog:* RIC VI 18b

76. AE; 9,55 g; 26 – 29 mm; 0°

Follis / Nummus

- avers:* MAXIMIANVS NOB CAES (císař s věncem, hledí vpravo)
revers: FELIX ADVENT AVGG NN / I | // PKΔ (stojící personifikace provincie Africa drží v pravé ruce vojenskou standartu a v levé ruce sloní kel)
mincovna: Kartágo; 298 – 299 n.l.
katalog: RIC VI 26b

77. AE; 8,83 g; 26 – 27 mm; 180°

Follis / Nummus

- avers:* MAXIMIANVS NOB CAES (císař s věncem, hledí vpravo)
revers: SALVIS AVGG ET CAESS FEL KART // Δ (stojící personifikace Kartága drží v obou rukách ovoce)
mincovna: Kartágo; 298 – 299 n.l.
katalog: RIC VI 32b

78. AE; 10,61 g; 26 – 27 mm; 180°

Follis / Nummus

- avers:* CAL MAXIMIANVS P F AVG (císař s věncem, hledí vpravo)
- revers:* VIRTVTI EXERCITVS / B | // MKV (kráčející Mars drží v pravé ruce oštěp a přes rameno má položené tropaion, nalevo od něj je písmeno B)
- mincovna:* Cyzicus; 308 – 310 n.l.
- katalog:* RIC VI 47

79. AE; 6,19 g; 25 – 26 mm; 0°

Follis / Nummus

- avers:* IMP C CAL VAL MAXIMIANVS P F AVG (císař s věncem, hledí vpravo)
- revers:* GENIO AVGVSTI CMH // SMNA (stojící Genius drží v pravé ruce pateru, ze které vytéká tekutina, a v levé ruce roh hojnosti, na hlavě má věnec a modius, a přes rameno má přehozen chlamys)
- mincovna:* Nicomedia; 310 – 311 n.l.
- katalog:* RIC VI 54a A

80. AE; 6,11 g; 25 – 27 mm; 180°

CONSTANTIUS „CHLORUS“
(293 – 306)

Follis / Nummus

- avers:* FL VAL CONSTANTIVS NOB CAES (císař s věncem, hledí vpravo)
- revers:* GENIO AVGG ET CAESARVM NN // K B (stojící Genius drží v pravé ruce pateru, ze které vytéká tekutina, a v levé ruce roh hojnosti, napravo od něj jsou písmena K a B)
- mincovna:* Cyzicus; 297 – 299 n.l.
- katalog:* RIC VI 11a

81. AE; 7,55 g; 25 – 26 mm; 180°

Follis / Nummus

- avers:* CONSTANTIVS NOB CAES (císař s věncem, hledí vpravo)
- revers:* SACRA MONET AVGG ET CAESS NOSTR / * | Γ // SIS (stojící Moneta drží v pravé ruce váhy a v levé ruce roh hojnosti, nalevo od ní je hvězda a napravo písmeno gama)
- mincovna:* Siscia; 301 n.l.
- katalog:* RIC VI 135a, Γ

82. AE; 9,83 g; 26 – 30 mm; 180°

Follis / Nummus

avers: FL VAL CONSTANTIVS NOB CAES (císař s věncem, hledí vpravo)

revers: GENIO AVGG ET CAESARVM NN // K B (stojící Genius drží v pravé ruce pateru, ze které vytéká tekutina, a v levé ruce roh hojnosti)

mincovna: Cyzicus; 297 – 299 n.l.

katalog: RIC VI 11a

83. AE; 10,42 g; 28 – 29 mm; 180°

Follis / Nummus

avers: FL VAL CONSTANTIVS NOB CAES (císař s věncem, hledí vpravo)

revers: GENIO P[OPV]LI RO[MA]NI / | Γ // ANT[*] (stojící Genius drží v pravé ruce pateru, ze které vytéká tekutina, a v levé ruce roh hojnosti, napravo od něj je písmeno gama)

mincovna: Antiochia; 302 – 303 n.l.

katalog: RIC VI 57a, Γ

84. AE; 9,22 g; 24 – 25 mm; 0°

Follis / Nummus

- avers:* IMP C CONSTANTIVS P F AVG (císař s věncem, hledí vpravo)
revers: [S]AC MON [VRB] AVGG ET [CAE]SS NN // R P (stojící Moneta drží v pravé ruce váhy a v levé ruce roh hojnosti)
mincovna: Řím; 305 n.l.
katalog: RIC VI 120a

85. AE; 8,49 g; 27 – 30 mm; 0°

SEVERUS (II.)
(305 – 307)

(1/4) Follis / Nummus

- avers:* FL VAL SEVERVS NOB C (císař s věncem, hledí vpravo)
revers: GENIO POPVLI ROMANI // SIS (stojící Genius drží v pravé ruce pateru a v levé ruce roh hojnosti)
mincovna: Siscia; 305 – 306 n.l.
katalog: RIC VI 170a

86. AE; 2,33 g; 18 – 19 mm; 0°

MAXIMINUS (II.) „DAIA“
(305 – 313)

Follis / Nummus

- avers:* MAXIMINVS NOB C (císař s věncem, hledí vpravo)
- revers:* GENIO POPVLI ROMAN[I] / | * // [PLG] (stojící Genius drží nad oltářem v pravé ruce pateru a v levé ruce roh hojnosti, napravo od něj je hvězda)
- mincovna:* Lugdunum; 305 – 307 n.l.
- katalog:* RIC VI 199b

87. AE; 10,25 g; 27 – 28 mm; 0°

(1/2) Follis / Nummus

- avers:* MAXIMINVS P F AVG (císař s věncem, hledí vpravo)
- revers:* IOVI CONSERVATORI / | ε // ·SM·TS· (stojící Jupiter drží v pravé ruce malou bohyni Victorii a v levé ruce dlouhé žezlo, nalevo od něj je věnec, napravo od něj je písmeno epsilon)
- mincovna:* Thessalonica; 312 n.l.
- katalog:* RIC VI 50a

88. AE; 4,52 g; 22 – 24 mm; 180°

Follis / Nummus

- avers:* CAL VAL MAXIMINVS NOB C (císař s věncem, hledí vpravo)
revers: GENIO POPVLI ROMANI / S | A // PTR (stojící Genius drží v pravé ruce pateru a v levé ruce roh hojnosti, na hlavě má umístěnu věž, nalevo od něj je písmeno S a napravo písmeno A)
mincovna: Augusta Treverorum; 307 n.l.
katalog: RIC VI 693a

89. AE; 7,02 g; 25 – 28 mm; 180°

MAXENTIUS
(306 – 312)

Follis / Nummus

- avers:* IMP MAXENTIVS P F AVG (císař s věncem, hledí vpravo)
revers: CONSERV VRB SVAE // S T (chrám se čtyřmi sloupy, uvnitř stojící Victoria korunuje sedící Romu, která drží globus a dlouhé žezlo, mezi nimi klečí zajatec)
mincovna: Ticinum; 308 – 310 n.l.
katalog: RIC VI 106s

90. AE; 6,97 g; 24 – 25 mm; 180°

LICINIUS
(308 – 324)

Follis / Nummus

- avers:* IMP LIC LICINIVS P F AVG (císař s věncem, hledí vpravo)
- revers:* IO[VI CON]SERVATORI / | Δ H // [SIS] (stojící Jupiter drží v pravé ruce svazek blesků a v levé ruce dlouhé žezlo, nalevo je orel, napravo písmena delta a H)
- mincovna:* Siscia; 312 n.l.
- katalog:* RIC VI 225a, Δ

91. AE; 6,32 g; 24 – 25 mm; 0°

(1/2) Follis / Nummus

- avers:* IMP LIC LICINIVS P F AVG (císař s věncem, hledí vpravo)
- revers:* IOVI CONSERVATORI / | Δ // ·SIS· (stojící Jupiter drží v pravé ruce malou bohyni Victorii a v levé ruce dlouhé žezlo, nalevo je orel, napravo řecké písmeno delta)
- mincovna:* Siscia; 315 – 316 n.l.
- katalog:* RIC VII 17, Δ

92. AE; 3,06 g; 20 – 21 mm; 180°

(1/2) Follis / Nummus

- avers:* IMP LIC LICINIVS P F AVG (císař s věncem, hledí vpravo)
revers: IOVI CONSERVATORI / | Γ // SIS (stojící Jupiter drží v pravé ruce malou bohyni Victorii a v levé ruce dlouhé žezlo, nalevo je orel, napravo řecké písmeno gama)
mincovna: Siscia; 313 – 315 n.l.
katalog: RIC VII 8, Γ

93. AE; 2,89 g; 20 – 21 mm; 180°

(1/2) Follis / Nummus

- avers:* [IMP LIC] LICINIVS P F AVG (císař s věncem, hledí vpravo)
revers: IOVI CON[SE]RVATORI / | Δ // SIS (stojící Jupiter drží v pravé ruce malou bohyni Victorii a v levé ruce dlouhé žezlo, nalevo je orel, napravo řecké písmeno delta)
mincovna: Siscia; 313 – 315 n.l.
katalog: RIC VII 8, Δ

94. AE; 3,90 g; 20 – 21 mm; 0°

Radiatus

avers: IMP C VAL LICIN LICINIVS P F AVG (císař s paprskovou korunou, hledí vpravo)

revers: IOVI CONSERVATORI / | X IIIΓ // SMALA (stojící Jupiter drží v pravé ruce malou bohyni Victorii a v levé ruce dlouhé žezlo, nalevo je orel, napravo klečící zajatec a značky X IIIΓ)

mincovna: Alexandria; 317 – 320 n.l.

katalog: RIC VII 28, A

95. AE; 2,78 g; 18 – 19 mm; 0°

Radiatus

avers: IMP C VAL LICIN LICINIVS P F AVG (císař s paprskovou korunou, hledí vpravo)

revers: IOVI CONSERVATORI / | X IIIΓ // SMHB (stojící Jupiter drží v pravé ruce malou bohyni Victorii a v levé ruce dlouhé žezlo, nalevo je orel, napravo klečící zajatec a značky X IIIΓ)

mincovna: Heraclea; 321 – 324 n.l.

katalog: RIC VII 52, B

96. AE; 3,20 g; 19 – 20 mm; 0°

LICINIUS (II.)
(317 – 324)

Follis / Nummus (redukovaný)

avers: D N VAL LICIN LICINIVS NOB C (císař v plné zbroji, v přilbici, se štítem a kopím přes rameno, hledí vlevo)

revers: IOVI CONSERVATORI / | X III // SMHA (stojící Jupiter drží v pravé ruce malou bohyni Victorii a v levé ruce dlouhé žezlo, nalevo je orel, napravo klečící zajatec a značky X III)

mincovna: Heraclea; 317 – 324 n.l.

katalog: RIC VII 54

97. AE; 3,81 g; 20 – 21 mm; 0°

CONSTANTINUS (I.) „MAGNUS“
(306 – 337)

(1/2) Follis / Nummus

avers: IMP C FL VAL CONSTANTINVS P F AVG (císař s věncem, hledí vpravo)

revers: IOVI CONSERVATORI / | A // SMK (stojící Jupiter drží v pravé ruce malou bohyni Victorii a v levé ruce dlouhé žezlo, nalevo je orel, napravo písmeno A)

mincovna: Cyzicus; 313 – 315 n.l.

katalog: RIC VII 3, A

98. AE; 2,91 g; 19 – 20 mm; 180°

(1/2) Follis / Nummus

avers: IMP C FL VAL CONSTANTINVS P F AVG (císař s věncem, hledí vpravo)

revers: IOVI CONSERVATORI / | A // SMK (stojící Jupiter drží v pravé ruce malou bohyni Victorii a v levé ruce dlouhé žezlo, nalevo je orel, napravo písmeno A)

mincovna: Cyzicus; 313 – 315 n.l.

katalog: RIC VII 3, A

99. AE; 2,62 g; 20 – 22 mm; 0°

(1/2) Follis / Nummus

avers: IMP CONSTANTINVS AVG (císař ve zbroji a přilbici, hledí vpravo)

revers: VICTORIAE LAE[TAE] PRINC PERP // ΓSIS (dvě Victorie stojí proti sobě, nad oltářem drží společně štít s nápisem [VOT PR])

mincovna: Siscia; 318 – 319 n.l.

katalog: RIC VII 54

100. AE; 3,09 g; 17 – 19 mm; 0°

(1/2) Follis / Nummus

avers: IMP CONSTANTINVS P F AVG (císař ve zbroji, s věncem, hledí vpravo)

revers: SOL INVICTO COMITI / * | // ΞSIS (stojící Sol se zdviženou pravou rukou, v levé ruce drží globus, nalevo od něj je hvězda)

mincovna: Siscia; 317 n.l.

katalog: RIC VII 31, E

101. AE; 2,42 g; 19 – 20 mm; 180°

AE3 Centenionalis

avers: CONSTANTINVS AVG (císař s věncem, hledí vpravo)

revers: D N CONSTANTINI MAX AVG / VOT XX // TΣEVI (vavřínový věnec)

mincovna: Thessalonica; 324 n.l.

katalog: RIC VII 123, E

102. AE; 2,96 g; 18 – 19 mm; 180°

AE3/4 Centenionalis

- avers:* CONSTANTINVS MAX AVG (císař s diadémem, hledí vpravo)
revers: GLORIA EXERCITVS // SMTSA (dva vojáci ve zbroji se opírají o štíty a o zabodnutá kopí, mezi nimi dvě vojenské standarty)
mincovna: Thessalonica; 330 – 333 n.l.
katalog: RIC VII 183, A

103. AE; 2,70 g; 16 – 17 mm; 180°

AE3/4 Centenionalis

- avers:* CONSTANTINVS MAX AVG (císař s diadémem, hledí vpravo)
revers: GLORIA EXERCITVS // SMANA (dva vojáci ve zbroji se opírají o štíty a o zabodnutá kopí, mezi nimi dvě vojenské standarty)
mincovna: Antiochia; 335 n.l.
katalog: RIC VII 86, A (2)

104. AE; 2,70 g; 16 – 17 mm; 180°

AE3/4 Centenionalis

- avers:* CONSTANTINVS MAX AVG (císař s diadémem, hledí vpravo)
revers: GLORIA EXERCITVS // ASIS* (dva vojáci ve zbroji se opírají o štíty a o zabodnutá kopí, mezi nimi je vojenská standarta)
mincovna: Siscia; 335 – 336 n.l.
katalog: RIC VII 261

105. AE; 1,42 g; 15 – 17 mm; 180°

AE4 1/2 Centenionalis (posmrtná ražba za Constantinových synů)

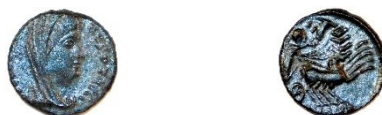
- avers:* DV CONSTANTINVS PT AVGG (císař zahalený v kápi, hledí vpravo)
revers: / [V]N | MR // [S]MN[Ε] (zahalený stojící Constantinus hledí vpravo)
mincovna: Nicomedia; 347 – 348 n.l.
katalog: RIC VIII 57

106. AE; 1,37 g; 14 – 15 mm; 180°

AE4 1/2 Centenionalis (posmrtná ražba za Constantinových synů)

- avers:* [DV CONSTANTI]NVS PT AVGG (císař zahalený v kápi, hledí vpravo)
revers: // [SMNA] (Constantinus jede na kvadrize, pozvedá ruku k obloze, odkud se k němu blíží božská ruka, nad ním je malá hvězda)
mincovna: Nicomedia (?); 337 – 340 n.l.
katalog: RIC VIII 18

107. AE; 1,69 g; 14 mm; 180°

CRISPUS
(317 – 326)

AE3 Centenionalis

avers: CRISPVS NOB CAES (císař s věncem, hledí vpravo)

revers: CAESARVM NOSTRORVM / VOT·V // TJA (vavřínový věnec)

mincovna: Arelate; 321 n.l.

katalog: RIC VII 235

108. AE; 2,84 g; 18 – 19 mm; 180°

AE3 Centenionalis

avers: IVL CRISPVS NOB C (císař s věncem, hledí vpravo)

revers: CAESARVM NOSTRORVM / VOT·X // ESIS (vavřínový věnec, za mincovní značkou je symbol vycházejícího slunce)

mincovna: Siscia; 321 – 324 n.l.

katalog: RIC VII 181, E

109. AE; 2,72 g; 18 – 19 mm; 0°

AE3 Centenionalis

- avers:* IVL CRISPVS NOB C (císař s věncem, hledí vpravo)
- revers:* CAES[ARVM N]OS[TRORVM] / VOT·X // [E]SIS (vavřínový věnec, za mincovní značkou je symbol vycházejícího slunce)
- mincovna:* Siscia; 321 – 324 n.l.
- katalog:* RIC VII 181, E

110. AE; 3,19 g; 17 – 19 mm; 180°

DALMATIUS
(335 – 337)

AE3/4 Centenionalis

- avers:* FL DELMATIVS NOB CAES (císař s věncem, hledí vpravo)
- revers:* GLORIA EX[ERC]ITVS // CO[NSI] (dva vojáci ve zbroji se opírají o štíty a o zabodnutá kopí, mezi nimi je vojenská standarta)
- mincovna:* Constantinopolis; 336 – 337 n.l.
- katalog:* RIC VII 142

111. AE; 1,41 g; 16 – 18 mm; 0°

CONSTANTINUS (II.)
(317 – 340)

AE3 Centenionalis

- avers:* CONSTANTINVS IVN NOB C (císař s věncem, hledí vpravo)
revers: CAESARVM NOSTRORVM / VOT·X // ASIS (vavřínový věnec,
za mincovní značkou je symbol Jovova blesku)
mincovna: Siscia; 321 – 324 n.l.
katalog: RIC VII 173a

112. AE; 3,62 g; 18,5 – 19 mm; 0°

AE3 Centenionalis

- avers:* CONSTANTINVS IVN NOB C (císař s věncem, hledí vpravo)
revers: PROVIDENTIAE CAESS / * // ·ESIS· (táborová brána se dvěma
věžemi, nad bránou je hvězda)
mincovna: Siscia; 326 – 327 n.l.
katalog: RIC VII 202

113. AE; 3,05 g; 17 – 19 mm; 0°

AE3 Centenionalis

- avers:* CONSTANTINVS IVN NOB C (císař s věncem a ve zbroji, hledí vlevo)
- revers:* PROVIDENTIAE CAESS / * // SMANTI (táborová brána se dvěma věžemi, nad bránou je hvězda)
- mincovna:* Antiochia; 330 – 334 n.l.
- katalog:* RIC VII 73, I

114. AE; 3,48 g; 18 – 19 mm; 0°

AE3/4 Centenionalis

- avers:* CONSTANTINVS IVN NOB C (císař s věncem a ve zbroji, hledí vpravo)
- revers:* GLORIA EXERCITVS // ·SMHA (dvě vojenské standarty mezi dvěma vojáky, kteří se opírají o štíty a zabodnutá kopí)
- mincovna:* Heraclea; 330 – 335 n.l.
- katalog:* RIC VII 112

115. AE; 2,96 g; 16 – 17 mm; 180°

CONSTANS
(333 – 350)

AE4 ½ Centenionalis

- avers:* CONSTANS P F AVG (císař s diadémem, hledí vpravo)
revers: VICTORIAE DD AVGG Q NN / H | R // ASIS (dvě Victorie stojí proti sobě se zdviženými pravicemi s vavřínovými věnci, mezi nimi jsou písmena H R)
mincovna: Siscia; 347 – 348 n.l.
katalog: RIC VIII 192

116. AE; 1,33 g; 15 – 16 mm; 0°

AE3/4 Centenionalis

- avers:* CONSTANS P F AVG (císař s diadémem a ve zbroji, hledí vpravo)
revers: GLORIA EXERCITVS // ΕSIS (vojenská standarta – labarum je mezi dvěma vojáky, kteří se opírají o štíty a zabodnutá kopí)
mincovna: Siscia; 337 – 340 n.l.
katalog: RIC VIII 94

117. AE; 1,78 g; 16 – 17 mm; 0°

AE3/4 Centenionalis

- avers:* D N CONSTANS P F AVG (císař s diadémem a ve zbroji, hledí vpravo)
- revers:* FEL TEMP REPARATIO // ASIS (Constans stojí na galéře, v pravé ruce drží bájného ptáka Fénixe a v levé ruce vojenskou standartu – labarum, za ním na zádi sedí Victoria, která plující loď řídí)
- mincovna:* Siscia; 348 – 350 n.l.
- katalog:* RIC VIII 198

118. AE; 2,73 g; 17 – 19 mm; 0°

AE3/4 Centenionalis

- avers:* D N CONSTANS P F AVG (císař s diadémem a ve zbroji, hledí vpravo)
- revers:* [F]EL [T]EMP REPARATIO // BSIS^η (Constans stojí na galéře, v pravé ruce drží bájného ptáka Fénixe a v levé ruce vojenskou standartu – labarum, za ním na zádi sedí Victoria, která plující loď řídí)
- mincovna:* Siscia; 348 – 350 n.l.
- katalog:* RIC VIII 244, B

119. AE; 2,11 g; 18 mm; 180°

AE2 Maiorina

avers: D N CONSTANS P F AVG / A | (císař s perlovým diadémem a ve zbroji, hledí vpravo, nalevo od něj je písmeno A)

revers: FEL TEMP REPARATIO / A | * // ·ASIS· (Constans stojí na galěře, v pravé ruce drží bájněho ptáka Fénixe a v levé ruce vojenskou standartu – labarum, za ním na zádi sedí Victoria, která plující loď řídí, nalevo od císaře je písmeno A, napravo od něj je hvězda)

mincovna: Siscia; 348 – 350 n.l.

katalog: RIC VIII 256, A

120. AE; 5,06 g; 23 – 24 mm; 0°

CONSTANTIUS (II.)
(324 – 361)

AE3/4 Centenionalis

- avers:* FL IVL CONSTANTIVS NOB C (císař s věncem a ve zbroji, hledí vpravo)
- revers:* GLORIA EXERCITVS // SMANZ (dvě vojenské standarty mezi dvěma vojáky, kteří se opírají o štíty a zabodnutá kopí)
- mincovna:* Antiochia; 330 – 337 n.l.
- katalog:* RIC VII 88, Z

121. AE; 2,56 g; 17 mm; 180°

AE3 Centenionalis

- avers:* FL IVL CONSTANTIVS NOB C (císař s věncem a ve zbroji, hledí vlevo)
- revers:* PROVIDENTIAE CAESS / * // SMKAΔ (táborová brána se dvěma věžemi, nad bránou je hvězda)
- mincovna:* Cyzicus; 325 – 326 n.l.
- katalog:* RIC VII 38, Δ

122. AE; 2,91 g; 18 - 19 mm; 180°

AE4 ½ Centenionalis

- avers:* CONSTANTIVS AVG (císař s perlovým diadémem, hledí vpravo)
revers: GLORIA EXER[CITVS] // SMANAI (vojenská standarty mezi dvěma vojáky, kteří se opírají o štíty a zabodnutá kopí)
mincovna: Antiochia; 337 – 341 n.l.
katalog: RIC VIII 54

123. AE; 1,44 g; 14 – 15 mm; 180°

AE4 ½ Centenionalis

- avers:* D N CONSTANTIVS P F AVG (císař s perlovým diadémem, hledí vpravo)
revers: [SPES REI]PVBLICE // [S]M[A]LB (stojící císař drží v pravé ruce globus a v levé ruce dlouhé kopí, které je obráceno hrotem k zemi)
mincovna: Alexandria; 355 – 361 n.l.
katalog: RIC VIII 87

124. AE; 1,70 g; 14 – 15 mm; 180°

AE2 Maiorina

avers: CONSTANTIVS P F AVG (císař s perlovým diadémem, hledí vlevo, v pravé ruce drží globus)

revers: [FEL TE]MP REPARATIO // AQT· (voják v brnění, přilbici a s dlouhým kopím odvádí nepřátelského zajatce z jeho chýše, nad kterou se naklání veliký strom)

mincovna: Aquileia; 348 – 350 n.l.

katalog: RIC VIII 104

125. AE; 3,95 g; 20 – 23 mm; 0°

AE3 Centenionalis

avers: DN [CONSTANTIV]S P F AVG / Δ | (císař s perlovým diadémem, hledí vpravo)

revers: [FEL TE]MP RE[PARATIO] // [ANΓ] (stojící voják probodává kopím padajícího jezdce)

mincovna: Antiochia (?); 348 – 350 n.l.

katalog: RIC VIII 138, Δ

126. AE; 3,86 g; 18 – 20 mm; 180°

MAGNENTIUS
(350 – 353)

AE2 Maiorina

avers: D N MAGNE[NTIVS P F AVG] (císař s rozetovým diadémem, hledí vpravo)

revers: [FELICITA]S R[EIPVBLICE] // [SAR] (stojící císař ve vojenském oděvu, drží v pravé ruce malou bohyni Victorii a v levé ruce vojenskou standartu – labarum)

mincovna: Arelate; 350 – 353 n.l.

katalog: RIC VIII 137

127. AE; 5,76 g; 22 – 23 mm; 180°

DECENTIUS
(351 – 353)

AE2 Maiorina

avers: D N DECENTIVS FORT CAES / A | (císař je prostovlasý, hledí vpravo, nalevo od něj je písmeno A)

revers: [VI]CTORIAE D[D NN AVG ET CAES] // [AQP] (dvě stojící Victorie mezi sebou drží věnec s nápisem VOT V MVLT X)

mincovna: Aquileia; 351 – 353 n.l.

katalog: RIC VIII 171

128. AE; 4,06 g; 21 – 22 mm; 0°

VETRANIO
(350)

AE2 Maiorina

- avers:* D N VETRANIO P F AVG (císař s věncem, hledí vpravo)
revers: VIRTVS [EXER]CITVM // TSA (stojící císař se opírá o štít a v pravé ruce drží vojenskou standartu – labarum)
mincovna: Thessalonica; 350 n.l.
katalog: RIC VIII 126

129. AE; 4,34 g; 22 – 24 mm; 180°

CONSTANTIUS GALLUS
(351 – 354)

AE2 Maiorina

- avers:* [D N] CONSTAN[TIV]S NOB CAES (císař je prostovlasý a ve zbroji, hledí vpravo)
revers: [FEL TEMP REPARATIO] / S | // [ALEB] (stojící voják ve zbroji probodává kopím padajícího jezdce; mezi nimi je písmeno S)
mincovna: Alexandria; 351 – 354 n.l.
katalog: RIC VIII 79

130. AE; 4,82 g; 20 – 21 mm; 180°

AE2 Maiorina

avers: D [N CONSTA]NTIVS IVN NOB C / A | (císař je prostovlasý a ve zbroji, hledí vpravo, nalevo od něj je písmeno A)

revers: [FEL TEM]P REPARATIO // ·BSIS (stojící voják ve zbroji probodává kopím padajícího jezdce)

mincovna: Siscia; 351 – 354 n.l.

katalog: RIC VIII 339, B

131. AE; 3,85 g; 20 – 21 mm; 180°

AE3 Centenionalis

avers: D N CONSTANTIVS IVN NOB C (císař je prostovlasý, hledí vpravo)

revers: FEL TEMP [R]EPARATIO // ASIS (stojící voják ve zbroji probodává kopím padajícího jezdce)

mincovna: Siscia; 351 – 354 n.l.

katalog: RIC VIII 351, A

132. AE; 2,73 g; 17 – 19 mm; 180°

JULIANUS (II.) „APOSTATA“
(355 – 363)

AE3/4 Centenionalis

- avers:* D N IVLIANVS NOB CAES (císař je prostovlasý, hledí vpravo)
revers: FEL TEMP REPARATIO / M | // ΔSIS (stojící voják v plné zbroji probodává kopím padajícího jezdce, nalevo od nich je písmeno M)
mincovna: Siscia; 355 – 360 n.l.
katalog: RIC VIII 370

133. AE; 2,04 g; 15 – 18 mm; 0°

AE3 Centenionalis

- avers:* D N FL CL IVLIANVS P F AVG (císař v plné zbroji, v přilbici, se štítem a kopím, na přilbici má perlový diadém, hledí vlevo)
revers: / VOT X MVLT XX // BSISC (vavřínový věnec)
mincovna: Siscia; 361 – 363 n.l.
katalog: RIC VIII 422, B

134. AE; 2,55 g; 19 – 20 mm; 0°

AE3 Centenionalis

avers: D N FL CL IVLIANVS P F AVG (císař v plné zbroji, v přilbici, se štítem a kopím, na přilbici má perlový diadém, hledí vlevo)

revers: / VOT X MVLT XX // BSIRM (vavřínový věnec)

mincovna: Sirmium; 361 – 363 n.l.

katalog: RIC VIII 108

135. AE; 2,81 g; 20 mm; 180°

AE1 2-Maiorina

avers: D [N FL CL IVLI]ANVS P F AVG (císař s perlovým diádemem, hledí vpravo)

revers: SECVRITAS REIPVB / * * // TEST (stojící posvátný býk, nad ním jsou dvě hvězdy)

mincovna: Thessalonica; 361 – 363 n.l.

katalog: RIC VIII 223

136. AE; 8,56 g; 27 – 28 mm; 30°

JOVIANUS
(363 – 364)

AE3 Centenionalis

- avers:* D N IOVIANVS P F AVG (císař s perlovým diadémem, hledí vlevo)
revers: / VOT V // HERACA (vavřínový věnec)
mincovna: Heraclea; 363 n.l.
katalog: RIC VIII 108, A

137. AE; 2,41 g; 18 – 19 mm; 180°

AE3 Centenionalis

- avers:* D N IOVIANVS P F AVG (císař s perlovým diadémem, hledí vpravo)
revers: / VOT V MVLX // BSIRM (vavřínový věnec)
mincovna: Sirmium; 363 n.l.
katalog: RIC VIII 118, B

138. AE; 3,35 g; 19 – 20 mm; 180°

VALENTINIANUS (I.)
(364 – 375)

AE3/4 Centenionalis

avers: D N VALENTINI[ANVS P F AVG] (císař s perlovým diadémem, hledí vpravo)

revers: [GLORI]A ROMANORVM / | D // [*ΓSI]S[C] (císař ve vojenském oděvu vláčí zajatce, v levé ruce drží vojenskou standartu – labarum, napravo od standarty je písmeno D)

mincovna: Siscia; 367 – 375 n.l.

katalog: RIC IX 14a, D

139. AE; 2,61 g; 16 – 18 mm; 0°

AE3/4 Centenionalis

avers: D N VALENTINIANVS P F AVG (císař s perlovým diadémem, hledí vpravo)

revers: GLORIA ROMANORVM / S· | R Λ // BSISCS (císař ve vojenském oděvu vláčí zajatce, v levé ruce drží vojenskou standartu – labarum, nad zajatcem je tečka a písmeno S, napravo od standarty jsou písmena R a A se zahnutou špičkou)

mincovna: Siscia; 367 – 375 n.l.

katalog: RIC IX 14a, S·, R Λ

140. AE; 2,60 g; 17 mm; 180°

AE3/4 Centenionalis

avers: D N VALENTINIANVS P F AVG (císař s perlovým diadémem, hledí vpravo)

revers: [SECVR]ITAS REIPVBLICAE / D P | F // [Γ]SIS[C] (kráčející Victoria drží v levé ruce palmovou ratolest a v pravé ruce věnec, nalevo od ní jsou písmena D a P a napravo písmeno F)

mincovna: Siscia; 367 – 375 n.l.

katalog: RIC IX 15a, D P F

141. AE; 2,61 g; 16 – 18 mm; 0°

VALENS
(364 – 378)

AE3/4 Centenionalis

- avers:* D N VALENS P F AVG (císař s perlovým diadémem, hledí vpravo)
revers: SECVRITAS REIPVBLICAE // [T]ESA (kráčející Victoria drží v levé ruce palmovou ratolest a v pravé ruce věnec)
mincovna: Thessalonica; 367 – 370 n.l.
katalog: RIC IX 18b

142. AE; 2,82 g; 17 mm; 0°

AE3 Centenionalis

- avers:* D N VALENS P F AVG (císař s perlovým diadémem, hledí vpravo)
revers: SECVRITAS REIPVBLICAE / *P | ·M // ASISC (kráčející Victoria drží v levé ruce palmovou ratolest a v pravé ruce věnec, nalevo od ní je hvězda a písmeno P a napravo tečka a písmeno M)
mincovna: Siscia; 364 – 367 n.l.
katalog: RIC IX 15b, *P, ·M

143. AE; 2,58 g; 18 – 19 mm; 0°

PROCOPIUS
(365 – 366)

AE3 Centenionalis

- avers:* D N PROCOPIVS P F AVG (císař s perlovým diadémem, hledí vlevo)
- revers:* REPARATIO FEL TEMP / | ✠ // CONS[A]: (stojící císař se opírá o štít a v pravé ruce drží vojenskou standartu – labarum, nad levým ramenem je christogram a u pravé nohy je symbol ve tvaru houby)
- mincovna:* Constantinopolis; 365 – 366 n.l.
- katalog:* RIC IX 17a, A:

144. AE; 2,50 g; 19 – 20 mm; 180°

GRATIANUS
(367 – 383)

AE4 ½ Centenionalis

- avers:* D N GRATIANVS P F AVG (císař s perlovým diadémem, hledí vpravo)
- revers:* / VOT X V MVLT X X // [SMAQP]: (vavřínový věnec)
- mincovna:* Aquileia (?); 375 – 383 n.l.
- katalog:* RIC IX 38a

145. AE; 1,70 g; 14 mm; 180°

AE3/4 Centenionalis

avers: D N GRATIANVS P F AVG (císař s perlovým diadémem, hledí vpravo)

revers: GLORIA ROMANORVM / Q | R̄ A // [Δ]SISCE (císař ve vojenském oděvu drží pravou rukou zajatce, v levé ruce drží vojenskou standartu – labarum, nad zajatcem je písmeno Q, napravo od standarty jsou písmena R se zahnutou špičkou a A)

mincovna: Siscia; 367 – 375 n.l.

katalog: RIC IX 14c, Q, R̄ A

146. AE; 2,38 g; 16 – 18 mm; 180°

AE3 Centenionalis

avers: D N GRATIANVS P F AVG (císař s perlovým diadémem, hledí vpravo)

revers: CONCORDIA AVGGG / Θ | Φ K // ANTA (Roma sedící na trůnu drží v pravé ruce globus a v levé ruce dlouhé žezlo, nalevo od ní je písmeno théta a napravo jsou písmena fi a K)

mincovna: Antiochia; 378 – 383 n.l.

katalog: RIC IX 46b, Θ, Φ K

147. AE; 3,92 g; 18 mm; 180°

VALENTINIANUS (II.)
(375 – 392)

AE4 ½ Centenionalis

- avers:* D N VALENTINIANVS P F AVG (císař s perlovým diadémem, hledí vpravo)
- revers:* VICTORIA AVGGG // BSIS (kráčející Victoria drží v pravé ruce věnec)
- mincovna:* Siscia; 384 – 387 n.l.
- katalog:* RIC IX 39a, B

148. AE; 1,19 g; 13 mm; 180°

AE3/4 Centenionalis

- avers:* D N VALENTINI[ANVS P F AVG] (císař s perlovým diadémem, hledí vpravo)
- revers:* VIRTVS AVGGG / A | // TES (císař stojí na lodi, v pravé ruce drží globus s bájným ptákem Fénixem, na přídí lodi sedí zajatec a na zádi u kormidla sedí Victoria, nad zajatcem je písmeno A)
- mincovna:* Thessalonica; 375 – 392 n.l.
- katalog:* RIC IX 61a, A

149. AE; 2,18 g; 16 – 17 mm; 180°

MAGNUS MAXIMUS
(383 – 388)

AE2 Maiorina

- avers:* D N M[A]G [MAXI]MVS [P F AVG] (císař s perlovým diadémem, hledí vpravo)
- revers:* [RE]PARATIO [RE]IPV[B] // [SCO]N (stojící císař drží v levé ruce globus s malou Victorií, před ním klečí ženská postava)
- mincovna:* Arles; 383 – 388 n.l.
- katalog:* RIC IX 26a, S

150. AE; 4,02 g; 21 – 23 mm; 180°

FLAVIUS VICTOR
(387 – 388)

AE4 ½ Centenionalis

- avers:* D N FL VICTOR P F AVG (císař s perlovým diadémem, hledí vpravo)
- revers:* [SPES ROMANORVM] / * // [SM]AQP (brána vojenského tábora se dvěma věžemi, mezi kterými je hvězda)
- mincovna:* Aquileia; 387 – 388 n.l.
- katalog:* RIC IX 55b, B

151. AE; 1,03 g; 13 – 14 mm; 180°

THEODOSIUS (I.) „MAGNUS“
(379 – 394)

AE4 ½ Centenionalis

- avers:* [D N TH]EODOSIV[S P F AVG] (císař s perlovým diadémem, hledí vpravo)
- revers:* [SALV]S REIPVB[LICAE] / ☩ | // [CONSA] (kráčející Victoria nese přes rameno trofej a za sebou vláčí zajatce, nalevo od ní je zjednodušený christogram)
- mincovna:* Constantinopolis (?); 388 – 395 n.l.
- katalog:* RIC IX 86b

152. AE; 1,25 g; 12 mm; 0°

AE4 ½ Centenionalis

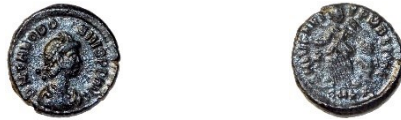
- avers:* D N THEODOSIVS P F AV[G] (císař s perlovým diadémem, hledí vpravo)
- revers:* SALVS REI[PVBLICAE] // [SMNA] (kráčející Victoria nese přes rameno trofej a za sebou vláčí zajatce)
- mincovna:* Nicomedia; 388 – 395 n.l.
- katalog:* RIC IX 45b

153. AE; 1,21 g; 12 – 14 mm; 180°

AE4 ½ Centenionalis

- avers:* D N THEODOSIVS P F AVG (císař s perlovým diadémem, hledí vpravo)
- revers:* SALVS REIPVBLICAE / // SMKA (kráčející Victoria nese přes rameno trofej a za sebou vláčí zajatce, nalevo od ní je zjednodušený christogram)
- mincovna:* Cyzicus; 388 – 395 n.l.
- katalog:* RIC IX 26b, A

154. AE; 1,59 g; 14 mm; 180°

AE4 ½ Centenionalis

- avers:* D N THEODOSIVS P F AV[G] (císař s perlovým diadémem, hledí vpravo)
- revers:* VICTORIA AVGGG // BSIS (kráčející Victoria drží v pravé ruce věnec)
- mincovna:* Siscia; 375 – 383 n.l.
- katalog:* RIC IX 39b, B

155. AE; 1,28 g; 13 mm; 0°

AE3 Centenionalis

- avers:* D N THEO[DO]SIVS P F [AV]G (císař s perlovým diadémem, hledí vpravo)
- revers:* CONCORDIA AVGGG / Θ | Φ Κ // ANΤΑ (Constantinopolis sedící na trůnu drží v levé ruce globus a v pravé ruce dlouhé žezlo, nalevo od ní je písmeno théta a napravo jsou písmena fi a K)
- mincovna:* Antiochia; 378 – 383 n.l.
- katalog:* RIC IX 47d, Δ

156. AE; 2,19 g; 16 – 18 mm; 180°

AE2 Maiorina

- avers:* D N THEODOSIVS P F AVG (císař s perlovým diadémem, hledí vpravo)
- revers:* GLORIA ROMANORVM // CONSA (stojící císař drží v pravé ruce vojenskou standartu – labarum a v levé ruce globus)
- mincovna:* Constantinopolis; 392 – 395 n.l.
- katalog:* RIC IX 88a, A (bez kříže)

157. AE; 6,59 g; 21 – 23 mm; 180°